

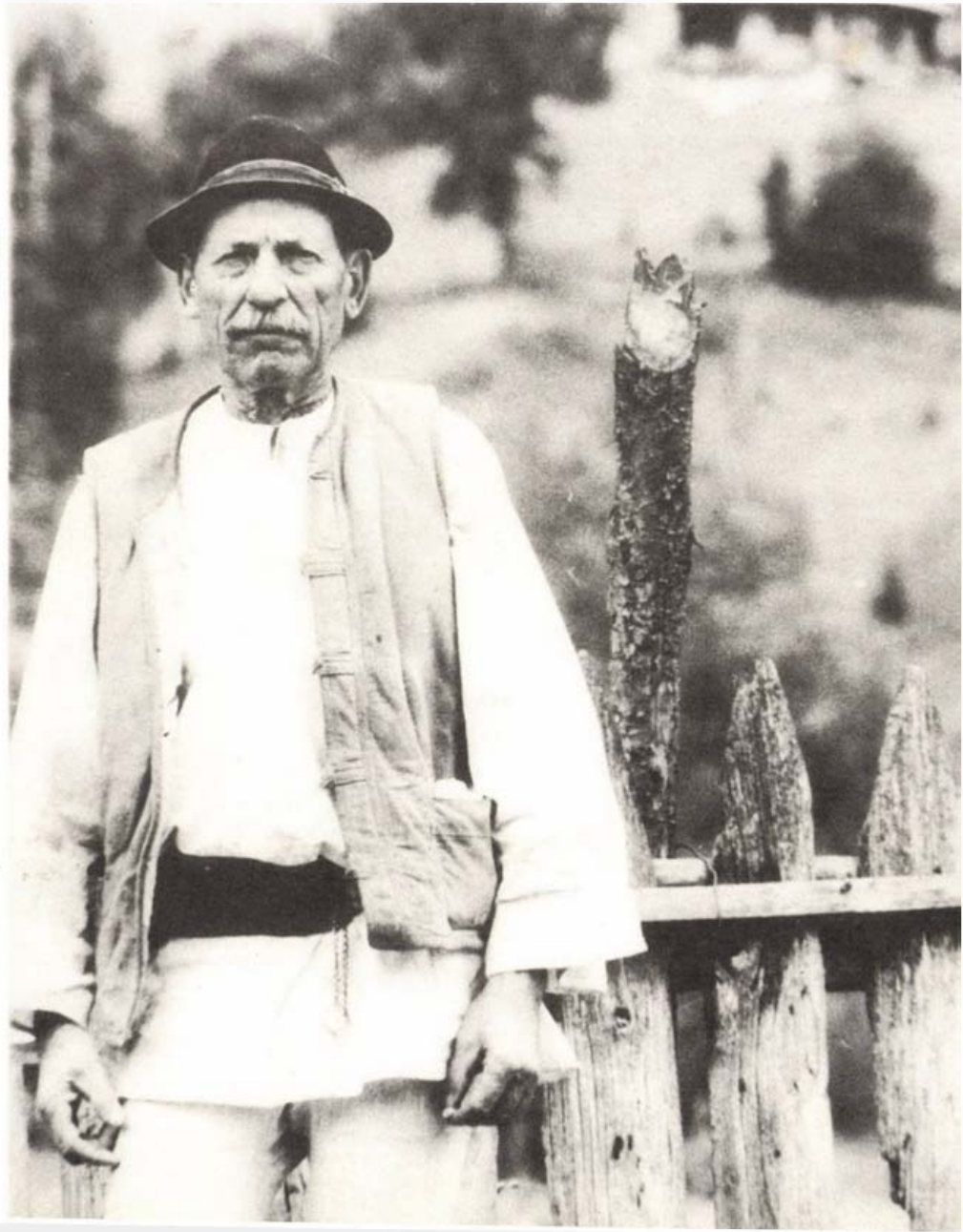
5545

575

1990/5-6

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA XVIII. ÉVFOLYAM

Misztériumjáték Jászárokszálláson

Szabó Sándor felvétele

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

XVIII. ÉVFOLYAM

TARTALOM

Műemlékvédelem és honismeret

	<i>Jékely Zsolt</i> : A ma és a holnap műemlékvédelme	3
	<i>Dr. Román András</i> : Műemlék és építészeti örökség	5
	<i>Entz Géza</i> : A magyar építészeti örökség határainkon túli emlékei	10
	<i>Tóth Zoltán</i> : Helyi értékek az építészeti kultúrában	12
	<i>Sebestyén József</i> : Románkori templomok a Székelyföld dél-keleti részén	15
	<i>Dr. Cseke Ferenc</i> : Társadalmi összefogás a nagykanizsai Romlottvár feltárására	21
ÉVFORDULÓK	Százhusz éve futott be az első vonat Hódmezővásárhelyre (<i>Dr. Kruzslíc István</i>)	23
BESZÉLGETÉSEK	A Székely Nemzeti Múzeum igazgatójával, Kónya Ádámmal beszélget <i>Halász Péter</i>	25
	Nem a bőrtönnök, nem magamnak, hanem a Jóistennek tartozom hálával. Buda Ferenc költővel beszélget <i>Frigyesy Ágnes</i>	29
	Feszty Mása festményei a domházi templomban. Kisbenedek Joachimméval beszélget <i>Kerékvártó Mibály</i>	32
HAGYOMÁNY	Csák Máté hajdani sasfészke – Trencsén (<i>Csorba Csaba</i>)	33
	Mátys király törökverő hadvezérének származása (<i>Dr. Fenyvesi László</i>)	35
	Kézműipar és polgárosodás a hódoltság-kori Makón (<i>Fejér Gábor</i>)	39
	Rákóczi emlékmű az abdai hídnál (<i>Dr. Göcsei Imre</i>)	41
	Vályi András, az első magyar honismereti lexikon írója (<i>Ágoston István</i>)	42
	Az „árvak könyve”, mint honismereti forrás (<i>Ortutay András</i>)	45
	Pathó Pál úr nyomában – Szőgyénben (<i>Jankus Gyula</i>)	47
	Miskolci népiskolázás a dualizmusban (<i>Dr. Lénárt Béla</i>)	48
TÁRLAT	Székely múlt Portrik Sándor linómetszetein (<i>Hajdú Demeter Dénes</i>)	51
EMLÉKEZZÜNK	Harmincegy hatvani vasutas család internálása 1950-ben (<i>Németh Gábor</i>)	55
SORSKÉRDÉSEK	Barangolás Dél-Erdélyben, 1990 (<i>Barabás László</i>)	66
	A nemzetiségi tudat sajátosságai a Komárom megyei németeknél és szlovákoknál (<i>Demeter Zayzon Mária</i>)	68
TERMÉS	Paraszti gazdálkodás a Fejér megyei Csór községben (<i>Dr. Kisari Sándorné Pap Kovács Magda</i>)	77
	A szalkszentmártoni parasztember Iova (<i>Matics Pál</i>)	82
	Egyházi fegyelmzés a Borsod megyei Lak református gyülekezetében (1775-1787) (<i>Varga Gábor</i>)	90
	A lövetei kukkélet (<i>Ólsvainé Tamás Margit</i>)	94
	A balatonfüredi Szeretetház (1870-1932) (<i>Pintér László</i>)	98
	Gyertyános – egy Gyimesből kirajzott település (<i>Pozsony Ferenc</i>)	100
	A jégvárás múltjából (<i>Kovács Jenő</i>)	103
HONISMERETI FORRÁSOK	Kimmach Károly naplójából (közli: <i>Magáriu Gyuláné Dörre Erzsébet</i>)	104
	Naplójegyzet az olasz hadifogságból (közli: <i>Dr. Szénássy Zoltán</i>)	107
KILÁTÓ	Esztendő-búcsúztató népszokások Észtországbán (<i>Novákné Németh Beáta</i>)	115
KRÓNKA	Kiművelt szív. Jagamas János, a népdalgyűjtő (<i>Beke György</i>)	117
	Mátys király nyomában (<i>Tóth Kálmán</i>)	120
	Mi is jártunk Isonzónál – egy emléktúra tapasztalatai (<i>Bedécs Gyula</i>)	122
	Az első székely honismereti tábor (<i>Fábián Margit</i>)	123
	A Gyermekszervezet Történeti Múzeum honismereti munkájáról (<i>P. Miklós Tamás</i>)	124
	A székelyek keresztjének szentelése (<i>S. Lackovits Emőke</i>)	125
	Játékkánkét Budapesten (<i>Kriston Vizi József</i>) (borító)	

Fekete Péter: A Heves megyei Levéltár térképeinek földrajzi nevei (Dóka Klára)	127
Baranya (Dr. Vargha Dezső)	128
Veres László: Magyar népi üvegek (Dankó Imre)	129
Barsi Ernő: Végigmentem a badacsonyi főutcán (Budai Ilona)	130
Újabb néprajzi kalendáriumok (Balázs Géza)	130
Néprajzi tábor Szobon (Zomborka Magda) 22., A hatvani tüntetés megtorlása, 1950 (Szabó Sándor) 65., Nemzetiségi találkozó Bánkon (Szabó Sándor) 93., Máriapócs (Kerekgyártó Mihály) 116., Éremverde az egri várban (Szabó Sándor) 134., Reneszánsz fesztivál Egerben (Szabó Sándor) 149.	
A Széchenyi emlékévként országos társadalmi munkabizottsága felhívása	133
Honismereti Bibliográfia	135
A Honismereti Szövetség hírei	151

Az első borítón Gyimesi csángó férfi látható, *Hajdú D. Dénes* felvétele

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Ágoston István ref. lelkész, Miskolc – Balázs Géza dr. adjunktus, ELTE, Bp. – Barabás László újságíró, Marosvásárhely – Bedécs Gyula dr. tanár, Révai Miklós Gimnázium, Győr – Beke György író, Bp. – Budai Ilona népdalénekes, Bp. – Cseke Ferenc dr. pedagógus, Mező Ferenc Gimnázium, Nagykanizsa – Csorba Csaba igazgató, Megyei Levéltár, Miskolc – Dankó Imre dr., a KLTE ny. docense, Debrecen – Demeter Zayzon Mária szociológus, Bp. – Dóka Klára osztályvezető-helyettes, UMKL, Bp. – Entz Géza ny. egyetemi tanár, Bp. – Fábian Margit tanárnő, Érd – Fejér Gábor muzeológus, Makó – Fenyves László dr. történétíró, Bp. – Frigyesy Ágnes tanárnő, Kecskemét – Göcsei Imre dr., a Zrínyi Ilona Gimnázium ny. szakfelügyelője, Győr – Hajdú Demeter Dénes üzemgazdász, Bp. – Halász Péter tud. főmunkatárs, AKI Bp. – Jankus Gyula pedagógus, Kéménd – Jékely Zsolt főigazgató, Országos Műemléki Felügyelőség, Bp. – Kerekgyártó Mihály műszaki oktató, Ipari Szakmunkásképző és Szakközépiskola, Ózd – Kisariné Pap Kovács Magda dr. tanárnő, Székesfehérvár – Kovács Jenő dr., a Gázmű Vállalat ny. csoportvezetője, Szombathely – Kriston Vízi József dr. osztályvezető, Szórákaténusz Játékmúzeum, Kecskemét – Kruszlicz István levéltárvezető, Hódmezővásárhely

hely – Lénárt Béla dr. tanár, Szirmabesenyő – Magirus Gyuláné ny. tanárnő, Bp. – Matics Pál ny. tanácselnök, Szalkszentmárton – Mokok István ny. újságíró, Bp. – Németi Gábor igazgatóhelyettes, Bajza József Gimnázium, Hatvan – Novákné Németh Beáta tanárnő, Rejtő Sándor Szakközépiskola, Győr – Olsvainé Tamás Margit tanárnő, Kossuth Zsuzsa Egészségügyi Szakközépiskola, Bp. – Ortutay András igazgató, Megyei Levéltár, Esztergom – Pintér László könyvtáros, Városi Könyvtár, Balatonfüred – P. Miklós Tamás muzeológus, Gyermekszervezet Történeti Múzeum, Zánka – Pozsony Ferenc tanár, Kézdivásárhely – Román András dr. osztályvezető, Országos Műemléki Felügyelőség, Bp. – Sebestyén József regionális főfelügyelő, Országos Műemléki Felügyelőség, Bp. – S. dr. Lackovits Emőke, osztályvezető, Bakonyi Múzeum, Veszprém – Szabó Sándor újságíró-fotóriporter, MTI, Bp. – Szénássy Zoltán dr. tanár, Magyar Tannyelvű Gimnázium, Révkomárom – Tóth Kálmán muzeológus, Savaria Múzeum, Szombathely – Tóth Zoltán dr. főépítész, Megyei Tanács, Pécs – Varga Gábor dr. adjunktus, Tanítóképző Főiskola, Debrecen – Vargha Dezső dr. levéltáros, Megyei Levéltár, Pécs – Zomborka Márta igazgató, Tragor Ignác Múzeum, Vác.

A KÖVETKEZŐ SZÁM TARTALMÁBÓL

A honismereti mozgalom határainkon túl nyúló szárai – Nándorféhegyvár váráról – Trinitáriusok Magyarországon – A csiki székely erdőbirtokosság – „Törvénytelenségek és törvénytelenségek” és törvénytelenségek a püspökladányi parasztság életében – A bánfihunyadi iskolák története a XVI–XIX. sz.-ban – Festett asztalosmunkák Borsod megye északi részén – Ligetfalu múltja és jelene – A tapló feldolgozása és értékesítése Korondon – Lehár Ferenc ifjú évei – A Honismereti Szövetség Hírei.

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI

BARTHÁ ÉVA
GAZDA ISTVÁN
HALÁSZ PÉTER (szerkesztő)
HAVAS GÁBORNÉ
KOVÁTS DÁNIEL
MORVAY PÉTER
SÁNDOR LÁSZLÓ
SZÉKELY GYÖRGY (főszerkesztő)
SZIKOSSY FERENC
TIMAFFY LÁSZLÓ
TÖLTÉSI IMRE
NÓTÁRIUS JÓZSEF (tördelőszerkesztő)

A HONISMERET A KÖVETKEZŐ HELYSÉGEK POSTAI HÍRLAPÜZLETEIBEN VÁSÁROLHATÓ.

Békéscsaba, Bonyhád, Budapest, Csongrád, Eger, Gyöngyös, Győr, Hatvan, Hódmezővásárhely, Kaposvár, Kazincbarcika, Kecskemét, Kiskundoroszma, Kisújszállás, Kőszeg, Mátészalka, Mezőkövesd, Miskolc, Mosonmagyaróvár, Mór, Nagykanizsa, Nyíregyháza, Pécs, Ráckeve, Salgótarján, Sopron, Szabadszállás, Szentendre, Szentes, Székesfehérvár, Szigethalom, Szolnok, Szombathely, Tata, Tatabánya, Tiszszederkény, Veszprém, Vác, Zalaegerszeg.

ISSN 0324-7627. Szerkesztőség: 1056 Bp. Belgrád rkp. 24. Telefon: 118-2855. Készült 3000 példányban, 10 ív terjedelemben 90 1881 Pannon Nyomda, Veszprém. Felelős vezető: *Fekete István* igazgató. Ára 32 Ft. Elfőizethető postautalványon, valamint árutalással a következő pénzforgalmi jelzőszámra: MNB 218-98055. sz: 41-193-6. Honismereti Szövetség OTP V. ker. Deák Ferenc u. 1. INDEX-25387

Jékely Zsolt:

A ma és a holnap műemlékvédelme

Magyarországon a közelmúltban nem alakulhatott ki igazán aktív műemlékvédelmi politika. A feladatok majdnem mindig esetiek voltak. Ha valahol baj volt, akkor a helyi felelősökkel közösen beavatkoztak – főleg ha különböző forrásból pénz is került –, de az értékek hierarchiája alapján tudatosan, kezdeményezően a műemlékvédelem nem nagyon tudott fellépni.

A műemlék fogalmával sem került egészen tisztába a társadalom. A kérdés megválaszolását az elmúlt évtizedekben jószereivel a szakemberek kizárólagos jogának tekintették, főleg a társadalom hivatalos fórumain. Ugyanakkor azt is természetesnek tartották, hogy a kiválasztott épületek, építészeti emlékek fennmaradásáért csak az azokkal hivatalból foglalkozók a felelősök, a társadalmi kezdeményezések háttérbe szorultak. A műemlékvédelem a hivatalos politika szférájában egy társadalmilag eltűrt, kicsit talán elit-gyanús tevékenység volt. Elismerték ugyan nyilvánvaló eredményeit, volt amit adott esetben a kirakatba lehetett tenni, de arra nem volt mód, hogy a műemlékvédelem szemlélete az értékanyagnak a mélyebb rétegeibe is le tudjon szívódni. Ezért a kirakat-politikáért nem a műemlékvédelemmel foglalkozók a felelősök, mert ott mindig összegyűlt egy olyan csapat, amely komoly tudományos megalapozottsággal és a legjobb szándékkal, hallatlan erőfeszítéssel próbált az árral szemben úszni. A kirakatba helyezett eredmények azonban megfeleltek a hivatalos politika céljainak, mert mutatósan lehetett leplezni a környezetalakításnak az általános hiányosságait és az új építési módok káros hatásait.

Eközben azonban számos pótolhatatlan érték elveszett, vagy megsemmisült. De ezt alig-alig tartották valós veszteségnek, hiszen a társadalomépítés nagy hevéletében mindenképpen az új került előtérbe értékként. Ilyen körülmények között teljesen indokolt és érthető volt a *műemlékvédelem* szó, mert egy drasztikus, új felfogású, redisztributív (elosztó) jellegű társadalomépítéssel szemben kellett az értékeket védeni. A tevékenység tágabb összefüggései és lehetőségei nem érvényesülhettek.

Most azonban a hazánkban végbemenő, reméljük, hogy határozottan kedvező irányzatokkal megtelő társadalmi átalakulás nyilvánvalóan sürgetővé teszi azoknak a szellemi és erkölcsi értékeknek a feltárását, érvényre juttatását, amelyek a társadalmi megújulás alapjául szolgálhatnak. A legfontosabbnak a magyarság helyes önismeretének, társadalmi- és nemzettudatának a helyreállítása tekinthető, ami elsősorban történelmünk, nemzeti kultúránk szellemi és tárgyi örökségére kell, hogy épüljön. Ennek az örökségnek az ország egyéniségét meghatározó, társadalmi és nemzettudatunk formáló része a városok, falvak és az egész magyar táj évszázadokon át kialakult, több évezredes történelmi előzményekre épülő környezete. Ebbe az épített, kitartó munkával formált környezetbe vannak beágyazva, integrálva építészeti és művészeti örökségünknek azon értékei, amelyeket műemlékként tartunk számon és védünk. Mindezek élő tanújelei az európai kultúra kialakulásában betöltött történelmi szerepünknek is.

Felfogásom szerint a műemlékvédelmet, szemben a korábbi gyakorlattal, tágabban kell értelmezni. Nem a műemléki lista bővítésére, hanem az építészeti örökség nagyobb összefüggéseire gondolok. Egy példát mondok. Nagyon szép kezdeményezés volt – bár gyakorlatilag nem is volt más lehetőség – a korábbi műemlékvédelmi gyakorlat részéről, hogy némely falvakban kiválasztottak egy-egy nagyon szép, nagyon hangulatos épületet és ezeket a házakat berendezték tájháznak, falumúzeumnak.

Ezzel a módszerrel nem lehetett megakadályozni a falu szerkezetének általános rombolódását, erózióját, karakterének, értékhardozó üzenetének megsemmisülését. Ezek a múzeumi tárgygyá váló épületek gyakorlatilag értelmüket veszítve mintegy tanúhegyként, szigetként állnak a szétzilált környezetben.

A falvak esetében az aktív műemlékvédelmet úgy gondolnám el, hogy a helyi kezdeményezésekre, az önszerveződésre, a lakosság megújuló gazdasági és szellemi erejére támaszkodva, a falvakat morfológiai és építészeti egységükben kellene *újraéleszteni*, rehabilitálni. Az egyedi műemlékek védelmét célzó eddigi módszerek a magyar falu építészeti értékeinek pusztulásán nem sokat tudtak segíteni. Egyébként ugyanez érvényes a kisvárosok esetében is, ahol megőriztek egy-egy szanalásra ítélt területen néhány műemléket, melyek végül is – bármilyen szépen felújítottak legyenek – egy építészeti és lelki sivatag kellős közepén állnak. Egyébként a nagyobb összefüggések figyelembevételének a gondolatát hangsúlyozza az ICOMOS-nak a történelmi városokra vonatkozó kartája is. Nem helyes csak a műemlékek védelméről beszélni, hanem gondoskodnunk kell az *épített környezet, az építészeti örökség* szerkezetének megőrzéséről is. Ez az értékeket hordozó struktúra olyan szellemi és érzelmi alap, ami rendkívül fontos a helyi közösségek épülése szempontjából.

A legnagyobb csapás az a tény – a magyar épületállomány szempontjából is –, hogy meggyengültek, dezorganizálódtak a helyi közösségek. Megrendültek morálisan és anyagilag. A felelősség meghatározhatatlanná vált és a lakosok elvesztették az eredeti kötődésüket.

Az építészeti örökség, ami a nemzeti kultúránk pótolhatatlan értéke, véleményem szerint elsősorban szellemi természetű. Nyilvánvaló fizikai megjelenése és gyakorlati szerepe, de a lényegét tekintve szellemi természetű.

A műemléki érték – amibe beletartoznak a társadalmi értékek, a közösségi értékek is – kettős, szellemi és anyagi természetéből következően védelmében az egyetemes nemzeti érdekek és az egyének vagy közösségek gazdasági érdekei kapcsolódnak, vagy esetenként ütköznek. Az értékek fennmaradását és a nemzet életében betöltött szerepük érvényesítését csak az intézményes és a társadalmi cselekvés összefogásával, és a munka megosztásával lehet elérni.

A saját gyakorlatából talán mindenki érzékelheti, hogy a magyar építészeti örökség helyzete és állapota összességében nem megnyugtató, sőt katasztrófálisnak tekinthető. A regisztrált műemlékeknek a 40–50 %-a helyreállíthatatlan, illetve veszélyeztetett állapotban van, és rendszeres karbantartásának nincsenek meg a feltételei. Az egész állomány pusztulási folyamata gyorsabb, mint a helyreállításoké. A veszélyeztetett épületek között számos olyan van, amely országosan kiemelkedő értéket képvisel. Mivel az elmaradás most már fél évszázados, nincs remény arra, hogy értékeinket egycsapásra megmentsük. Nem lehet sajnos a magyar kormányknak olyan költségvetése, hogy évente milliárdokat lehessen közvetlenül a műemlékvédelemre fordítani. Egyetlen lehetőség van: nagyobb felelősséget kell viseljenek majd a helyi önkormányzatok, meg kell találni azokat a forrásokat, azokat a vállalkozásokat, amelyek az épületeket megmenthetik. Valamennyi épületet a költségvetésből finanszírozva megmenteni nem lehet.

Az ország kiemelendő műemlékeivel, illetve a kisebb jelentőségűeknek a támogatásával kapcsolatban azonban feltétlenül szükséges a kormányzat jelenléte. De ezenkívül nagyon fontos az is, hogy területenként létrejöjjenek *műemlékvédelmi alapok*, ahova több forrásból lehetne pénzt juttatni. Ez a műemlékvédelmi alap alulról töltené fel a műemlékvédelem költségigényét, és az lenne az ideális, ha az Országos Műemléki Felügyelőség támogatásai és a helyi műemlékvédelmi alapok fokozatosan összeérnének.

A *műemlékvédelem* az élet adta keretek nélkül jelentőségét veszti, kihűl. A műemlék fogalma csak a gazdaság, a kultúra, a környező táj és a település, valamint az értékekkel tisztában lévő emberi közösségek egységében értelmezhető, egy olyan társadalmi és gazdasági közegben, amelynek olyan komoly anyagi és szellemi háttere van, hogy ezeknek az épületeknek a megmentésére önmagában is képes. A műemlékvédelem csak akkor lehet eleven és hatásos, ha az általa megóvott épületek értelmesen használhatók, és használói képesek fölismerni a bennük hordozott üzeneteket. Azt hiszem ez az a pont, ahol áttérünk a honismereti mozgalom területére. Azt tudom a tisztelt megjelentek figyelmébe ajánlani, hogy a magyar műemlékeket csak akkor menthetjük meg, ha olyan társadalmi közeg alakul ki a helyi kezdeményezések és a helyi mozgalmak révén, hogy olyan használók, olyan közösségek birtokolják az épületeket, akik képesek megérteni az épületekben őrzött üzeneteket. Ezt pedig csak akkor lehet elérni, ha jól képzett, elkötelezett személyek százai hirdetik az értékek őrzésének gondolatát a legkisebb helytől a legnagyobbig.

Nagyon furcsán festenek – még a megóvott műemlékek is – egy elidegenedett és gyökértelen közösségben. A műemlékek és az építészeti örökség védelmének csak akkor lehetnek szép kilátásai, ha felelős, tudatosan gondoskodó társadalom őrködik felettük. A honismereti mozgalom éppen ezen a területen érhet el óriási eredményeket, mozgósítva a helyi közösségek szellemi és anyagi erejét.

Műemlék és építészeti örökség

Azt lehetne hinni, mindenki tisztában van azzal, mi is a műemlék. Bár a jogszabály maga bajba jut, amikor fogalmazni kell, mert csak önmagával tudja fogalmazni a műemléket, éppúgy, mint a KRESZ, amikor az azt mondja, hogy az a lakott terület, aminek az elejét a lakott terület eleje, a végét a lakott terület vége tábla jelzi. Ugyanígy vagyunk a műemlékekkel. A jogszabály szerint az műemlék, amit az építésügyi miniszter és a művelődésügyi miniszter műemléknek nyilvánít (akkor még ilyen tárcák voltak). Nem sokra megyünk tehát ezzel a meghatározással. Megpróbálom hát a dolognak az elméleti, filozófiai lényegét megragadni. Azt mindenesetre leszögezhetjük, hogy a műemlék az mindenkor ingatlan, és ingatlanon belül is épület, építmény, mint pl. a gyönyörű csempeszkopácsi templom. Nem valamifajta ingóság, mint tetszem az a garamszentbenedeki úrkoporsó, az Esztergomi Keresztény Múzeumban, ami múzeumi tárgy, hiszen úrnapi körmeneti rekvizitumról van szó, és nem épített emlékről. De ezzel még nem jutottunk messze. Nyilvánvaló, hogy az épületeken, építményeken belül kell a műemléknek valamilyen specifikumának lenni, ami kiemeli a milliányi építmény közül, ahogy kiemeli az előbb látott csempeszkopácsi templomot ezek közül az építmények közül, amelyek tízezerrel, százezerrel állnak az országban. Melyek ezek a specifikumok? Pogány Frigyes alapvető elméleti munkássága és kutatásai óta – legalább itt Magyarországon – három jegyét szoktuk megemlíteni a műemlékeknel. Ez a *történeti érték, az esztétikai érték és az etikai érték*. E köré a három értékrend köré csoportosítva próbálom én is elmondani, összegezni mondanivalómat.

Az esztétikai érték az, amit a múlt században, amikor a műemlékvédelem világszerte kialakult, kizárólagosnak tekintettek. Ha egy épület szép, művészi, tetszik az embereknek, akkor ezt már a múlt században is műemléknek tekintették. Az azonban már századunk sajátossága, hogy az esztétikai értéken kívül az etikai értéket, ill. a történelmi értéket is figyelembe veszi. Hogy a szépség, a művészi minőség mellett a történelmi érték a műemléknek fontos, mai fogalmaink szerint talán legfontosabb ismérve, a XX. század műemlékvédelmének az újdonsága a XIX. századdal szemben. Ez a kettő: az esztétikum és az etikai érték azt fejezi ki, hogy a műemlék értéktöbblettel rendelkezik, etikai, morális értékek kifejezője és egyben ébresztője is.

Annak, hogy egy műemlékben mikor alakul ki ez az értéktöbblet, Magyarországon nincsen korhatára. Némely műemlékileg fontos országokban – mint pl. Franciaországban – száz év az a türelmi idő, ami minimálisan szükséges ahhoz, hogy egy épület műemlék legyen. Magyarországon ilyen értékhatár nincs. Így műemléknek tekintünk nagyon sok XX. századi emléket is, mint pl. Árkay Aladár és fia, Árkay Bertalan nagyszerű városmaiori templomát, amit az 1930-as években építettek. A legfiatalabb műemlék ma Magyarországon az 1948-ban épült – most már ismét Erzsébet-téri – autóbusz-pályudvar, Nyíri Istvánnak az alkotása. Miért nem ismerünk korhatárt? Azért, mert azt valljuk, hogy a műemlék akármilyen fiatal, mégis annak a kornak – amikor épült – a kőbe faragott, téglából formázott, vagy bármilyen építőanyagból létrehozott tanúsága. Hiszen a műemlék az idők során változott, pusztult, újjáépítették, egyik kézből a másikba került, olyankor átalakították, díszítették. Valóságos történelemkönyv. Történelemkönyv nemcsak akkor, ha ezer, vagy ötszáz éves, hanem akkor is, ha ötven. Legfeljebb nem ötszáz oldalas, három kötetből álló könyv, hanem vékony füzet, de annak a kornak, amikor létrejött, a történelmi tanúsága. Ebben a tekintetben nyilvánvalóan nincs különbség a régmúlt korok és az újabb korok tanúja között, csak annyi, hogy az egyik hosszabb időszak tanúságát fejezi ki, a másik pedig rövidebbét. Mivel Magyarország a török hódoltság következtében középkori és annál régebbi műemlékekben nagyon szegény, ezért – nem szabály, inkább szokás – minden török előtti emléket műemléknek tartunk nyilván, akár jelentős, akár nem jelentős, és csak a fiatalabb műemlékeknel súlyozunk. Így pl. műemlékként tartottuk számon azt a kis, semmitmondó templomromot, ami Tihanyban, a félsziget nyakánál állott a 71-es úttól nem messze. Gerő László állította helyre még az 1950-es években. Nincs rajta semmi műforma, lényeges részlet. Önmagában jelentéktelen, de minthogy középkori, így a fennálló szokásaink szerint műemléknek tartjuk számon.

De nem szelektálunk a tekintetben sem, hogy a műemlék a magyar nép által létrehozott emlék vagy valamilyen idegen kultúrának az alkotása. Magyarországon műemlékként tartjuk számon a törökkori emlékeket, mint pl. Pécsen Jakováli Hasszán dzsámiját. Fontos műemlé-

künk, noha olyan korszakra utal, ami nem szimpatikus számunkra. De a szimpátia kérdését Magyarországon félretettük. Mint tudjuk, nem minden országban van így. Nemcsak az utódországokban lévő magyar műemlékek sorsáról van szó, de ismert, hogy a Balkánon, Jugoszláviában, Romániában, Bulgáriában, Görögországban nem állítják helyre a török emlékeket, hanem pusztulni hagyják őket. Magyarországon ilyen megkülönböztetést nem teszünk vagy legalábbis igyekszünk nem tenni, és azt hiszem, hogy valóban nem is teszünk.

A műemlék etikai értékénél fogva a történetiség tekintetében bizonyos mérlegeléssel mégis kell élni. A budapesti Gát utcai József Attila szülőháza műemlékként tartjuk számon, holott ilyen épület Magyarországon építészeti értékét tekintve tengernyi van, de József Attila ott született. Véleményem szerint megérdemli az épület, hogy József Attila személyére tekintettel műemlék legyen. Eddig rendben van. De pl. megérdemli-e ugyanazt, ha tudjuk, hogy hol van Szálasi Ferenc vagy Hitler Adolf szülőháza? Műemlék-e? Véleményem szerint nem. Tehát az etikum, a morális értékrend az, hogy a műemlékek pozitív értékének kell lennie, jelen van a műemléki értékelésben. Hozzáteszem, hogy nem minden ország felfogásában egyformán, a magyarban mindenesetre ezeket az egyértelműen negatív történelmi „értékeket” nem tekintjük műemléki értéknek. De menjünk tovább! Műemlék-e egy barlanglakás? Építmény, tehát ezt a kritériumot kielégíti, történelmi értéke van, hiszen dokumentatív jellegű, bemutatja hogyan éltek és – horribile dictu – hogy élnek napjainkig emberek, mélyen elmaradva a XX. század igényeitől. Műemlék-e, vagy sem az a történelmi érték, ami az elmaradottságnak a kifejezője? Vitatott. Minthogy pedig a műemlékvédelem nem egzakt tudomány, nehéz rá egyértelmű választ adni. Hosszú időn keresztül nem szerepelt a műemlékjegyzékben egyetlen barlanglakás sem. De hosszú töprengés után az elmúlt években Szokolján egyet műemléki védelem alá helyeztünk. Mi több, igyekszünk helyre is állítani.

Még mindig nem vagyunk végén a kétségeknek, mert ez a visszahúzó jelenség nemcsak a dolog történetiségében jelentkezik, hanem művészi mivoltában is. Budapesten a Villányi úti ciszter templom Walder Gyulának, a két háború közötti építészet egyik vezető mesterének az alkotása. Walder ezt a templomot neobarokk stílusban építette az 1930-as években vasbetonból, de kívül teljes egészében barokk köntösbe öltöztette. Nagyon sokan azt hiszik, hogy csakugyan barokk templommal van dolguk és meglepődnek, amikor hallják, hogy a XX. században épült. Akkor, amikor a világ építésze már messze túl volt ezen, amikor a vezető magyar építészek is a kibontakozó modern építészet nyelvén szólaltak meg. Nos, Molnár Farkas teljesen egyidős Pasaréti úti házával összehasonlítva mit kezdünk ezzel a neobarokk épülettel, ami egy megkészt, művészileg reakciós építészetnek a kifejezője? Műemlék, vagy nem műemlék? – ez a kérdés. Ma ez a ciszter templom nincs műemléki védelem alatt, de sokan vannak, akik azt mondják, hogy védeni kellene. Éppen úgy, mint pl. az 1950-es évek szocreál épületeinek egy részét, hiszen a történetiségre való utalásuk nem kétséges.

Nem egyszerű tehát a kérdés eldöntése és minél mélyebbre ássuk magunkat, annál több ilyen nehézséggel találkozunk szemben magunkat. Pl. hogy *ide tartoznak-e az emlékművek?* A világ számos országában az emlékművekkel a műemléki szervezet foglalkozik. Magyarországon nincs így, nálunk az emlékműveket nem soroljuk a műemlékek közé. Kérdezhetik, hogy miért? Hát József Attilának a szobra vagy bármelyik szobor nem emlékeztet valamire, vagy valakire, valamilyen eseményre, személyre? Nem történelmi értéknek a kifejezője-e? Olyan értelemben, mint a műemlék, nem. Miért? Az emlékmű történetisége és a műemlék történetisége között nagy különbség van. Az emlékművet az emberek utólag, azzal a meghatározott céllal hozták létre, hogy József Attilára vagy a 48-as forradalomra, vagy bármire emlékeztessenek. Utólag, szándékosan. A műemléknél nem így van. A műemléket soha nem műemléknek építették, hanem templomnak, lakóháznak, várnak, püspöki palotának, bárminek. Soha nem az volt a cél, hogy ez majd egyszer műemlék legyen és így műemléki értéket képviseljen. Hanem magába szívta, természetéből következően összegyűjtötte a történelmi értékeket, amit az emlékmű vonatkozásában az emberek ruháztak rá. Nagy különbség, ezért Magyarországon különbséget teszünk *emlékmű* és *műemlék* között. Ez nem jelenti azt, hogy egyes emlékművek ne lehetnének műemlékek is egyben. Azok, amelyeknek a művészi értéke megüt egy bizonyos színvonalat, azokat igenis műemléknek tekintjük, mint pl. a Milleniumi emlékművet. Nem azért, mert emlékeztet a honfoglaló magyarokra és a magyarság ezeréves ittélésére, hanem mert emlékeztet az 1896-os társadalmi, történelmi, művészeti viszonyokra, mert Zala Györgynek és Schickedanz Alfrédnek a nagyszerű építészeti, szobrászati és városépítészeti alkotása. Ezen értékeinél fogva nyilvánvalóan kimeríti a műemlék fogalmát, függetlenül az emlékmű voltától. Ilyenek nemcsak világiak, hanem egyházi emlékművek is lehetnek, mint pl. a budapesti Szentháromság téri pestisoszlop, vagy közismertebb nevén Szentháromság oszlop.

Még mindig nem vagyunk a végén a történetiséggel kapcsolatos kérdésfeltevésnek, mert mi van pl. az olyan történeti emlékhelyekkel, mint a mohácsi csatamező? Nos, a mohácsi csatamező a magyar fogalmak szerint nem műemlék, tekintettel arra, hogy nem építmény, hanem egy darab föld, ami a magyar műemléki fogalmak szerint nem műemlék, hiszen nem építmény. Más kérdés, hogy amikor a 450. évforduló volt, akkor Vadász György építész tervei szerint létesítettek egy történeti emlékhelyet, ami már építmény. Lehet, hogy ez bizonyos idő múlva műemlékké válik, akárcsak az itt kialakított emlékpark, de maga az emlékhely a magyar műemléki fogalmak szerint nem az.

Térjünk át az *esztétikumra!* Itt is vannak kételyek. Vannak szerencsés sorsú műemlékek, amelyek esztétikai értéke abszolút. Amikor az egri minorita templomot építették, az emberek akkor is és azóta is egyfolytában gyönyörűnek találták és találják. Nagyon remélem, hogy ameddig emberek élnek a földön, addig a magyar barokk egyik legszebbjének nem lehet gondolja – ha szabad így fogalmazni –, hogy az emberek szépek, művésziek, esztétikusnak tekinték. De nem minden műemléknek ez a sorsa. Somogyváron egy olyan kolostor és kolostori templom állt, ami Nyugat-Európa egykorú templomaival vetekedett, de tönkrement, elpusztult. Azoknak a romoknak, amelyek ma itt állnak, vajon van-e esztétikai értékük? Nincs. Számos műemlék van, ami az idők során a maga fizikai mivoltában, pusztulásában elvesztette esztétikai értékét. Történeti értéke minden műemléknek van, de esztétikai értéke nem feltétlenül és nem szükségszerűen. A helyreállító építész egyik fontos feladata éppen az, hogy azt az elveszett esztétikumot, amit az idők során lehámoztak, lehullt, vagy mesterségesen eltávolítottak a műemlékről, építészeti eszközökkel visszacsempéssze. A soproni Előkapu utca, egy fűrészfogas utca volt egészen a századfordulóig, amikor az Előkapu innesső házsorát a városháza építése során lebontották. Hallatlan veszteség volt. Pótolhatatlan. De húsz évvel ezelőtt, amikor az Előkaput feltárták, építészeti rendezték. A tervező építész, Nagypál Judit, egyszerű eszközökkel mozgalmassá tette az ugyancsak elpusztult külső kapura utaló lendülete vasbeton ívvel, a lemelyített terepszint gyepesítésével, virágokkal valamit visszacsempésett az elpusztult esztétikumából. Minden műemlék-helyreállító építésznek ez a feladata.

Az esztétikai érték azonban nemcsak a maga fizikai, anyagi mivoltában változik, hanem az emberek tudatában is. A magyar népi építészet egyik gyöngyszeme a Vas megyében lévő szalafői Pityerszeren lévő kástu, amit – akik ismerik, remélem nem cáfolják meg szavaimat, akik pedig nem ismerik, kérem higgyék el nekem – a magyar építészet egyik legszebbjének tartok. Olyan csodálatos épület, ami párját ritkítja Magyarországon. Az a múlt század eleji parasztember – valamikor 1820 körül épült a kástu – azzal az ács komájával vagy barátjával vagy falubélijével, aki létrehozta ezt a kástut (a kástu egy kisparaszti gazdasági melléképület), nem akart szépet létrehozni. Olcsón, célszerűen, helyi anyagokkal akarta fölépíteni, hogy a földszinten betehesse a tető alá a szekerét meg a boronát, meg az ekét, az emeletre meg felvihesse a gabonát. Ott biztonságban van. Mégis: akaratán kívül a tömegekkel, a színékekkel, a

Celldömölk, templomrom: a történeti érték jellegzetes példáját, esztétikai értéke alig van (Dobos Lajos felvétele)

A teleméri rk. templom falképei (Aquilax János mester alkotásai 1377-ből) nemcsak történeti, hanem jelentős esztétikai értéket is képviselnek (Dobos Lajos felvétele)

formákkal, a természettel való kapcsolatában olyan tökéletesen harmonikus épületet hozott létre, aminek ma – akik oda látogatnak magyarok és külföldiek – csodájára járnak. Egyetlen „hibája” van, hogy északra néz, így tulajdonképpen csak reflektorral világítva fényképezhető, mert örökké árnyékos. Gyönyörű. Csakhogy ezt az épületet, ami most már vagy százhetven éve gyönyörű, legalább százhusz éven keresztül nem tartották annak. Senkiben nem merült fel, hogy a népi építészet tartozhat a szépség kategóriájába. Igaz – nem igaz, nem tudom, mindenesetre azt állítják, hogy amikor az 1930-as években megkérdézték a magyar műemlékvédelem akkori kiváló vezetőjét: miért nem védenek népi műemlékeket? – állítólag azt válaszolta volna, hogy: hát a trágyát ne védjük? Ez volt az értékelése a népi építészetnek. Az, hogy itt esztétikai kategóriáról van szó, évszázadon keresztül nem merült fel. El kellett jutni a közgondolkodásnak arra a fokára, hogy a népi építészet esztétikai értéke egyáltalán szem elé kerüljön. Ma már ott van. Ez az épület tehát a létesítése után százhusz évvel nyerte el az emberek tudati fejlődésében az esztétikai kategóriát.

De ez még bonyolultabb is lehet! It van pl. a szecsesszió. Lechner Ödön Postatakarék-pénztára világszenzáció volt, amikor épült. (Lásd a hátsó borítón.) Hadd áruljam el, hogy amikor építész-hallgató voltam az 1940-es évek végén, akkor mi, akkori építészhallgatók a szecsessziót a csúnya, az otromba, az ízléstelen szinonímájának tartottuk. Ha valamit nagyon le akartunk szólni, mint ízléstelent, mint otrombát, akkor azt mondtuk, hogy ez olyan szecsessziós. Ez nemcsak a saját butaságunk volt, hanem közbutaság is: az egész magyar közvélemény ilyenek tartotta a szecsessziót. Erre az időre az épület elvesztette az esztétikai értékét. Szerencsére az 1960-as évekre ez ismét változott és ma már tudjuk, hogy a magyar Gaudinak egy világraszóló művével állunk szemben, vagyis visszanyerte esztétikai értékét.

Nekünk, műemlékeseknek nagy szerencsénk, hogy a történelmi érték és az esztétikai érték rendszerint együtt jár. Együtt jár a már említett Jakováli Hasszán dzsáminál, ami nemcsak fontos történelmi érték, hanem – mit tagadjuk – nagyon szép épület is. A műemlékek többségénél így van ez, de nem mindig. Pl. a József Attila szülőház nem hordoz esztétikai értéket. De vannak más műemlékek is, amelyek szintén nem hordozóik esztétikumnak, csak a történelmiségnek. Ilyenek a földvárak. A szabolcsi földvárat egyszer láttam repülőgépről: fantasztikus. Önmagában – úgy vélem – szépek mégsem tekinthető. Egyszerűen a lényegénél fogva nem tudja kielégíteni a szépség kategóriáját. De a történelmiségét igen.

A népi építészet esztétikumát a műemlékvédelem csak a XX. sz. derekán ismerte fel. (Palkonya, pinceegyüttes – a magyarországi német nemzeti-ség építészeteinek jellegzetes példája.)

Az egeri minorita templom esztétikai értéke nem változott az idők során (Dobos Lajos felvétele)

Már volt szó azokról a műemlékekről, amelyek erőszakos módon veszítették el esztétikai kategóriájukat, azért nem rendelkeznek vele.

Hadd szóljak néhány szót az *etikumról* is. Szándékosan egy távoli kultúra épületével akarom illusztrálni, hogy mi is igazán az az etikai érték, amiről Pogány Frigyes szólt, és rá hivatkozva én is szólni kívánok. 1972-ben részesültem abban a nagy szerencsében, hogy láthattam Mexikóban a Yukatán félszigeten Uxmal ún. helytartói palotáját. Azóta életre szóló élményem. Amikor leültem ott a fűben, a virágok közé és bámultam ezt az utolérhetetlenül szép épületet a maga fantasztikus frizével, amit mintegy ezer éve hoztak létre azok a maja kőfaragók, akiknek még csak fémszerszámuk se volt, hanem a követ egy keményebb kővel dolgozták meg. És bámulatomban elgondolkoztam azon, hogy tulajdonképpen mi közöm nekem, XX. századi műemlékes építésznek az ezer évvel ezelőtti maya kőfaragókhoz? Az égvilágon semmi. És ez az épület a maga történetiségével és esztétikumával mégis rabul ejtett és úgy éreztem, hogy azonosulni tudok az ezer évvel ezelőtti mayákkal. Értem a nyelvüket, a gondjaikat, a törekvéseiket. Hatalmába kerített az a katarzis-érzés, aminek a felkeltésére természetesen nemcsak a műemlék, nemcsak az építészet képes, hanem a művészet minden ága. Ez közismert, mégis hadd legyek annyira elfogult az építészet és a műemlékek iránt, hogy állítsam azt – nem bizonyítható, de hadd állítsam –, hogy ennek a katarzisélménynek a keltésére egyik legalkalmasabb az építészet, a műemlék. Miért? Mert ezer évnek a történetéről vall, mert hidat alkot rég letűnt kor, rég letűnt nép és a ma embere között. Az építészet a maga három dimenziójával, mi több: négyvel (mert hiszen az ember körbejár, bemegy, minden pillanatban más élményben részesül a mából, a tegnaptól, a tegnapelőttől, tehát az idő is dimenzió), a maga hallatlan komplexitásával olyan művészi, tudati és tudományos katarzist ad az embernek, amire csak a maga mivoltában képes az épület, hogy ismereteket, érzéseket, emberséget, humánusot nyújtson át annak, aki képes a befogadására. Ez az az etikai érték, amit a műemlék a maga történetiségével és esztétikumával a szemlélőben létrehoz. A történetiség és az esztétikum hozzá létre az etikai értéket és bizonyítja azt az állítást, hogy a műemlék értékőbb.

Mennyi van a műemlékekben ebből a hármastól? Van, amelyikben több van, amelyikben kevesebb. Veszprém megyében, Sáska faluban a kis román kori templom nekünk, magyaroknak értékes emlékünknél, de vajon összemérhető-e a Szent Péter Bazilikának a történeti, esztétikai, etikai értékével? Azt hiszem, nem mérhető össze. Nemcsak azért, mert azon a csodálatos épületen Bramante, Michelangelo, Bernini kezenyoma van, hanem azért se, mert az a katolikus vallás központja, onnan sugárzik ki az eszme. Ott a történetiség, az esztétikum, az etikum sokkal akkumuláltabban van jelen, mint a kis sáskai templomnál.

Ahány ország, annyi kategóriába próbálja valahogy beskatulyázni az emlékeket. Mi azt mondjuk, hogy van „M” (műemlék) és „MJ” (műemlékjellegű) épület, ami jelképezi azt, hogy ebben több érték van, a másikban kevesebb. Csakhogy – és itt van az újabb nagy buktató – a hármastól nemcsak a sáskai templomban van ám, hanem csökkent mértékben sok más épületben is. Ezek egymás mellett állnak. A Rumbach Sebestyén utcai M kategóriájú zsinagóga, Ottó Wagner, a nagy szecessziós bécsi építész egyetlen magyarországi munkájával szemben ott áll az ismeretlen építész, építőmester által épített műemlékjellegű koraklasszicista ház –, és alig odébb ott van az a műemlékileg nem jegyzett épület a Wesselényi utca sarkán, amire már nem jutott a műemléki értékrendből, de aminek értéke, *építészeti örökség* jellege nem vitatható. Ahogy a műemlékvédelem majd száz évvel ezelőtt eljutott oda, hogy az esztétikum mellett a történetiséget is védje, a XX. század végére Magyarországon (és világszerte) a műemlékvédelem eljutott arra a felismerésre, hogy a történetiségből, az esztétikumából és az etikumból nemcsak a kiemelkedő műemlékekre jut, hanem azokra is, amelyek egyedileg nem férnek bele a műemléklistánba, de amelyek a városoknak a szövetét, a karakterét adják. Van Pápán egy műemlékileg nem védett utca. De Pápa ettől Pápa, nemcsak a Fő utcától, meg a Fő tértől. Ettől városok a városok, ezt nem értette meg az 1960-as, 1970-es évek extenzív városfejlesztése, ami lesöpörte a legszebb, a legkarakteresebb, a legizgalmasabb magyar városok jelleget adó városzövetét Debrecenről, Veszprémtől Székesfehérvárig, Hajdúböszörményig (meddig folytassam?). Ez az a felismerés, ahova a XX. sz. végére eljutott a műemlékvédelem, ahol már egy sínpályán folytatódik az útja az urbanisztikával, mert ezeket a városrészeket csak urbanisztikai módszerekkel lehet védeni. És ahol egy vágányra kerül a helyi közösségekkel, az önszerveződő helyi akarattal, mert ma már a helyi akarat nem elpusztítani akarja a helyi értékeket (nota bene: eddig is a voluntarista vezetők pusztították el). A helyi közösségek mindig ragaszkodtak a hagyományaikhoz, mert az a saját helyi identitásukat fejezi ki. Ez az, ahol a honismereti köröknek, a műemléki albizottságoknak, a városvédő egyesüle-

teknek a műemlékvédelemmel együtt, mi több: a műemlékvédelmen túl is védeni kell a helyi értékeket, mert ezeket nem lehet központilag védeni. Egy pincesorst csak az ott lakók tudnak védeni, ezt a műemlékvédelem kiegészítéseként az önkormányzatoknak és velük együtt a spontán helyi társadalmi szerveződéseknek kell védeniük. És ha ez megvalósult, akkor a XXI. század műemlékvédelme és urbanisztikája el tudja kerülni az olyan szörnyűségeket, mint amit a mi nemzedékünk létrehozott, és amiből remélhetőleg tanult.

Entz Géza:

A magyar építészeti örökség határainkon túli emlékei

Az 1872 április 4-én megalakult Műemlékek Országos Bizottságának volt egy kiadványa, amely nagy kötetekben jelent meg egészen az I. világháborúig. E kötetek beszámoltak a magyar műemlékvédelem első négy évtizedének munkáiról. Feltűnhetik, hogy a szóban forgó emlékek mind a Felvidéken, Burgenlandban és Erdélyben szerepelnek. Az akkori ország közepéről, a jelenlegi ország területéről szinte semmi. Vajon ennek mi az oka? Az, hogy ott megmaradtak a műemlékek. És itt az ország közepén nagyon sok elpusztult, vagy annyira átalakult, hogy szinte nem is lehet műemléknek tartani. Ma már tudjuk, hogy nagyon sok olyan emlék van, amely első látásra jelentéktelen, de ha megkutatják, akkor kiderül, hogy olyan történeti, esztétikai, etikai értékei vannak, amilyeneket Román András részletezett.

A megmaradtak ugyan a történetiségnek, és esztétikumnak magas fokán állnak, mégis ezek az emlékek túlnyomó részben (talán egyedül a kassai dóm kivételével) származékok: a magyar művészeti központoknak a kisugárzásai. Hol voltak ezek a magyar művészeti központok? Ezek Budán voltak, Székesfehérváron, Visegrádon, Esztergomban. És mi maradt belőlük? Az, amit ma a régészek ásója feltár. E nagy művészeti központok a II. világháború után – legalább részben – ismertté váltak, s belőlük meg tudjuk ítélni, hogy a történeti Magyarország építészete és építészeti értékei egymással összefüggenek. A Kárpát-medence történeti egysége az, amely az egész összefogja. E történeti egység egyszersmind izlésbeli és művészeti igénybeli egységet is mutat.

Hogy jobban értsük egymást, kitérőt kell tennem. Mi volt az építészet szervezete 1800-ig? Ebben a társadalom különböző rétegei különböző feladatokat végeztek. Voltak olyanok, akik megrendeltek, akik építkeztek, akik az építkezéshez szükséges pénzügyi feltételeket nyújtották és megmondták, hogy mit akarnak. Voltak olyanok, akik ezt megvalósították, szakmai szinten, segédmunka szinten – és létrejött a műalkotás. Ez a megrendelői vezetéssel kialakult szervezet a XIX. században megváltozott. Ma is van megrendelés – de nem jellemző az egész művészetre, mert nem a megrendelő az, aki vezető szerepet játszik, hanem az alkotó, a művész. Ez természetesen sommás megállapítás, de jelzi, hogy a XIX. században valami alapvetően megváltozott. Mikor vett részt a társadalom inkább az építészetnek a létrehozásában? Amikor egyes művészek alkotnak, vagy amikor az egész társadalom vesz részt a műalkotás létrehozásában. A felelet világosan mutatja azt a helyzetet, amibe a művészet a XIX. század után került. Akadnak olyan társadalmi rétegek, amelyek összefogásából keletkezett az építészet, és olyan társadalmak, amelyekben az egyesek lépnek előtérbe. Ezért merült fel olyan vélemény, hogy a magyar művészet csak a XIX. századtól kezdődött. Azelőtt nem volt magyar művészet? Ez azért eshetett meg, mert egyénekként, az egyéneknek a nemzetiségével akarták meghatározni a művészetet. Teljesen történelmietlen felfogás! A történelem egészében élő emberi társadalom hozta létre az 1800 előtt művészetet. Ilyen értelemben beszélhetünk tehát határon kívüli magyar építészeti örökségről. E megállapítás nem az alkotók, nem a megrendelők, nem a kivitelezők nemzetiségére utal, hanem arra, hogy mindezek egységes történelmi szférában alkotnak és éltek. Amikor a középkorban megkérdezték, hogy valaki hova való, akkor aki itt élt Magyarországon nem azt mondta, hogy szász vagy szlovák, vagy magyar, hanem azt mondta, hogy hungarusz. A XV. század elején megszerkesztették azt az anyakönyvet, amely a Magyarországról a bécsi egyetemre került hallgatók nevét és adataikat tartalmazta. Csupa hungarusz volt. Az itáliai egyetemen, vagy a krakkói egyetemen, ahova sokat jártak a magyarok, ha megkérdezték, hogy honnan való, hungarusz volt a válasz. Ebben a burokbán tartoztak össze.

E történeti egység az építészeti örökségnek egyik lényeges, talán a leglényegesebb vonása. Az illető alkotás a Kárpát-medencei egységben jött létre. Minden *ispánsági várban*, amelyet a X. és XI. században emeltek, található egy hatalmas sánccal körülvett földvár és mellette az esperesi templom. Így van ez Visegrádon, Dobokán, Zemplénben, Abaújváron, lényegében ugyanígy van Sopronban és így tovább. Tehát az ispánsági várak, amelyek Szent István korában jöttek létre, és megyei központok voltak, lényegében egyforma szerkezettel rendelkeztek, függetlenül attól, hogy hol voltak.

Itt vannak pl. a *nemzetiségi monostorok*: Ják, Zsámbék. Mindenütt ugyanolyan a szerkezet, ugyanaz a felépítés: két tornyos homlokzat, a nyugati karzatnak a tornyokkal való egybeépítése, háromhajós, kereszthajó nélküli bazilika. Akár a Felvidéken van, akár Erdélyben, akár a Dunántúlon. Az ún. *csarodai típus* ennek a nemzetiségi monostoroknak a leegyszerűsítése. Egyetlenegy tornya összefüggésben van a nyugati karzattal, annak a középső pillérei fölött emelkedik. Ez az egész ország területén mindenütt megtalálható, ahol egyáltalán megmaradt.

Jó példa a *Szent László legenda* is, amely azt a történetet jeleníti, amely szerint Szent László a kunnal harcolva megmenti a nagyváradai püspöknek a lányát. Ez a falképsorozat a nyugati határtól a keleti határig mindenütt megtalálható a falu építészetében.

A XV. század elején megépült a *kassai dóm*, az egész Kelet-Magyarország építészetét – beleértve Erdélyt is – befolyásolta. Végig lehet követni az utat Beregszászon, Kolozsváron, Segesváron át egészen Brassóig. Vagy pl. itt van a *visegrádi királyi palota*. Mindenki ismeri a keregőjét, amely az ún. második szinten van. Ez a visegrádi építészet átmegegy Nyírbátorba, Nyírbátorból pedig Erdélybe. A fejleményeket részletesen ismerjük. Mátyás király János frátert küldi el 1490-ben Kolozsvárra, hogy az általa ott alapított művészeti kolostor építését vezesse. Helyi építkezési szervezet alakult ki, amely Kolozsvár és környékének akkori egyházi építészetét meghatározza. E szervezet nem képzelhető el Visegrád nélkül. Érdekes megemlíteni, hogy az oklevél, amellyel Mátyás király elküldte János frátert Kolozsvárra, Visegrádon kelt. E kiváló építész bizonyára járt Visegrádon, mert ismerte az ottani részleteket, technikájukat és a belső kialakításuk törvényeit.

A kazettás mennyezet a reneszánsz elterjedése nyomán jött létre. Amikor Balogh Jolán újból felfedezte az erdélyi művészetet, az erdélyi reneszánszt, mindenki azt hitte, vagy én legalábbis, amíg fiatal voltam azt hittem, hogy a kazettás mennyezet erdélyi találmány. Hát nem erdélyi. Mindenütt volt. Maradványai bőven maradtak Baranyában, Felvidéken egyaránt. Persze a megoldások különbözőek, de a lényeg ugyanaz. A történeti összefüggések tekintetében a barokk művészet is tanulságos. A gödöllői kastély az ún. Pest környéki Grassalkovich-stílusban épült fel. Ennek szép emlékei vannak Hatvanban, Pécelen, Nagytétényben, de Marosvásárhely melletti Gernyeszegen is. A barokk mesterek a XVIII. században eljutottak Erdélybe és ott építettek. A legújabb kutatások meglepő összefüggéseket tudnak kimutatni, a nyugatról keletre vándorolt mesterek alkotásairól.

Még valamiről meg kell emlékezni. Ne higgyük, hogy az a társadalmi jellegű építkezés, amely a XVIII. század végéig jellemezte egész Európát, és benne Magyarországot is, csak a megrendelők és az általuk megbízott mesterek műve volt. Akadnak néprétegek, amelyek olyan körülmények között élnek, hogy maguk építik házaikat minden megrendelés nélkül, mert nincs előkelő rétegük. A székelyek pl. vérségi, közösségi kapcsolatban éltek egymással. Katonai szolgálatot teljesítettek. Nem alakult ki a feudális rendszer, csak a XVI. századtól kezdve, akkor is helyi színzettel és még ma is megállapítható a közösségi szellem. Sokáig nem volt ott olyan nemesúr, aki azt mondta, hogy most építsünk ezt, azt, amazt. A középkorban a Székelyföld tele van szebbnél szebb alkotásokkal, amelyek a székely közösség művei. E vonatkozásban a román vagy a szlovák fatemplomokat is említhetjük. Ezek mind közösségi építkezések, az egész társadalom sajátos együttműködésével jöttek létre.

Befejezésül talán azt mondanám, hogy ha valaki elmegy Pozsonyba, Kassára, Budára, Pestre, Székesfehérvárra, Nagyváradra, Aradra, Temesvárra, Kolozsvárra, bizonyos mértékig még Szebenbe is, akkor a XIX. század végének, tehát az 1867-től egészen 1914-ig tartó ún. békeidőnek, egymással rokon építészete és a városképe jelenik meg előtte, amely beilleszkedik az akkor szintén egy történeti egységbe tartozó ország kereteibe. Nem az alkotók nemzetisége határozza meg tehát egy művészet magyar, német, francia vagy olasz voltát. A legkülönbözőbb, de egymással történeti kapcsolatban álló népek művészeti alkotásaiból, azoknak az összességéből jött tehát létre minden ország, Magyarország művészete is. A mai határokon kívüli magyar építészeti örökséget ebből a történeti szempontból kell néznünk és értékelnünk.

Helyi értékek az építészeti kultúrában

A nagy építészeti stílusok, ha helyileg differenciáltan, és különböző módon éltek is, mégiscsak egységes stílusirányzatok, áramlatok voltak Európában. A francia, a délnémet vagy az angol gótika minden különbözősége ellenére is egyként hordozza a középkor végének transcendenciáit. Az építész nemzetisége sem döntően meghatározó a munkájára. Rasztrelli vagy Rossi nevei nem hangzanak túl oroszosan, Pétervár, a legoroszabb város építésze mégis aligha lenne nélkülük elképzelhető. Ha a magyar építészettörténet neveire, a múlt század igazán magyar épületeire gondolunk Hild, Lechner, Ybl, Pollack jut az eszünkbe. Az építész, úgy tűnik, alapvetően internacionalista. A középkori kőfaragó műhelyek, építő műhelyek idejétől a szerzetesrendek építészeti reguláitól a modern és posztmodern építészeinek produkciójáig az építészet alapvetően mindig internacionalista volt.

A gondolatmenetet a másik oldalról, a regionalizmus, a genius loci felől közelítve inkább a különbségek, az építészet helyhez, közösségekhez való kötődése válik dominánssá. A milánói dómot nem lehetne egy angol nagyvárosban elképzelni, és nem lehet nem érezni, észrevenni a különbségeket egy-egy tájegység, etnikum vagy település építészetében. Ki ne tudná azt, hogy a reneszánsznak milyen köze van Firenzéhez, ott mégis megdöbben az ember, látva, hogy reneszánsz Firenzében valójában nem a reneszánszsal kezdődött, hanem sokkal előbb. A romanikában épült S. Miniato al Monte, vagy a gótikus Baptistérium klasszikus formákat továbbéltető homlokzataiban már a reneszánsz szellem is tettenérhető, gondolhatnánk, pedig ezek nem reneszánsz épületek, „csak” firenzeiek. Egy-egy nagy stílusirányzat valahol a helyi kultúrában is gyökerezett, és amikor a nagy kultúra mozgásai olyan szellemiséget hoztak, melynek ott talaja volt, akkor onnan tudott kisugározni és elterjedni. A helyi kötődések tehát még a nagy építészet elit kultúrájában is igen fontosak. A népi építész, a helyi építőmesterek alkotásaiban pedig szinte plasztikusan tapintható ki – stílusirányzatoktól függetlenül is – a hely, a szellemi és fizikai környezet, a helyi közösség ízlésvilága.

A honismereti mozgalomnak fontos feladata, hogy felmutassa azokat a helyi értékeket, amelyek a közösséget összefogó kultúrát reprezentálják, mely a helyi közösség sajátja, identitásának része többek között az építészetben is. A vizsgáldást a nagyból a kicsi felé haladva célszerű kezdeni. A táj humanizált formáinál, a tágabb környezet, a település karakterének megragadásával indulva kell eljutni a legapróbb építészeti, környezeti elemekig. A helynek van egy olyan alapvető karaktere, amit a táj- és az építészet együtt testesít meg, ami egy terület hagyományos használatában, vagy beépítési módjában fogható meg, ha azt az építészeti oldalról akarjuk megközelíteni. A helyi kultúrával foglalkozóknak érzékenyeknek kell lenniök arra, hogy az épületek hogyan helyezkednek el, milyen sűrűsödést, milyen struktúrát képeznek a tájban, hogy a település hogyan ízül be táji környezetébe. Már itt, a vizsgálódás elején szeretném rögzíteni, mert a megközelítések lényegi kérdésének tartom annak konkrét tárgyától függetlenül, hogy az értékek számbavételét és tudatosítását nem

Eklektikus falusi épület – Görcsöny, Baranya megye

Fatornácós sváb ház – Magyaregregy, Baranya megye

Dobsza – tájbáz – Baranya megye

Eklektikus homlokzat – Görcsöny, Baranya megye

szabad passzív, csupán múltba forduló tevékenységnek tekinteni. Célja nem önmagában, hanem az értékek megőrzésében van, valamint abban, hogy a település térbeli, építészeti fejlődése (szerkezete, beépítési módja és utcaépei, a házak építészeti formálódása) ne ezekkel a hagyományokkal szemben, hanem ezek szerves folytatásaként alakuljon, korszerűsödjön.

Keserű tapasztalat, hogy milyen eredményt ad, amikor a fejlődésben megszakad a környezettel, a tájjal való szerves kapcsolat, a hagyományos helyi építő kultúra egyébként természetes belső fejlődése, korszerűsödése, kívülről jött minták másolása, külső ideológiák, vagy éppen a nyers műszaki megoldások öntörvényűsége érvényesül a fejlesztéseknél. A hagyományos értékek feltárásának tehát az a legfőbb értelme, hogy az értékeket egy új kontextusba is átmentse, hogy stabil kiindulási pontokat, biztos fogódzót adjon a település beépítésének, építészeti arculatának további formálásához.

Visszatérve a település és a táj kapcsolatához, a településszerkezet hagyományos értékeihez, érdemes megfigyelni, hogy a spontán fejlődésben milyen lágyan, a felszín formáit harmonikusan követik a falvak utcái, akár a völgyeletek vonalához kapcsolódva, akár a domboldalakra lassan felkapaszkodva. Ott, ahol a sík terep nem adott ilyen magától értetődő gazdagodáshoz racionális alapokat, ott a lépésenként történő fejlesztések tagoltsága, a tulajdonviszonyok szabta korlátok esetlegessége vette át ezt a szerepet. A fejesvonalzóval meghúzott hosszú egyenes utcák, az egyformán kis telkek, melyek az utóbbi évtizedek fejlesztésének szabályozási – rendezési – mérnöki szemléletét hordozzák, mindenütt idegen testek maradtak a falvakban. Egy halmazos vagy egy fésűs beépítés, vagy a központi részek zártorosodása önmagában is olyan karakteres értéke lehet egy községnek, melynek megőrzéséhez, folytatásához feltétlenül ragaszkodni kellene. Jól példázza ezt a baranyai falvak többsége, vagy a festői hatású pincefaluk, pincesorok beépítési értéke. Ez utóbbiaknál érzékelhető talán a leginkább, hogy ez az érték jószerevével független egyes elemeinek értékeitől. A pincék önmagukban építészeti-leg szinte kifejező erő nélküliek, összehatásukban, ahogyan egymáshoz csatlakozva, ahogyan együttes képeznek, és ahogyan ez az együttes a tájban megjelenik, mégis olyan érték, és olyan egyedi jegyeket hordoz, mely aligha vitatható.

Ezeket az értékeket elsősorban területrendezési és urbanisztikai eszközökkel lehet védeni és továbbfolytatni, de ez magától nem fog megtörténni. Azok az országos normatívák, melyek szerint mi építők dolgozunk, ezekre az értékekre még ma sem eléggé érzékenyek, sokszor figyelembe sem veszik őket. Ahhoz, hogy ezek mégis bekerüljenek a tudatba, hogy a fejlesztések ezeknek a figyelembevételével történhessenek, ehhez az ott élők határozott fellépésére van szükség.

A helytörténettel foglalkozóknak, a honismereti mozgalomban résztvevőknek kell az érdekeiket nagyon keményen megfogalmazni és a döntésekbe bevinni, melyre az új önkormányzatok keretében biztosan lesz lehetőség.

A helyi építészeti értékek következő szintje az épületekhez kötődik. Községekben a „népi építészet”, városokban a hagyományos kisvárosi beépítések még megmaradt zárványai jelentenek elsősorban ilyen minőséget. Mindkét területen lenne jócskán feladata a helyi értő közéletnek. A népi építészetben a Műemléki Felügyelőség véd ugyan egy-egy kiemelkedő értékű épületet, de ez csak csekély töredék. A helyi közösségnek a skanzen se jelent igazi megoldást. Baranyában az illetékesek már jó húsz éve azt mondták, hogy ezek az értékek

Hentesmester háza – Magyaregregy, Baranya megye

elsősorban a helyi közösség értékei és ezért ezeket ott kell hagyni. Ott kell megmenteni és megfelelő funkciót találni ezeknek az épületeknek. Ha azt akarjuk, hogy a helyi közösség tényleg magára találjon, érezze identitását, akkor neki nem Szentendrére kell felmenni egy múzeumba, megnézni a saját múltját, hanem ott kell a mindennapokat élni, ebben. Baranyában sok tájházat alakítottunk ki. Nem mondom, hogy ezeknek a fenntartása teljesen problémamentes. De azt igen, hogy a helyi közösség összetartó erejét hatékonyan segítik.

Biztos azonban, hogy a hely szempontjából nem csak azok a régi zsupfedeles parasztházak a tényleges értékek, melyeknek már megvan a távlatuk, és valóban értékesnek tudhatjuk őket. Pl. Újpetrén a két háború között nagyon ház épült, díszes, szinte himzett homlokzattal. Nem kell megvárni, amíg a zömük tönkremegy egy-egy átépítéssel. Helyi értéket jelenthetnek ezek a homlokzatok és ezek az épületek akkor is, ha a hagyományos műemléki minősítésből kilógnak. A műemlékvédelem ezekkel nem tud foglalkozni, de a helyi társadalomnak igenis foglalkoznia kell velük.

Ugyanígy érdemes számbavenni és megtartani a parasztpolgárok eklektizáló épületeit, és a műemlékvédelem látóköréből teljesen kimaradt kisvárosi, peremkerületi, gyakran kétlaki iparoság szép épületeit. Jellemző arányaik, esetleg díszük akkor is megmaradhatnak, ha egyébként átépítésük elkerülhetetlen.

Fontos, és külön figyelmet igényel a nemzetiségek építészeti kultúrája, mert az idegen környezetben a nemzetiségi közösség tovább őrzi identitását, s ennek részeként építészeti kultúrája is általában egységesebben, jobban megmaradt. Az ófalusi – tájházként használt – első generációs német háznál, vagy Mecseknádasd ugyancsak első generációjú telepes házáinál a homlokzat, az épület tömege, a nyílások, a zsalugáterek rendszere mind-mind érték. Vagy a befelé forduló nagy melléképület, ami a német nemzetiségi településekre nagyon jellemző. Ezek a melléképületek sokkal jobban megépítettek, és néha sokkal díszesebbek is mint maga a lakóház. Hiszen az emberek állatokból éltek. Tudták: ahhoz, hogy a lakásban élve maradhassanak, elsősorban az állatokat kell megfelelően elhelyezni. És a díszítőkedvük is ezeken az épületeken tudott először megjeleni.

Biztos, hogy nem műemlékekről van szó, de egy ilyen melléképületet minden további nélkül lebontani és helyette egy mai disznóólat felépíteni, azt hiszem, hogy nagy bűn lenne azzal a közösséggel szemben, amely létrehozta őket. A minősítésnek tehát nem az a legfontosabb szempontja, hogy templomról, vagy pajtárról van szó, hanem, hogy az milyen minőségben épült és mennyiben képviseli annak a közösségnek a kultúráját, amely létrehozta.

Jellegzetesen a német nemzetiségi építészethez tartozó formálásmódot mutat, ahol a magyarral ellentétben a tornácot sztergályozott faszlopok vagy pillérek tartják, és két pillér között nagyon gyakran ívesen képzett kapu motívum szerepel. Lehet, hogy helyenként már be is üvegezték. Lehet, hogy ezeknek a tornácoknak egy részét az épület korszerűsítése során lebontják, de a karakterét meg kellene tartani ahhoz, hogy ez a közösség később is otthon

érezhesse benne magát. Ezeknek a házaknak az arca, az utcai homlokzata – a két világháború között vagyunk – elsősorban az eklektikus építészeti jegyeket mutatja. Mi úgy tanultuk még a 60-as években az egyetemen, hogy az eklektika egy értelmetlen, lélektelen zagyvaság. Rá kell jönnünk azonban, hogy ezek az eklektikus népi homlokzatok bizony nagyon komoly értékek. Egy mai falusi utcaképben talán még fontosabbak, mint egy-egy értékes műemlék. Ha ilyen házakból áll össze a település szövege, akkor az a közösség tudja, hogy ő otthon van.

Kis dolognak tűnik a fészületek, a falusi szobrok kérdése. Nem műemlékek persze, de mennyivel más egy német nemzetiségi területen lévő festett Krisztus, egy vokányi pestisszobor, szentháromság szobor, mint akár a pécsi, vagy a budavári szentháromság szobor. Ezek a szobrok a nemzetiségi népcsoportnak a lelkét, izlésvilágát és saját keze munkáját hordozzák. Elsősorban ezért kell őket megbecsülnünk, és esztétikai értékeikre is nyitottaknak kell lennünk.

Végezetül a most szerveződő, néppé összeálló csoportosulások kialakulóban lévő, sete-suta, még nem egészen karakteres, de már formálódó kultúrájáról. Azt hiszem, hogy ezzel is törődnünk kell. A cigányokra gondolok. Baranyában van egy falu, amelyet teljes egészében cigányok lakják. Nem ők hozták létre az építészeti kereteket, de ma ők formálják a saját képükre. Furcsa ríktó színekre mázolja ezeket az eredetileg német nemzetiségi épületeket. Oda kell figyelnünk rájuk. Hagyni kell, hogy csinálják és segítenünk kell a saját értelmiségük kinevelésében, hogy kialakulhasson nemzetiségi kultúrájuk az építészet területén is.

Ennyit szerettem volna az építészetben megjelenő helyi kultúrákról mondani. Több megyében már viszonylag egységes javaslatok születtek arra, hogy az urbanisztikai szabályozás keretében a rendezési tervek készítése kapcsán milyen elvek szerint lehetne számbavenni azokat a helyi értékeket, melyek a közösség szempontjából fontosak. Ha valakit ezek a kérdések közelebbről érdekelnek, annak például Somogy megyében Szabó Tünde főépítész kollegám, és kollegáimmal Baranyában magam, szívesen állunk rendelkezésre.

Sebestyén József:

Románkori templomok a Székelyföld dél-keleti részén¹

Köztudott, hogy a több, de alapjában véve három nagyszámú népcsoport által lakott Erdély középkori építészeti emlékei a keleti és nyugati kultúra határán, a nyugat-európai műveltség és a keleti hagyományok által alakítva jöttek létre a magyar, a német (sváb, szász), a román, s azon túl az európai építészeti örökség sajátosságos, különösen értékes, integráns részét alkotva.

Erdély némely területein, mint pl. a még ma is nagyrészt magyarul Székelyföldön, számtalan értékes épület található, akár a falvak paraszti lakóházait, gazdasági épületeit, vagy a kismemesi kúriákat, egykori kastélyokat, akár a templomokat, középületeket, mint a középkor, a reneszánsz, esetleg a historizmus, vagy a szecesszió emlékeit, vagy a magyar művészettörténet, építészettörténet által számon tartott fundátorok, építőmesterek, építészek tervei alapján emelt épületeket említjük. Ezen gazdag emléktanyagból néhány székelyföldi, hajdanvolt háromszéki település középkori, XIII. sz.-i eredetű templomát szeretném ismertetni a terület történeti, földrajzi vonatkozásaival együtt.

A Kárpátok kanyarulatával határolt egykori Háromszék vármegye, a mostani Kovászna megye falvai valószínűleg már a XIV. sz. elejétől meglévő, vagy éppen kialakuló Kézdi-, Orbai- és Sepesi-székhez tartoztak. A nemzeti szervezeti székely közösség területi, székek szerinti megoszlására, a három székre vonatkozóan XV. sz.-i oklevelekben találunk adatokat (Kézdi 1427; Orbai 1419; Sepsi 1404–1415), de a székek szervezése már a XIV. sz. végére megtörténhetett, hiszen a sebesi-sepsi-i – székelyeket már az 1252. évi, a kézdi székelyeket pedig az 1291. évi oklevelekben említik.

A területi szerveződést megelőzően ment végbe a székelyek dél-keletre való vándorlása. A székely telepek a középkori Magyarország különböző területein léteztek; így az északi, déli, a

¹ Ez az előadás elhangzott 1990. június 28-án Leeuwardenben a Friz Akadémián (Fryske Akademy), és július 2-án Maastrichtban az Építészeti Egyetemen (Academie voor Bouwkunst), Hollandiában.

Kézdíszentlélek—Perkő, római katolikus Szent István kápolna

nyugati határvidékeken, Biharban és természetesen Erdélyben. A székelység zöme legalább a XI. sz. eleje óta lakja Erdélyt, igaz a jelenlegi lakóhelyüktől eltérő területen, mely a XIII. sz. előtt a mai Szászvárostól (Orăștie) hosszú sávban húzódott kelet felé az Olt kanyarulatáig, északon pedig a Maros középső szakaszának vonaláig. Egy részük a Sebes patak torkolatvidékén a későbbi Szászsebes, illetve Szászorbó és Szászkezd környékén élt.

II. Géza korában, 1160 körül telepedtek le a szászok Magyarországon a Szepességben és az erdélyi Szeben környékén. Ekkortól indulhatott meg a székelyek Háromszéki-medencébe való költöz(tet)ése, melyet a későbbiekben megalakuló székely székek elnevezései igazolnak.

Néhány kivételtől eltekintve a háromszéki települések nagyrészét az 1332–1334 közötti pápai tizedjegyzékben említik először. A tizedjegyzékből kiderül, hogy az erdélyi püspökség egyházkormányzatában a sepsi területi plébániák alesperességet alkotva a fehérvári főesperességhez tartoztak, míg a kézdi terület önálló főesperesség volt. Az orbai-szék területéhez tartozó falvakat a tizedjegyzékben nem találjuk. A Sepsi- és Kézdi-szék plébániáit is tartalmazó tizedlajstromban 49, nagyjából biztosan azonosítható falut neveznek meg. E plébániák templomai közül 16–20 épületről biztos, illetve feltételezhető, hogy ebből a korból való, de csak 7 olyan templom áll, amelyeken az átépítések ellenére a XIII. sz.-ban épült részek láthatóak. Továbbá van 7 olyan templom is, melyekről biztosan tudjuk vagy feltételezhető, hogy a XIII–XIV. sz.-ban épültek, de ezeket a pápai tizedjegyzék nem tartalmazza.

Réty, református templom

Gidófalva, református templom

Ezek az Erdély-szerte a XIII. sz.-ban meghonosodott egyszerű alaprajzú, téglány alakú hajóból és szabálytalan félköríves záródású szentélyből álló, torony nélküli templomtípust képviselik.

A későbbiekben részletesebben ismertetendő templomok analógiái szerte a középkori Magyarország területén ismertek, nem utolsósorban a határszéli és/vagy részben egykor a székelyek által is lakott területeken, mint pl. a mai Burgenlandban (Csáva, Góborfalva, Óriszentmárton), a Csallóközben (Jóka, Nagyszarva, Sámot), vagy a Nyírségben (Nyíribrony, Nyírmihálydi, Nyírtét, Székely). Természetesen Székelyföldön találjuk a legtöbb hasonló alaprajzú templomot. Udvarhelyszéken Bölgöz, Homoródkarácsonyfalva, Firtos, Marosszéken Harcó, Nyomát, Marosbogát, Marosszentanna, Marosfelfalu, Székelyvaja templomait említhetjük.

A székelyek XIII. sz.-i betelepítését követő első nagy, valószínűleg szervezeten folyó építési hullám eredményeként a későbbi Háromszék területén legalább 45 templom

Sepsikilyén, unitárius templom; késő gótikus kötőredék

Sepsikilyén, unitárius templom

Sepsikilyén, unitárius templom; későgótikus ablak a szentélyen

Sepsziszentgyörgy, református templom

Gelence, római katolikus templom

meglétével számolhatunk. Ezt követően templom építéséről vagy átépítéséről – természetesen a gyér okleveles anyag miatt is – a XV. sz. közepéig nem értesülünk. Annál több esetben feltételezhető, hogy a templombelsőket kifestését ekkor végeztették.

A tatárjárást követő viszonylag nyugalmasabb évtizedeket a XV. sz. második felétől, végétől egy békéltlenebb időszak váltotta fel. Földrengés (1473, 1516) is sújtotta a vidéket, igaz a lélekszám feltételezhető növekedésének és a közösségek gazdagodásának is köszönhető, hogy elkezdhették a templomok megújítását, átépítését. Ez a helyi harcokkal, török-tatár betörésekkel terhes korszak a reformáció terjedése nyomán a terület felekezeti arculata megváltozásának, a vallási ellentétek kiéleződésének is ideje. Megindulnak a templomok erősítésének munkálatai, tornyok épülnek, és az átalakult építmények a települések meghatározó, kiemelkedő elemeivé válnak.

Mielőtt rátérnék a XIII. sz.-i, félköríves szentélyzáródású templomok ismertetésére, a datálást illetően legtöbb problémát okozó *perkői* (Kézdiszentlélek-Sínzieni) *Szent István kápolnát* említeném. Az épület alaprajzát tekintve Háromszéken, de egész Erdélyben egyedülálló, s analógiáit a középkori Magyarország más vidékein: Feldebrőn, Szekszárdon, Székesfehérváron találjuk. Ezek az emlékek alaprajzilag a Kaukázus vidékének templomépítészetével mutatnak rokonságot. A kutatók egy része kora Árpád-korinak tartja a kápolnát, s építését a XI–XII. sz.-ra teszi, míg mások kissé megkerülve a problémát, a későbbi, reneszánsz ajtókereten olvasható évszámot jelölik meg építési időként.

1977–1978-ban az épület hiányos, rossz állapotú vakolata alatt jól látszottak azok a részletek, melyek kizárják a kápolna XVII. sz.-i építését. A Kálnoky család címerével – Kálnoky Sámuel – és jelmondatával díszített reneszánsz ajtókeret másodlagos beépítése a korábbi elfalazott nyílás láttán nyilvánvaló. A Perkő alatti Kézdiszentléleken állt egykori Tarnóczy vagy Mikos kastélyt 1663-ban Apafi Mihály Kálnoky Sámuelnek ajándékozta. Valószínű, hogy ő építette be az esetleg korábban készült kőkeretet a kápolna régi bejáratí ajtónyílásába, és a latin felirattól eltérően írt 1686-os évszám az elhelyezés idejét jelzi. Fontos tény még, hogy a kápolna falai kőből, míg a tornyok s talán a boltozatok egy része is téglából készült. A kőfalak nagyjából az Erdélyben található XII–XIII. sz.-i templomokhoz hasonlóan falazottak, s ezek alapján feltételezhető, hogy a rossz állapotban lévő, esetleg romos épületet a Kálnokyak újították fel a XVII. sz. végén. Szintén még 1977-ben, a rossz állapotú meszelés alatt pontosan meg nem határozható festésnyomok látszottak. Egy jobban kivehető festett folton egy valószínűleg korai felszentelési kereszt töredékét láthattuk.

Ezek után lássuk *Réty* (Reci) *református templomát*. A templom a Feketeügy mentén települt falu felett, a víztől körülöfolyt Dobolyka nevű dombon épült, talán már a XII. sz. végén. Egyike annak a néhány falunak, melynek az egykori sebesi székelyek földjén van helynévi megfelelője.

Szentélye félköríves záródású, egykor magasabb hajlású tetőszerkezettel, s cseréppel fedett volt. A reformáció előtt feltételezhetően Komolló, Bita, Eresztevény és Egerpatak falvaiból is idejártak templomba. A Bita, Eresztevény felőli utat ma is Szentegyház útjának hívják. Gergely papját 1334-ben a tizedjegyzékben említik. Legközelebb az 1626-ban a régi festett – alakos – kazettás famennyezet helyett készülő, kékre festett újról értesülünk. Majd még később, a XVIII. sz. második felében a portikusz építéséről és a szentély javításáról tudósítanak az egyházközösség jegyzőkönyveiben. 1854-re befejeződött a templom teljes megújítása. Ekkor emelik meg a tornyot és bővítik a templomhajót. A belsőben módszeres kutatást eddig nem végeztek, bár feltételezhető, hogy a templom a középkorban ki volt festve.

Gidófalva (Ghidfalău) *református temploma*. 1332-ben György nevű papját a tizedjegyzékben, 1567-ben pedig a községet 45 kapuval említik. Az egykori románkori épület szentélye félköríves záródású volt, melynek alapfalai és a hajó ablakai a Debreczeni László által vezetett helyreállítás során kerültek elő.

A gidófalvi templom szentélyét valószínűleg a XV. és XVI. sz. fordulóján bontották le, helyette egy új, sokszögzáródású, támpilléres szentélyt építettek. Ugyancsak ekkor kezdhették meg az erődíj építését. A kaputornyos, tizenkétcsögű várfalon több XVI. sz.-i bekarcolt felirat látható még ma is, melyek közül a legkorábbi 1501-ből való. A fal anyaga a környéken fellelhető andezit hordalékkő, míg a boltíveket lapos, könnyen hasítható homokkő lapokból falazták. Meg kell még említeni a különlegesen szép, jó arányú portikuszt, mely az oromzatos, kaputorony előtti építménnyel egy időben, 1787-ben épült.

Sepsikilyén (Chilieni) *unitárius temploma*. A Sepsiszentgyörgyhöz közel eső falu János nevű papját 1332-ben említik. A templom az 1977. évi nagy földrengés alkalmával megsérült. Ezután,

a helyreállítási tervek elkészítése előtt az épületben kutattak. Ennek során került elő a templom egykori félköríves záródású szentélye, valamint a középkori sekrestyék alapfala és már a rengések következményeként az átépítések, befalazott nyílások helyén a gótikus periódus emlékei. Már Orbán Balázs is megemlékezik a nyugati ajtó fölül másodlagosan beépített, évszámossal (1497) szentségtartó töredékről. 1887-ben a Székely Nép hasábjain pedig Huszka József számol be az azt megelőzően felfedezett, de „nagy fájdalomra” újra visszameszeltetett falképekről. Az egykori templomot valószínűleg a XIII. sz.-ban emelték, félköríves záródású szentélyéhez sekrestye tartozott. A XV. sz. végén talán az 1473-as földrengés miatt és a növekvő lakosság igényeinek megfelelően új, a nyolcszög öt oldalával záródó boltozatos, támpilléres szentélyt építettek. Ekkor emelték meg a hajó falait is és befalazták a román kori ajtót, mely helyett új kökeretes, gótikus bejáratot nyitottak. Az új szentély építését a lefaragott szentségtartó belső felületén egy 1528-as évszám jelzi. Különleges a szentély egy megmaradt kőrácsos ablaka. Az andezitből faragott sekrestyeajtó a környékbeli, XVI. sz. eleji rokon emlékek közé tartozik.

Gelence (Ghelintza) római katolikus temploma. Gelence a többi Orbai-széki faluval együtt hiányzik a pápai tizedjegyzékből, pedig 1567-ben már 61 kapuval említik. A falu a hasonló nevű pataknak Kárpátok közé felnyúló kies völgyében fekszik. A valószínűleg XIII. sz.-i temploma a falu Felszeg és Szaladár nevű részének találkozásánál található. A román kori félköríves szentély alapfalaira az 1930-as években végzett helyreállítás során derült fény. A templom hajója is román kori, melynek falait 1330 körül festett falképek díszítik. A templom kifestésén nagyjából egy időben valószínűleg több mester dolgozott. Az északi falon a Szent László legenda és Krisztus szenvedéstörténete, a déli falon az Utolsó ítélet és a Szent Katalin legenda, a nyugati falon a Szent Jakab legenda jelenetei, valamint a Menekülés Egyiptomból és a Mária halála jelenetek láthatók.

A meglévő szentély építését késő gótikus részletei alapján szintén a XVI. sz. elejére tehetjük. A szentségtartón az 1503-as – bár vitatott – évszám látható, míg a sekrestyeajtó a csikszentkirályi, 1517-ben készült kökeretes ajtóval és a csiksomlyói Ferences Rendház dél-keleti szárnyának folyosóján lévő ajtóval rokonítható. A hatszög három oldalával záródó szentély téglabordás, keresztboltozattal fedett. A templombelső a XVII. sz. első harmadában új famennyezzettel, majd a XVIII. sz. második felében új barokk berendezéssel látták el.

Árkos (Arcus) unitárius temploma. Jelentős település Kőröspatak szomszédságában, melynek papját 1332-ben és 1334-ben említik. 1830-ban lebontott temploma az egyházközség jegyzőkönyveiben található feljegyzések szerint félköríves szentélyzáródású volt, hajójának falát támpillérek tagolták. A templom jellegzetes része a XVII. sz. elejére tehető ötszögű, olaszbástyás reneszánsz, kaputornyos erődfal. (A keleti fal külső felületén egy 1639-es évszám látható.)

Sepsiszentgyörgy (Sfintu Gheorghe) református temploma. 1332-ben Mihály nevű papját a pápai tizedjegyzékben említik. Sepsis-zék egyik legjelentősebb települése, a XV. sz. végétől már mezőváros vásártartó joggal.

Temploma erődtett. Az 1977-es földrengést követően végzett kutatás eredményeként valószínűleg XIV. sz.-ra tehető falképtöredékek kerültek elő. A jelenlegi formájában teljesen átépített templom északi falának egy része valószínűleg XIII. sz.-i. Az egyházközség levéltárában található okiratok adatai szerint a templomot 1547-ben Daczó Pál építtette. A fenti évszám valószínűleg a gótikus épület kiépítését, a templom beboltozásának befejezését jelöli. A szentély déli falán látható Daczó Ferenc 1602-ből származó címeres sírköve. A szentély XVI. sz. közepi datálását a téglabordás hálóboltozat is valószínűsíti.

Befejezésül Bretter György és Kodály Zoltán szavait idézném: „... Egyszerűen és természetesen kicsiny templomok ezek, emberi méretükkel egy kis közösség igényeit elégítik ki. ... a monumentális nagyságot nem álmodják meg, nem versenyeznek a hegyekkel. ... a rettenetes történelmi tapasztalatok és a kegyetlenül követelőző természeti viszonyok alakították ezt a népet ilyenre. ... Templomaikon látjuk, élni tanulnak hagyományaik szerint.” S nekünk pedig „nem elég tudós módra, anyaggyűjtésszerűen ‚megismerni’ az anyagot, azt ‚lege artis’ feldolgozni, s lélekben talán idegennek maradni tőle. Emberileg is részesévé kell válni a hagyománynak, s ezzel egy embercsoport lelki életének. Csak így jutunk hozzá ahhoz, ami másképpen nem adható át, mint élőlényről élőlényre, szemtől szembe való találkozással.”

Társadalmi összefogás a nagykanizsai Romlottvár feltárására

Az évszázadokkal korábbi történelem betemetett romjait mindig titokzatosság lengi körül, főleg a gyermekemberek fantáziáját ragadja meg. Amit a szem nem láthat, a dokumentumok föl nem tártak, azt a képzelet veszi birtokába, s mindez rendszeresen kiegészül a színhagyomány formájában fennmaradt történetekkel – amelyek zömmel ugyancsak a fantázia szüleményei.

A helyi történet a következő: „Kucsuk Hasszán basa... kelet minden pompájával ellátva építette föl szentgyörgyvári kéjlakát, hova a legszebb, elrablott, néha pénzen kicsikart, kanizsai és környéki lányokat, asszonyokat gyűjtötte háremébe. A felháborodott vidéki nép egy napon meglepte a kéjlakot, felégette és az összes magyar nőt kiszabadította. Mikor Kucsuk basa Kanizsáról mit sem sejtve, szokásos kirándulásra Szentgyörgyvárra érkezett és legyilkolt háremőreit meglátta, holtan fordult le a lováról.” (Barbarits Lajos: Nagykanizsa című monográfiájából.)

Milyen volt a váracska fél emberöltővel ezelőtt? A hajdani kis téglavárat mintegy 20 méter széles, 5–8 méter mély árok veszi körül. A beerdősült terület bokrai mögül előbukkanó falmaradványok helyenként még számottevő magasságúak, egy helyütt le lehetett bújni a boltozatos pincébe. A korábbi évszázadokban is bontották a falakat és hordták a téglát, de méreteiben az 1950–1960-as évek garázdaságai minden eddigin túltettek. A hatóságoknak nem tűnt fel, hogy teljes falrészeket lebontanak, és helyenként az alapokat is fölszedik. Az oldalfalak elbontása nyomán beszakadt a pince boltozatos mennyezete. Sok tízezer téglát vittek el a felrobbantott vastag falakból. A legnagyobb károsodás az öregtornyot érte, amelyből csupán a törmelékkel kitöltött falhely maradt meg. Vigasztalódhatnánk azzal, hogy más magyar várak is hasonló sorsra jutottak, de ez a rombolási ösztön ma is él.

Mit tudunk meg a dokumentumokból? Az utóbbi időben feltárt okleveles adatok közlik Giulio Turco hadmérnök 1569-ben készített vár-alaprajzát, Mátyás királynak a bajai Both család számára kiadott várépítési engedélyét 1481-ből, s a vár alatti 3 halastó létét (a gátak még mindig jó állapotban vannak!).

Bár két ízben is megpróbálkoztak a vár részleges feltárásával, de akadályozta a munkálatokat a terjedelmes várárok, amin nem lehetett átszállítani szokásos módon a kiásott törmeléket. A vár teljes feltárásához az alkalmat az 1990-es esztendő-közeledése hozta: ami Kanizsa vára török uralom alóli felszabadulásának 300., Mátyás király halálának pedig 500. évfordulója. Ennek az ünnepi évnek az előkészítését az 1987 végén alakult Nagykanizsai Történelmi Emlékbizottság vállalta. Programjában múzeumi történelmi évfordulós kiállítás, vármetszet-naptár kiadása, új történelmi monográfia és Kanizsa vár ásatási anyagának könyv formájában való megjelentetése szerepelt, továbbá vetélkedők, ünnepi ülésszak, zenemű készíttetése, érme-kiadás, emlékeztető építése – a ma már feltárhatatlan – kanizsai nagy vár területén stb., de közöttük legnagyobb szabású munka a Nagykanizsa központjától mintegy 5 km-re lévő Romlottvár (Szentgyörgyvár) teljes feltárása.

A nehézség nem csupán a munka méreteiből adódott, hanem abból a két évre adott 700 ezer Ft-os keretből, amely zömmel a Városi Tanács jó szándékú támogatásából származott, hiszen már a feltárás előkalkulációja is néhány milliót tett ki. Megoldás csak a társadalmi összefogás lehetett. Leginkább a vállalatok városszerető vezetőinek a támogatására, azok kedvezményes gépeire, a tanulóifjúság, a katonaság és a határőrség jó hozzáállására, valamint a kanizsai patrióták segítségére és lelkesedésére számítottunk.

1988 az előkészítés éve volt. Megépült a törmelékkel megalapozott, nagy teherbírású feljárati út a várárkon keresztül, zömmel a tanulók és a katonaság lapátos-talicskás munkájával. A helyi erdészet közben kivágta a beerdősült vár fát, kivéve a várárkot, ahonnan csak az akácokat vágták ki, mert azok a középkorban nem léteztek még Magyarországon.

1989 júliusában megkezdődött a tényleges ásatási munka. Egy nagy teljesítményű markológép és két tehergépkocsi 12 napon keresztül ásta és szállította a helyenként 3 méter vastag törmeléket, hogy a kézi szerszámokkal hozzáférhessünk a padlószint körüli leletekhez. Bár fizetett munkások is dolgoztak, a hetente egymást váltó régésztaborozókra nagyon jelentős feladat hárult. Ezek a gimnazista, szakmunkásképzős, általános iskolás és katona fiatalok

társadalmi munkában dolgoztak, a tanárok felügyelete mellett. A Nagykanizsai Történelmi Emlékbizottság ebédet és autóbust nyújtott számukra.

Ekkor sikerült feltárni a vár területének több mint felét. Közben a Városi Tanács átadott a Bizottságnak egy bontásra ítélt öreg épületet, amelyből rengeteg kézi és gépi társadalmi munkával mintegy 50 000 téglát nyertünk a kiásott falak konzerválásához. (Csak a falak kibontása után derült ki, hogy ez kevés!). Ebben az esztendőben a falak konzerválásához nem adtak pénzt. A kihordott törmelékkel több mint 1 km-nyi földutat megszilárdítottunk a vár közelében.

A tél során kitisztítottuk az ugyancsak berobbantott 24 m mély várkutát, ahonnan az egyéb leleteken kívül két emberi csontvázat is kiemeltek a kutasók. Az alsó biztosan a robbantáskor került oda.

Az 1990-es év tavaszán kétnapos törmelékiszállítással kitakarítottuk a várudvart, majd júliusban újra megkezdődött a rendszeres ásás és újra megnyitottuk a régésztabort. A táborozók a munka mellett rendszeresen előadásokat is hallgattak Kanizsa török kori történetéről, az ásási munkákról, a helyi ferencrendiek tevékenységéről. A régésztaborosok ellátásához ebben az évben a megye is hozzájárult.

A hatnapi kedvezményes gépi munka és háromheti kézi munka lényegében feltárta a várat: a felrobbantott és a később megcsontított falakat, s nagyjából kibontakozott a helyiségek hajdani funkciója: a várudvar a kúttal, a kápolna, az ebédlő, a pince, a konyha, a bástyák, az öregtorony.

A föltárás még be sem fejeződött, már megkezdődött a falak konzerválása, azaz részleges visszaépítésük, hogy ellenálljanak az időjárás viszontagságainak. Ez a munka főleg a kőműves szakembereké, de a társadalmi munkások segítségére most is számíthatunk, hiszen a téglák tisztítása, hordása, a tereprendezés stb. szükséges és pénzmegetkarító munkák. Sajnos kevés a pénz ehhez a sürgős feladathoz, központi támogatást nem kaptunk, talán 3 év is eltelik mire elkészül a teljes konzerválás, amennyiben az eddigihez hasonló nagyságú pénzeszközök továbbra is rendelkezésre állnak. Addig fóliával kell takargatni a falakat.

Milyen tárgyi leletek kerültek felszínre az ásás során? A szemlélődő talán szegényesnek tartja a leletanyagot, hiszen a rengeteg cserélp, csont, kovácsolt szög, nyílhegy, valamint ágyúgolyók, puskagolyók, kályhacsempék, sarlók, kések, harangdarabok, üvegtöredékek, pénz stb. mind megszokott anyagok, mellettük különlegességeket várnának. Talán egyetlen ilyen lelet a teljesen ép bronz boroshordó csap. A viszonylagos szegényesség összefügg a felrobbantás előtti kikapálással.

Az ásás még nem fejeződött be egészen, a feltárt leletek restaurálása folyamatban van, hasonlóképpen várat magára a vár történetének teljes feldolgozása. Valószínű, hogy a török portyázások miatt később megerősítették a várat, sőt az ostromok nyomaival is találkozunk. Amikor a török 1600-ban elfoglalja Kanizsa várát, ekkor már rom. Kilencven év múlva visszafoglalás után kicserélődött Kanizsa lakossága, ők már mint romot ismerhették meg (Romlottvár).

Mi lesz a sorsa a Romlottvárnak a falak konzerválása után, azt még nem tudjuk. Romkert? Szabadtéri színpad? Borozó? Fürdő? Szálloda? Elképzelések akadnak! Mindenesetre Nagykanizsa legrégebbi föltárt magyar történelmi emléke, s mint ilyen XV. századi késő gót földesúri vár, ritkaságszámba megy hazánkban. Abban is bízunk, hogy a várban és a várért dolgozó sok száz tanuló hazafisága, a város- és történelemszerete növekedett. Ezt látszik igazolni az a tény, hogy építés közben is sokan keresik föl a város lakói közül.

Dr. Cseke Ferenc

HÍREK

Néprajzi tábor Szobon. A Börzsöny s az Ipoly-mente falvainak életéről, hagyományairól, szokásvilágáról az elmúlt másfél évtizedben számos fontos tanulmány jelent meg. Az Alsó-Ipoly menti, valamint az Ipoly és a Duna találkozásánál fekvő községek, a határszéli falvak vizsgálata azonban e kutatásokból általában kiszorult.

A felvidéki Érsekújvár járásban dolgozó néprajzi munkaközösség – lezárván a kurtaszoknyás falvak vizsgálatát – az Ipoly jobb partján kezdett gyűjteni. Ez adta az indítást Mándli Gyula, a szobi nagyközségi könyvtár igazgatója számára, hogy az ideáti

részen is megteremtse a kutatás feltételeit a szobi szabadidőközpont területén.

Egyeztetési gondok miatt a két part kutatói keveset találkoztak, de a későbbiekre nem adják fel a közös kutatás reményét. Az e nyári gyűjtés eredményeként viseleti darabok, teherhordó és kenderfeldolgozó eszközök kerültek a váci múzeum gyűjteményébe. Az egyhetes terepmunka főként tájékozódó jellegű volt, néhány résztvevőből anyagközlések közzétételét is tervezik a kutatók.

Zomborka Márta

Százhusz éve futott be az első vonat Hódmezővásárhelyre

Stephenson mozdonya 1829. október 10-én indította el Európában a vasúti közlekedést. Két évtized sem telt el, amikor 1847. szeptember 1-jén Magyarországon megnyitották a Pesttől Cegléden át Szolnokig közlekedő vasútvonalat. A Félégyháza–Szeged közötti szakasz átadására pedig 1854. március 4-én került sor. Ezzel létrejött Csongrád megye első vasútvonala. A következő lépés a Szegedi vasúti híd megépítése volt 1858-ban, amely lehetővé tette a Temesvár irányába történő továbbfejlesztést.¹

1854-ben közzétett országos vasútfejlesztési program a megépítendő erdélyi és északkeleti országhatárig vivő vonalak mellett a déli vasútvonalak kiépítését is tervbe vette. E koncepcióba illett bele a Nagyvárad–Szeged–Fiume vasútvonal terve, amely Hódmezővásárhely városát is érintette.²

A város fejlődése szempontjából nagyjelentőségű volt az országos hálózatba történő bekapcsolódás. A kiépítetlen utak még mindig akadályozták a távolsági kereskedelmet, az olcsóbb víziút pedig nagyrészt kihasználatlan maradt. Ilyen körülmények között a vasút a város előrehaladásának legfontosabb tényezőjévé vált.

Az 1850-es években a birodalom belső piacának fejlődése, a közlekedés gyorsulása, az európai háborúk, rendkívül kedvező feltételeket teremtettek a magyar mezőgazdasági termékek számára. Az agrárkonjunktúra, a gabonárák rohamos emelkedését eredményezte. Megoldatlan volt azonban a gabona gyors piacra juttatásának problémája. A korszerű szállítás olyan vasútvonalak kiépítését tette szükségessé, melyek az állandó felvevő piacokhoz vezettek.

A Buda–Trieszt vonalon csak nagy kerülővel juthatott az alföldi gabona a tengerre. E tekintetben legfontosabbnak az Alföldet a tengerrel összekötő vasútvonal kiépítése bizonyult. A kortárs Trefort Ágoston szerint: „... az alföldi gazda csak a búzatermelésben találhatja a pénzbevétel jövedelmét, s aránylag legbiztosabb forrását. E cikkekre nézve azonban az olcsóbb szállításra és új vásárokról van szükségünk, s éppen ezért reánk nézve az Alföld–fiumei vaspálya életkérdés.”³

1862-ben alakult meg Pesten az Alföldi Vasút építésére szervezett bizottság, melynek elnöke gr. Károlyi György, alelnöke pedig Trefort Ágoston lett.

Az Alföld–fiumei vasút kiépülése lehetőséget adott a város gabonafeleslegének távolabbi piacokra történő szállításához. 1863. augusztusában Vidovich Mihály, Csongrád megye első alispánja arról értesítette Hódmezővásárhely tanácsát, hogy a helytartótanács engedélyezte a Békéscsabáról Szegeden át Szabadkáiig közlekedő alföldi vasút építését. Az építés ügyében Hódmezővásárhelyről nyomban küldöttség utazott Bécsbe.⁴

1863. október 8-án kapott utasítást a polgárny, hogy a városon keresztülhaladó vasút földmunkálatait a lehető legrövidebb időn belül el kell kezdeni. A földmunkások élelmezéséről a tanácsnak kellett gondoskodni.⁵

Az 1863. évi ínségre való tekintettel 750 000 Ft segélyt utalványozott a kormány az Alföld–fiumei vasútvonalat építő társaságnak, hogy a Csaba–szegedi vonalon az alépitményi munkákat azonnal megkezdhesse. A társulat az 1864. május 3-án kelt engedély alapján el is kezdte a vasútépítés alapmunkálatait. A helyszínen a munkanélküliek tömegesen akartak munkához jutni, de a királyi főkormányzók a földmunkák költségeire nem engedélyezett heti 10 000 Ft-nál nagyobb összeget.

A megindulásakor a vasutat csak a Dunáig tervezték, s csak később nyílt lehetőség az Eszéken át Fiuméig történő kiépítésére. A Déli Vasúttársaság mindvégig akadályozta az Eszéken át építendő vasút tervét, mellyel szemben a Zimony–fiumei vonalat szorgalmazta. 1864-ben írta Trefort: „Öröndetes időjelnek tekinthető, hogy a Nagyvárad–Eszék–fiumei vonal fontosságát

Bécsben is tökéletesen fogadják s tisztában vannak az iránt, hogy a fiumei vasútnak értelme nincs, ha Magyarország termékeny rónáit nem köti össze a tengerrel.⁶

Az Európára nehezedő hitelválság következtében a külföldi tőkére nem lehetett komolyan számítani, s így a kiegyezésig háttérbe szorult a vasút ügye.⁷ 1865-től visszaesés mutatkozott a vasútépítés ütemében és csak a kiegyezés után szerveződött újjá a vasúttársaság. 1868-tól meggyorsult néhány gazdasági ág fejlődése. Az átmeneti fellendülésnek köszönhetően 1870-ben elkészült a Békéscsaba–Hódmezővásárhely közötti szakasz.⁸

Trefort már februárban kérelmet küldött az építési igazgatóságához a vasút megnyitása ügyében.⁹ Többszörös halogatás után végül 1870. július 16-án került sor a megnyitási ünnepségre. Az állomás előterét virágokkal és zöld ágakkal díszítették, kitétték a céhek és egyetek zászlóit is. Az érkező vonatot ágyúszó és zeneszó mellett fogadták. Bár esett az eső, hatalmas tömeg gyűlt az állomás elé. A mozdonyt is szépen felvirágozták és nemzeti lobogókat tűztek ki rá.¹⁰

Néhány hónappal később, 1870. november 16-án, Szeged felé is megnyílt a vasúti kapcsolat. A Hódmezővásárhely–szegedi vonal megnyitásakor adták át rendeltetésének az algyői vasúti tiszai hidat. A város Szegeden át Szabadka és Zombor városokkal is vasúti összeköttetésbe került.¹¹

A Nagyvárad–észéki fővonal, valamint Eszékéről Villányra kiugró szárnyvonal megépítésének utolsó szakaszát 1871-ben adták át a forgalomnak.¹²

Megindult a kezdeményezés a vasút Szentés irányába történő kiépítésére is. 1871. március 21-én a közmunka és közlekedési miniszter Volbach Mór és érdektársainak a következő szárnyvonalak kiépítésére adott előmunkálati engedélyt: Félegyházáról Csongrádon és Szentésen át Orosházára, innen Tótkomlóra és Battonyára Aradig, valamint Gyomáról Szarvasra és Csongrádon át Félegyházára.¹³

A Szentés–Hódmezővásárhely szakasz megnyitására jóval később 1893 október 22-én került sor, míg Makó felé csak 1903. április 25-én nyílt vasúti összeköttetése Hódmezővásárhelynek.¹⁴

Dr. Kruzslíc István

¹ *Robonyi Lajos*: Csongrád megye vasúti közlekedésének története. Városi Közlekedés 1972. 6. sz. 412–415. old.

² *Zelovich Kornél*: A Magyar Vasutak története Bp. 1925. 60. old. – *Újbelyi Géza*: A vasútügy története Bp. 1910. 113–114. old.

³ *Mann Miklós*: Trefort Ágoston élete és működése Bp. 1982. 57. old.

⁴ CsmL. Hf. Hódmezővásárhely v. Tan. jkv. 573/1863. sz. 728/1863. sz.

⁵ Uo: Tan. jkv. 673/1863. sz.

⁶ *Újbelyi im.*: 159. old – *Varsányi Péter István*: Trefort Ágoston és az Alföldi Vasút vásárhelyi munkálatai. 1970. Klny. 12., 17–19. old.

⁷ *Mann im.*: 58 old.

⁸ *Varsányi im.*: 20. old.

⁹ CsmL. Hf. Hódmezővásárhely v. Tan. jkv. 28/1870. sz.

¹⁰ Vásárhelyi Közlöny 1870. 07. 3–4. old. *Varsányi im.*: 22. old.

¹¹ *Robonyi im.*: 415. old.

¹² CsmL. Hf. Hmv. v. Tan. jkv. 215/1871. sz.

¹³ *Robonyi im.*: 415. old.

A Székely Nemzeti Múzeum igazgatójával, Kónya Ádámmal beszélget Halász Péter

Az oly sok vajúdas közepette születő erdélyi változások egyik komoly eredménye, hogy a Sepsiszentgyörgyön működő múzeum néhány héttel a decemberi fordulat után visszakapta eredeti nevét, és azóta ismét Székely Nemzeti Múzeumként szolgálja eredeti, több mint száz esztendeje megfogalmazott célkitűzéseit. De nemcsak nevét és feladatát kapta vissza, hanem új igazgatója is van, Kónya Ádám tanár személyében. Nem hiszem, hogy aki valamelyest is ismeri az egykori Háromszék, ma Kovászna megye közelmúltjának művelődését, találhatott volna nála alkalmasabb embert erre a posztra. Kónya Ádám tanáremberként nemcsak tanítványait nevelte a szűkebb szülőföld ismeretére és szeretetére, de hagyományfeltáró, műemlékeket bemutató, kiállításokat szervező tevékenységével megyéjének valóságos szellemi mindenese volt az elmúlt évtizedekben. Ahogy lehetett: a megyei lapban, templomok szószékéről, faragótáborok táborúzei mellett, iskolai órákon, magyarországiakat kalauzolva, könyvekhez illusztrációs anyagot szállítva, a szellemi partizánháború ezerféle útján-módján szolgálta népének évszázadok alatt létrehozott értékeit. Jól választottak tehát a szentgyörgyiek, amikor őt tették a bizonyára nemcsak nevében újjászülető Székely Nemzeti Múzeum élére.

● *Mikor is létesült a múzeum? Úgy tudom, hogy maga a gyűjtemény előbb megvolt, mint az épület?*

A gyűjtemény jóval előbb, még az 1870-es években jött létre Cserey Jánosné Zatureczky Emilia fáradozásának eredményeként. 1877-re körülbelül 8500 tárgyból állt, így a hölgy már nem is tudta kezelni, Vasadi Gyula történelem szakos tanárt bízta meg a gondozásával.

● *Ki volt ez a Csereyné?*

Imecsfalvi földbirtokos volt, ahol ma is megtalálható a Cserey kúria. Nagyon érdekes, hogy a Székely Nemzeti Múzeum kifejezés már évekkel az alapító levél megszületése előtt szerepel Zatureczky Emilia levelezésében, gyűjteményszervező tevékenysége tehát nem kedvtelésből való műgyűjtés volt, az anyagot kezdettől fogva közcélra szánta. Társadalmi helyzeténél fogva hozzájutott a különböző kúriákban őrzött középkori értékekhez, kardokhoz, amit a rokonok és az ismerősök bizalommal adtak át neki.

A hírre, hogy a székelyek múzeumot akarnak csinálni, a Turinban élő Kossuth Lajos is felfigyelt. Azt az érdemkeresztet, amelynek ő volt a nagymestere, s aminek egy példányát Bem halála után a török hatóságok visszaszolgáltattak neki, egy levél kíséretében eljuttatta – akkor még így nevezték – a Cserey Gyűjteménybe.

● *Mikor kelt a Székely Nemzeti Múzeum alapítólevele?*

1879. szeptember 15-én, Háromszék, Csík és Udvarhely vármegyék főispánjainak jelenlétében írták alá. Kezdetben Maros megyére azért nem terjesztették ki a hatáskörét, mert ott már működött a Teleki Téka, de később Maros megye is csatlakozott a gyűjteményt gondozó Egyesülethez.

● *Hol helyezték el a gyűjteményt?*

A múzeumalapítás után nem sokkal a gyűjteményt bevitték Sepsiszentgyörgyre, ahol már létezett a Székely Mikó kollégium, s annak az akkori főépületében, az úgynevezett Béli-házban kapott helyet. Szerződés jött létre a Kollégium és a múzeumi Alapítvány között, melynek értelmében a kollégium tanárai közül választanak múzeumőröket. Csereyné kikötötte továbbá, hogy a gyűjteményt a nagyközönség számára megtekinthetővé tegyék. Idővel azonban kiderült, hogy a Kollégiumot bővíteni kell, a Béli-szárnyat le kellett bontani, így a gyűjtemény átkerült a Kollégium főtéri szárnyának – azt hiszem – négy termébe. Közben volt olyan időszak, amikor látogatható volt a múzeum, de nem mindig. Mindenesetre igen zsúfoltan volt elhelyezve a gyűjtemény anyaga.

Az 1880-as évek végén merült fel, hogy külön épület kellene a Múzeum számára. Először egy szorgyár telkét szerezték meg és elkezdték az épület tervezését. Múzeumépületet tervezett Huszka József, aki mint fiatal rajztanár Szentgyörgyön kezdte a pályafutását, valamint Gyárfás Jenő festőművész, egyik rokona, Gyárfás Győző, aki akkoriban a város kultúrmérnöke volt. Ezek a tervek nem épültek meg, de egy időben pénzalapot kezdtek gyűjteni és a vallás- és közoktatásügyi minisztériumhoz fordultak támogatásért.

● *Végül is hogyan kapta a fiatal Kós Károly a tervezői megbízatást?*

Ez nagyon tanulságos történet. Először a budapesti Műegyetem egyik professzorához, Hült Dezsőhöz fordultak. Az illető azonban egy szép gesztussal – mert ugye azért ez pénz és hírnevet hozott volna számára – az akkor még fiatal, huszonegynéhány éves Kós Károlynak, egykori diákjának adta át a feladatot. Behívatta, s azt mondta: „nézze fiam, maga úgymint annyit járt ezen a vidéken, én arra felé nem is voltam, nézze milyen megbízatást kaptam, nem ismerem azt a tájat, csinálja meg maga a tervet.” Kós Károly mögött akkor még nem sok alkotás állt, ebben mégis teljesen letisztult formáig jutott el. De képzeljük meg el a helyzetet: egy vidéki kisvárosba, ahol a vezetőségben ott ülnek a nagytekintélyű, keménygalléros, kifent bajszú helyi potentátok, beállít egy vasalatlan tengerészváson nadrágban járó, hosszúhajú, nyurga fiatalember és előjön egy aszimmetrikus épülettervvel! Egy kisvárosban, 1910 táján, ott ahol jó néhány középület épült abban az eklektikus, meg neobarokk, de mindenképpen arányos, a korra jellemző stílusban. És nemcsak, hogy elfogadják a tervet, hanem – hogy úgy mondjam – nyakoncspíkjuk, s majd egy évtizeden át egymás után kapja a megbízatásokat. Sajnos a világháború közbejött miatt az általa tervezett középületek jórésze nem tudott már megépülni, de a háború után, kereken ötven év alatt egy tucat terve fölépült.

A múzeum épületét még 1913-ban fölavatták, ám hamarosan jött a háború, s a gyűjtemény egy része ugyan belekerült, de hamarosan ki kellett költöztetni, s a háború alatt kórház volt. Ennek egyik fehérre meszelt ajtaja még ma is megvan.

● *Ki vezette akkoriban a múzeumot?*

Abban az időben két nagy alakja volt a gyűjteménynek. László Ferenc, akinek nagy része volt abban, hogy Kós tervét fogadták el, mert ő a város vezetőségében is benne volt, és Csutak Vilmos. László Ferenc biológianárként indult, majd régésznek képezte át magát, és az úgynevezett eródsi kultúra első telepének megtalálása fűződik a nevéhez. A Székely Nemzeti Múzeum azonban a hírnevét elsősorban Csutak Vilmosnak köszönheti, aki rendkívül energikus múzeumigazgató volt.

● *Mikor sikerült véglegesen berendezni a múzeumot?*

Tulajdonképpen 1920-tól 1950-ig tartott a Székely Nemzeti Múzeum belső részének berendezése. Mert noha ebben az időszakban lezajlik a második világháború, s noha impériumváltozások következnek be, ez idő alatt épül ki a múzeum, a belső részek többszöri átrendezésével. Ekkor kerül helyére a XVIII. századból való csiki ház, amit az 1920-as években hoznak ide, mikor még egy skanzenet terveztek ide a szomszédos telek megszerzésével. Erre aztán nem került sor, sőt az 1960-as évek végén a Múzeum kertjének egy részén is tömbházakat építettek.

● *Az 1920-tól 1940-ig tartó időszakban a Székely Nemzeti Múzeum mennyire tudta betölteni hivatását? Milyen szerepe volt a két világháború között Háromszék és általában a Székelyföld kulturális életében?*

A Királyi Románia 1924-ben jogi személyként elismerte a múzeum alapítványát, elnevezését és pecsétjét, lényegében ezzel megerősítette az 1881-ben kidolgozott statutumát, amit az akkori magyar Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium hagyott jóvá. Ez mindenestre lehetővé tette a szervezet autonóm működését. Ez állt egyszer a gyűjtemény bemutatásából, aminek fontos eleme, hogy a feliratok három nyelvűek voltak. Nemcsak azért, hanem ezek a hagyományos erdélyi nyelvek, de a külföldi is jobban tudott tájékozódni. A kiállításokon kívül – akkori szóhasználattal élve – *estélyeket* is szerveztek. A múzeum épületében az emeleti nagyterem – a Kós-i elképzelésben a képtár – megfelelő környezet volt egy előadóterem kialakítására, népies stílusban készült, stilizált háttapsokkal berendezve, s ott szervezték az estélyeket. Műsorok füzetek is megjelentek. Nemcsak tudományterjesztés folyt, hanem zenei műsorokra is sor került. Történetesen Bartók Béla is itt adott 1927-ben zongorahangversenyt.

Aztán voltak az úgynevezett Hargita-expedíciók, amiknek azonban csak elnevezésük volt Hargita. Nyolc-úzi napos, a Székelyföld egy-egy vidékét bejáró komplex gyűjtő- és kutatóutak voltak ezek, valamelyik téma kiváló ismerőjének a vezetésével. Például a székelyudvarhelyi Bányai János geológus, Kolozsvárról Balogh Ernő az ásványtan, illetve a barlangászat ismerője,

Tulogdy János a geomorfológia tudósa, Köpeczi Sebestyén József a műemlékek feltárója vezetett egy-egy expedíciót.

● *Beszéltünk arról, hogy a Királyi Románia elismerte a Múzeum autonómiáját. Hogyan működött ez az önkormányzat?*

A Székely Nemzeti Múzeumnak volt egy vezető testülete, amely az alapszabály szerint működött, de elsősorban Csutak Vilmos volt az, aki mindenre figyelt. Rendkívül széleskörű kapcsolatai voltak, például az 50. évfordulóra kiadott évkönyvben, amit Magyarországon nemrég reprintben újra megjelentettek, Kodály Zoltán is írt, vagy Gordon Childe régész Angliából, aki az erósi kultúra anyagán keresztül került kapcsolatba László Ferencel.

Jellemző volt még a Múzeum működésére, hogy igen sokan közreműködtek, segítették a munkát. Kapcsolatban volt a Mikó kollégiummal, s a kollégiumi tanárok szerény óradíjért, vagy más juttatásért rendre bedolgoztak. Annak idején megtiszteltetés volt, hogy valamelyik tanárt, aki miután a székfoglalóját a Kollégiumban megtartotta, s azt látták, hogy valami motoz benne, Csutak felkérte, hogy dolgozzon a Múzeumnak is.

Közben volt egy szerencsétlen esemény a II. világháborúban: a gyűjtemény egy részének elszállítása, részleges megsemmisülése és szétszóródása. Ez nagyon fájdalmas, mert jó néhány Barabás Miklós kép, továbbá pótolhatatlan, XVII. századi szöttes, varrottas esett áldozatul, és az annak idején bizalommal beadott nemesi, kisnemesi kutyabőrök... nem tudom pontosan, talán kilencszáz darab. Szerencsére ezekről 1940–1945 között az Országos Levéltár fotókópiát készített, s ebből egy példány aztán visszakerült.

● *Csutak Vilmos halála után kik vezették a Múzeumot?*

Sajnos László Ferenc már korábban, ha jól emlékszem 1929-ben meghalt. Nyelvvizsgára rendelték Bukarestbe, s az izgalmakba belehalt. Így Csutak halála után volt egy rövidebb időszak, amikor nem volt a Múzeumnak markáns vezetője, majd 1938-ban Herepei János került a szervezet élére, s ott is maradt 1945-ig. Azután megint jött egy időszak, amikor egy demokratikusnak mondott tanács igazgatta a dolgokat, s egy eléggé zavaros múltú ügyvéd volt ideiglenesen a Múzeum igazgatója, de csak rövid ideig, mert aztán Székely Szabédi László került a Múzeum élére. Amikor aztán Szabédit felhívták a kolozsvári Bolyai Tudományegyetemre, akkor Székely Zoltán lett az igazgató, aki már 1937-től mint fiatal régész dolgozott a Múzeumban.

● *Következik tebtát a Múzeum történetének harmadik szakasza.*

Igen. 1950-ben jött az államosítás. Ez egyben névvesztést is jelentett, s azután hol tartományi múzeum, hol pedig megyei múzeum volt a neve. A múzeumi önkormányzat is megszűnt. Ugye a Múzeumnak volt némi birtokcskaja, ebből s az alapítvány kamataiból tartotta fenn magát. Ez mind elveszett, amikor állami kezelésbe került. De azért a Múzeum tovább fejlődött. Akkor már dolgozott ott egy képzőművész, Máttis János, és az ötvenes években az egyik múzeumóri lakásban a képtár is kezdett kiépülni. Benn a főépületben pedig a természetrajz, a régészet és a történelem kapott helyet. A Múzeum jellege tehát lényegében megmaradt, sőt volt egy kétségtelen fellendülés az 1960-as évek végén és az 1970-es évek elején, amikor a Múzeum külső részei létesültek. Az 1960-as évek végén megnyílt Szentgyörgyön a Gyárfás Jenő Emlékház. 1969-ben a Benedek Emlékház Kisbaconban, 1972–73-ban az alsócsernátoni – előbb szerényen – tájmúzeum, amely most már alaposan kinötte magát; aztán a kézdívasárhelyi Céh-múzeum néven ismert intézmény. A hetvenes években létrejött a baróti helytörténeti gyűjtemény. Kovásznán pedig az Afrikakutató és Kőrösi Csoma életével is foglalkozó Kádár László felajánlotta a házat múzeum számára. Eredetileg arról volt szó, hogy egy Csoma Sándor Emlékmúzeumot hozunk létre, de akkor már az idő nem volt alkalmas erre, így a bukaresti A Hét című hetilap által kezdeményezett A Hét Képtára című gyűjtemény kapott otthont ebben a házban.

● *Milyen kiadványokat jelentetett meg a Múzeum?*

Első kiadványunk a Székely Nemzeti Múzeum Értesítője volt, amelynek első kötete éppen száz esztendeje, 1890-ben jelent meg. Azonkívül évente napvilágot láttak az évi jelentések és megjelent jó néhány Múzeumi Füzet is. Ezekre elsősorban a régészet nyomta rá a bélyegét, hiszen az intézmény ezzel vergődött európai hírnévre. Aztán 1955-ben megjelent a Sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeum Évkönyve és a megyésítéskor, tehát amikor megalakult Kovászna megye, indult – 1969-ben – az Aluta. Ez a fellendülés természetesen összefüggött azzal, hogy az időben Király Károly volt a megyei első titkár, Sylveszter Lajos foglalkozott a megye kulturális ügyeivel és kialakult a múzeumi hálózat.

● *Ha jól tudom az 1970-es évek végén, vagy az 1980-as évek elején kezdődött el a múzeum és a múzeumi munka rohamos visszafejlődése. Miben mutatkozott ez elsősorban?*

Talán először az Aluta kiadványunknál jelentkeztek a bajok. Anyagi nehézségek is fölmerültek, egyre inkább egy nyelvűvé vált, sőt az 1980-as évek közepére olyan utasítást kaptunk, hogy csak román nyelven lehet megjelentetni. A Múzeum egészének a hanyatlását pedig az jelentette, hogy önfenntartó intézménnyé nyilvánították, amivel gyakorlatilag – szépen kifejezve – a vizuális agitáció és a pártpropaganda manufaktúrájává vált. Elkészítettek a Múzeummal ötszáz darab 100×120 cm-es tablót valami jelmonddal, s azt a megye iskolái meg kellett vegyék. Aztán elkészítettek egy másik ilyen sorozatot, azt a kilencven művelődési ház kellett megvegye. Így lett „önfenntartó” az intézmény. S aztán nem elég, hogy utóbb már propagandaműhellyé vált a Múzeum, de 1986-ban egy sajnos teljesen meggondolatlan koncepciótól vezérelve az épület egész belsejét lefestették sötétbarnára, alumíniumvázás álfalakkal össze-vissza tagolták, teljesen mesterséges világitást vezettek be, ami nemcsak funkcionális képtelenség, de az épület jellegével is teljesen ellentétes.

● *Szomorú helyzet, hiszen a Múzeum korábbi száz esztendő története igazán felemelő. Abhoz képest, hogy a történelmi Magyarország sarkában helyezkedett el, a szellemi élet élvonalában volt, régészeti eredményei révén Európa is ismerte, és nem kevés jeles tudós dolgozott és került ki a falai közül. Ha Kós Károlyt nem is sorolom ide – bár ahogy Kós neve jellemzi a Múzeumot, a Múzeum eredetisége is hozzájárult Kós Károly bírnévéhez –, már beszéltünk Csutak Vilmosról, László Ferencről, Szabédi Lászlóról; itt dolgozott Herepei János – nemrég jelent meg Budapesten a Házsongárdi temetőről szóló monográfiája –, a levéltáros Árvay József, a régész Székely Zoltán; Balassa Iván, a Magyar Néprajzi Társaság elnöke; a mesegyűjtő Kónsza Samu, vagy a ma is ott dolgozó, néprajzos Gazda Klári; csupa kiváló személyiség. Ilyen szellemi magasztalok folytatásaként választottak meg téged, és vállaltad el 1990-ben a Székely Nemzeti Múzeum igazgatóságát. Hogyan történt ez a találkozás?*

Az utódlás kérdése már régebben fölmerült, hiszen Székely Zoltán 78 évesen ment most nyugdíjba, nagy és nehéz időt dolgozott végig. Mivel a Múzeum fő jellege a régészet volt, természetesen tartottuk, hogy László Ferenc unokája, aki a laji-i egyetemen dolgozik mint régész, hazajön. Január végén meg is választották őt igazgatónak, de nem vállalta. Akkor a Múzeum kollektívája új gyűlést tartott, áthívtak a szomszédos iskolából... nekem csak úgy zúgott a fejem.

● *A múzeumi munkával eddig is kapcsolatban voltál?*

Külső munkatársként, egy ideig pedig a tudományos tanácsnak is tagja voltam. Amikor nem volt természetrajzosa a Múzeumnak még az ötvenes években, megkértek volt, hogy a természetrajzi kiállítás egy részét rendezzem. 1965-ben volt egy fényképkiallításom, amely az akkori Sepsis-rájon műemlékeit mutatta be. Így aztán a Múzeummal elsősorban a műemlékeken keresztül voltam kapcsolatban, mert ha lebontási javaslatok érkeztek az itteni tsz-ek részéről, akkor tőlem kértek véleményt. Meg kell mondanom, hogy a bukaresti műemlékesek minden esetben becsületesen viselkedtek, javaslatomra mindig megjött a lebontást megtiltó válasz.

● *Ezek az előzmények bizonyára közrejátszottak abban, hogy a Múzeumban dolgozók választása rád esett, s abban is, hogy elvállaltad. A családi gyökereid szintén ide kötnék*

A családi gyökereim háromszékiek, Nagyborosnyó felé vezetnek. Véletlenül éppen Brassóban születtem, mert apám akkor ott volt postai alkalmazott, de aztán hamarosan áthelyezték Sepsiszentgyörgyre.

● *Voltak-e a Múzeum vezetésével kapcsolatban elképzeléseid, s mit tudtál ezekből eddig megvalósítani? Egyáltalában: mi változott az első fél év alatt a Múzeumban?*

Mindenekelőtt visszakapta a régi nevét. Egy jogtanácsos kikurkászta, hogy az a törvény, aminek alapján 1924-ben a királyi román állam elismerte ezt a nevet, az máig érvényben van. Azután a bejárati részt sikerült megtisztítani attól a három vagy négy száz szekrényajtótól, amivel a falakat kitapétázták, és március 15-ére készen volt az 1848-as kiállítás. A néprajzi részen a tavaszi ünnepkör népszokásairól készítettünk hűsvétra kiállítást, amiben újdonság, hogy a vallásos vonások is helyet kaptak, amiről eddig szó sem lehetett. Újra kell rendezni a történelmi kiállítást, amiben ugyan sok értékes részlet volt, de azokat elnyomták a nagyméretű, propagandisztikus másolatok. Panoptikum-szerűvé tették az egész látványt, én még a tanulómat sem szívesen vittem el arra a kiállításra.

A mostani negyvennyolcas kiállítás helyén egy előadótermet szeretnénk kialakítani, hogy újra megvalósulhasson az ismeretterjesztés, a kiállítás pedig szervesen beépülne az általános történelmi részbe. A legközelebbi esemény szeptember végén, a Mikes Kelemen Emlékkiállítás. Erre az alkalomra ideiglenes kiállítást nyílik Szentgyörgyön, vele egy időben pedig Zagonban, a helyreállított mikesszerkeszti udvarház boltoszatos termében lesz állandó kiállítás.

● *És a távolabbi célkitűzések?*

A néprajzi kiállítást, ami átvészelte az elmúlt időszakot, egy kicsit át kell rendezni, megfelelő feliratokkal kell ellátni, és rendszeresen meg kell oldani a világítását. Létre kell hozni az emeleten az egységes régészeti és történeti kiállítást, a földszinten lévő három teremben egy olyan kiállítást tervezünk, amelynek az ideiglenes címe: *Európai párhuzamok*. Ennek a koncepciója most kristályosodik. Rengeteg izgalmas dolog van. Például a mezőgazdasági eszközöknél: amiket itt Közép-kelet Európában a múlt században vagy e század elején használtak, a középkori miniatúrák és a régi naptárak bizonyossága szerint az 1300-as években is pont ugyanezeket ismerték – Nyugat-Európában. Ezeket a párhuzamokat szeretnénk egy kicsit kibontani. Vagy itt vannak a gótikának a töredékes emlékei, az erdélyi virágos reneszansz néhány nagyon szép emléke... megkeresnénk Európában, hogy tulajdonképpen hol is van ezeknek a helyük. Továbbá a művelődéstörténeti anyag kapcsolata Hollandiával, másokkal... Egyáltalában: az olasz-bástyás várak, templomkastélyok előfordulása, eredetük feltárása, visszavezetése...

Ujraindul az Aluta is – mint a Székely Nemzeti Múzeum Értesítője –, és most már helyet kap majd benne például a Sepsiszentgyörgyi Pantheon, a szentgyörgyi református temető, vagy a szentgyörgyi zsidó temető sírkövei. Ilyesmire eddig nem is lehetett gondolni. Meg kellene indítani a Múzeumi Füzeteket is. Aztán ki kellene adni egy figurális várostérképet. A jelenlegi kótár nagy részét is be lehetne építeni a belső gyűjteménybe, mert most csak úgy szerteszt hevernek ezek a kövek. A Múzeum kertjében lévő eredetileg tudatosan összeválogatott fák és cserjék négy nyelvű névtáblával való ellátása is fontos volna.

● *Ezek a szépen körvonalazódó elképzelések bizonyára sok fejlődést okoznak, de sok örömet is jelentenek majd, hiszen az ilyen szellemi vajúdás a legszebb az értelmiségi munkában. Mi az, ami miatt a leginkább fáj a fejed? Mi aggaszt, mi nyomaszt?*

Először is megéreztük azt, hogy néhány munkatárs átköltözött Magyarországra. Éppen akkor, amikor valóban megnyíltak előttünk a lehetőségek, s nagy szükségünk lenne rájuk. A másik az, hogy pénzt ugyan kaptunk a megye vezetőségétől, építésre, tatarozásra, helyreállításra, de az építőanyagok beszerzésének lehetőségei rendkívül korlátozottak. Nincs ember se, aki csinálja, Csernátonban például eltűntek az ácsok: átmentek Magyarországra... Az irányítással kapcsolatban csak annyit, hogy még nincs új múzeumi törvény, de új műemléki törvény sincs. Csak egy javaslat van a műemlékek új összeírásáról, ami roppant jelentőségű lenne, de még csak elképzelés.

● *Helyreállbat-e a Múzeum önkormányzata?*

Tulajdonképpen ez volna a megoldás. Egy ténylegesen működő, a régi – bár kissé már elcsépelet – szóval megnevezve: a Múzeumbarátok Köre, ami nagyon sokszor formálissá vált, de erre a Múzeum hagyománya alapján is lehetőség volna. Ehhez azonban a bizalmat kellene a Múzeum iránt helyreállítani, mert az az igazság, hogy itt nem egyszer került sor holmi elkönfiskálásokra. Családi tulajdonban lévő kardot, vasalt utazóládát a milícia segítségével nyilvántartásba vettek, „nemzeti kincsnek” nyilvánítottak, s elvették a tulajdonosától azzal, hogy majd a múzeumba kerül. Ez bizony nem növelte a Múzeum iránti bizalmat.

Sajnos a társadalom szélesebb tömegeire most azonnal nem lehet közvetlenül számítani. Érdekes módon: a sok megszorítás után, ahogy megszűnt a béklyó, az emberekből nem tör ki elemi erővel a „na végre, most aztán lehet!” érzése, hanem egyfajta várakozás jellemző rájuk. Olyan ez, mint amikor valakinek nagy erőfeszítést kell tennie több napon keresztül. A végén már nem is igen érzi a fáradtságot, de utána jön a teljes letargia. Túl hosszú ideig voltak sokkos állapotban, s el kell telnie egy időnek, amíg az emberekben feloldódik ez a görcsös életérzés.

Nem a börtönnek, nem magamnak, hanem a Jóistennek tartozom hálával

Buda Ferenc költővel beszélget Frigyesy Ágnes

● *1979-ben Lakitelken elmondott megnyitó beszéde nem jelenbetett meg a Forrás 1979/9. számában. A szöveg gépírásban terjedt, nyomtatásban először Nyugat-Európában látott napvilágot a Kéziratok magyar irodalom a Kárpát medencében című könyvben. Ebben a beszélgetésben kérdezi: „Hol bát a baza, mi bát a baza? Rajta, keressük meg!” Tizenegy év eltelte után hogyan látja, megtaláltuk-e és milyennek látja ezt a Hazát?*

Erre nagyon röviden válaszolhatok: az a haza ma is megvan, ám jóllehet immár ránk van bízva, most sem tudunk vele úgy bánni, ahogyan kellene. Ahelyett egymással akarunk elbánni.

● *Nincs olyan veszélyérzete, hogy újból elveszíthetjük a Hazát, amikor végre a kezünkbe vebetnénk?*

Hogyne volna. S ez annál keservesebb lenne, mert másokat ezúttal aligha okolhatnánk emiatt. Eddig volt kire hivatkozni: tatárra, törökre, németre, oroszra, de most csak magunkat kárhoztathatjuk.

● *Miben látja az okát annak, hogy esetleg nem tudunk gazdálkodni a lebetősséggel?*

Emberi gyarlóságban, ostobaságban, egyéni és csoportos önzésben. Sokan az együtt, vagy félig-meddig együtt gondolkodók is inkább a hatalomra törekszenek, mintsem a szolgálatra. Mások pedig most érzik megérettnek a helyzetet a törlesztésre. Az igazán meghurcoltak, az igazán megkínzottak, meggyötörtek nemigen foglalkoznak a bosszú gondolatával. Göncz Árpád neve kapóra jön, de másokat is említhetnék példa gyanánt. Persze tévedés ne essék nem a jogos igazságszolgáltatás ellen szólok. Vannak olyanok is szép számmal, akik korábban cinkosul hallgattak vagy a farkasokkal együtt üvöltöttek, most pedig magukat egykori ellenzékiként föltüntetve iparkodnak az új történelmi széljáráshoz igazodva ismét elindulni, elégszámra.

● *1957-ben ön a versei miatt egy évre börtönbe kerül. Most nem az érdekelne, hogy mit vett el öntől az az egy év, hanem az, hogy mit adott?*

Jó a kérdés, mert valóban inkább kaptam, mint vesztettem. (Amit vesztettem, arra nem érdemes szót fecsérelni: akkor még telt miből.) Kaptam mindenekelőtt egy olyan felsőfokú képzést, elsősorban lélekismeretből, amelyet az ember szabadlábban csak hosszú évek során tud megszerezni. Tagja lehettem egy olyan közösségnek, amely kivetette magából azt, ami szemét, ami hamis, ami mocsok, ami embertelen. Mert hiszen jó tudni: odabent legalább akkora kísértésnek van az ember kitéve, mint idekint, csak mások az eszközök. Egyszerűbbek, lealibbék. Olykor elég egy nagyobb meritókanálnyi leves, s az emberek már készek lealjsodni érte. Ám ahol az ember nemhogy egy fedél alatt, de hat paralelogramma közé öszezárva él a többiekkel, ott nem kendőzheti el tartósan a valódi arcát. S még valami, amiért voltaképpen nem a börtönnek, nem magamnak, hanem a Jóistennek tartozom hálával. Jóllehet indulatos ember vagyok, máig is az maradtam sajnos – ez sokszor másoknak fájdalmat meg bajt okoz –, végül is sikerült úgy kikerülnöm onnét, hogy nem maradt bosszúvágy bennem. De ez nyilván fölsőbb segítség révén, s nem a magam erejéből alakult így.

● *Az önt börtönbe juttató versek egészen máig nem látbattak napvilágot?*

Egy kivételével: Pesten esik a hó című versem szerepel a második kötetemben az Ébresszen aranyúp címűben. Ezért az egyért nem is tudom, miért kellett börtönben ülnöm. Bár akkoriban kevés is elég volt, hogy az embert bezárják. A másik kettő valóban kemény volt. A börtönben írt verseim cigarettapapírra másolva csempésztem ki szabadulásomkor. Ezek később elkallódtak a sok költözés folyamán, így a fejemben őrizgettem őket jóideig.

● *Ha jól tudom, ön akkoriban Für Lajosra, a jelenlegi honvédelmi miniszterre bízta megőrzés céljából a versek egy példányát.*

Igen. Megismerkedésünkkor ő végzős tanárjelölt volt, én negyedikes gimnazista. Később ő tanársegéd a történelem tanszéken, én pedig magyar–orosz szakos egyetemi hallgató. De amikor rábízta a verseket, már egyikünk sem volt az egyetemen. Engem kirúgtak, őt is eltávolították.

● *A börtön bagyott-e önben félelem-nyomokat?*

Fokozatosan, lassan múltó félelem, szorongás, vagy hogy még szebb szóval mondjam: fóbia volt bennem, az egyenruhától való irtózat. Hetek teltek el, s ha csak megláttam az utcán egy tűzoltót, akinek szürke egyenruhája volt, átmentem a másik oldalra, mert nem tudtam elviselni a közelségét.

● *A szabadságot hogy építette ki önmagában?*

Lassacskán. Valójában nem is a hatalomtól féltém. Iszonyodásom fizikai irtózat volt, mint amikor az ember egy bizonyos szagtól undorodik, vagy egy csikorgó hang sérti a fülét. Mivel a hatalom természetét megismertem, nem kellett annyira félnem tőle, hisz az ismerentől fél az ember. Tudtam, hogy mik az esélyeim, mi várhat rám, mivel kell számolnom.

● *Ezek az évtizedekig őrzött versek, most előkerültek Für Lajos ládájából. Meg fognak-e jelenni?*

Igen. Egyenként meg is jelentek már tavaly különböző folyóiratokban. Nem mindegyik, mert minden zsenjét nem bocsát az ember nyilvánosság elé akkor sem, ha dokumentum értékű. Kiválogattam és összeszerkesztettem belőlük egy kötetre valót. Ez az egésznek talán kétharmada lehet.

● *A verseket újból olvasni milyen érzés volt?*

Egyfelől harmincegynéhány év után az akkori élmények előjöttek megfrissülve. Ráláttam akkori húszéves önmagamra. Ennyi most a gyermekeim átlagéletkora. Másfelől ébren maradt bennem az az összehúzott szemű és gyanakvó ellenőr, aki igyekszik végigszálazni, hol van még benne hiba? Nos volt benne jócskán. Azt sem hallgathatom el, hogy itt-ott belejavítottam, de csak annyira, hogy az eredeti hitelességét megtartva olvashatóbb legyen. Az Arany János Kiadó jóvoltából jelenik meg a kötet.

● *Őn Nagy Lászlóban látta a „tartást, a gerincet, a művet és a tetteket együtt.” Hogyan látja, összefügg-e minden esetben a jellem, a tett és a mű? Vagyis lebet-e például jellemtelenül nagy művet írni, esetleg mást tenni és mást írni?*

Ez nagyon nehéz probléma. Ezelőtt még néhány évvel is jobban rávágtam volna, hogy nem lehet. Azóta már elgondolkodom, mielőtt válaszolnék, mert valóban nagy jellem kell ahhoz, hogy nagy műveket alkosson valaki; csak hogy az alkotó ember alighanem más kritériumok alá veendő. Vegyük például Ady Endrét, vagy Arany Jánost. Nézzük az utóbbit! Nemrég polémia volt, ha jól emlékszem a Magyar Naplóban, Eörsi és Domokos Mátyás között arról, hogy valóban olyan bátor ember volt-e Arany János, mint ahogy az A walesi bárdok-ból kitetszik. Eörsi igyekezett az ellenkezőjét bizonygatni, sőt téves adatokra támaszkodva azt hangoztatta, hogy a kiegyezés után 10 évvel jelentek meg A walesi bárdok. Tagadhatatlan, hogy Arany János rendkívül szorongásos ember volt, csekély önbizalommal. Sajátos hősiességének értéke épp ebből adódik, hisz könnyű annak bátornak lenni, akinek megvan ehhez minden fizikai és lelki adottsága. Sőt megvannak hozzá a hiányai, azaz: nem ismeri föl a veszélyt. Ady Endre, akinek az életét és halálát nagyjából tudjuk: csapodársága, gyengesége, bevalótt femini vonásai ellenére hatalmas jellem volt, mert a Műben nem ismert megalkuvást. Mai példákat is lehetne mondani, ám ezek még túl frissek.

● *Hogyan látja a költőknek a szerepét a nemzeti sorskérdésekben? Mennyire befolyásolhatnak, indíthatnak el folyamatokat? Gondolok itt a jelenkori változásokra, amelyeknek bajnalán szinte írók, költők „hajoltak össze”. Mekkora ma egy művész lebetősége, mennyire tudja besugározni a történelmi jelent?*

A költők ma lassacskán az asztal végére szorúlnak. Van olyan hang is, hogy az irodalom most nyeri el valódi funkcióját. Valóban egészségtelen jelenség volt, amikor az írók, költők voltak kénytelenek megoldásra törekedni olyan kérdésekben, ami elsősorban nem az ő dolguk lett volna, hanem az államférfiaké, közigazdászoké – és még sorolhatnám tovább a szakmákat. Magam, örvendenék legjobban, ha ez a kénytelen szerep valóban megszűne. Pontosabban: megszűnnének azok az okok, amelyek ezt a szerepet az írókból, költőkből kikényszerítették. Az emberi lét alapvető problémáit semmiféle politika nem tudja megoldani. Nem is az a dolga. A politika – legalábbis eszményi értelemben – arra való, hogy az emberi társadalmat működőképessé tegye. A lélek és lélek közötti viszony továbbra is ki fog rekedni a politika szférájából. S itt marad meg a szerepe továbbra is az irodalomnak. Mert megpróbálja keresni a választ a kérdésekre, s ha a választ nem is találja meg minden esetben, de legalább megpróbálja kimondani azokat a kérdéseket, amelyek minden emberben ott gomolyognak, csak nem tudnak megformálódni.

● *Mennyire érzékeli azt a kettősséget, hogy egyfelől a művészek óriási dolgokra képesek – gondolok itt például Lakitelekre –, másfelől viszont előtérbe kerülhet a fölöslegesség érzése, hisz egyre kevesebb idő marad olvasásra. Hasztalan vonít-e a költő?*

A költők mindig hasztalan vonítanak. Ebből többféle dolog eredhet: 1. Nem vonít a költő, hallgat. 2. Vonít továbbra is, míg csak be nem reked vagy a tüdejét ki nem ordítja. 3. Magába vonul és teszi a dolgát hallgatván a belső parancsra, s nem fontolgatja, hogy ez most kell-e vagy nem. Hisz valamire való író vagy költő nem szállhat versenybe a világi bazárokat elborító habzsolni valóval. Ám remélem, hogy ez majd elforrja magát, s amikor már mindenki megcsömörlik, sárgaságot kap tőle, addigra talán az igazira is ráéreznek az emberek.

● *Őnben mit mond a belső parancs?*

Azt, hogy dolgozzam: írjak, fordítsak. Családi gondjaim s a jelen kilátásai révén viszont olykor azt fontolgatom: vajon nem volna-e jobb vagont kirakni?

● *Ebben a kissé kilátástalan helyzetben mégis megkérdezem, mit jelent önnek a teremtés, hisz hat gyermeke van, költő, farag és földet művel?*

Mindannyian viseljük Isten képét és hasonlatosságát, azaz: szabad akaratú, alkotóképes lények vagyunk. Szabadságunk: a választás szabadsága jó és rossz között. Ha küzdeni kell, hát az többnyire nem a teremtés kínja, hanem a választásé. Ezzel együtt is számomra a teremtés: a munka. S ez a szláv eredetű szó – mint tudjuk – gyötrelmet jelent. Ám e gyötrelmet örömmel elviselem.

● *Ugorjunk kicsit vissza az időben. Ön a Forrás című irodalmi lap versrovát szerkesztője. Milyen gátoló tényezők voltak egy-egy vers megjelenése körül, mert gondolom – sajnós – nemcsak az érték számítot.*

Tudjuk mindnyájan, miféle szempontok befolyásolták a szerkesztői szándékokat – elsősorban a főszerkesztőkét. Ezek enyhén szólva, nem esztétikaiak voltak. Mindazonáltal ezen belül is volt mozgásteret a tisztességnek. Ezt a mozgástért ki lehetett maximálisan használni, de az ütközésektől is óvakodva. Volt idő, amikor a Forrásnak nem kellett szégyenkeznie, volt, amidőn nem volt mivel büszkélkednie. A külső kényszerek ideje azonban elmúlt.

● *Teljes mértékben?*

Remélem. Ma még az is bátor lehet, aki korábban mukkanni sem mert. Mi – kötődve ehhez a tájhoz, de nem beleragadva – megbízható értékek közreadására törekszünk továbbra is. Túl nagy társadalmi igény nincsen rá, így fönmaradásunk eléggé kockázatos. Őszintén szólva nem sokat töprengünk azon, hogy ez bátorság-e avagy nem.

Feszty Masa festményei a domaházi templomban

Kisbenedek Joachimnéval beszélget Kerékyártó Mihály

Domaháza 1200 lelket számláló észak-magyarországi palóc település Ózd és Salgótarján között, Csehszlovákia határa közelében. Kevesen tudják, hogy a domaházi katolikus templomban lévő freskókat Jókai Mór unokája: Feszty Masa festette.

A faluban érdeklődéseme a sekrestyés házához irányítottak. Özv. Kisbenedek Joachimné – Hermina néni – barátságosan fogad. Néhány perc és már indulunk is a 150–200 méterre lévő templomhoz.

● *Hermina néni ismerte a festőművészt?*

Feszty Masát? Masa nénit? Már hogyné ismertem volna. Itt lakott a faluban a plébánián, műtermét is itt rendezte be.

● *Hogyan került Feszty Masa Domabázára?*

Annak idején a plébánosunk házvezetőnője, aki szinte minden pénzét a templomra költötte, elhatározta, hogy az oltárkép oldalára is készíttet festményt. Ennek érdekében felkereste Feszty Masát. Ő azonban idős korára való tekintettel nem vállalta a kép elkészítését. Javasolta, hogy bízzák meg egyik tanítványát. A tanítvány meg is festette, de az nem nyerte meg a domaházi hívők tetszését. Masa nénit bántotta a helyzet, ezért felajánlotta, hogy átjavítja a képet. Ám végül is újat készített. Ez az alkotás annyira megtetszett a falubelieknek, hogy nyomban megrendeltek egy másikat is. A falusiak megszerették ezt a képet is, ő pedig megszerette a falut. Egy alkalommal Masa néni azt mondta a plébános úrnak, hogy készít róla egy portrét. A plébános úr köszönettel vette az ajánlatot, de az volt a kívánsága hogy a portré helyett inkább a keresztút utolsó stációját készítse el Masa néni. Végül is Feszty Masa megfestette a teljes keresztutat, mind a 14 állomással.

● *Modelleket használt a művésznő?*

Művésznő? Nem engedte, hogy így szólítsák. „Én csak Masa néni vagyok” mondta. Sokan álltak neki modellt. Például az én kislányom is, amikor a bal oldali oltárképet festette. A betlehemi jelenetnél Máriát egy ózdi orvosnőről mintázta. Kohut Magdáról is mintázott egy nőalakot. De a legtöbb modelljét a domaházi hívők közül választotta ki. Mise végén megállt a templom ajtajánál, s figyelte az embereket. Főként az arcokra és a kezekre koncentrált. A világon Ő tudott a legszebb szemet festeni. Szamarat és birkát is vittek be a műtermébe modellnek.

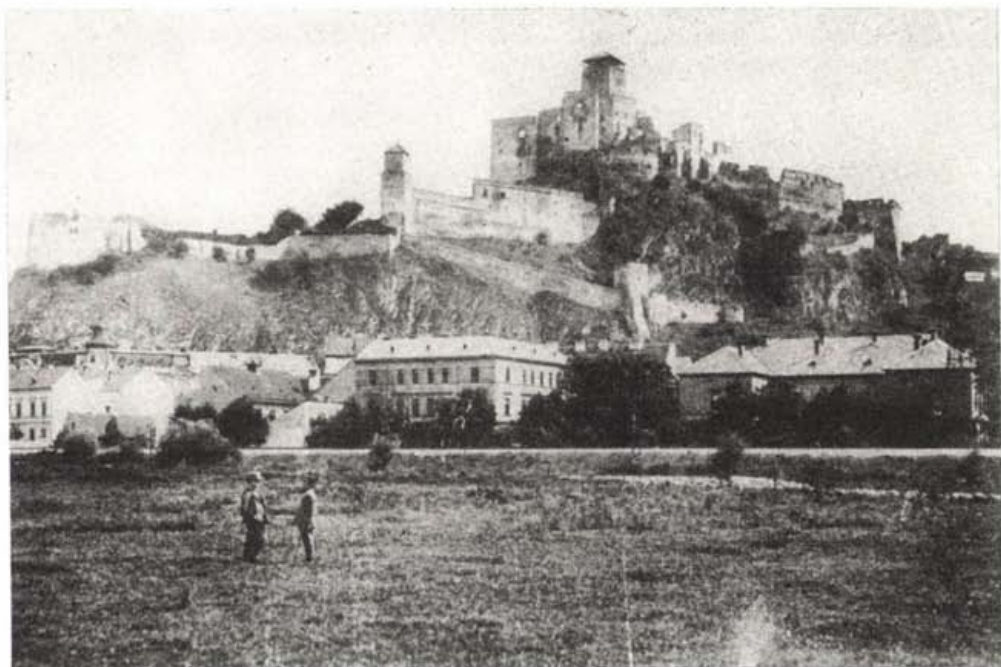
Szinte mindennap festett. Volt amikor csak két-három órát, de volt olyan is, hogy egész nap. Halála előtt nem sokkal a szeme megbetegedett, meg is kellett műteni. Ennek ellenére sem hagyta abba a festést. Egyszer meg is kérdeztem tőle: hogy tudja megfesteni ezeket a képeket, hiszen gyengén lát. Mire Ő azt válaszolta: az őrangyalom irányítja a kezemet. Nagyon megszerettük, s Ő is szeretett itt élni. Amikor meghalt, itt a templomban ravataloztuk fel. Az egész falu eljött búcsút venni tőle. Szeretett volna Domaházán nyugodni, de hozzátartozói Budapesten temették el, a Kerepesi temetőbe édesanyja és nagyanyja mellé.

A templom előterében bal oldalt két bekeretezett írás látható. Az egyik Feszty Masa kézírását őrzi a másik egy emlékeztető, amelyen egyebek között ez áll: Feszty Masa festőművész 1975. november 1-jén költözött a domaházi plébániára és itt élt haláláig, 1979. március 1-jéig. Megfáradva az évek terhetől jött ide, de a falu békés csendjében új életre támadt és fáradhatatlanul dolgozott. A templom szinte valamennyi festménye az ő alkotása. (A képeket lásd a 132. oldalon.)

Csák Máté hajdani sasfészke – Trencsén

A legismertebb trencsényi rege a vár kútjához fűződik. A história szerint történt egyszer, hogy a nagyhatalmú Szapolyai István egy sikeres török hadjárat alkalmával sok fogollyal tért meg Trencsén várába. Volt a rabok között egy csodaszép leány, Fatime is, akit a feleségének, a gőgös tescheni hercegnőnek, Hedvignek ajándékozott. Nemsokára egy török karaván érkezett a várba. Szabályos királyi menlevéllel rendelkező vezetője elmondta, hogy a foglyokat szeretné kiváltani. Szapolyai – jó pénzért – hajlandó is volt rá, hamarosan megkötötték az alkut. A török kereskedőnek öltözött Omár, Fatime vőlegénye azonban hiába kereste a kiváltott foglyok között menyasszonyát. Mikor őt is kérte, Szapolyai kijelentette, hogy a rabnő nem eladó, mert azt már feleségének ajándékozta, aki meg is kedvelte s egy magyar úr nem vonja vissza a szavát. Omár addig könyörgött, míg Szapolyai ráállt az alkura egy teljesíthetetlennek látszó feltétellel. Fakasszon vizet a vár sziklájából – azaz építsen kutat –, s ha a mélyben vizet talál, ami addig senkinek sem sikerült, viheti mátkáját. Omár nem habozott. Kísérete és a kiszabadult rabok vele együtt nekikezdték a kútásásnak. A kemény kő próbára tette erejüket. Az emberfeletti erőfeszítés sorra sírbavitte embereit. Már három esztendeje dolgoztak szakadatlanul és Omárral együtt már csak hárman maradtak, amikor végre megszánta őket Allah és felbuzogott a mélyben a kristálytisza víz. Omár kimerülten, támolyogva vitte a bizonyítékot a nagyúrnak, a következő szavakkal: Vized már van Szapolyai, de szíved nincs. István úr szavát állta, Fatime

Trencsén vára (Varjú Elemér Magyar várak c. könyvéből)

kiszabadult s a boldog Omár hazájába vihette. Azóta a nép a kutat „szerelmesek kútjának” emlegeti.

A másik történet Bocskai István fejedelemmel kapcsolatos. Hadai visszafoglalták a Habsburgoktól a nevezetes erősséget, amely korábban a hűtlenség miatt halálra és birtokelkobzásra ítélt Illésházy István birtoka volt. Bocskai a sikeres ostrom után a következő levelet küldte Illésházyknak: „Bevettem Trencsént. Kegyelmedé volt, hát nem adhatom én sem másnak.” Illésházy sem késett a válaszal: „Nagyságodé volt a vár, most nagyságodé a várúr.” Attól kezdve hűségesen szolgálta a fejedelmet.

A harmadik históriát már Illésházy személyéhez kapcsolják. Meglátogatta egyszer a nagyurat Mátyás főherceg Trencsénben s bizalmasan elárulta neki, hogy király szeretne lenni. Illésházy máris készen volt a tervvel: „Tegyen meg fenséged előbb nádorrá, és akkor király lesz.” A főherceg ravaszskán elmosolyodott: „Az egy kicsit nehéz lesz. Hanem ön tegyen előbb királlyá és akkor nádorrá teszem!” Illésházy teketóriázás nélkül válaszolt: „Úgy is jó lesz”. Nemsokára király lett Habsburg Mátyás főherceg s – protestáns letére – 1608-ban nádor Illésházy; így írta le mindezeket Mikszáth Kálmán Magyarország lovagvárai című, elbeszélésfüzérében.

Trencsén várának neve szláv eredetű, az alapszó a magyar „kökény” szó szláv megfelelője. A helynév a személynév -in képzős származékának átvétele.

A XI. század elején Trencsén vidéke a lengyel Bátor Boleszló kezén volt, Szent István király 1017-ben foglalta vissza tőle s alapított vármegyét, melynek névadója és székhelye Trencsén vára lett. Az erődítményt említi Anonymus is, ami bizonyíték fennállására a XII–XIII. század fordulóján.

1241/42-ben őrsége vitézül megvédte a tatárok támadásával szemben. A XIII. század végén, mint a nagy hatalmú Csák-család fő fészke, országos jelentőségűvé vált. A XIV. század első két évtizedében Csák Máté innen irányította tekintélyes „birodalmát”. A kiskirály emlékét máig őrzi a Mátyusföld elnevezés. Csak halála (1321) után merre Károly király Trencsén várát megtámadni. Máté hívei keményen védelmezték és csak nehéz, véres ostrom után került királyi kézre. A XIV. században végig királyi vár, várnagyi egyben Trencsén vármegye ispánjai, Zsigmond király a XV. század elején többször elzálogosította, majd 1424-ben Borbála királynénak adományozta. A husziták ellen vívott harcokban kap a vár ismét jelentőséget: 1431-ben a cseh husziták elfoglalták, felégették Trencsén városát, de a vár elfoglalására – úgy tűnik – gyengének érezték magukat és nem háborgatták.

1440-ben Erzsébet királyné megbízásából Jan Giskra vezetésével cseh zsoldos csapatok szállták meg Trencsén várát – zálogbirtokosa a királyné odaadó híve, Cillei Ulrik volt – és több erősséget egészen a Keleti-Kárpátok vonaláig. Az 1450-es években sikerült Trencsént Hunyadi János seregeinek visszafoglalniuk s attól kezdve a Hunyadiak vára. Többször és hosszasan időzött falai között Mátyás király. A csehek és a morvák ellen vívott háborúi folyamán a magyar seregek egyik kiindulópontja Trencsén.

1475-ben adta Mátyás király hűsége és vitézsége jutalmául Szapolyai Istvánnak Trencsén várát 15 ezer aranyért. Mátyás halála után a Szapolyai-család Szepes várából Trencsénbe költözött. A várat ennek kapcsán bővítették, erősítették, szépítették. A várost is erődített fallal vették körül.

1526 után nőtt meg Trencsén jelentősége, amikor a királlyá választott Szapolyai János ellenében fellépett Habsburg Ferdinánd mint ellenkirály s 1527-ben indított hadjárata eredményeként Jánost kiűzte az országból és seregei nekiláthattak a még ellenálló várak elfoglalásának. 1528 nyarán kezdődött Trencsén ostroma, de csak egy hónapig véres küzdelem után tudták elfoglalni a várost. A vár azonban szinte sértetlenül állt még, benne jól képzett, erős őrség. Ellenállásukat úgy sikerült megtörni, hogy az ágyúk tüze fölgyújtott egy tetőrészt s a tűz átterjedt az egész várra. Fölrobbant több helyen a puskaapor, a védők jelentős embervesztéssel szenvedtek. Az öldöklő ágyútűzben lehetetlenné vált az oltás. A védők helyzete megrendült s mert segítséget sehonnán sem remélhettek rövid egyezkedés után június 30-án feladták a várat.

Ferdinánd 1534-ben Thurzó Eleknek zálogosította el Trencsént és uradalmát 40 ezer tallérért. 1548-ban azonban már ismét kamarai birtok. Az ostrom okozta sérüléseket csak lassan állították helyre.

1557/58-ban a várvizsgálattal megbízott királyi küldöttek Trencsént is fölkeresték és a látottakról írásos jelentést tettek az uralkodónak. Észert kevés a várban az élelmiszer, fegyver van elegendő és rendben is találták, csak a puskaport nem tárolták megfelelő helyen. A kapitány építkezéséről nagyon rossz véleménnyel voltak. Amit épített, nem a vár – a király – hasznára, hanem a saját céljai érdekében tette. Hasznos és alkalmas épületeket lebontatott, helyettük „haszontalanokat” építtetett.

A XVI. század második felében gyakran változtak a zálogbirtokosok, míg örök adományként az Illésházyak szerezték meg. Illésházy Istvánt hűtlenség jogcímén megfosztották birtokaitól és csak a Bocskai-szabadságharc győzelme után térhetett vissza a várba. Illésházy István halála után öccse, Gáspár örökölte a gazdag uradalmat. Bethlen Gáborhoz csatlakozott, sokáig együtt harcolt vele a Habsburgok ellen. 1627-től 1648-ban bekövetkezett haláláig távol maradt a hadieseményektől, békésen élt Trencsénben.

A Zrínyi–Wesselényi féle összeesküvés leverése (1670) után német katonaság szállta meg a várat. 1703-ban II. Rákóczi Ferenc hadai elől megszökött belőle az őrség, de 1704-ben már újra Habsburg kézen találjuk. 1704–1708 között kisebb-rövidebb szünetekkel ostromzár alatt tartották a kurucok. A várőrség azonban – sokszor éhezve is – kitartott. Az 1708. évi trencsényi veszteséts csata után eltűntek a vidékről a kurucok, a vár szabaddá vált. A szabadságharc leverése után is katonaság állomásozott a várban, csak 1782-ben hagyták el. Trencsén vármegye akkori főispánja, gr. Illésházy János elhatározta, hogy ősei várát méltóképpen helyreállítja s azt teszi meg állandó lakásának. 1790. június 11-én azonban a városban támadt tűzvész elhamvasztotta a várat. A pusztán maradt falak már nem kellettek a tulajdonosnak, hiszen helyreállításuk irdatlan sok pénzt emésztett volna föl. Csak az alsó vár épületeinek egy részét fedték be, amelyre az uradalomnak volt szüksége, a többi pusztulni hagyták. Mednyánszky Alajos 1825-ben megjelent könyvében a következőket jegyezte föl a romokról: „Még harminc esztendeje sincs, hogy eltűntek a szobákról és a tornyokról a tetők és kupolák, de hihetetlenül gyorsnak látja a pusztulást az, aki hosszabb idő után teszi be a lábát a fenyegető romok közé. Kedves gyermekkori emlékek fűznek nem egy, sokszor látott, de most már alig felismerhető helyhez; akkoriban persze más szemmel néztem őket, mert főként a nagyszerű estebéd csábított oda fel, amelyben örömmel részesített a várnagy szíves családjá, valahányszor esedezésem erősebbnek bizonyult nevelőnőmnek a hegymászás iránt táplált ellenérzésénél...”

1837-ben a görög származású bankár, Sina Simon vette meg a várat és az uradalmat. Befedette az öregtoronyt és az őrtornyot, legalább ezeket megmentve az időjárás viszontagságaitól. 1905-ben a bankár örökösei a várat, ami hasznát nem, csak terhet jelentett számukra, Trencsén városának ajándékozták. Ekkorra egyébként a városfalak is elpusztultak, széthordták építkezésekhez. 1871-ben még épen állt a két városkapu, de aztán rohamosan pusztult a vár, míg az 1950-es években meg nem kezdődött helyreállítása, ami máig jórészt befejeződött. A csodálatos fekvésű hatalmas rommaradvány vonzó látványosság.

A Vág fölött 260 m-re emelkedik a várhegy, melynek három oldala megmászhatatlanul meredek. A legalsó kaput két hengeres torony védi. A város felőli oldalon fallal védett feljáró út vezet a következő kapuhoz, amelyen át a külső vár udvarára érkezünk, ahol egy hatalmas ágyútoronyt és a „szerelmesek kútját” pillanthatjuk meg. A külső vár északkeleti sarkát is egy nagy ágyútorony erősíti. A keleti fal mentén haladva érkezünk a következő kapuhoz. A déli – lankásabb – oldal felé tekintve láthatjuk, hogy háromszoros falöv védi a hegy legmagasabb részén emelkedő belső várat. A sokszögletű belső vár kapuján át szűk udvarba lépünk, amelyet körbefognak a palotaszárnyak. Középen büszkén magaslik a hatalmas öregtorony; kitűnő megfigyelőhely. Letekintve láthatjuk az egykor külön fallal körülvett gótikus plébániatemplomot is. A Vág partján hosszú csikként húzódik a város. Valaha egyetlen utcája volt, amelyet két végén fal és kapu zárt le.

Csorba Csaba

Mátyás király törökverő hadvezérének származása

„PAVEL CHINEZUL ERA ROMÂN”?

Tudvalevő: a családi, a társadalmi, az etnikai és a természeti körülmények sokrétű összefüggései jelentős mértékben befolyásolták a középkori hadvezérek pályakezdését, életútját is. Így hát az ősök utáni nyomozás egyáltalán nem fölösleges, hiszen ma már jól tudjuk – nem kis mértékben a genetika robbanásszerű fejlődése nyomán –, hogy a géneken keresztül, nemzedékekről nemzedékekre átörökített tulajdonságok fontos szerepet játszottak a pályaválasztásban, az életpálya alakulásában. Különösen célszerű ezt megvizsgálni a kiemelkedő történelmi személyiségek esetében, akik csupán a külső-belső feltételekkel vívott szakadatlan

küzdelemben valósíthatták meg céljaikat, bontakoztathatták ki tehetségüket, bizonyíthatták be elhivatottságukat.

Hatványozottan vonatkoznak mindezek egy olyan ízig-vérig katonaeemberre, mint amilyen Kinizsi Pál volt. Annál is inkább, hiszen az ő markáns személyiségéért legalább négy nép: a magyar, a szlovák, a szerb és a román versengett, miközben ugyanennyi földrajzi tájegység kései ivadékai igyekeztek kisajátítani, Bihartól Vázsonyig, Abaújtól Temesközig. Az újabban feltárt levéltári és kéziratári források a Hunyadiak e nagy hadvezére, Mátyás király törökverő délvidéki főkapitánya körül is eloszlatják a mítoszokat.

Mindezekből egyértelműen kiderül, hogy Kinizsi Pál éppen úgy magyar ember volt, mint a középkori magyar állam legeredményesebb katonauralkodója, Hunyadi Mátyás. Mert jóllehet, a király dédapja még havasalföldi bojárként tevékenykedett, de utóai idővel teljesen asszimilálódtak új környezetükhöz, a befogadó magyarsághoz. Miként a Kinizsiek is. De amíg Mátyás családfáját harmadízigen is igen nehéz felderíteni, hiszen már a nagyapáról, Vajkról sem tudunk eleget, addig Kinizsiét hetedízigen nyomon követhetjük, egészen a XIII. század elejéig. Lássuk!

A Kinizsit fölemelő uralkodó családja feltehetően román *eredetű* volt, ám a hadvezére minden kétséget kizáróan *szláv*. Ma még ennél többet, pontosabban nem mondhatunk, ugyanis a jórészt csupán latin – illetőleg, 1476-ból és 1493-ból: magyar – formában fennmaradt, jellegzetes családnév alakváltozatai több szláv népnél is fellelhetőek a jeles familia származáshelyének közelében. Arról már nem is beszélve, hogy a várjobbágy ősök, az uralkodó fegyveres kíséretéből a királyi vármegyrendszer keretébe kerülve, egyaránt érkezhettek szerb, szlovák, cseh, lengyel, orosz és ukrán népesség által lakott területekről is.

A szláv Kinizsi helynév magyar jelentése: *a fejedelemé, a kenéze*. Tudniillik, ama helység, ahol az uralkodó fegyveres kíséretéből kiszakadó szlávok a király parancsára, a vármegyei ispán védelme alatt, létrehozták a maguk várjobbágyi katonai telepét: *Váraskinizst*. Vagyis: a knez ~ knyáz (a fejedelem, herceg, uralkodó, király) várát. *Beszélt* név ez, mint megannyi más helynevünk. Szólítsuk meg, s válaszol! Ámde nem románul, hanem a szlávok közös, ősi nyelvén. Még akkor is így, ha egyik tudós román pályatársunk – anélkül, hogy különösebb forráskutatást végzett volna –, kategorikusan kinyilvánítja: „*Iancu de Hunedoara, Pavel Chinezul era român*.” Vagyis: Hunyadi János, Kinizsi Pál román volt. Viszont a forráskritikai elemzés egyértelműen azt bizonyítja, hogy Constantín Rezachevici bizonyítatlan hipotézisével szemben, a kormányzó is, valamint a katonai szolgálatát az ő egyik kapitányának, Magyar Balázsnak a botja alatt kezdő Kinizsi is ízig-vérig *magyar hadvezér* volt, jóllehet századok távolában, szláv ősökre vezethette vissza a családfáját.

Kinizsi Pál az akkor még Felföldnek, Felső Részeknek nevezett országrészben, közelebről: Abaújvár vármegyében látta meg a napvilágot 1432-ben. Meglehet, éppen a nevenapján, Szent Pál ünnepén, vagyis január 25-én, hiszen a római egyház jobbára az ilyesfajta keresztnevadási gyakorlatot folytatta a középkor századaiban mindenfelé. Hernád-menti szülőfaluját ma *Nagykinizsnek* nevezik.

A Hernád hangulatosan kanyargó völgyében a középkorban csak egyetlen Kinizs létezett, úgymint a nagyobbik, a folyó bal partján. Ezt kis földváráról *Váraskinizs* néven emlegetik már a XIII. századi oklevelek is. Eredetileg várjobbágyok lakták, akiket alighanem még Szent István telepített ide, a királyi vármegyrendszer megszervezésekor. Ugyanis ősi megye ez: bölcsője a névadó Abáknak, akik közül a kabar eredetű familia leghíresebb sarja, Sámuel egészen a trónig emelkedett 1041-ben.

A kinizsi várjobbágyok szintén nem földművelő-állattenyésztő parasztemberek, röghöz kötött jobbágyok voltak, hanem a királyi vármegye ispáni hatalom alatt álló várának, a „váras”, vagyis várral rendelkező Kinizsnek szabad harcosai. A Hernád-menti Kinizs lakói tehát *katonai tradíciókat* örökítettek át génjeikkel utódaikba: több vármegyei comes, vicecomes – fő- és alispán – is kikerült közülük, később pedig, a család hanyatlásával, szolgabírók, megyei esküdtek Abaújtól Gömörig. Mindeközben pedig, a királyi vármegyrendszer átalakulásával, a nemesi vármegye fokozatos kiépülésével, a várjobbágyi réteg felszámolásával, a folyó jobb partján lassacskán létrejött egy újabb, kisebb nemesi település is, melyet ma már Kiskinizs néven ismerünk, ugyancsak a mai Borsod-Abaúj-Zemplén vármegye területén.

A királyi vármegyéből tehát nemesi vármegye lett, a Kinizsi nevű várjobbágyokból pedig, felemelkedvén a feudális uralkodó osztályba, *nobilis* jogállapotú személyek, *nemesek*. Ezenközben az ősi fészek, a nagyobbik Kinizs is jelentős mértékben átalakult: a mongol–tatár hordák 1241-ben elpusztították a közeli Jászót és Abaújvárt is Váraskinizzsel egyetemben, melynek kicsiny erősségéről többé nem esik szó. A várra utaló helynév így aztán lassanként

feladásba merült, 1259 után sohasem említik a jelenleg ismert iratok. Viszont már 1280-ban felbukkan az új elnevezés: *Szentgyörgykinizs*.

Ez a sajátos helynévmódosulás is hű tükrö a XIII. században bekövetkező változásoknak: a személynévi névadást – a legősibbet – felváltotta az egyházi névadás, illetőleg itt csak az értelmetlenül, elavulttá váló Váras- előtag kopott le a falunévről, s váltotta fel az új, mely az időközben fölépített templom védszentjére utalt. 1280-ból már okleveles híradással rendelkezünk erről a Szent György-egyházról, továbbá a két harangozójáról, Mihályról és Csudáról is.

A kisebbik testvérfalu az újjáépítettő-betelepítettő Kinizsi Gyuláról – akiről 1246-ból olvashatunk először egy oklevélben a *Gyulatelke, Gyulakinizse* nevet nyerte. De 1270-ben a család másik ágáé lett ez a kis falu is, melynek élén Kinizsi János állott. S mivel az itteni templomot Szent János tiszteletére szentelték fel, hamarosan megjelent az új helynév is: *Szentjánoskinizs*. A két nevet felváltva használták még a mohácsi csatavesztést követően is: a Kiskinizs elnevezés csak az újkorban jelent meg.

A két Kinizst jobbra kismesek lakták, illetve a rendkívül terebélyesedő Kinizsi familia messzire szétágazó leszármazottai. Amikor elének tünnek – sajnos, csak a tatárjárás után, mivel a lakhellyel együtt a korábbi iratok is elpusztultak –, még egy jómódú, nagyhatalmú középbirtokos nemesi familia tagjai. A legrégebbi Kinizsi, akit név szerint ismerünk, még 1246 előtt élt, mert ekkor már néhaiként említi az oklevél. Őt *Istvánnak* hívták. Halálával legidősebb fia, *Chazar* lett a Kinizsi nemzetség feje, aki szintén *István* névre kereszteltette a fiát. Amde Chazarnak volt még két öccse is: *Gyula* – a mai Kiskinizs névadó-alapító őse –, továbbá „*Orod*”. A továbbiakban az ő utódjait kell szemügyre venni, mivel unokájának az ükunokáját Kinizsi Pálnak nevezték, akinek mindahány felmenőjéről számot lehet adni az Országos Levéltárban őrzött okleveles források jóvoltából.

A hadvezér tehát a Kinizsi familia Orod-oldalágából származott. Az ő fiát, *Guentyrt*, 1282-ből említi egy birtokirat. Kinizsi Pál úkapját – Guentyrt fiát – *Márknak* nevezték, 1300 táján. E név még idegen hangzású, mely ebben az esetben nem a német, hanem a szláv Marko névalakra megy vissza, a magyar királyi kancellária írnoke latin formában vetette papírra: Marcus gyanánt. Az Orod-ág e három utóbbi nemzedéke tehát még úgy-ahogy őrizhette szláv eredetének egynémely maradványait.

De nem túlságosan sokáig, hiszen Kinizsi dédapját már *Miklós*nak nevezték (1352, 1385), a nagyapját pedig *Kelemen*nek (1395, 1401). Az ő nejét *Lúciának* hívták, akitől három gyermeke született: *Antal*, *Miklós* és *Apollónia*. A folyó bal partján fekvő Szentgyörgykinizst – az ősi Váraskinizst, a nagyobbik falut – a XV. században már inkább *Felsőkinizs* néven emlegették, nyilvánvalóan településföldrajzi okokból fakadóan. Ez magyarázza, hogy a hadvezér édesapja felsőkinizsi prédikátummal, nemesi előnévvel szerepel az iratokban: *felsőkinizsi Kinizsi Antal*. Feleségét – Pál édesanyját – *Borbálának* hívták, ám az ő családnevéről, felmenőiről nem nyújtanak információkat az eleddigi előkerült, véletlenszerűen fennmaradt oklevelek.

Az 1246 előtt élt Kinizsi Istvánon kívül ismerjük még Kinizsi Ciprián nevét is, akinek Miksa nevű fia a század közepén Abaúj vármegye comese, főispánja volt. Mivel a Ciprián-ág leszármazottai közül az egyik feltehetően, a másik pedig bizonyíthatóan szerepet játszott a hadvezér életében is, nem érdektelen megemlíteni erről az ágról is néhány érdekes adatot.

Az *egyik*: az 1386-ban szereplő Kinizsi Istvánnak három gyermeke volt, kik közül a lányt, Margitot, *Tomory* András vette el feleségül, aki e köznemesi család szintén Abaúj megyei, ősi fészkeből, Tomorról származott. Ugyanekkor a Chazar-ág András nevű abaújvári főispánjának dédunokája, Katalin, *Tomory* Jakabné gyanánt tűnik élénk. A hadvezér nagyapjának, Kinizsi Kelemennek az első hitvesét *Tomory* Margitnak hívták. Középső gyermeküknek, Miklós szolgabírónak – a hadvezér rossz emlékezetű nagybátyjának – *Tomory Márta volt a neje*. *1505-ben Tomory Pál* – huszonegy esztendő múltán a Mohácsnál elvérző magyar haderő egyik fővezére – megvette a csobádi Kinizsiektől tomori birtokrészüket, mely a beházasodások révén került a kezükre.

Így hát a Kinizsieket és a Tomoryakat között már legalább 1386-tól szoros atyafisági viszony, családi kapcsolat és birtokosztály állott fenn a leányági örökösödések jóvoltából. S ha a Kinizsiekekhez és a Tomoryakhoz hozzávesszük még a Magyarokat is – 1449-től Magyar Balázs lett Kinizsi Pál parancsnoka, utóbb hadvezér-társa, 1472-től birtok-osztályostársa, egy évtized elteltével az apósa is –, akkor máris előttünk áll háromnegyed évszázad három leghíresebb, legmagasabbra felkapaszkodó abaújvári családjának a neve, akiket számos vérségi és vagyoni szál fűzött egymáshoz a katonafamiliáris rendszer keretében. Mint ahogy az sem véletlen, hogy mindannyian a katonai pályán értek el sikereket: Balázs és Pál katonabáróként, területi katonai kormányzati posztokon: az előbbi erdélyi vajdaként, székely ispánként, továbbá a

szlávón-horvát-bosnyák-dalmát bánságok bánjaként működött, az utóbbi pedig 1479 tavaszától Temes vármegye főispánjaként és Magyarország Alsó Réseinek királyi főkapitányaként. Kinizsi élete utolsó háromnegyed esztendejében a második legfontosabb udvari főméltóságot is betöltötte, az ecsedi Báthory István halálával megüresedő országbírói. Ezalatt Tomory István – a mohácsi vértanú apja – „csak” királyi várnagyságig, valamint a törvénytelen származású királyfi, Hunyadi Corvin János herceg sziléziai, troppai hercegi uradalmának gubernátori, katonai-jószágkormányzói tisztségéig vitte.

Megjegyzendő, hogy az utóbbi évtizedekben elterjedt vélekedésekkel ellentétben, a megbízható okleveles források arról tanúskodnak, hogy Magyar Balázs nem buzitai származású kishemes volt, hanem már Kassa királyi városban született, mégpedig egy feltörekvő, háztulajdonossá váló s a teljes polgárjoghoz is hozzájutó polgári családból. Feltehetően a szülei, netán egyéb felmenői költöztek be a nagy német kalmárvárosba, alighanem valóban a közeli Buzitáról. Ezt valószínűsítik a későbbi oklevelek is, melyek szerint Balázst és egyetlen öccsét – s egyben leghűségesebb katonafamiliárisát, minden katonai tisztségében a helyettesét –, Kelemen, számos birtokjogi kapcsolat fűzte e szintén Abaújvár megyei helységhez. Az oklevelek pontosan megjelölik a két kassai háztulajdonos polgár – Magyar Balázs és Kelemen – német szomszédainak a nevét is, mindezek részletezése azonban már egy külön tollrajz témája lehet.

A hadvezér keresztnévvel kapcsolatban érdemes még megemlíteni pár elgondolkodtató okleveles információt. Már csak amiatt is, mert történetírásunk és genealógiánk nem mindig meríti ki ama kínálózkodó lehetőségeket, melyeket egyik megbízható segédtudománya, a történeti névkutatás nyújthat számára.

Meglehet ugyanis, hogy Tomory Pál, a mohácsi hadvezér – aki különben, az Alsó Rések királyi főkapitányaként, Kinizsi egyik utóda lett, huszonkilenc esztendővel a nagy törökverő hadvezér elhunytát követően –, nem teljesen véletlenül kapta a keresztségben a Pál utónevet. Ugyanis apja, Tomory István, Mátyás király egyik vezető katonafamiliárisa, szegről-végre maga is rokona volt Kinizsinek, aki az 1480-as években már országos hírnévű hadvezérként, nagybirtokos főúrnaként, a királyi tanács befolyásos tagjaként tevékenykedett, melyeknek mindegyike a katonai érdemeinek jutalmaként elnyert temesi comesi és délvidéki főkapitányi kinvezéseire nyugodott. Ezekkel pedig természetesen járta a magnificus (nagyságos) címzés is. Nem meglepő tehát, ha a jóval szerényebb vagyonnal, társadalmi és katonai pozícióval rendelkező távoli, abaúji rokon, a csupán egregius (vitézlő) megszólítású Tomory István miles aulicus (udvari vitéz) éppen a Pál keresztnévet adta szépreményű fiának. Jóllehet, arról már nem leltünk korabeli iratot, hogy magát Kinizsit kérte-e föl a komaság, a keresztapaság elvállalására?

Feltétlenül említésre érdemes még, hogy a hadvezér két másik rokona – nagybátyja, Miklós, valamint ötödfokú unokatestvére, Mihály – szintén Pál névre kereszteltette egy-egy fiát. Egy 1475-ös birtok-osztályoslevél egy egyszerre három Kinizsi Pált sorol fel a két Abaújvár megyei Kinizsen: az akkor még csak egregius címzésű királyi kapitányt, a szlavóniai Brod várának egyik várnagyát, utóbb a nándorfehérvári királyi haditábor egyik kapitányát, valamint Kinizsi Mihály ugyancsak Pál nevű fiát, aki ifjan elhalhatott, mert többé nem említik az oklevelek; végül a nagybácsi, Miklós, középső gyermekét, aki szintén Pál keresztnévet viselt, s még 1505-ben is szerepel.

E hármas esetben aligha beszélhetünk véletlen jelenségről, tudniillik az ominózus Pál utónév korábban mindössze egyetlen alkalommal került föl a Kinizsiek szépen lombosodó családfájára: a dédapa testvérét hívták így 1352-ben! Az abaúji Kinizsieknél – akiket semmiképpen se tévesszünk össze a bihariakkal –, a Pál keresztnév addig csaknem előzmények nélkül álló gyakoriságának egyidejű, ugárszerű megnövekedése korántsem tekinthető pusztán véletlennek a XV. század utolsó harmadától.

Hadd említsek meg néhány jellegzetes, sűrűbben előforduló keresztnévet a Kinizsiek névdivatjának szemléltetésére a XIII. század közepétől a XVI. század végéig: Imre, Miklós, Gergely, István, János, András, György, Mihály, Antal, Ferenc, Péter, Kelemen, Demeter, Benedek; Margit, Rebeka, Katalin, Anna, Apollónia, Ágota, Erzsébet, Dorottya stb. Véleményem szerint – Rezachevici bizonyítatlan, meglepő vélekedésével szöges ellentétben –, felettébb nehéz lenne ezeket a nyugati – római ritusú – kereszténység egyházi névhasználatát tükröző férfi és női keresztnéveket besorolni a bizánci görög szertartású, keleti kereszténység, a pravoszláv ortodoxia jellegzetes szláv utónevei közé. Román betelepülést pedig hiába is keresnénk a középkori Hernád völgyében. Különben a román historikus megfélekedett ama régi, a tudományos nyelvtörténeti feltárás nemzetközileg hitelesített eredményéről, mely szerint a román cneaz megjelölés maga is a szláv knez~knyáz főnév átvétele.

Idővel aztán az abaújavári Kinizsieknél, a hadvezér felmenőinél s azok mindkét nembéli rokonságánál is afféle természetes asszimilációs folyamat ment végbe, amelyhez hasonló a keleti országrész feudális viszonyainak nemrég elhunyt, kiváló kutatója, Makkai László is megfigyelt a középkori Erdély idegen eredetű nemességénél: „A száz és a román nemesek elmagyarosodása nem elvszerűen következett be, hiszen minden időkből volt a magyar nemességnek nem magyar anyanyelvű rétege, hanem a többséghez való önkéntes alkalmazkodás révén, anélkül, hogy a magyar nyelv és nemzeti öntudat átvételére valaha is kényszer szorította volna őket. A nemesi életforma sajátosan magyar volt, s kisugárzása akarva, nem akarva, asszimilált.”

E hosszú folyamatot természetesen a Kinizsieknél is elősegítették a magyar nemesi familiákkal, főként az abaújiakkal létesített házassági kapcsolatok. Ezáltal a következő családok kerültek közelebbi-távolabbi rokonságba: Tomory, Magyar, Fáy, Czeczzei, Géresi, Vattay, Méray, Csobádi, Thúry, Sipos, Góbis, Erchy, Fancsali, Gibárti, Hegyemegi, Somossy, Léhi, Somi, Pető, Ramocsa, Roskoványi, Thurzó, Bacska, Bacska, Szuhay, Derencsenyi, Szemerei, Mosdósi stb. Az Országos Levéltárban fellelhető Kinizsi-iratanyag tekintélyes hányada, főleg az oklevelek, e rokon familiák iratainak töredékeivel kerültek be a közgyűjteményekbe, melyeknek segítségével száznál is több Kinizsi családbelit ismerhetünk meg a XIII–XVIII. századból.

Dr. Fenyvesi László

Források: Magyar Országos Levéltár. Mohács előtti Gyűjtemény. Diplomatikai Levéltár. D1.304, 5379, 7866, 10 570, 10 773, 10 470, 15 258, 24 796, 15 374, 15 088, 19 358, 37 245, 37 717, 33 897, 19 105, 37 668, 37 008, 45 575, 43 100, 44 882, 45 575, 47 776, 67 373, 47 853, 50 591, 59 502, 97 998, 75 451, 90 810, 74 566, 82 047–82 050, 83 870, 107 301–107 348 (48 oklevél), Diplomatikai Fényképgyűjtemény: D. F. 213 267, D. F. 203 027, D. F. 213 779, MOL. P 604. A Sipos család levéltára. 3. csomó, 181. tétel: Kinizsi család, MOL. R 319. Az 1526. utáni gyűjtemény. Kisebbségi fondátörédek, 31. csomó. Kinizsi család (1547–1775), Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára. Fol. Hun. 3.512/I. fol. 8., *Sodós Elemér–Pogrányi Nagy Félix:* Magyarország várai I. Abaúj vármegye (Kiskinizs); Erdély története I. A kezdetektől 1606-ig. Szerk.: *Makkai László–Mócsy András.* Bp., 1986. 347–348.; *Kubinyi András:* A magyar genealógiai kutatás=Levéltári Közlemények, 1977. 213–221.; *Puky Andor:* Az Abaúj- és Bihar megyei Kinizsek=Turul, 1891. 9. k. 2. füz. 88–92.; *Lukacsics Pál:* Kinizsiné Magyar Benigna örökősei=Turul, 1934. 48. k. 3–4. füz. 66–75.; *Győrffy György:* Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I. A–Cs. Bp., 1987. 3. kiad. 44–57., 63., 110–113.; Századok, 1889. 777–779.; *Csánki Dezso:* Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I. Bp. 1890. 228., 612.; *Stamatović, Pavle:* Pavel Knez Serbljin, graf temisvarski – Srpska pčela, 8. knj. Buda, 1837. 80–106.; *Csoma József:* Abaúj-Torna vármegye nemes családjai. Kassa, 1897. 328–334.; *Kiss Lajos:* Földrajzi nevek etimológiai szótára. Bp. 1980. 341., 446.; *Rezachevici, Constantin:* Pavel Chinezul un vajnic luptator pentru libertate din veacul XV=Magazin Istoric, anul IX. Nr. 2. (95.), februarie 1975. Bucuresti, 1975. 33–34.; *Hategan, Ioan:* Pavel Chinezul – un conducător al luptei antiotomane=Revista de istorie, tom. 32. nr. 10., octombrie 1979. Bucuresti, 1979. 1189–1913.; *Uő:* Bătălia de pe Cîmpul Pîinii 13 octombrie 1479=Apulum, XVI. Alba Iulia, 1978. 261–264.; *Uő:* Pavel Chinezul, activitatea sa de comite între anii 1483–1489=Studii de istorie a Banatului, vol. X. Timisoara, 1984. 39–67.; *Fraknoi Vilmos:* Tomory Pál élete és levelezése. Bp., 1881. 96. o. 1 t.; *Szekély György:* A személynevek és a történettudomány=Nyelvtudományi Értekezések 70. Bp. 1970. 201–208.; *Benkő Loránd* főszerk.: A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára II. H–Ö. Bp. 1970. 442–443.; *Huszkó László:* Oláh kenézek, kenézségek és kenézközség-települések. Bölcsészdoktori disszertáció kézirat (Szeged, 1948.) 58. o.=Szeged. JATE Központi Könyvtára, Diss. TB. 221.; *Fenyvesi L.:* Mátyás király fekete serege. Bp. 1990. Zrínyi K. 75; (Had)történelem fiataloknak); *Uő:* Katonahistóriák Mátyás király korából Bp. 1990. Tankönyvkiadó, 250; (Hősök-csaták), *Uő:* Magyar–török diplomáciai kapcsolatok Mátyás király haláláig=Had)történelmi Közlemények, 1990, 103. évf. 1. sz. 74–99.; *Uő:* Corvin János csontmezei veresége I–V. – Dunatáj. Tudományos és művészeti szemle. Szekszárd 1988. 3. sz. 45–59.; 4. sz. 53–65.; 1989. 1. sz. 51–74., 3. sz. 44–62., 1990. 1. sz. 53–76.

Kézműipar és polgárosodás a hódoltság-kori Makón

Makó gazdasági életének napjainkban legjellemzőbb vonása a mindössze kb. 200 éves múltta visszatekintő hagymatermesztés, egy már igen korán sokoldalúan fejlett agrárkultúrájú mezővárosban bontakozott ki, mint azt számos történeti forrás meggyőzően bizonyítja. Ez, illetve az ezzel párosuló nagymérvű kereskedelem volt az az erő, amelyet a településfejlődés legfontosabb tényezőjének tekinthetünk. A gazdasági előrehaladás, az ennek eredményeképpen létrejövő munkamegosztás, így a kézműiparok önállósodása, valamint a polgárosodás és városiasodás egymást kísérő jelenségei.

A gazdag és szép eredményeket felmutató makói helytörténeti irodalom mostohán bánt ezekkel a kérdésekkel. Igaz, a városiasodásra vonatkozóan középkori adatok is ismertté váltak, az ipar vizsgálata azonban még kifejezetten gazdaságtörténeti indítatású művekben is másodrendű szerepet kapott. Ezért ismereteink csak olyan szórványyszerű jelzésekre épülhetnek, melyek a XVIII. századnál nem régebbiek, s egy részük az újabb kutatási eredmények által meghaladottá vált. (A kézirat elkészülte után jelent meg *Fenyvesi László*: Makó mint hódoltsági nagyváros a XVI. sz.-ban. Makó, 1989. c. munkája, mely ezeket a kérdéseket is érinti.)

Ami az előzményeket illeti, az országnak ezen a területén a magyar államszervezés korában meglehetősen kevés kézműves jelenléte mutatható ki egyértelműen. Elsősorban olyanok voltak, akik jobbágyi jogviszonyban éltek, s uruknak időről időre munkavégzéssel, mesterségük gyakorlásával tartoztak. *Csanád megyében*, a csanádi vár közelében bőrkikészítéssel foglalkozó *tímárok*, valamint *ácsok*, *Vonuzon* pedig *íjkészítők* települtek. A szomszédos megyék helyzete sem látszik kedvezőbbnek. *Békésben* és *Csongrádban* fegyvergyártó *csatárok*, *Temesben* pedig szintén *ácsok*, továbbá *fazekasok* és *kovácsok* voltak találhatóak.

A XIII. században földesúri alávetettségben élő kis faluként felbukkanó Makó iparáról még évszázadokig nem esik szó. Nem lehetett kézműves az a „Denes mester” sem, akit a települést topográfiailag oly pontosan leíró 1331-es osztálylevél említ, mert a „mester” szó ekkor még ilyen értelemben nem volt használatos.

A megye első városai *Perjémes*, *Nagylak*, *Nagyfalu*, *Szentelgybáz* és *Besenyő* voltak, valamint a két legjelentősebb: *Révkanizsa* és *Csanád*, ahol már 1381-ben, illetve 1427-ben polgárokat említenek az oklevelek. Kézművesek jelenlétéről Révkanizsán van először tudomásunk, 1453-ban *kovács*, *varga*, *szűcs*, *tímár*, *szabó*, *molnár* és *szappanos* mesterek éltek itt.

Hogy Makó intenzív fejlődése mikor kezdődhetett, s mik voltak annak tényezői, azt pontosan nem tudhatjuk. Minden bizonnyal szerepet játszott a földesúr török fenyegetettség hatására bekövetkezett távozása, de a polgárosodás már korábban meg kellett, hogy induljon. A makói polgárság ugyanis első említésekor már mint komoly társadalmi súllyal rendelkező réteg tárul a szemünk elé, melynek anyagi ereje sem lehetett elhanyagolható. Legalábbis erre enged következtetni az a tény, hogy Szapolyai János 1528-ban a városban tett látogatása alkalmával a földesúr távollétében a polgárság kész volt vendégül látni a királyt, aki végül is Pozsár Bálint házában töltött hat napot.

A török hadjáratok ellenére Makó a XVI. század derekára a megye legnépesebb településévé vált. Az 1557–1558-ban felvett török adóösszeírásból értesülhetünk először a városban élő kézművesekről. Ekkor, bár a közeli Szeged és Gyula, valamint Békés fejlettségét nem érte el, ipara Csanád megyében a legjelentősebb, és legdifferenciáltabb. Lakosainak sorában *kovács*, *ötös*, *varga*, *szűcs*, *nyereggyártó*, *szíjgyártó*, *ács*, *fazekas*, *tálas*, *mészáros* és *szítás* mesteremberek találhatóak, továbbá a kereskedő *kalmár*, *zsidó*, *bajós*; és a kifejezetten városi tevékenységet folytató, seborvosi tevékenységet is ellátó *borbély*.

A megye iparosodottabb helységei még *Hódmezővásárhely*, ahol 8, valamint *Csanád*, *Mágocs*, és *Szentlőrinc*, ahol 6–6 iparágat műveltek. A korábban jelentős *Nagylak*, *Nagyfalu* és *Besenyő* térsége éppen a kézműipar hiányával magyarázható.

Érdeemes felvetni a kérdést, hogy a város közvetlen szomszédságában fekvő *Szentlőrinc*, amely a felszabadító háború után a város részeként települt újra, milyen mértékben részesült abból az iparos-alközponti szerepből, amelyet Makó a térségben betöltött. Ha összeműködésüket feltételezzük, akkor a Makónál ismertett iparágak a *szabó*, a *molnár*, és a *kerekes* mesterségekkel, valamint a marhakereskedő *tőzsérekkel* egészíthetők ki. Ezáltal a két helység magában tömörítene a megyében leggyakrabban űzött szakmák mindegyikét. Ilyenek a *szabó*, a *kovács* és a *varga* mesterségek, tehát a legalapvetőbb viseleti és szárszámkészítő iparok – ezek a megye összeírt helységeinek kb. 50%-ában, a *szabók* azt meghaladó mértékben fordulnak elő. Jóval kisebb a *molnárok*, *szűcsök* és *mészárosok* gyakorisága, valamint a *faragóké*, akik az *ácsokhoz* hasonló foglalkozást űző faiparosok lehettek. Ez utóbbi szakma képviselői nem szerepeltek Makón, de az *ácsok* és a *szentlőrinci molnárok*, akik szintén élénk fémegmunkáló tevékenységet folytattak, minden bizonnyal ki tudták elégíteni a lakosság igényeit. Az egyéb iparágakban a város központi szerepe még nyilvánvalóbb. Az egész megyében mindössze három helyen működött *szítaszövő* és *szíjgyártó*. Makón kívül csak *Battonyán* volt *ötös*, *Vásárhelyen* pedig *tűzálló agyagot* megmunkáló *fazekas*, ezzel szemben csak Makón a nem *tűzálló kerámiát* készítő *tálas*, *nyereggyártó* és *Szentlőrincen* *kerekes*.

Hogy a különböző vélemények szerint már a hódoltságot megelőzően mezővárossá fejlődött Makón – nemkülönben környezetében – a mezőgazdasághoz vagy az alapanyaggal,

vagy a késztermékkel szorosan kötődő iparok voltak túlsúlyban, azon nem csodálkozhatunk. Mégis inkább egy polgári iparág, az ötvösség adhat tájékoztatást a kézművesség színvonaláról. A Debrecenben 1609-ben felbukkanó Makai Pál ötvös, a legtöbbet foglalkoztatott mester volt, aki az 1610-es években a város számára is sokat dolgozott. 1637-ben bekövetkezett haláláig munkájával – és feltehetőleg vagyonával – társadalmi megbecsülést szerzett magának: többször volt szenátor és esküdtbíró. Az iparéletnek a kor színvonalán álló fejlettségét támasztja alá a török iparúzóknak megtelepedése is. Azzal pedig, hogy Kendi Gábor „szabad nemes csapat parancsnoka” 1658-ban a makóiakon „egy szép paplant, egy végh patiolatot, úrasszonynak valót, egy szép ruhabelést, egy selyem cövet hamu színűt, egy vörös fejtőt, két végh bulia vásznat, egy foszlánt, két bokor karmazsin csizmát kapczástul” kívánt megvenni, azt látjuk bizonyítottan, hogy a város gazdasági ereje a későbbiekben sem csökkent. Viszonylagos jólétben érte meg a felszabadító háborút, amellyel új fejezet kezdődött Makó és iparának történetében.

Fejér Gábor

Rákóczi emlékmű az abdai hídnál

Győr a „folyók városa”, de gyakran úgy is emlegetik, hogy a „három folyó városa”, mert itt ömlik a Mosoni-Dunába a Rába és a Rábca. A régi Győr vármegye címerében ott találjuk a három folyó ezüst pólyáját, rajta a felírás: Duna, Rába, Rábca. A három folyó ezüst szalagja ékesíti Győr város címerét is.

Az a fontos nyugat-keleti útvonal, amely Budapestet Béccsel, illetve hazánkat Közép- és Nyugat-Európával összeköti, Győrnél lépi át a Kisalföld két jelentős folyóját, a Rábát és a Rábcat. A Rábát a régi útvonal a város belsejében íveli át három, az új útvonal pedig a település nyugati szélénél a negyedik híddal. Az ország első villamosított, kétvágányú vasútvonala ugyancsak a város keleti szélén keresztezi a Rábát.

Mindkét fontos útvonal Győrtől 4,5 km-re nyugatra, Abdánál éri el a Rábcat. A bécsi út és a Rábca kereszteződésénél már 1208-ban vámszedőhely volt. A XVI. századtól jelentősége növekedett. A győri káptalan itt hídvámost szedett, ami tekintélyes hasznot jelentett számára. Később kocsmát is építettek, ahol a káptalan a saját borát mérette, ami ugyancsak növelte a hasznot. Az út fontossága miatt a vármegye a hídfőt 1588-ban sáncokkal is megerősítette. Az őrséget Abda község látta el tüzélővel, ezért a község mentesült a királyi adók alól. Az erősséget a törökök többször feldúlták, majd Rákóczi kurucái 1704-ben lerombolták.

A régi átkelőhelyen ma két híd áll egymás mellett. A mai út egy modern hídon vezet keresztül, de mellette pár méterre ott áll a régi, keskenyebb betonhíd is, amit rövid útszakasszal kitérőnek, autós pihenőnek használnak. A régi híd nyugati, abdai oldalán emlékmű áll, amelyet a mai gyors és zsúfolt közlekedés miatt sokan észre sem vesznek. Az emlékmű a következő történetet örökíti meg.

Az 1700-as évek elején Magyarország alkotmányát Lipót császár nem tartotta meg, hanem önkényuralmat gyakorolt. II. Rákóczi Ferenc ekkor Sáros megyei birtokain gazdálkodott, de nem nézhette közönyösen az ország állapotát. Levéllel fordult XIV. Lajos francia királyhoz, hogy a magyarság ügyének támogatására megnyerje. Rákóczi levelezését elárulták, ezért 1701. április 18-án elfogták és a bécsújhelyi börtönbe vitték.

Amikor vértres lovasokkal körülvett kocsija az abdai Rábcáhidhoz érkezett, egy halász éppen egy szép, nagy harcsát fogott, amit nagy tisztelettel Rákóczinak ajándékozott. Rákóczit meghatotta a magyar nép hűsége, ragaszkodása. Elfogadta az ajándékot, kezébe vette a harcsát és a következő szavak kíséretében visszadobta a Rábcába: „*Magyarok nagy Istene, add vissza szabadságomat, ahogy én visszaadom ennek a balnak a szabadságát!*”

Az egyszerű emlékmű ezt az eseményt örökíti meg. Fehér mészkőből készült, amelyet permkori vöröshomokkő foglal keretbe. Rákóczi valóban rövidesen megszabadult a rabságból, Lengyelországba menekült, majd hazatérve a magyar szabadságharc élére állott.

Dr. Göcsei Imre

Vályi András, az első magyar honismereti lexikon írója¹

A magyar nyelv, irodalom és földrajz jeles képviselőjének, Vályi Andrásnak születési évfordulóján helyezzük el alkotásainak szellemi emlékművénel az emlékezés virágait. Mintha ma is – mint annak idején – méltatlanul bánnánk vele. Igaz, nevét a nagyobb irodalomtörténetek megemlítik, de minden helyen számon kell tartanunk, érdemei megkövetelik, alkotásai igénylik.

Hármas elsősege mutatja azt a széles kört, amelyben tevékenykedett. Ő írta az első *magyar nyelvű levelező könyvet*, mely mű a kereskedelmi levelezésnek és azok iratmintáinak az alapműve. Ő írta az első *magyar nyelvű földrajzi lexikont* Magyarországról, s ezzel a hazai honismeret első átfogó művét bocsátotta ki. Ő volt a magyar egyetem első *magyar nyelv- és irodalom professzora*, akit 28 éves korában neveztek ki erre a tisztre.

Vályi életének sikerei, kudarcai

Vályi András 1764. november 30-án született Miskolcon, és fiatalon 1801. december 2-án halt meg Pesten. Egyszerű protestáns családból származott. Apja csizmadia mester volt.² A jó fejű gyermeket a szülők prédikátornak szánták, de neki ehhez nem volt sem ereje, sem tehetsége. Ezért inkább tanári pályára lépett.³

Iskoláit Miskolcon és Lőcsén végezte, s a legkiválóbb tanulók közé tartozott. Nagy nyelvismeretre Lőcsén tett szert, ahol az egyéb tudományok elsajátítására is kedvező lehetőség volt. Akkoriban a német egyetemekről hazakerült tanárok a humán tárgyakon kívül sikeresen tanították a természettudományokat, a gazdasági ismereteket s a nyugat-európai nyelveket. Vályi tanulmányai során olyan nyelvismeret birtokába jutott, hogy anyanyelvén kívül latinul, németül, szlovákul, franciául és olaszul is beszélt. Akkor elismerésben volt része, hogy tanulmányai befejeztével nem engedték el Lőcséről, hanem 1787-ben az ottani nemzeti iskolához nevezték ki tanítónak.⁴ Osterlam Efraim magántanár, ki a lipcei egyetem szellemiségét képviselte, segítette képessége kibontakozásában.

Lőcsén ismerte őt meg Kazinczy, ahogyan ezt a Magyar Pantheonban leírja. „Én ismerkedtem meg vele Lőcsén, ahol német nyelvet tanult. Osterlam nagyon magasztalta, s protestánsra lévén szükségem a kassai normális iskolánál... őt hívtam meg...”⁵ Mikor Sikur András eltávozott Kassáról, Vályi lett a nemzeti iskola tanítója.

¹ Részlet a Miskolci Lévy József Közművelődési Kör 1989. november 28-án, Vályi András születésének 225. évfordulóján tartott megemlékező előadásából (Szerk.)

² *Kazinczy Ferenc*: Magyar Pantheon. Bp. é. n. 304. old.

³ *Batizi László*: Vályi András élete és munkái Bp. é. n. 304. old.

⁴ *Kemény György*: Vályi András egyetemi előadásainak planuma.

⁵ *Kazinczy Ferenc*, 1935. 223. old.

⁶ *Kazinczy Ferenc*: I. m. 304. old.

Kassán Kazinczy és Vályi közt meleg baráti viszony alakult ki. Bekerült Kazinczy irodalmi körébe, megismerkedett Batsányival, Baróti Szabó Dáviddal, Szirmay Antallal, gróf Török Lajossal. Kazinczy nagyra értékelte Vályi tudását, tehetségét és pedagógiai képességét. Ennek köszönhető, hogy a 25 éves tanítót 1789-ben 600 Ft fizetéssel és főszolgabírói ranggal a borsodi tankerület iskoláinak tanfelügyelőjévé nevezette ki: működése kiterjedt Borsod, Gömör és Torna vármegyékre. Tanfelügyelői ténykedéséért többször részesült királyi dicséretben.⁶ Pethő Jakab helytartó tanácsi referens a legkiválóbb tanerők közé sorolta.

II. József halálát követően általánossá váltak a hivatalokban a személycserék. Ennek következtében Vályi is elvesztette állását. Hivatala úgy szűnt meg, hogy erről még Kazinczy sem tudott, Vályi nem értesítette, segítségét sem kérte. Jozefinista nézetei miatt ebben az időszakban bocsátották el Kazinczyt is.

Vályit ezután majdnem egy évig barátai és ismerősei támogatták. Pethő Jakab, aki már korábban is ismerte, királyi tanácsos lévén arra ösztönzi az állás nélkül maradt tanárt, hogy adja be pályázatát az egyetemi magyar tanszék elnyerésére. Megismerteti Szerdahelyi kanonokkal, Jordányszky Elek levéltárossal és később Batthyány hercegprímással. Elhagyatottságában és később betegségében új barátai támogatták, anyagilag és erkölcsileg, s valószínűleg ők biztatták arra, hogy áttérjen a katolikus vallásra. Ezzel elhárult az az akadály, amely abban az időben országos jellegű oktatási pozíció betöltésének útját állhatta volna. Vályi pályázata az udvarhoz került, s a Bécsből távollevő II. Lipót helyett Ferenc trónörökös írta alá vályi professzori kinevezését.⁷ Így lett Vályi András 1791-ben a „magyar stílus tanára”, az egyetem első magyar professzora.

Kazinczyt mélységesen felháborította Vályinak Kassáról való távozása, katolizálása és a professzori kinevezése. Ettől kezdve, ha Vályiról van szó, rendszerint epés megjegyzéseket fűzött hozzá. Nem bocsátotta meg neki, hogy nem tudta vállalni a korszak politikájából következő megaláztatásokat, a mellőzést, a nélkülözést. Egyik levelében keserűen írja: „... Vályi, hallom pápistává lett. Ezen csudálkozom. Én ugyan sokért nem lennék pápistává, de ellenben ha pápista szülektől származtam volna, ha szintén azt találnám hinni, amit a pápisták hisznek, kálvinistává nem lennék. Legkevesebbet veszt az a felekezet, amelyet egy prozelita hagy el.”⁸

Azt eldönteni, hogy az áttérés Vályi lelki világában milyen megrázkódtatásokat és konfliktusokat idézett elő – nem tudjuk. Hite feltétlenül megmaradt, amit mutat életében írt utolsó két sora – vagyis sírfelirata. Azt is tudjuk, hogy életművével miként járul hozzá a magyar nyelv és magyar haza megismerésének fenséges céljához.

Az első magyar honismereti lexikon

Vályi András életének első alkotásai az oktatás területéről valók. Ezt követően a kereskedelmi levelezést megalapozó kiadványa jelenik meg. A magyar nyelv műveléséért végzett fáradozását egyetemi székfoglaló beszéde mutatja. Főműve kedvenc kutatási területéről származik. Legkedvesebb tárgya a honismeret volt, így a legnagyobbat ezen a területen alkotta, amikor megírta a Magyar Országnak Leírása, című három kötetes könyvét. Az újabb irodalmi lexikon szerint: „az első magyar nyelvű betűrendes földrajzi lexikon”. Szinnyei leírása azt mondja: „Ezen földrajzi szótárával vetette meg alapját az ország részletes ismeretének”. Révai az első magyar nyelven megjelent helységnévtárnak nevezi.

Teljes címe: Magyar Országnak Leírása. Melyben minden hazánkbeli vármegyék, városok, faluk, puszták, uradalmak, fábrikák, kutak, hámorok, savanyú és orvosló vizek, fürdőházak, nevezetesebb hegyek, barlangok, folyó vizek, tavak, szigetek, erdők, azoknak holléte, földes urok, fekvések, történettyek, különbözőféle termés beli tulajdonságaik, a betűknek rendjek szerint feltaláttnak. Budá, 1796–1799. Három kötet.

A kortársak verssel köszöntik a mű megjelenését. A kötetek elején ezekből a köszöntő versekből találunk jó néhányat. Sándorffy József doktor Zrínyi strófákban ír üdvözlést. Ebben a Haza beszél egyes szám első személyben Vályihoz.

⁷ U. o.

⁸ Váczy János: Kazinczy Ferenc levelezése II. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1890–1912. 126. o.

*Felderül új egem tündöklő fényével,
Ékesült Fébusom arany fellegével;
Mivel egy bölcs fiam magyar eszetjével
Felfedez, s magasztal anyjai nyelvével...*

*Vályi! már felnyitád kincses kebeletem,
Kimutatád fényes kettős keresztemet,
Új magyar bíborral fedezéd testemet,
S vig színre derítéd setétült engemet...*

(Fabus-Apollo-Napisten)

Vályi lexikonja adatainak beszerzésére sokat utazgatott, helyszíni feljegyzéseket végzett, a nevezetesebb helyeken rajzokat készített, a történeti adatokat és földrajzi nevezetességeket nagy szorgalommal gyűjtötte. Szinte az egész országot bejárta. Mindenhová azonban egyelőre még nem ért el, hanem a vármegyékhez fordult az adatok közvetett beszerzése céljából. Többször is felkeresi a megyéket „nyomatásban osztogatott esedezések”-kel. Az 1798-ban kibocsátott körlevelének egy példánya a Sárospataki Nagykönyvtárban is megtalálható. Munkájának célját ebben eképpen foglalja össze: „*Magyar Országnak külömbféle szép tulajdonságai, termései, történetei és viszontagságai, s külömbféle nevezetességei, világságra bozattatván, a Nemzet a maga hazáját jól esmérje, a pénznek nagy fogyatkozása, a kereskedelem által enybittessék, azok, akiknek módjok nincsen, hogy az országot bétuazzasák, e munka által kívánságjok teljesítették... akik kereskedni kívánnak, s tudbassák hol? mi? és kicsodás nemü terem? hol árulhatják el vagyonaiukat? és mennyi messzeségre esik? stb...* Minden tárgyak között a legszükségesebb és leghasznosabb Magyar Országnak Leírása, mert ez a kereskedésnek a kulcsa, ez a baza ismeretének ösvénye és a nemzeti előmenetelnek is eszközlője...”⁹

Mennyi gyakorlati haszna van Vályi munkájának, s imé a kétszáz évvel ezelőtt megfogalmazott kritériumok az ország felemelkedésére vonatkozóan mennyire aktuálisak ma is. Vályi már akkor felismerte, amit mi, késői utódok is szüntelen hangsúlyoztunk: a felemelkedés útja az idegen-forgalom, a menedzsergazdálkodás, export-termelés és a reklám.

Persze voltak ellenzői mind a mű megjelenésének, mind a kitűzött céloknak. Vályi felhívásában három ilyen kifogást hárít el. A kifogások ezek voltak: nem kell az ország titkait felfedezni, nem kell a földesurak neveit közölni, mert abból perlekedés támad, sokan nem akarták, hogy tudja az ország, hogy mijük van. Ez az ország előrehaladását gátló örökös egyéni, személyes, kicsinyes érdek – örök magyar betegség. Vályi a röpiratban ezeket sorra megcáfolja.

Az összegyűjtött anyagot nyolc szempont szerint dolgozta fel. Ennyi kérdést tartalmaztak egyébként a kiküldött kérdőívek is. A szempontok a következők: Hogy hívják a helységet? Magyarok-e, németek-e, vagy tótok, vagy elegyesek lakosai? Kicsoda a földesura? Micsoda hitben vagy vallásban vannak? Mely falvak vagy városok fekszenek legközelebb hozzá és mennyire? Hány nyomásra vagy fordulóra van felosztva határa? Mi terem leginkább, mit közepszerűen? Mivel bővelkedik és mi nélkül szűkölködik; Végre: hol árulhatják el vagyonaiukat?

Vályi honismereti munkájának óriási jelentőségét az is mutatja, hogy amíg addig 7535 helységet tartottak számon Magyarországon, az ő felmérése által mindez 12 530-at mutat.

Ki vethetne ennek gátat? – kérdezi az író. A választ maga adja meg: „... csupán az, aki a dolgot nem érti, s fél a napnak fényétől, hogy őt jóltevéleg ne elevenítse”.¹⁰

Az első kötet első lapjain többek között Schönwisner István bölcseleti doktor, egyetemi tanár bírálata is olvasható. Ebben közli a bíráló, hogy megvizsgálta a könyv szerkezetét, minőségét és hasznosságát. Megállapítja, hogy a szerző minden magyarországi hely történetét, eredetét, vallását, nagyságát és több jellegzetességét pontosan felsorolja. Minőségét tekintve nem póriasan, hanem kiművelt nyelven ír, hasznossága pedig abban áll, hogy minden földrajzi tényezőt pontosan bevett könyvébe.

Virág Benedek: Vályi András Pesti Universitásbéli Professzorhoz című versében a következőképpen dicséri az alkotást:

*Zeng a dicsőség temploma! vigadoz
A benne, boldog fényei közt, lakó
Szent hallbatatlanság, s borostyánt
Osztogat a jeles érdemnek.*

*Te is barátom Vályi! Örülj ezen;
Ifjú korodnak gyöngye virágait
Hazádnak oltárán valódi
Áldozatul, néki bemutattad.*

*Sok gond, s szüntelen fáradozás után
Készült szerencsés Lexikonod, Tanu,
Igaz tanu; bogy nemzetednek
Haszna, s dicső neve szíveden van...¹¹*

⁹ Vályi András: Tekintetes Nemes Vármegye. Pest, 1798. febr. 7.

¹⁰ U. o.

¹¹ Virág Benedek: Vályi András Pesti Universitásbéli Professzorhoz. I. m. Vályi András: Magyar Országnak Leírása. 1798. II. k.

Vályi Andrásnak e három kötetes munkája fontos néprajzi forrásértékű kiadvány, amely a korabeli Magyarország helyismereti kézikönyvének számít. Meg kell még említenünk egy a honismereti kutatásokhoz tartozó és azzal összefüggő művét Vályi professzornak. Ez egy térkép. A címe: Magyarország Földképe, amely az eddigi készült mappákból lehetőleg megjobbítva közhaszonra kibocsátott, Pesten, 1798. Miután elvégezte lexikonját azt tervezte, hogy az országot újra bejárja. Oda is elmegy, ahol még nem járt. „Várat és jelesebb vidéket magam lerajzolván Bécsben kimetszettessem, amint már ez az igyekezet folyamatban van...”¹² Ez a térkép elkészült, mely jelentős hozzájárulása volt a földrajztudományokhoz.

A nagy munka igen gyenge fizikumát és erejét hamar felőrölte. Minden esztendőben visszatérő tüdővérzése jelezte gyengülő egészségi állapotát. Alig tíz évi professzori működése után egészen fiatalon, 38 éves korában elköltözött az élők sorából. Pesten temették el nagy részvét mellett. Saját maga szerkesztette sírfelirata jellemzi legjobban hitét és földi élete hasznosságát:

*Idegen, Vendég voltam a világon
Dicső nemzetemnek s hazámnak szolgáltam
Jó Isten, be boldog vagyok.*¹³

Ágoston István

Az „árvák könyve”, mint honismereti forrás

A magyarországi községi múltnak, a magyar falvak sajátos, belső jogszokásának érdekes emlékei a vármegyei levéltárakban megőrzött úgynevezett „árvák könyve”-i. Az egykori Esztergom vármegyei Levéltár anyagát őrző Komárom–Esztergom Megyei Levéltár iratanyagában már csak formájuk miatt is elkülönülnek a községi árvaügy sajátos forrásai. Az 1820 utáni levéltári rendezés során kapták külön számukat a korábban Esztergom vármegye adószedőjének iratai közt található „árvák könyvei”. Több község kötetbe foglalt iratai maradtak meg a mai napig: Dömös, Kőbölkút, Magyar-Szölgyén és Német-Szölgyén (ma Szőgyén) vaskos kötetei. A külön kezelt iratanyagban egy-egy kivonatot is találunk a községeknél őrzött árszámadásokból, így Bajna község 1805. és 1806. évi számadását, amely elárulja, hogy a községnél őrzött „árvák könyv”-nek kivonata.

A falusi árvák ügyével foglalkozó magyarországi szakirodalom elsősorban a törvényekre, egyéb jogi forrásokra, így Mária Terézia úrbéri rendeletére alapozva mondta el véleményét: „az árvakérdés nem volt komolyan megfogalmazott és végiggondolt ügy.”¹⁴ A hivatkozott Mária Terézia-féle rendelkezés egyik pontja kimondta: „Mint hogy a földes Urat mint Árváknak Pártfogóját és Gyámolítóját megholt Jobbágyi Maradékainak gond-viselése azon-kivül is illeti; arra-való nézve az megholt Jobbágyok-után maradott Értékjek-éránt leendő Conscriptióért, a vagy az Árvák-között téendő Osztályokért semmi-némű Bért, vagy Taxát venni szabad nem léssen.”¹⁵ A XVIII–XIX. század fordulójára vonatkozó bajnai számadások vizsgálata egyértelműen mutatja, hogy az uradalmi központ, viszonylag nagy népességű Bajnán sem közvetlenül a földesúrnak, sem az úriszéknek tényleges befolyása nem volt az árvák vagyonának kezelésére, azt a község részéről a kinevezett „Árvák Attyja” intézte, a községi notárius írásbeli közreműködésével.

Amíg Bajnáról nem maradt meg a községnél vezetett „árvák könyve”, addig Magyar-Szölgyénről megmaradt ennek második kötete. Bajna az esztergomi járás legnagyobb községe volt a XVIII–XIX. század fordulóján, Magyar-Szölgyén a párkányi járás tehető községei közé tartozott (ma Svodin). A település már az Árpád-korban létezett. Martyrius érsek egyik oklevele az általa alapított oltár fenntartására kijelölt falvak között említi 1156-ban³ Magyar- és Német-Szölgyén az esztergomi érsekek iker-faluja volt, amelyekben magyar és német vendégek, hospesek laktak. 1289-ben a magyar telepések Ecsed 4 ekényi földjét vették meg. Falujukban már 1291-ben állt a Szent Mihály tiszteletére emelt kőtemplom.⁴ Jelentős település volt, mert az 1332–1337-es pápai tizedjegyzékbe is bekerült. 1427-ben egy oklevél szerint vásárjoggal bírt, és mezővárosnak említették. Az esztergomi érsek kizárólagos birtoka volt a XVI. században, amikor a török becsapások súlyosan érintették. A környék életében jelentős

¹² Vályi András: Magyarország Földképe, Pest, 1798.

¹³ Kemény: I. m. 231. old.

szerpe volt a török ellen emelt magyarszölgvényi palánknak, amelynek létszámát egy 1659-es törvény 250 főben szabta meg.⁵ A magyar végvári katonaság hősiessen kitartott, mindaddig, amíg török kézre nem került a közeli nagy erősség, Érsekújvár.

A török kiverését követő első összeírások egyike, az 1696-os szerint az esztergomi érseknek 11 negyedtelkes jobbágya lakott itt. Népesége gyorsan nőtt, 1753-ban a török kiverését követően magyarokkal újiatelepült Németszölgvényen együtt 2000 lakost számlált.⁶ 1827-ben Magyarszölgvénynek 1537 lakosa volt. Lélekszámát tekintve a vármegye nagyobb települései közé tartozott.⁷

Az árvák könyvébe az első bejegyzéseket 1829-ben tették, majd folyamatosan vezették a változásokat, a kamat növekedését, amely kamatot évente hozzászámítottak a tőkéhez. Általában külön oldalra került, hogy a tőkét kinek kölcsönözték ki, hogyan alakult a kikölcsönzött tőke helyzete. Minden árva sorszámot kapott, és feltüntették az életkorát, amit a lap felfektetésekor betöltött. Az utolsó elszámolásokat az 1838-as évről készítették, az év végén, illetve 1839 elején.

Ez alatt a tíz év alatt 65 árva, illetve 65 család árván maradt gyerekeivel foglalkozott a számadás. Érdekes, hogy a népesebb Bajnán egy húsz éves ciklusban, amely azonban nem tartalmazta a megszűnt árva vagyonokat, amelyek vagy árva nagykorúságával, vagy halálával megszűntek, csak 42 család adataival találkozunk. Az árvák könyve kimondottan pénzügyi elszámolás volt, így érthető, hogy a 3. sorszám alatt például Vrablik József 50 esztendő katona adataival találkozunk, akinek 1829-ben 25 forint 49 dénár tőkéje volt, amely egy összegben Szabó Ferencnél volt kikölcsönözve. 1835 végére ez az összeg kamataival 34 forint 14 dénárra emelkedett. Vrablik József haláláról értesülve az úriszék utasítására Siska János „árva attyja” behajtotta a tartozást, és Vrablik Mihály oldalági rokonnak átadta, aki ezt az árvák könyvében kereszt vonásával el is ismerte. Az írásbeli munkát aláírása szerint Pathó Pál, Magyarszölgvény jegyzője végezte, aki azonos Petőfi Sándor híres Pathó Pál urával.⁸ Négy 50 év körüli katona vagyona mellett, még két 40 év körüli katona nevével találkozunk. A sorban őket több harminc fölötti lány követi, akiket a községi előljáróság és az úriszék nem tartott alkalmasnak, hogy önálló telkes jobbágyi munkát végezzenek, vagy akár házassággal is boldoguljanak. A család, oldalági rokonok tartották őket, s haláluk esetén ők örökölték.

A magyarszölgvényi árvák könyve alapján pontosan rekonstruálhatjuk azt a folyamatot, ami a gyerekek árvává válását követve lezajlott. Eladták, elárverezték a házat, a szőlőt, a kenderföldet, az állatokat, a termelőeszközöket. Sok esetben nem is került pénz az árvák jogai felett örökdő árvagyámhoz, hanem csak az árverésen kialakult összeget vezették be a könyvbe. Ami után természetesen évenként kamatot kellett fizetni, de ez is csak a nyilvántartásban jelentkezett. Az árvának, ha felnőtt és alkalmassá vált arra, hogy önálló életet folytasson, meg volt a joga arra, hogy egykori házat, szőlőjét visszavásárolja azon az áron, amin elárverezték. Bizonyos javításokat, hozzáépítést a házhoz viszont meg kellett téríteni. Ezt a gyakorlatot jól példázza a 20 esztendő Lippay Mihály példája, akinek 1829-ben 1617 forint 66 dénáros tőkéje volt, ami a kamatokkal 1832-re 1850 forint fölé nőtt. 1833. január 1-jén visszavette házat Katona Györgytől, aki pont akkorá összeggel szerepelt a nyilvántartásban mint kölcsönző, ami megegyezett a ház árával. A többi összeg után még kamatot kapott 1833-ra, de az egyik adóstól az év végén a kölcsön egy részeként 10 szapu búzát kapott, 8 forintjával számolva egy szapu búza árát. 1834. január 10-én házassága alkalmával kapott készpénzt 33 forint 5 dénárt, az egyik adóstól 28 forintért egy tehenet vett meg, egy másik adóstól 4 akó bort, akónként 3 forint 30 dénárjával. 1834. május 1-jén szőlőre kiadott 600 forintot. Készpénzben még ebben az évben felvett 29 forint 50 dénárt, visszamaradt 758 forint 55 dénárnyi adósság 18 adósnál, akik feltehetően nem tudták fizetni, így szerződésben ismerték el az adósságukat, most már a felnőtt Lippay Mihállyal szemben, s az árvapénztárnak megszűntek adósok lenni.

¹ *Tárkány Szűcs Ernő*: Magyar jogi népszokások Bp. 1981.; Lásd még: *Degré Alajos*: A magyar gyámsági jog kialakulása a dualizmus korának gyámsági kódexéig Bp., 1977.; *Imreh István*: A rendtartó székely falu. Bukarest 1973.

² Mária Terézia urbáriumának hetedik punctum I. §.

³ *Borovszky Samu*: Esztergom vármegye Bp. é. n. 29. old.

⁴ *Györffy György*: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza II. kötet Bp. 1987. 312–313. old.

⁵ *Helischer József*: Esztergom vármegye statisztikai, történeti és helyrajzi leírása. Kézirat. Esztergom 1827. Latinból fordította *Prokopp Gyula* 1982. Esztergom évlapjai 1988. 144. old.

⁶ *Borovszky Samu*: i. m. 29. old.

⁷ *Helischer József*: i. m. 128–145. old.

⁸ Lásd *Jankus Gyula* írását a Honismeret e számának a 47. oldalán (Szerk.)

Találunk példát arra, hogy a tíz éves árva lány szolgálatra még alkalmatlannak találtatván pénzért tartásra adatott ki, ami egy esztendőre 30 forintot jelentett, ruházására (2 szoknya, 2 keszkenyő, egy kötény, gyolcsing, öltöző fehér ruha) 26 forint 3 krajcárt fordítottak.

Mind fiúk, mint lányok bekerülhettek az árvák könyvébe annak ellenére, hogy élt édesapjuk. Putz Örzse, aki 1832-ben volt 12 éves, öreg anyja után kapott 3 kapás szőlőt és szőlőbeni hajlékot. 1838. január 1-jén ezt átadták édesapjának avval a kikötéssel: „hogy a mikor Putz Örzse leánya férjhez megy és néki jussára szüksége lenne, minden viszálykodás nélkül neki meg adja; és a már anyai jussból származott nála levő szőleit is által adni köteles lészen.”

Szomorú sorsokba is bele láthatunk, van olyan árva, ki „nem tudatik hol van”, vagy olyan, aki „úgy hallatik Szegeden volna.”

Az 1829-től tíz éven át vezetett árvák könyve rengeteg gazdasági adatot, az életmódra, a szokásokra való utalást tartalmaz. Összehasonlítva a negyed századdal korábbi bajnai számadással érezhetjük a hagyományos paraszti életmód összetartó erejének csökkenését. Ennek pontosabb megrajzolásához természetesen ismernünk kellene a századforduló magyarszölygényi árvák könyvét.

Ortutay András

Pathó Pál úr nyomában – Szőgyénben

A szőgyényi Pathó Pál sírja

(Halász Péter felvétele)

Szőgyén a Kisalföld keleti részén, közel a Garam alsó folyásához, a volt Esztergom vármegye északnyugati részén fekszik. Napjainkban az érsekújvári járáshoz tartozik. A település már a királyság első évtizedeitől kezdve pusztító harcok középpontjába került, gyakran vált jelentősebb ütközetek színterévé. Az egyik legnagyobb csapás 1716-ban érte a falut, amikor tűzvész pusztította el a község felét. A templom kegyszereit sikerült a plébánosnak megmenteni, de az anyakönyvek és a község iratai elpusztultak. Mindezek ellenére, vagy talán éppen ezért, büszkéek az itteniek a dicső múltra s a falu „hirössigejire”.¹ Mai nevét az 1907. február 7-én kelt 131 168/1906. számú belügyminiszteri rendelet állapította meg.

¹ *Nagymajtényi Jenő: Szőgyén, Esztergom, 1943.*

Főleg az idősebb nemzedék napjainkban is tisztelettel emelegeti Tekintetes Pathó Pál nevét. Minthogy az 1848. évi törvények életbeléptetésekor a belügyminiszter elrendelte a nemzetőrség megszervezését, Szőgyénben Pathó Pál alszolgabíró lett a nemzetőrség parancsnoka. Erről a nemes Pathó Pálról, aki előbb a község jegyzője volt, azt tartja a *szőgyéni közvélemény*, hogy Petőfi ismert versében szereplő Pathó Pállal volna azonos. Petőfi valóban járhatott Szőgyénben a pozsonyi diétára utaztatásban. Sőt! A buzgó szőgyéniak a közeli muzslai születésű Pathó Pál és Petőfi között rokoni kapcsolatokat bizonygatnak. A falu kiváló krónikása és történelmének jó ismerője, Spek Ferenc szerint az itteni temetőben 1938. október 28-án eltemetett utolsó Petrovics (Albert) „bizonyíték” az előző feltételezésekre.

Eltérőek viszont a vélemények, hol is lakott valójában Pathó Pál a faluban. Egyesek szerint a Varga-birtokon (később ez a Hecht-birtok néven vált ismertté), mások elbeszélései alapján a későbbi Koxsa-birtokon állhatott a háza. Nevét a szőgyéni temetőben napjainkban is meglévő sírkő őrzi. A bal oldali sírkeresztben alig-alig olvashatóan a következő szöveg található:

*Vargha Örszébetnek
Tettes Pathó Pál úr nejének
Géza, Iza, Ilu, Jóska, Rozina árvái
és tulajdon testvérjei készítették
Béke hamvainak
meghalt 1855. évi augusztus 19-án*

A jobb oldalin szintén alig olvashatóan a következő sorok vannak:

*IHS
Itt nyugszik istenben boldogult
T: Pathó Pál úr
Mehalt April: 28. évi napján
életének 62. évében 1855.*

Jankus Gyula

Miskolci népiskolázás a dualizmusban

Magyarországon Eötvös József bábáskodott az alsó fokú – ahogyan akkor mondták: elemi–népoktatás születésénél. Az író, politikus miniszter élete végén megérhette, hogy nagy álmát törvénybe iktatva lássa. 1868-ban lépett hatályba a 38. törvénycikk, melynek alapján bevezették a 6–12 éves gyermekek kötelező iskoláztatását, az 1–6 osztályos népiskolát.

Az egész országban, így az akkori Borsod megyében is, hatalmas erőfeszítéseket tettek, hogy a törvény szellemében korszerűsítsék az elmaradt oktatási viszonyokat. Nem ment könnyen, 50 év sem volt elegendő a teljes megvalósításhoz. S ha valaki azt gondolná, hogy legalább Miskolcon, ebben az akkor alig 30 ezres városkában nem jelentett gondot az elemi iskolák számának növelése, újabb tanítók beállítása, alaposan téved. Negyven éven át tartó küzdelem árán sikerült csak elérni, hogy minden miskolci gyermeknek legyen helye valamelyik népiskolai intézményben, hogy tanulhasson.

A városban, melyhez nem szabad hozzágondolnunk a később csatolt községeket (Diósgyőr, Hejőcsaba stb.) 1860-ban csak egyházi iskolák működtek; 9 református, 6 katolikus, 4 izraelita, 2 evangélikus iskolában (mindegyikben 1–1 tanterem működött) összesen 21 tanító dolgozott. A törvény szerint 80 gyermek járhatott egy osztályba, így a fenti tanterem 1680 tankötelesnek adhatott férőhelyet. Az volt tehát a kérdés, mennyi 6–12 éves korú gyermek lehetett a városban. Senki sem tudta! Az újságírók hamarabb megéreztek a valóságot, mint a hatóságok. A Borsod Miskolci Értesítőben 1869. szept. 16-án ezeket olvashatjuk: „Hát a mi városunk... mit tett a népnevelés körül? A lefolyt évtizedben négy fényes toronnyal szebb lett városunk [utalás a felépült templomokra], valyha építettett volna ugyanannyi népiskola! Sehol a megyében oly sok gyermek iskolázatlanul nem marad, mint városunkban és mégis mit sem teszünk...”

Igaz lett volna ez? – kérdezzük hitetlenül. Csak 1871-ben készült hivatalos összeírás Miskolcon, mely 1768 iskolába járó tanulóról és 426 iskolába nem járó gyermekről tett említést. Így már könnyen kiszámítható, hogy a 2194 tanköteles számára Miskolcon legalább 27–28 tanterem és ugyanannyi tanító kellett volna! S mint láttuk, 21 volt!

A gondokat csak tetézte, hogy az elemi iskolák főként az akkori belvárosban helyezkedtek el.

Az említett újság lapjain már 1871-ben azt ajánlották a város vezetőinek, hogy „az elemi iskolákat ki kell vinni a város szélére”... mert így... „nem lesznek kényszerülve a szegény szülők – kibben megvan a jóakarát gyermekeik taníttatására, hogy mint a felvégen... történik, hivatalból kirugott emberekkel neveltsék gyermekeiket, mert póre gatyában és mezitláb restellik azokat elküldeni”. Az akkori református főgimnáziumban pl. 3 népiskolai osztály működött, ide valóban nem járhattak be a szegény városszéli tanulók!

Polányi – akkori tanfelügyelő – 1877-ben riasztó adatokat közölt: minden 100–100 tanköteles közül a reformátusoknál csak 28, a katolikusoknál 34, az evangélikusoknál 31, az izraelitáknál 64 tanköteles jár iskolába. Szabó Károly tanfelügyelő későbbi megállapítása: 4358 tankötelesből 2104 gyermek sehová sem jár iskolába. Bizony ez csupán 51%, míg vidéken az arány 65% volt! Meg is születet a megyei határozat: „Szóllitassanak fel Miskolcz város hitfelekezetek előljáróságai, nyilatkozzanak, hogy vajjon szándékoznak-e az elhanyagolt iskoláztatást tantermek és tanítók szaporítása által emelni?”

Az egyházak igyekeztek, mert különben úgynevezett községi iskolák (valójában városi iskolák) felállítását kellett volna elrendelni, s ennek következtében a felekezetek elvesztették volna uralkodó szerepüket az alsófokú oktatásban. Így a fejlesztés eredményeképp 1880-ban már 36 tanterem és ugyanennyi tanító működött egyházi keretekben. A községi, majd állami iskolák létesítését azonban így sem tudták elkerülni, legfeljebb elodázní. Miközben ugyanis Borsod megyében az 1880-as évekre egyre-másra jöttek létre az állami és községi iskolák (Diósgyőr, Bánfalva, Jákfalva 1873; Ózd, Pereces 1884), addig Miskolcon a főkérdés még mindig az egyházi iskolák fejlesztése volt, de végre 1885-ben a városban is megszületett az első állami iskola.

Ballagi akkori tanfelügyelő így jelentette be az eseményt: „A helybeli pályaudvar közelében lévő munkástelepen egy népiskola felállítása engedélyeztetett, melynek költségeit a közoktatásügyi és közlekedési minisztérium közösen fogják fedezni.” Az iskola 1 tanítóval, 50 tanulóval indult, a következő évben azonban felépítették második tantermét, majd a századfordulón továbbfejlesztették. A MÁV telepen tehát megoldódott az iskolázás gondja, igaz ehhez a város lakosságának vajmi kevés köze volt.

Ugyancsak 1885-ben jelent meg a város egyházi iskoláinak részletes kimutatása. A Gordon, Gerő, Kandia, Kis- és Nagyhunyadi utcákat ma már hiába keresnénk Miskolc térképén, eltűntek kis földszintes, a falusi iskoláktól jóformán semmiben sem különböző elemi iskoláikkal együtt. De tény maradt, hogy ebben az évben 1 állami, 6 református, 5 római katolikus, 4 izraelita és 2 evangélikus iskola 41 tantermében 44 tanító oktatott 2443 gyermeket. 1 tanítóra 55 tanuló jutott s ez akkor nem is volt nagy szám. A baj inkább ott volt, hogy az első és második osztályokban 90–100 gyermek is szorongott, ugyanakkor az osztályok emelkedésével csökkent a létszám. 1891-ben pl. mintegy 600 tanulónak kellett volna elvégezni a 4. osztályt, mégis csak 205 kapott bizonyítványt. Ekkor – a törvény megszületése után 23 évvel – Miskolcon még egyetlen 5. vagy 6. osztály sem működött! Bármilyen javulás mutatkozott is, Hidvégi tanfelügyelő 1890-ben alaposan elmarasztalta a várost, hogy nem akar községi iskolákat állítani.

1891-ben aztán a sajtó útján kipattant egy botrány. A felső-miskolci katolikus iskolának egyetlen 42 négyzetméteres tanterme volt, a körzetben viszont 571 tanköteles! Felvettek 92 gyermeket, a többieket más katolikus iskolákba irányították, de 185 gyermek mindenholnan kirekedt! Az újságok követelték a községi iskolákat: „Minek a göncös ragaszkodás a felekezeti iskolákhoz – olvasható a Borsod Miskolci Értesítőben 1891. január 22-én. Legyenek községi iskolák!” Áprilisban ugyanitt egyszerűen a címben tették fel a kérdést: „Lesz-e Miskolczon községi iskolánk?” Az író szerint a város... „a népnevelés terén egész Borsod megyében leghátul áll...”. S volt is ebben némi igazság.

1893-ban a polgármesteri évi jelentést bírálták a Borsodmegyei Lapokban: „A jelentés iskola-ügyek dolgában igen szűkszavú. És miért szűkszavú? Mert szűkmarkú a város minden oly czéllal szemben, mely az iskolákkal, azok emelésével... vannak összeforvra” – olvashatjuk.

1894-ben aztán már nem lehetett tovább halogatni a kérdést. Januárban a tanfelügyelő kimutatta, hogy 1110 gyermek nem jár iskolába. Az ok: nincsen tanterem, nincs ruha, magas a tandíj. Hidvégi elkerülhetetlennek tartotta, hogy Miskolcon ne állítsanak községi iskolákat! Miután a minisztériumban engedélyezték az előterjesztést, a megyei vezetés felhívta a várost, „hogy nyolcz községi tanítói állomás szerveztessék és nyolcz tanterem rendeztessék be a város azon részében, ahol azt a szükség diktálja...” Évente két iskola megnyitását írták elő.

A város kénytelen volt elfogadni az utasítást. 1894 novemberében az akkori Nagy-Kishunyad utca sarkán és a Major utcán megnyílt a két első községi iskola. 1895 és 1897-ben a Nagy-Füzes és a Szeles utcán nyílt 2–2 tantermes újabb iskola, melyet a következő évben még egy követett, s ezzel le is zárult a 7 tantermet eredményező akció.

Miért volt rendkívül fontos a községi elemi iskolák építése? A tantermeket ott építették, ahol nem volt a közelben egyházi elemi, a rosszul öltözött szegény tanulók télen is könnyebben megközelíthették azokat. Az évi tandíjat (10 Ft – másutt 25–35) szegénység esetén elengedték, sőt tankönyv- és ruhasegélyt is adtak. Megindították az 5. osztályokat. Nyilvánvaló, hogy a községi iskolák a szegények iskolái lettek, kulcsfontosságú szerepet játszottak az iskoláztatás alapos feljavulásában, ami ekkor már 73–74%-ot ért el. Enyhültek tehát a szorító gondok, s a következő lépés az állami iskola megteremtése volt.

Nemigen hinnénk, hogy a városban még a század elején sem volt egyetlen korszerű nyolctantermes iskola. Az elemik szétszórta, legfeljebb 4 tanteremmel működtek. Ezért volt nagy esemény, hogy 1901-ben megnyílt az izraeliták 16 tantermes, Erzsébet királynéről elnevezett iskolája. A lapok részletesen ismertették az épület elrendezését, a belső berendezést, a szertárakat, a tanári szobát, amelyek akkoriban ritkaságszámba mentek. Tornaterem nem épült, akkor még csak tornaudvarokat írtak elő a népiskolák számára.

Mindezek ellenére a népiskolázás helyzete nem nagyon javult, hiszen a város lakossága rohamosan nőtt. 1904-ben Pálffy tanfelügyelőhelyettes a Borsodmegyei Lapokban hosszan elemezte Miskolc népoktatásügyét. Felsorolt minden iskolát, s jellemezte is azokat. A belvárosi katolikus iskolában például „a tanterem az utcára nem szellőztethető a zaj miatt, az udvarra azért nem, mert az úrszékek közvetlenül az épület mellett vannak és bűz van. Nem képesített tanítók, hanem a minoritarend tagjai tanítanak...” – olvashatjuk. De más iskolákban is sok a szűk, alacsony, sőtét terem – állapította meg. Jelentéséből az is kiderült, hogy a 6–15 éves tankötelesek közül (a középiskolákat is beszámítva) 1687 gyermek sehová sincs beíratva! Harmincöt évvel vagyunk az Eötvös törvény után! Nem lehetett okolni már a várost sem, hiszen 7 községi iskolájára költségvetésének mintegy 25%-át, 66 ezer koronát költött. Állami iskolákra volt immár szükség!

Az 1904/5. tanév eleji beiratkozásoknál botrányos jelenetek játszódtak le. Hidvégi tanfelügyelő szerint: „... a szülők valóságos ostromot intéztek a tanítók ellen”. (Képzelnék el: a gyermekeket hely hiányában elutasítják az iskolából, ugyanakkor a szülőket megbüntetik, mert elmulasztják a tankötelezettség betartását!) A város közgyűlése 1904 novemberében úgy döntött, hogy állami iskolák felállítását kéri. (Ezekről tudni kell, hogy mind az építést, mind a fenntartást állami költségvetésből kell fedezni.) A minisztérium kemény feltételeket szabott: csak akkor lesz állami iskola, ha a város önmaga erejéből felépít 2 db 12 tantermes iskolát, s annak fenntartásához is hozzájárul évi 30 000 koronával. A város közgyűlése 1906-ban elfogadta a feltételeket, és 1908 szeptemberében – egyelőre ideiglenes és szétszórta helyiségekben, két körzetre osztva – megindult az állami iskolák működése.

A nehezebb feladat még hátra volt, építkezni kellett. Ehhez két telket vásároltak a mai Nagyváthy és Kun Béla utcában 18 ezerért, majd 1909-ben 2,5 millió kölcsönt vettek fel csatornázásra és iskolaépítésre. Az utóbbiak építési költsége 372 000 koronára rúgott. Mindkét iskolát 1909 őszén adták át rendeltetésének, s mindkettő ma is iskolai célokat szolgál. A Nagyváthy utcai (akkor Szent István út) külsőleg is elűtött megszokott társaitól. A földszinten tágas előcsarnok, lépcsőház, 5 tanterem, igazgatói iroda és háromszobás lakás helyezkedett el, az emeleten pedig 7 tanterem. A véccék a folyosó végében voltak, a pincébe pedig zuhanyozót, fürdőt építettek be (ilyen iskola akkoriban csak Budapesten volt). Az épület mögött 1300 m²-es, tágas tornaudvar várta a sportolni, játszani vágyó gyermekeket.

A másik iskolában is 12 tanterem volt, de hozzácsatolták a régi községi iskolai hálózatot is, így az ottani igazgató és a tanítók 19 tanteremmel várták a beiratkozókat. A tanítás ekkor már ingyenes volt, a Nagyváthy utcába 979, a Kun Bélaiba pedig 1001 tanuló iratkozott be 1909 őszén. Sokat jelentett ez a kétezernyi hely Miskolc tanköteleseinek, s megindulhatott a rendszeres 5–6. osztálybeli tanítás is.

Mindezek ellenére ősszel még gyakoriak voltak a tumultuózus beiratkozási jelenetek, főleg az ingyenes állami iskolákba, így a MÁV iskolát és néhány egyházit is tovább kellett bővíteni. Csak 1913-ban érték el, hogy Miskolcon végre minden tanulni vágyó gyermeknek hely jutott valamely elemi iskolában. Az 1868-ban elfogadott törvény alapfeltételeinek megvalósítására tehát kerekén 45 esztendő kellett várni Miskolc polgárságának!

S alig rendeződtek a népoktatási viszonyok, kitört a világháború. Ezeket az éveket az állandó tanítóhiány (behívások), az iskolák katonai célokra való lefoglalása, a hosszú szünetek és rövid iskolaévek jellemezték. Tanításról alig-alig beszélhetünk.

Nem volt könnyű tehát a dualizmus korában sem a gyermekeknek, sem szüleiknek, de az iskolafenntartóknak sem. Mire az erőfeszítéseket siker koronázta, csaknem mindent elsöpört a háború. Mégis ekkor vetették meg a korszerű nép- (és később általános) iskolai nevelés feltételeit e nagyvárosban, s ezt az időszakot az igényes, minőségi népoktatás kialakulása koraként kell értékelnünk.

Székely múlt

Portrik Sándor linómetszetein

Az érzékletes szemléltetést, a megőrzött néprajzi kincsek vizuális bemutatását mindig lényeges, fontos feladatnak tekintette a múltat feltáró etnográfia, a népismeret tudománya. A részletes, szakszerű leírást kezdetben a valóság, a tökéletes hitelességű rajz, majd a múlt század végétől kezdve a fénykép egészítette ki, tette teljesebbé. Legkiválóbb néprajztudósaink egyben jeles rajzoló, később a fényképkészítés mesterei is voltak. Gondoljunk csak Orbán Balázsra. Székelyföld szépségeit, népi értékeit feltáró fényképfelvételei nemcsak tudományos illusztrációk, de alkotójuk fáradhatatlan munkabírása és fotografusi felkészültsége folytán – egyedülálló értéket képviselnek. Éltrekelteői a múlt századi székelyföldi életnek. A kiváló székely polihisztorban harmonikusan egyesült a szenvedélyes tudományos kutató és a látványt művészi szemmel megőrkítő fényképész. De nem kell messzire mennünk, ha újabb példát szeretnénk felmutatni. Dr. Kós Károly művészi kivitelű rajzai ugyancsak tanúsíthatják igazunkat. Tudományos igényű dolgozatai lényegesen szegényebbek, kevésbé közérthetőek lennének a nagyközönség számára – művészi értéket jelentő rajzai nélkül. A Gyergyószentmiklóson élő *Portik Sándor* nem néprajztudós. Csupán érzékeny idegrendszerű, lényeglátó művészember. És kiváló népismerő, nemzeti azonosságtudatához hűségesen ragaszkodó magyar. Művészi látásmódja nem csupán arra alkalmas, hogy újratermesse a látható világot, de a valóság, a történelmi múltat hűséggel őrző látvány reális megőrkítését is vállalja, művészi feladatnak tekinti. Nem fotográfiát, egyszerű illusztrációt végez, vésője alól többnyire nem a részletek valósága tárul fel, hanem a múlt megtartó, továbbélhető igazsága: az elmúlásra ítélt múlt hiteles *szelleme*. Nem néprajzi tárgyakról készít pontos képet; Portik Sándor művészete a székely népi világ eltűnőben lévő, de megbecsülésre méltó hagyományának igazi szellemét ragadja meg.

Ezáltal kerül közel az etnográfiahoz. Mert céljában ugyanazt akarja, mint a néprajztudomány: továbbörökíteni az ősi értékrendet, egy többévszázados hagyománykincsre felépült világot. A tudomány leírja, értékeli, elemzi a begyűjtött tárgyi anyagot, így közelíti a valósághoz, így vetíti ki a megőrzésre méltó igazságot. Portik Sándor hangulatot kelt, a múlt szellemét idézi, a szívünkig hozza a letűnt világot. A többit, az értelmezést ránk bízta. Szemünkre, szívünkre, értelmünkre.

Hajdú Demeter Dénes

Székely múlt

Portrik Sándor linómetszetei

Székely múlt

*Portrik Sándor
linómetszetei*

Harmincnégy hatvani vasutas család internálása 1950-ben*

1950 júniusának második felében harmincnégy vasutas családot telepítettek ki Hatvanból. A férfiakat különböző kényszermunkatáborokban dolgoztatták ipari jellegű munkákon, a feleségeket két hortobágyi állami gazdaságba vitték mezőgazdasági munkára. Internáltak Hatvanból ebben az időben másokat is, de családotól kizárólag a vasutasokat telepítették ki.

A tüntetés

Az internálás ürügyéül az 1950. június 19-én lezajlott tüntetés, illetve az abban való részvétel szolgált. Hogyan jött létre ez a tüntetés, mi volt a tartalma, lefolyása?

1950 júniusában a párt és a kormány elhatározta a szerzetesrendek feloszlását. Az újhatvani városrészben – amit vasutak telepítettek be a múlt század utolsó évtizedeiben, amikor Hatvant vasúti csomóponttá fejlesztették – volt egy kolostor.

Június 19-én teherautón más városból is hoztak ide szerzeteseket és apácákat, hogy a hatvani ferences szerzetesekkel együtt kitelepítsék őket. Amikor ennek híre elterjedt a hívek körében, összegyülekeztek az újhatvani templom körül, hogy megakadályozzák a szerzetesek és az apácák kitelepítését. A tüntetők között voltak vasutasok is, de más foglalkozásúak is: parasztok, cukorgyári munkások, pedagógusok, orvosok. Felnőttek és sok gyermek.

A város vezetői megpróbálták a tüntetést szétoszlítani. „Népnevelőket” küldtek a helyszínre, de a tömeg hajthatatlannak bizonyult. Egyházi énekeket énekeltek, imádkoztak, beszélgettek, vitakoztak. A tüntetés helyszínén megjelentek a helyi pártvezetők, de nagyon sok kíváncsiságos is. A tüntetők akarva akaratlanul elzárták a Budapest felé vezető országutat. A város vezetői jelentették az esetet a megyei és az országos szerveknek, s a délután folyamán megérkeztek az ÁVH budapesti és miskolci osztagai. Először telefonon szólították fel a szerzetesrend főnökét, hogy oszlassa szét a tömeget. A barátok könyörögve kérték a tüntetőket a hazatérésre, de azok rájuk sem hallgattak.

A tüntetés szétverése és a tüntetők lefogása

Késő este az ávosok körbefogták a tüntetés színhelyét, vízi fecskendővel, puskatussal, riasztó lövésekkel szétverték a tüntetést és megkezdték a letartóztatásokat. Az őrizetbe vettek begyűjtötték a közelben lévő egykori Katolikus Kör épületébe, majd kényszervallás alkalmazásával, tetteges bántalmazással megkezdték a helyszíni kihallgatásokat. Azt akarták kideríteni, kik voltak a felbujtók, a szervezők és a tüntetés irányítói. A lefogottak közül némelyeket szabadon engedtek a kihallgatás után, másokat a szerzetesekkel együtt Budapestre szállították.

Az események híre eljutott a hatvani vasútállomásra is. A pártvezetőség népnevelőket küldött ki a helyszínre a tüntetés szétoszlására, de annak megfigyelésére is, hogy kik a résztvevők. Ennek nyomán néhány vasutas már másnap megkapta a határozatot arról, hogy felfüggesztették, illetve elbocsátották az állásából „a demokrácia ellenes” tüntetésben való részvétel miatt. Tették ezt anélkül, hogy előzőleg meghallgatták volna őket.

* Részletek a szerzőnek az 1988/89. évi honismereti-helytörténeti pályázaton I. díjat nyert munkájából. (szerk.)

A visszaemlékezők elmondása szerint a hatvani vasúti főnökség sztálinista vezetői már a tüntetés előtti hetekben készültek leszámolni azokkal, akiknek személye szálla volt szemükben. Ezekről feketelistát állítottak össze és aláírásokat gyűjtöttek, miszerint a becsületes vasúti dolgozók követelik, távolítsák el körükből a reakciósokat és az imperializmus bérenceit.

Hogy kit miért akartak elbocsájtani és miért került az internálódók listájára, ma még nem tudhatjuk. Maguk az áldozatok is sokat töprengtek ezen. Vizsgálva az előzményeket és a következményeket, a következő okokat lehet számításba venni:

- csapást akartak mérni a „jobboldali szociáldemokratákra és a klerikális reakcióra”, hogy a vasútnál teljessé tehesék a korlátlan központosított hatalmat;

- el akarták távolítani a vasutasok köréből azokat a régi szakembereket, akiknek tekintélyük, befolyásuk volt munkatársaik körében és volt bennük annyi gerincesség, önálló gondolkodási képesség, hogy szót mertek emelni a szüklátóköri politikai érdekek érvényesítése ellen;

- ezen kívül voltak olyanok, akik azt az alkalmat akarták felhasználni kicsinyes, vélt vagy valódi sérelmek megbosszulására.

Vannak jelek, amelyből arra következtethetünk, hogy a Rákosi-klikk ellenszenvezett a vasutasok képzetesebb rétegével. Ennek eredete visszavezet a tanácsköztársaság idejére, amikor a dunántúli vasutasok sztrájkja szegült szembe a proletárdiktatúrával. A Horthy-korszakban az osztályharcos szocialista vasutasok eltávolításával, az átlagosnál közismerten magasabb fizetésekkel a vasutasságot sikerült a rendszer megbízható támaszává tenni. Rákosiék ezért a vasutasságot munkásarisztokratáknak tekintették, igazában nem is tartották őket munkásoknak, „értéket nem termelő” dolgozók voltak. A felszabadulás utáni koalíciós kormányzás idején a vasutasok többsége nem a kommunista párt tagja lett, hanem elsősorban szociáldemokrata, aztán kiszagda- és parasztpárti.

Fegyelmi tárgyalás és elbocsátás

A hatvani vasutasok elleni megtorlás nem zárult le a tüntetést közvetlenül követő elbocsátással és felfüggesztéssel. Csanádi György, a MÁV akkor vezérigazgatója fegyelmi vizsgálatot rendelt el, de a felfüggesztésre vonatkozó korábbi intézkedését fenntartotta. Június 23-án távirattal idézték meg a hatvaniakat a 26-án 12 órára kitűzött fegyelmi tárgyalásra, Budapestre. Az idézésben az is szerepelt, hogy a tárgyalásról való távolmaradás a határozathozatalt nem gátolja. Ennek kimondása nem volt alaptalan, hiszen a megidézetteknek egy része, ha akart volna, sem tudott volna eleget tenni a felszólításnak, mert ekkor már az államvédelmisták foglya volt.

Másfél nap alatt hetvenhét terhelt ügyét tárgyalta – a nyilvánosság kizárásával – a dr. Lantos György elnökletével üléselőző elsőfokú fegyelmi tanács. Tizennégyen nem jelentek meg a tárgyaláson. Közülük ötről biztosan tudjuk, hogy már letartóztatásban voltak. El lehet képzelni, milyen alaposan vizsgálhatta ki az ügyet a fegyelmi tanács, amikor hatvanhárom embert kellett volna meghallgatnia. Védőügyvédje csak Kontra József állomásvezetőnek és Vass Pál állomásfőnöknek volt.

A vizsgálatba vontak közül negyvenet minősítettek vétkesnek szolgálati vétségben (!), amely a köztársasági és demokratikus államrendből folyó követelményekkel ellentétben álló magatartásban nyilvánult meg. Pedig éppen ellenkezőleg: a bizottság eljárása és döntése volt demokráciaellenes, törvényellenes. A magyar kormány a párizsi békeszerződés aláírásakor kötelezettséget vállalt a demokratikus szabadságjogok tiszteletben tartására. Ezek között pedig számon tartjuk a szólás-, a gyülekezési-, a lelkiismereti- és a vallásszabadságot. Törvénytörő volt tehát a fegyelmi tanács elmarasztaló döntése azért, mert még ha a vádlottak részt is vettek volna a tüntetésben, ez nem minősíthető szolgálattal kapcsolatos tevékenységnek. Ráadásul a fegyelmi tanács határozata kimondta azt is, hogy a vasutasok egy részét azért büntetik, mert ha nem is ők, de a családtagjuk követte el a vétséget. Azonnali hatállyal elbocsátottak harminchet, ennél kisebb büntetéssel sújtottak tizenhatot. Három esetben további vizsgálatot tartottak szükségesnek. Mindössze hat vádlottat mentettek fel.

A bizottság úgy döntött, hogy az eljárás alá vont tizenhat nyugdíjas ügyében az eljárást megszünteti, mert rájuk nem terjed ki a hatásköre, de megfelelő megtorlás céljából ügyükről értesíti a nyugellátást folyósító hivatalt, s a nyugdíjintézet a kapott értesítés nyomán megvonta a nyugdíjukat.

A vasutas férjek elhurcolása

A fegyelmi tárgyalás még be sem fejeződött, mikor 26-án éjszaka már őrizetbe vették a hatvani vasutasok újabb csoportját: Ignatovits Sándort, Zsákai Lászlót, Csabli Lajost, Dévényi Jánost és másokat. Azt mondták nekik, hogy csak néhány perces kihallgatásra kell bemenniük a rendőrkapitányságra. Ott azonban a fogdába gyűjtötték, majd teherautóra rakva a kistarcsai internálótáborba szállították őket. Innen kerültek néhány hét után vagy a recski kényszer-munka-táborba, vagy internáltként kellett dolgozniuk az ország különböző városaiban az építkezéseken: Sztálinvárosban, Inotán, Isaszegen, Gödöllőn és máshol.

A családtagok kitelepítése

A feleségek és a gyermekek hiába várták vissza a rendőrkapitányságról az „ötperces kihallgatásra” elvitt apákat. Június 27-én, kedden, éjfél után teherautók álltak meg harmincnégy család háza előtt. A lakásokba bezörgető, benyomuló ásovok közölték a megrémült asszonyokkal, hogy kitelepítik őket gyermekeikkel együtt a Hortobágyra. A férjük már előre is ment a lakást elfoglalni és előkészíteni. Egy órát adtak a szükséges bútorok, ruhaneműk és élelmiszer összecsomagolására. A kétségbeesett asszonyok megpróbálták jajgatva tiltakozni, mások megtörten engedelmeskedtek a felszólításnak: felrakták a teherautóra az ágyat, varrógépet, edényeket, ágyneműt, ruhaneműt, élelmiszert. Volt aki a disznót, a kecskét is. Mielőtt kivilágosodott volna, megindultak a teherautók Hortobágyra.

Az itthon maradt lakást egyelőre lepecsételték. Az állatokat a szomszédok vagy a rokonok gondozták egy ideig. Aztán a magántulajdonban lévő családi házakat államosították, a lakásokat a rendszer kegyeltjeinek utalták ki. Így kapott lakást az új tanácselnök, az MSZBT függetlenített titkára, több vasutas, rendőr és mások. A lakásban maradt ingóságokat leltárba vették, majd azokat is a kegyelteknek juttatták „Rákosi elvtárs ajándékaként”. Legalábbis voltak, akik erre hivatkozva tagadták meg később a visszaszolgáltatást.

Harminchat hónap internálásban

Miután a fizikai kényszer alkalmazásával lefolytatott kivizsgálások nem jártak eredménnyel, s nem sikerült elegendő bizonyítékot kicsikarni a bírósági eljáráshoz, a foglyokat a kistarcsai internálótáborba vitték. Onnan irányították őket tovább a különböző kényszermunka-táborokba. Ezek közül a legembertelenebb a recski tábor volt, amelyben a nagyon rossz élelmezés mellett követ bányásztattak a rabokkal. Gyakori volt a tetteges bántalmazás, a lelki megalázás. A külvilággal nem érintkezettek: levelezést nem folytathattak, csomagot nem kaphattak, látogatót nem fogadhattak. Nem volt ennyire embertelen a bánásmód a nagy építkezések mellett kialakított internáló-táborokban. Ott legalább kapcsolatot tarthattak az otthoniakkal, még látogatni is lehetett őket.

Az asszonyok és a gyermekek a Kónya pusztai és a Borzas pusztai állami gazdaságba kerültek, szinte jobbágyorsba. Igaz, nem voltak körülkerített, zárt táborban, de rendőrök őrizték őket. Körletüket engedély és rendőri felügyelet nélkül nem hagyhatták el. A bánásmód, a hangnem durva és sértő volt, tömegesen voltak elszállásolva az istállóban és egyéb gazdasági épületben. Munkába rendőri kísérettel jártak. A városi munkásasszonyok számára ismeretlen mezőgazdasági munkát kellett végezniük, olyan csekély bérért, amelyből a család számára szükséges élelmet is alig tudták megfizetni. Munkaruhát nem kaptak. Tisztálkodási és egészségvédelmi feltételeket nem nyújtottak számukra. Levelezésüket cenzúrázták, látogatót csak engedéllyel fogadhattak, csomagot meghatározott időnként kaphattak hazulról.

A szabadulás

Az internált vasutasok közül néhányat már 1951 decemberében szabadon engedtek, de ezek legtöbbször néhány hét múlva újból internálták a családjuk után a Hortobágyra. Aztán a csecsemőket, óvodás korúakat és néhány kisiskolást engedtek haza a rokonokhoz. Csak

1953-ban történt meg az internálótáborok felszámolása. Volt akiket már tavasszal, legtöbbször a nyár folyamán, az utolsókat szeptemberben engedték haza. A szabadulás után sem lett gondtalan az életük. Megtiltották nekik, hogy a történelemről beszéljenek. A lakásukba csak akkor mehettek vissza, ha a helyükre beköltözött lakó önként visszaadta a lakást, vagy ha megfelelő cserelakást ajánlottak fel. Így aztán a legtöbben rokonoknál, ismerősöknél kaptak helyet, vagy albérlők lettek. A korábbi munkahelyekre a vasutasokat csak az ötvenes évek végén vették vissza. Addig a környék bányáiban, ipari üzemeiben kerestek munkát, de még innen is elbocsátottak néhányat, mint egykori internáltat.

1957 után fokozatosan rendeződtek az ügyeik. Lakáshoz jutottak, visszakapták, visszavásárolták a házukat, nem mindenki, de néhányan segílyt kaptak az életük újrakezdéséhez. A gyermekek az iskolában igyekeztek behozni a lemaradást. A legtöbb vasutasnak felajánlották, hogy visszaveszik őket a korábbi munkahelyükre. A rehabilitálási kérelmüket azonban elutasították arra hivatkozva, hogy erre nincs szükség, mert nem bírósági ítélet sújtotta őket. Nyugdíjuk megállapításakor az internálásban töltött éveket nem vették figyelembe.

A több mint háromévi szenvedés mély nyomokat hagyott bennük. A legtöbbször egészsége súlyosan megkárosodott. Volt, aki elzüllött, sohasem tudott visszatérni a társadalomba. Mások még évtizedek múlva is rettegnek, nehogy újból elvigyék őket, ma sem mernek beszélni a velük történelemről. Van aki félti a gyermek jövőjét, nehogy hátrány érje, ha kiderül, hogy a szülei internáltak voltak.

Németi Gábor

Veres János – Géza atya visszaemlékezése

1917-ben a Nógrád megyei Nézsán születtem törpebirtokos családban. Eredeti nevem Veres János, de szerzetesként Géza atya voltam. A hatvani szerzetesrendbe 1949-ben kerültem.

Az újhathvani plébánia, amelyet ferences szerzetesek vezettek, szociális szempontból a legjobban volt megszervezve. Például ki mertük hirdetni a szószékről, hogy akinek nincs fizetése, annak adunk; akinek nincs kenyere, adunk; aki éhes, bármikor kérhet vacsorát, adunk. Mindenkinek felmértük az anyagi helyzetét házról házra. Felmértük a gyerekek szociális helyzetét, és az ő tudtuk nélkül juttattunk adományt számukra a szüleiknek. Ha ruhaneműt adtunk, még arra is vigyáztunk, ne legyen egyforma, nehogy a színeről kiderüljön, hogy ez a barátoktól kapott ajándék.

Minden utcában voltak utcaapostolok, akik beszámoltak az utcabeliek anyagi és vallásos helyzetéről, életéről. Melyik családban van beteg? Hol van olyan, aki ellátásra szorul? Kinek van szüksége gyógyszerre?

A rend főnöke Kriszten Ferenc, nemrég került Hatvanba, talán még meg sem tudott ismerkedni az itteni helyzettel és emberekkel, ezért a rend tagjai közül én voltam a legismertebb, ha valaki hozzánk jött, engem keresett, Géza atyát.

Kriszten Ferenc Erdélyből származott, az egykori Zaránd megyéből. Mellette még három páter működött. Ketten hitoktatók, akik állami fizetést kaptak. Mi azonban nem állami iskolában tanítottunk, hanem a vasúti iskolában, amely nem is tartozott az oktatásügyi minisztérium hatáskörébe, hanem a közlekedésügyhöz. A másik hitoktató az egyházközségtől kapott fizetést.

A rendfőnök plébános volt, aki szintén az egyházközségtől kapott fizetést, de ezek a fizetések minimálisak voltak. Nem is akarták elhinni a vallatóim, kilenc hónapi verés után sem, hogy mi ebből megéltünk. Üres volt a kamránk, a pincénk. Ez a szentferenci szegénység jellemezte a mi rendünket. Nekem például még takaróm sem volt, egy pokróc sem, a csuhámmal takaróztam. Élt velünk két fel nem szentelt, laikus szerzetes is: az egyik sekrestyés, a másik szakács. A sekrestyés ellátta a kapusi teendőket, a szakács pedig kertészkedett is.

1950-ben elhatározták az apáca- és a szerzetes rendek feloszlását. Egy 1939-es rendeletre hivatkozva a vagyonukat elkobozták, a szerzeteseket, apácákat a kolostorukból kitették úgy, mint annak idején a zsidókat. Révai József, a belügyminiszter a mosonmagyaróvári és a tatabánya piarista tanárokat, valamint a szolgáló szerzeteseket, apácákat idehozatta Újhathvanba. Június 19-én, hétfőre virradóra érkeztek meg hozzánk. Leponyázott teherautókkal érkeztek,

államvédelmis kísérettel. A kocsik nem tudtak volna beállni a kolostor udvarába, de nem is akarták, hogy beálljanak. Inkább azt akarták, minél többen lássák, mi történik a szerzetesekkel és az apácákkal. Leszállították őket a teherautókról és lerakták őket a templom lépcsőjére.

Két csoportban érkeztek, először talán a tataiak, aztán később a mosonmagyaróváriak. Be kellett volna fogadnunk őket a kolostorunkba, de ehhez hiányoztak a feltételek. 1944-ben, a nagy hatvani bombázáskor foszforbomba esett a kolostorra, aminek következtében a rendház belső berendezése a parkettával együtt elégett. Még ágyakat sem tudtunk adni számukra. Kénytelenek voltak szalmát hozatni, az lett a fekhelyük. Egyik szobába az apácák, a másikba a szerzetesek telepedtek le. Olyan állapotok voltak, mint a légerekben.

Az ávosok kiadták nekünk az ukázt, hogy nem szabad senkinek semmit sem szólni. Ezek egyelőre itt lesznek állami rendeletre, kiengedni őket nem szabad. Később majd újabb utasítás jön.

Június 19., hétfő igen mozgalmas nap volt Hatvanban. Akkor kezdődött az aratás, akkor mentek a cukorgyári munkások a kampányra (a borsó kampány kezdődött), akkor volt a beiratás a közelünkben levő általános iskolában. Nagyon sokan jártak-keltek az utcán: s mind tudomást szereztek arról, hogy mi történik a szerzetesekkel.

Az összeverődött emberek különböző dolgokat kiabáltak, például azt, hogy jönni fognak a tatabányai bányászok megvédeni és segíteni a vasutasokat. A szemben levő katolikus otthonba fegyvereket hoztak a karhatalmistáék. Felkészültek arra, hogy védekezni tudjanak, ha a tömeg megtámadja őket. Még a templom tornyába is vittek fel fegyvereket. Ők voltak azok, akik a harangokat megkongatták, félreverték. Dél előtt 10 órakor megérkeztek a budapesti ávosok és elzárták az utat Pest felé. Kezdetben, aki arra akart menni, a Mészáros Lázár utca felé kerülve folytathatta az útját.

Az újhatvani tüntetés előre megtervezett provokáció volt, mint a pócspetri eset. Ilyesmit máshol is szerveztek, például a szülőfalumban. Ezzel akarták bizonyítani, hogy mi, a hatvani ferencesek a váci püspök közvetítésével kapott pápai utasításra a magyar demokráciát meg akarjuk dönteni. Hát ez még mesének is csúnya.

A tömeg már délelőtt összegyűlt és együtt maradt. Volt olyan, aki délben sem ment haza ebédelni. Este hat órakor üzenetet kaptunk: Péter Gábor személyesen irányítja a tüntetők elleni akciót a belvárosból, a rendőrkapitányságról. Tudomásom szerint a belváros felől a miskolci ávos zászlóalj, Pest felől a budapesti zászlóalj készült fel a tüntetés feloszlására. Hogy hányan tartoztak egy-egy zászlóaljba, azt nem tudtam megállapítani, de félelmetesen sokan voltak. Minden házba jutott belőlük, amikor megindultak. Minden házat átkutattak a padlástól a pincéig és mindenkit megverték. A belvárosba nem mentek, csak itt Újhatvanba, de egy Kovács József nevezetű főmozdonyvezető bejött hozzánk és elmondta, hogy ő békécsabai. Itt volt a vasutas laktanyában éjszakai szálláson. Az ávosok oda is bementek és adtak a vasutasoknak, ami befeléért, eldádázták őket is.

Olyanall is beszéltem, aki a Zöldfa vendéglőben volt. Ott is mindenkit megverték.

Péter Gábor a rendőrkapitányságról először telefonált a rendfőnöknek, hogy osszlassa szét a tömeget. A rendfőnök azt válaszolta: nem ő hívta ide az embereket, neki nincs erre sem eszköze, sem módja, de nem is az ő feladata, hogy egy ismeretlen ember utasítására, aki neki be sem mutatkozik, szétosszlassa a tömeget. Erre azt mondta neki, hogy hívja oda Géza atyát, vagyis engem. Én azt válaszoltam neki, hogy a magam részéről megteszek mindent, amit tehetek. Kimegyek a tömeghez és megmondom nekik, hogy ha jót akarnak nekünk és maguknak, menjenek haza.

Ki is mentem, de amikor felszólítottam őket a hazamenetelre, ordítani kezdtek: „Nem megyünk haza, mert akkor magukat kiviszik a vasútra és viszik Szibériába! Ha nem lesznek itt a ferencesek, akkor nekünk nem kell az életünk sem!” Ez történt este nyolc vagy kilenc óra tájban. Már sötétedni kezdett. Fél tízkor Péter Gábor még egyszer telefonált. Azt mondta, most már ne csináljunk semmit, majd ők intézkednek.

A tömeg közben Máriás, magyar énekeket énekelt, és hangosan imádkozta a rózsafüzért. Nem volt semmi mozgás. Egyszer csak az ávosok felszólították a tömeget, hogy menjenek haza. Amikor ennek nem volt foganatja; fecskendőkől vizet zúdítottak rájuk, de ezzel sem ment. Utána a levegőbe lövöldözve akarták megfélemlíteni az embereket, pánikot akartak előidézni. Akkor sem mozdult senki.

Ekkor az ávosok leugráltak a gépkocsikról, drótokat húztak ki és puskatussal mindenkit verni kezdtek agyba, főbe. Betörték a rendházba is. Itt mindenkit véresre vertek. Az éjszaka folyamán ki kellett hívni a körzeti orvost, Fister doktort, hogy segílyt nyújtson, ellássa a sebesülteket. Sőt volt egy apáca, aki haldokolt. Mi ezt nem láttuk, csak mondták nekünk.

Mindnyájan véresek voltunk. A szerzetes társaim sorban elájultak, még Aurél atya is, aki pedig jó sportoló volt, gyakran futballozott. Aki elájult, addig locsolták, míg magához nem tért. Én akkor is megtermett és jó erőben voltam, nem ájultam el. Odajött hozzám egy legény és megszámláltam, hogy tizenhat pofont lehúzott.

Kezdett már két, három óra lenni, amikorra az egész várost elintézték. Mi a fürdőszobában lemostuk magunkról a vért. Az ávosok a szobákban és a folyosókon minden képet összetörtek, minden ablakot beverték, de még az ajtók furnér betét-deszkáját is betörték, leszaggatták a villanylámpákat, de még a villanyórát is. Összetörték a bútorokat is. Amikor mindezzel végeztek, ránk tették az amerikai bilincseket. Kivezettek bennünket az utcára és felraktak az ott várakozó teherautóra. Az utcán ekkor már senkit nem láttunk (a tüntetők közül). Hajnali négy óra lehetett, már kezdett világosodni.

A rendházból minket egyenesen az Andrassy út 60-ba vittek. A teherautón térdelnünk kellett. Ez azért is kínzó volt, mert korábban sódert szállíthattak vele és a padlón a maradék kavicsok törték a térdünket. Az egyik társunkat a rosszullet környékezte, de az egyik ávos rászólt: „Ha elájulsz, a szádba hügyozok, majd magadhoz térsz! Bitang népnyzó grófi származékok, majd most megtanítunk benneteket!”

Meg is kérdezte mindegyikönkől, hogy mi volt az apja. A rendfőnök megmondta, hogy szabóság volt, aki a századforduló idején, amikor nagy válság volt, kivándorolt Amerikába Erdélyből, Világos környékéről. Aurél atya volt a következő. Az ő apja negyven éven keresztül béres volt a Vécsey bárónál. András atyának az édesapja Esterházyánál volt juhász harmincöt vagy negyven évig. Utána két testvér következett: mindkettőjüknek napszámos volt az apja. A végére maradtam én. Rám nagyon vigyáztak, mert én voltam a Géza atya. Mondtam: az én apám törpebirtokos volt, nyolc-tíz holdon gazdálkodott.

Az ávosok, miután meghallgattak bennünket, egymásra néztek: „Mi hülyék vagyunk! Hát ezek nem úri csirkefogók! Üljetek le!” Így aztán a végén már elviselhetőbb lett a sorsunk, de hamarosan megérkeztünk az Andrassy út 60-ba. Ott lerángattak bennünket a kocsiról.

A négy pátert és a két világi foglyot a vallatás után börtönbüntetésre ítélték. A két laikus testvér nem ítélték el, őket internálták. Engem első fokon kilenc évi börtönre ítélték, aztán tárgyalás nélkül felemelték, csak később tudtam meg egy papírból, amelyen az állt, hogy tizenkét évre vagyok elítélve.

1956. július 3-án szabadultam. Nagy csinnadrattával történt a lefogásunk és a szabadulásunk is. Írtak rólunk a nyugati, de a magyar újságok is. Az Új Emberben is hosszú cikket írtak a szabadulásunkról. A szabadulásom után néhány nappal felfigyeltem az Új Emberben lévő nagy betűs címre: „Az Elnöki Tanács kegyelmet oszt.” Ezt már elolvasom. Hát a cikkben a saját nevemet is ott találtam.

Hat évi börtönben eltöltött raboskodás után vissza kellett jönnöm Hatvanba, mert a letartóztatásom előtt itt volt az állandó lakásom. Amikor megjelentem a kolostorunkban, akkor ott már leánykollégium volt. Nagyon meglepődött a gondnoknő, amikor közöltem vele, hogy a BM rendelete értelmében nekem vissza kell térnem a régi lakásomba. Miután tanácstalanul mentegetőzve kereste a megoldást, megsajnáltam és megnyugtattam, hogy nem akarok ide visszaköltözni, csak a lakáskijelentésemet jöttem elintézni.

Ezt megelőzően én már körülnéztem, hol tudnék elhelyezkedni. Találkoztam Dunaföldváron a paksi kanonok esperessel, aki apátplébános volt. Mondtam neki, hogy állást keresek. Rögtön felajánlotta, hogy ne keressek, majd alkalmaz ő sekrestyésnek. Így aztán bejelentkezhettem Paksra, el tudtam újból indulni, volt állásom és lakásom.

Binder Géza visszaemlékezése

1912. december 30-án születtem Hatvanban, tizenegy voltunk testvérek. Édesapám piaci árus volt, a nagyapám munkás a Hatvani Cukorgyárban, a másik nagyapám: cipész. Hatvanban jártam iskolába: a belvárosiban három osztályt, az újhatvaniban kettőt. Ötvenöt éves voltam, amikor a hatodik, hetedik és nyolcadik osztályt elvégeztem.

Fiatal koromban nagy szegénységben éltünk, mert nem volt munkalehetőség. Télen akció-munkák voltak, csak három napot lehetett dolgozni egy héten, de egy családból csak egy. 1937-ig napszámba jártam, akkor protekcióval bekerültem a vasúthoz. Nagy rimánkodás után vettek fel, mert látták, hogy milyen szegények vagyunk. A fűtőházhoz vettek fel, de én nem

akartam fűtő lenni, ezért átmentem a pályafenntartáshoz, onnan kocsirendezőnek. Egy darabig a Ferencvárosban is dolgoztam, de nem szerettem a bejárást, ezért visszajöttem Hatvanba.

Amikor bejött a demokrácia, a pártembereknek olyan nagy szavuk lett, mint az atyaiistennek. A szakszervezetnek 1945 óta vagyok tagja, a szociáldemokrata pártban is benne voltam, de amikor 1948-ban egyesültek, engemet kizártak, mert azt mondták nekem, hogy „Balkán típusú, kalmár leszármazott, politikailag fejletlen, újságot nem olvas.” Erre úgy emlékszem, mintha ma történt volna. Amikor megkérdezték, hogy egyetértene-e a kizárási javaslattal, mindenki megtapsolta. Azért zártak ki, mert négy gyermekem volt, és amikor volt a mil-pengő, nem tudtunk megélni. Egy havi keresetemből egy kiló sót nem tudtam venni. Ezért aztán mentem cserélgetni, feketézni. Ezt kellett csinálnom, hogy a négy gyermekemet el tudjam tartani élelemmel, meg ruhával. Ezért voltam én bűnös, mert négy gyermeket neveltem a hazának.

Az újhatvani tüntetés idején én Hatvanban szolgáltam, mint váltókezelő. Sajnos, 1946 és 1950 között szereztem két pártember ellenséget. Igazában nem is én, hanem a feleségem. 1946-ban hoztak Szabolcsból egy vagon krumplit. Azt mondták, ezt elsősorban a nagycsaládosoknak osztják szét. A feleségem már reggel öt órakor odament a vagonhoz, mert nekem hét órára szolgálatba kellett mennem. Hiába vártam, nem jött haza. Elindultam, a gyerekeket bezártam a lakásba. Mentem szolgálatba a turai toronyba. Odajött az egyik kollégám és mondja: „Nem kapott a feleséged krumplit. (Ötven kilót kellett volna kapni.) Sót Gál Náci (Gál Ignác csúcstikár) letolta a feleségedet, amiért kért krumplit.”

A krumpliosztás után Gál odajött a toronyhoz, engemet kihívott és azt mondta: „Géza! A feleségednek nagy pofája van.” Erre én azt válaszoltam: „Náci bácsi! A lónak van pofája, meg magának, vegye tudomásul.” Erre az volt a válasza: „Majd lesz gondom rátok!” Amikor hazaértem, mondtam a feleségemnek: „Anyus! Mi történt?” „Hát képzeld – azt mondja – ott állok a vagonajtóban, a fejem fölött dobálják a zsákokat a tiszték és a pártemberek. Hiába álltam az ajtóban, nekem nem adtak, csak azt mondták: „Várjon sorára!” A vagon kiürült, nem kaptam krumplit. Erre kifakadtam: „Ez a demokrácia? A nagycsaládosoknak sem adnak krumplit? Az én gyerekeim dögöljenek meg éhen? Ilyen pártember maga? Ez nem való egy pártemberhez.” Erre azt válaszolta Gál Ignác: „Fogja be a pofáját, mert különben én fogom be!”

Ezek után volt még egy történet. Révész József volt a munkatársam. A felesége az MNDSZ-ben volt benne. Jóban voltunk egymással. Egyszer jött az asszony és elkérte a feleségemtől a vásárlási könyvecskét, amelyre lehetett ötszáz forint erejéig hitelbe vásárolni a szövetkezeti boltban. Azt mondta, az urának akar egy öltöny ruhát venni, a következő hónapban megadja a kölcsönt. Odaadtuk a könyvecskét, mert bízunk benne, hogy megadja, hiszen vasutas a férje, minden hónapban kap fizetést. De nem adta meg. Az én fizetésemből vonták le a tartozást, először az egyik felét, a másik hónapban a másikat. A feleségem megkereste Révésznéét és mondta neki: „Magdika! Miért nem fizeti ki a tartozást. Tőlünk vonják le, nem tudom a családod így rendesen eltartani?” Erre az volt a válasza. „Majd megadom. Most menjen innen, mert kilököm.” Én is beszéltem az úrával: „Jóska! Nézd már, az én fizetésemből vonják le a tartozásokat! Micsoda dolog ez? Mit tettek ti velünk?” „Én nem tudom, a feleségem intézeti” – ezt válaszolta.

Ezeket is magunkra haragítottuk. Mondtam is a feleségemnek: „Meg vagyunk jegyezve, bélyegezve. Majd figyelj meg, jön egy alkalom, minket úgy el fognak vinni, hogy a napot sem látjuk többet, mert ezeknek a pártembereknek olyan nagy szavuk van, mint a magasságos úristennek. Nincs törvény, nincs alkotmány, csak az történi, amit ezek akarnak.”

El is jött az 1950-es tüntetés. A feleségem délelőtt elment a piacra, én meg otthon maradtam a gyerekekkel, mert azok kicsik voltak még. Amikor hazajött, mondtam neki, hogy én lefekszem, mert éjszakára szolgálatba kell mennem. Ott laktunk a MÁV bérházban, ahol a tüntetés volt, az ablakból mindent láthattunk, nem kellett odamenni sem. Láttuk, amikor a ferences papokat elvitték. Rengeteg ember összejött ottan.

Én hat órára elmentem szolgálatba. Reggel jött a szomszédunk lánya és mondja, hogy Géza bácsi siessen haza, mert a feleségét elvitték az ávosok. A gyerekek sírnak, be vannak zárva a lakásba. A munkatársaim is azt mondták, siessék haza, majd ők mindent elintéznek helyettem.

Amikor hazaértem, a lakás ajtaja be volt zárva, a gyerekek meg ott sírtak. Amikor kérdeztem tőlük mi történt, azt mondták, hogy az ávosok előbb kövel dobálták az ablakot, aztán elvitték az anyjukat. Megtudtam, hogy a Katolikus Körbe vitték, ahol most a mozi van. Mit csináljak? Nem éreztem magam bűnösnek, gondoltam, elmegyek és legalább a lakáskulcsot elkérem, hogy ne kelljen kifeszíteni az ajtót. Amikor odaértem a Katolikus Körhöz, ott állt egy jó barátom, aki a vasútnál politikai tiszt volt. Egyébként mozdonyvezető volt eredetileg, Antal Károlynak hívták. Mondom neki: „Te Karcsi! A feleségemet elhozta az ávosok, négy gyerek be van zárva a

lakásba, legalább a kulcsot elkérem, ha már elhozták. Kérd már el a kulcsot, mert most jöttem haza a szolgálatból."

Kérd el te – mondta. Erre bementem az ajtón, ő meg azt mondja az ávosoknak: „Vigyétek, ezt a piszkos gazembert!” Mit jelent ez, Karcsi? – kérdeztem. Én becsületesen dolgoztam egész életemben. Miért vagyok én piszkos csavargó? – Nem pofázol, mert agyonütlek! – ez volt a válasza.

A Katolikus Kör udvarán már akkor ott álltak vagy negyvenen vigyázzban. Ott volt Farkas tanár, Fister Tibi egyetemista, és még sokan mások, akikre most nem emlékszem. Oda löktek engem is közéjük. A feleségemmel nem találkoztam. Reggel hét órától délután négy óráig ott álltunk étlen-szomjan. Nem adtak még vizet sem.

Négy óraker behívott engem Antal Karcsi kihallgatásra. Bemegyek, kérdi:

– Mondjad csak, hogy szerveztétek meg ezt a papi tüntetést!

– Én nem szerveztem senkit, semmit – mondom.

– Körlevelet hordoztatok szét, ugye?

– Nem hordtam én semmit, de ha olyan nagyon gyanakszol, akkor gyanakodj az apádra és anyádra, aki a fáklját tartotta az oltár előtt egész élete folyamán és benne volt a „rózsafüzért” társaságban. – Apámat meg anyámat ne emlegetsd azzal a piszkos pofáddal, mert agyonütlek. Azzal nekem jött, úgy összevert, hogy orromon, számon jött a vér. Ott állt körülötte vagy nyolc ávos. Persze, hogy én nem mertem visszaütni. A vasutas egyenruhám tiszta vér lett. Ezután azt mondta az ávosoknak: „Vigyétek, mosdassátok meg és lökjétek vissza a sorba!”

Behozták közénk Fűrjes csendőrt is. Este húzták ki az ágyból. Ő volt a csendőrpáncsok Hatvanban. Azt mondták neki: „Na, te piszkos csendőr, a pribékjeidet most egzecíroztasd! Feküdj, kelj!” – egy fél órán keresztül, ami belefér. Ezt csinálták velünk az ávosok este kilencig.

Harminchat hónappal később tudtam meg, hogy a feleségemet fél nyolckor hazaengedték a gyerekekre való tekintettel. Igaz, aztán tíz nappal később elvitték a gyerekekkel együtt a Hortobágyra. Majdnem annyi ideig volt internálva, mint én, két héttel előbb jött haza. A négy gyerek: Géza, Marika, Nándor és Gyula. Apámnak sikerült Gyulát visszahozni, mert csak három és fél éves volt.

Este 9 óraker teherautók jöttek a Katolikus Kör elé. Mindnyájunkat felszállítottak rá és minden tárgyalás nélkül elhurcoltak bennünket. A papoknak leoldották a derekáról a fehér kötelet és azzal kötözték össze bennünket végig-végig. Négy barát volt velünk, meg egy laikus. A négy közül az egyik volt a házfőnök.

Pestre vittek bennünket. Tíz óra tájban lehetett. Először az Andrassy út 60-ba vittek. Ott voltunk három napig. Ott is vallattak, vallatak, de nem annyira. Onnan átvittek a Markó utcába. Ott voltam tizenhét napig. Minden nap ütöttek-vágtak bennünket a papokkal együtt. Volt ott egy zsidó főhadnagy, már nem jut eszembe, minek hívták, ez nagyon haragudott a keresztényekre. Behívott magához kihallgatásra. Nagyon szépen beszélt hozzám: „Na Binder elvtárs! Maga jó vasutas, mondja el, hogy szervezték meg a tüntetést! Kik voltak benne? Itt van a felesége a másik szobában. Ha mindent elmond, mehetnek haza együtt.”

– Nem hiszem el, hogy itt van – mondom – és nem szerveztem semmit, becsületesen dolgoztam a MÁV-nál. Nem érkeztem arra, hogy szervezzek. – Akkor mars, kifelé! – mondta.

A másik szobában már várt négy-öt ávos. Ütöttek-vágtak. Egyszer ideestem, onnan a másik visszaüött. Amikor összeestem, fellocsoltak és újból vertek. A barátokat ugyanúgy verték. Még kettő él belőlük. Kovács Géza az egyik, a másikkal nem jut eszembe a neve, pedig azóta itt voltak misézni Hatvanban. Ez így ment tizenhét napon át. Mindig azon gondolkoztam, miért van ez így. Én nem bántottam senkit a világon és mégis ütnek-vágnak, mint a kuttyát. Felváltva hordtak bennünket kihallgatásra. Miért bántanak bennünket? Nem tudtam aludni. Még ma is arról álmodok, hogy rab vagyok és kísérgetnek, félek. Felriadok sokszor, s utána nem tudok elaludni. Az agyam még mindig tele van azokkal a szörnyűségekkel, ami történt.

Tizenhét nap után átvittek bennünket a Csokonai utcában lévő államvédelmi fogdába, mert látták, hogy nem mennek velünk semmire. Ott aztán már szépen beszéltek velünk. Mondták, hogy kivizsgálják az ügyünket, börtönre nem ítélnék. Egy tiszt Hatvanban is érdeklődött utánam, hogyan szolgáltam, rendesen dolgoztam-e. Börtönre nem ítélnék, de elvisznek Kistarcsára, internálótáborba.

A kistarcsai internálótábor területén régebben rendőr-tanonc iskola volt. Június 20-án vittek el Hatvanból, augusztusban Kistarcsára vittek át bennünket. Ott voltunk egy vagy két hónapig. A három lakatya tele volt internálással: bárók, grófok, hercegek, földbirtokosok, katonatisztek, rendőrkapitányok. Engemet kondérosnak osztottak be, vagyis konyhai szolgálatra, ezért jobban éltem egy cseppet, mint a többiek, de eljött az idő, menni kellett Kistarcsáról is.

Szeptemberben vonatra raktak bennünket a HÉV vonalon. 35–40 embert zártak be egy vagonba, úgy vittek bennünket, azt sem tudtuk hova. Kinézni sem tudunk a vagonból, mert ajtó-ablak be volt zárva és ott voltak az ávosok is. Egyszer csak megállt a vonat. Hajnali két óra felé kiszálltunk. Még sötét volt, de amikor keresztül haladtam a falun, megismertem, hogy ez Recsk. Az állomástól vagy öt kilométert mentünk fel a hegyre. Mire megvirradt, megérkeztünk a táborba, melyben csak fabarakkók voltak. Ezeknek harminckét méter volt a hosszuk. Ezezhatszázan voltunk a táborban. A barakkokban fapriccek voltak és egy kályha téglából.

A táborparancsnok – egy ávos tiszt – azt mondta, amikor megérkeztünk: Látjátok azt a hegyet? Ti ürgék, ti senkiházi Marcik? Amíg azt a hegyet el nem hordjátok, nem mentek haza. Különben sem mentek haza, itt fogtok megdőglenni mindnyájan.

Mi erre nem szólhattunk semmit. Megkezdődött a munka. Dolgoztunk hétköznap, vasárnap, ünnepnap. Hordtuk a meddő anyagot a nagy hegyből, hogy meg lehessen kezdeni a kőbányászást. Elpusztultak sokan, akikről azt sem tudjuk, hol vannak eltemetve. Dolgozunk télen-nyáron. Voltak ávosok, akik feküdj-öt vezényeltek a hóban és tapostak rajtunk. Hozzánk másképp nem szóltak, csak: „Ürge.” Levett sapkával kellett állnunk, amikor egy ávos elment mellettünk. A koszt nagyon gyenge volt. Kezdetben csak babot kaptunk, amely vegyesen volt kavicsal. Az emberek olyan éhesek voltak, hogy megették az ennilát az ávosok kutyái elől. Pedig, ha észrevették, hogy valaki megette a kutyák ennilóját, azt úgy összeverték este, hogy élőhalott volt. Olyan éhesek voltak az emberek, hogy megették a falevelet. Ha szökés történt, három napig nem adtak kenyeret. Amíg ott voltam háromszor volt szökés. Egyszer hárman, egyszer heten szöktek meg, egyszer meg négyen. Volt olyan, akit visszahoztak, volt akit nem. A szökevényeket fényszórákkal és kutyákkal kutatták. Szökés idején három napig be voltak zárva, a nagy hőségben nem kaptunk sem enni, sem inni. Szerencsénkre volt a konyhán két emberünk, két hatvani, akik szakácsok voltak. Az egyiket Vas Pistának hívták, a másik is Pista volt, de most nem jut eszembe a neve. Ezek, amikor az ételt osztották, nekünk mindig kedveztek. Igaz, az ételosztáskor a szakácsoknak nem volt szabad ránézniük azokra, akiknek adták, de ezek úgy pislogtak, hogy észrevették, mikor került sorra hatvani. Ilyenkor jobban megmerítették a szedőkanalat.

Sokat szenvedtünk a bolháktól is. Annyi bolha volt a barakkban, hogy éjszaka nem tudunk aludni tőlük. Kínunkban már vizes pokrócba takaróztunk, de az sem használt. Végül aztán az örök is észrevették, hogy az emberek nem bírnak dolgozni a kimerültségtől. Akkor hoztak gearolt vagy mit és beszőrták a barakkba, amíg dolgozni voltunk. Még a bányát is telefűjták, mert ott is elszaporodtak a bolhák.

Nagyon nehéz volt a munka is, amit velünk végeztek. Én például nyolc kilós kalapáccsal dolgoztam, ami annyira megerőltető volt, hogy tüdőgúgulást kaptam. Csabli Lajost és Veres Istvánt is a mozdonyról szedték le, úgy vitték internálásba. Ez a Veres István a bányában csákánnyal fenyegette az eget: „Ha Isten volna, nem tőrné azt, hogy ezt a sok szegény embert elhurcolták és így kínozzák.” Én mondtam neki: „Pista! Ne zúgolódjál! Aldozatok vagyunk mi, velünk félemlítik meg a magyar népet. Ha kibírjuk, mi jól járunk, mert akik elvittek bennünket, talán már egy sem fog élni.” De hiába beszéltem neki, ő csak mondta, hogy ha volna jó Isten, nem tőrné ezt a kínszenvedést. Alig múlt el egy fél óra, már halott volt. Egy nagy kő görgött le a hegyről. Hiába próbált elugrani előle. A kő váratlanul gellert kapott és agyonütötte. Bevitték a kórházba, de már nem tudtak rajta segíteni. A kőomlástól mindenki félt. Ilyenkor az ávosok kiabáltak: „Félre!” Többen is meghaltak ilyen módon. Azt sem tudjuk, hol vannak eltemetve.

Amikor Nagy Imrét megválasztották miniszterelnöknek, akkor kezdődött a szabadulásunk. A leszedett ruhánkat, az órákat, gyűrűket mind elszedték, nem adtak vissza semmit. A szabadulásunkról előzőleg semmit sem tudtunk, mert nem volt szabad ilyesmiről beszélgetni. Voltak közöttünk vamzerek vagy mik, akik beáruultak. Volt ilyen a hatvaniak közül is, nem tudom él-e még. Pedig nagyon sokszor kitaláltak valamit: „Meglátjátok, egy hét múlva szabadulunk.” Ilyenkor az áruló felírta a nevét suttyomban. Mikor visszamentünk a táborba, névsorolvasáskor az ávos kiszólitotta azokat, akiket beáruultak.

Voltak olyan ávosok, akik nagyon szerettek kegyetlenkedni. Mi ezeknek különféle nevet adtunk. Az egyik szakaszvezetőt számtantanárnak neveztek el, mert soha nem tudta rendesen megszámolni a rábízott internáltakat, a másikat Borzasnak, mert ennek a főhadnagynak mindig borzas volt a haja. Ez volt a legkiálthatatlanabb. Ez aztán a kiszólitottakat a többiek szeme láttára agyba, főbe verte. Addig ütötte, amíg össze nem esett. Ha valamelyik nem esett össze a főhadnagy öklétől, az utána jövő ávos tovább ütötte. Ilyen életet élünk. Nekünk nem volt szabad szólni sem egymáshoz. Legfeljebb súgva, hogy meg ne hallják.

Nekem a legjobb barátom, Kéri Kálmán vezérkari ezredes volt, aki a tévében is szerepelt. Ő

azt mondta: „Binderkém! Ne zúgolódjál! Ne szidd az Istent! Mert előbb-utóbb úgyis meg fogunk szabadulni. Azok, akik minket elvittek, egy sem fog élni. Isten nem ver bortal, meglátod.”

A kezdeti nehéz napok után, amikor beindult a kőbányászat, valamivel javult a helyzet, akkor jobban éreztük bennünket, sőt spájzolni is tudtunk. Talán azért is adták a több élelmet a szabadulásunk előtt, hogy ne kerüljünk haza annyira lesóványodva, de biztosan az is közrejátszott, hogy a kőbányászat haszonnal járt, és rájöttek, hogy a jobban élelmezett emberek többet tudnak termelni. Mert bizony a kezdeti időben nagyon lesóványodtunk és sokan elpusztultak. Különösen a magas, jóltáplált emberek. Az olyan kistermetűek, mint én, jobban bírták a nélkülözést. Ha száz százalékot teljesítettünk, akkor spájzolhattunk. Vásárolhattunk magunknak egy kiló marmaládét, cigarettát vagy más. Amikor szabadultunk, adtak egy csekket is hatszáz forintról. Ennyit kerestünk harminckilenc hónap alatt. Ezt a postán kiválthattuk és boldogok lehettünk vele. Különben akkor a forint még jó pénz volt, a hatszáz forint sokkal többet ért, mint ma.

Csoportonként engedtek haza bennünket. A szabaduláskor a parancsnok beszélt hozzánk: „Aki magukra megjegyzést tesz, nyugodtan jelentsék fel! Az megkapja a büntetést, mert most már más a helyzet, nem az az alkotmány, mint ami 1950-ben volt. Arról meg ne beszéljenek semmit, hogy mi történt magukkal, hogyan éltek a táborban!” Nem is mertünk mi szólni sokáig. Később, amikor a fiam ment a veszprémi egyetemre, egy pártember megszólított: „Hogy mer a fiad egyetemre menni, hiszen ti templomba jártok?” Azt válaszoltam neki: „Már szabad templomba járni! Ne fejedged, mert feljelentelek!”

Amikor Recskről szabadultam, 1953. szeptember 13-án, először Pásztóra mentem be a sógoromhoz. Mondtam neki: „Adjál már egy nadrágot! Én leadtam a szép ruhámat, nem adták vissza, most nincs rajtam semmi, csak ez a csikozott katonanadrág.” Így jöttem aztán haza Hatvanba. A családom már idehaza volt. A régi lakásunkba nem tudtunk visszamenni. A bútorunkat a pártemberek mind széthurcolták. A rendőrségtől kértem segítséget, hogy visszaszerezhesek valamit. A szomszédok megmondták, hogy ezt a bútort az vitte el, a másikat az. Én egy rendőrrel mentem a megadott címekre. Így tudtam visszaszerezni néhány darabot. Visszakaptam a kredencet, ágyakat és egyébeket.

A feleségem két héttel előbb szabadult a Hortobágyról. Elmondta, hogy juhakolba laktak. Az iskolás gyerekeknek nem volt tanítójuk, csak egy gimnazista diák tanította őket. Aki énekelni mert, azt ott is agyonverték.

A feleségem akkor már a konzervgyárban dolgozott. Délután négy óráig tartott a munkaidő. Én elébe mentem. A gyár előtt a parknál találkoztam össze vele. Amikor megláttuk egymást, nem tudtunk sokáig szólni sem. Harminckilenc hónapig nem láttuk egymást. Csak sírtunk, sírtunk.

Néhány hónapig a nagynénémnél laktunk, de az több lakbért kért, mint amennyit én kerestem. Elmentem ugyanis dolgozni a Mátravidéki Erőműhöz. A vasútnál ekkor hiába próbálkoztam, nem vettek vissza, mert fegyelmileg voltam elbocsátva. Az erőműnél csillekapszó voltam. Három hónapig ezt csináltam, aztán az internáltakat mind elbocsátották. Azt mondták azért, mert megbízhatatlanok vagyunk.

Ezután Nagy Elemér pályamesterhez mentünk el néhányan Selypre pályamunkásnak. Ide jutottunk. Kalauzok, váltókezelők, vonatvezetők, pályamunkások lettünk. Nekem is megvolt még a vonatvezetői vizsgám is. Ott voltunk kb. egy évig, akkor megjött az 1956-os év. Megalakult a munkástanács. Amikor egy főintéző meglátta, hogy mi négyen a pályakocsit toljuk, azt mondta: „Maguk vissza vannak véve a vasúthoz, mert büntetlenül internálták magukat. Mindenkit vissza kell helyezni a régebbi beosztásába.”

Mindjárt átszólta az osztálymérnökségre, hogy adják meg ennek a tíz embernek a felmentést, vissza vannak véve a vasúthoz. Engem mindjárt be is osztottak vonatkísérőnek, aztán újból letettem a vonatvezetői vizsgát, elvégeztem a nyolc osztályt. Két évig még utaztam, de aztán elmentem tartalékos váltókezelőnek, mert ott többet kerestem. Öt gyermekem volt már ekkor, kellett a pénz. Le voltunk rongyolódva, nem volt házuk, a gyerek gimnáziumba járt, sok volt a baj, a kiadás.

Amikor a munkástanács megszűnt, engemet berendeltek a minisztériumba. Azt kezdték kérdezni, hogy ki vett engem vissza a vasúthoz, hiszen engem fegyelmileg elbocsátottak. Én azt válaszoltam, hogy a hatvani munkástanács, akik ismertek, tudták, hogy ártatlanul internáltak. Akkor ott csináltak egy papírt, hogy méltányosságból visszavesznek. Az internálásban töltött időt beszámítják.

Volt közöttünk internálva egy ezredes is. Ez a szabadulásunk után visszakerült a belügyi-

nisztériumba. Én nem mertem előbb segílyt kérni, de 1960-ban elmentem hozzá. Ott állt két őrmester az épület bejáratánál. Mondtam neki, hogy kihez akarok menni. Azt mondták, menjek, rendben van. Bementem az irodájába, éppen egy emberrel tárgyalt. Amikor az elment, mondtam neki: „Te himpellér! Adjatok már nekem valami segílyt! Őt családom van. Segítsetek, ha már ilyen áldozatok voltunk!”

– Miért nem jöttél előbb? Ötezer forintot adtunk mindenkinek, aki ott volt. Most mit csináljak veled?

– Tudod mit? Utaltassál ki egy házhelyet Hatvanban! Hadd építsek. Már a tizenkettedik helyen lakom. Nagycsaládos vagyok, nem kellek senkinek lakónak.

– Jól van. Mire hazamész, hívatnak, hogy kapsz egy házhelyet.

Valóban úgy volt. Hazaértem, másnap már hívatnak be a tanácshoz Körmöcziék, meg Karácsonyék, akik akkor voltak vezetők a műszaki osztályon. Azt kérdezték, hogy tudtam én elintézni, hogy nekik ilyen gyorsan ki kell utalniuk egy házhelyet nekem. Mondtam, hogy a minisztériumban voltam.

Ezután elében tették Hatvan térképét és azt mondták, tessék választani egy házhelyet. Én választottam is a salgótarjáni út mellett. Nem ingyen adták, de csak hét forintot kellett fizetni négyszögöléért. Ez aztán nekem bőven megtérült, amikor a 21-es utat építették. Ötven négyszögölet kisajátítottak és ezért többet kaptam, mint amennyit én fizettem a 250-ért. Így még maradt 200 négyszögöl.

Ennyi kártalanítást kaptam az internálásom után.

HÍREK

Kitelepítettek által készített rácsáló fogó a Hortobágyról...

A HATVANI TŰNTETÉS MEGTORLÁSA 1950-BEN KIÁLLÍTÁS HATVANBAN

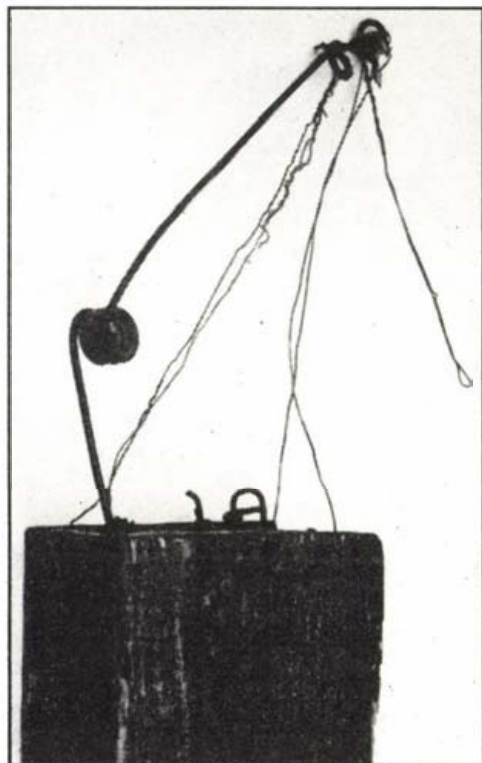
Hatvanban 1950-ben a tüntetők a kitelepítésre ítélt ferences szerzeteseket akarták megvédeni a sztálinista önkénnyel szemben.

A ÁVH közülük több mint 150 felnőttet, gyermeket Kistarcsára, Recskre, Tiszalókra és Hortobágyra internált.

A kényszermunkatáborok életéről kevés tárgyi emlék maradt meg, hiszen ezek létezését is igyekeztek titokban tartani.

Hatvanban, a Hatvany Lajos Múzeumban megnyitott kiállítás – amelynek anyagát Németi Gábor nyugdíjas gimnáziumi tanár, múzeum igazgató és a Recski Szövetség tagjai gyűjtötték össze – segít történelmünk egyik sötét foltjának megismerésében.

Németi Gábor a recski tábor szögesdrótjának egy darabjával... (Szabó Sándor felvételei)

Barangolás Dél-Erdélyben, 1990

A szőrényi Bánság felől, az „erdélyi Vaskapu” vadregényes útján érkezünk a hegykoszorúta Hátszegi medencébe. Belefáradtunk a sok látnivalóba, késő délutánra járt, megéhezünk. Nem ismerünk senkit Hátszeg városában, aki útbaigazíthatna Sztrigyszentgyörgy felé. Hunyad megyének ezt a táját nemigen keresték fel magyar újságírók, kiesett a magyarság köztudatából is. Míg kenyeres társaim az ebédet várják a városszéli vendéglőben, a bárpincértől Sztrigyszentgyörgyről érdeklődöm. Itt kell lennie valahol, mert névadó folyója, a Sztrigy, nem messze folyik. Természetesen románul kérdezem és elmondom, honnan vagyunk és kik lennénk. A pincér nem tudja, hol lehet, nem is hallott róla. Van itt egy falu, nem jegyezte meg a nevét, látott magyar feliratú sírköveket a temetőjében, de magyar beszédet nem hallott, nem hiszi, hogy élnének ott magyarok... Pedig ő megértené a szavukat, mert ért magyarul. Ő tulajdonképpen magyar.

Magyar? Hová valósi? – váltok át hirtelen anyanyelvemre, s rossz szokásunk szerint legelőbb születési helyét firtatom.

Csiki – válaszolja szenttelen hangon, de már húsz éve Hátszegen dolgozik, „csak ebben a szakmában”, vagyis hordja az italt a vendégeknek.

Hát, akkor éppenséggel távoli rokona a sztrigyszentgyörgyieknek – erősködöm tovább. Ők is végső soron csíkiek. Őseik Csíkból menekültek a hegyen túlra, Bukovinába, a madéfalvi veszedelemkor, Mária Terézia királynő határőrszolgálatára. Másfélszáz év múlva a bukovinai székelyek népes csoportjai költöztek az Al-Duna mentére, Déva környékére, Marosludásra, sokan pedig Amerika felé vették a vándorbotot. „Csángó telep” jött létre a század elején Déván, Vajdahunyadon, Csernakeresztúron és Sztrigyszentgyörgyön. Emberem tekintete nem oldódik, arcberendezése, mozgása tipikusan pincéri: egyszerre alázatos és fölényes. „A református pap biztosan tudni fogja, hol van az a falu, ő a magyar szövetség vezetője Hátszegen.” Sietve hozzát teszi, hogy ő viszont nem tagja semmiféle pártnak, nem állt be ebbe a Magyar Demokrata Szövetségbe sem. Nem érdekli a politika, őt az érdekli, hogy jöjjön a pénz! Várják a vendégek, már így is sokáig elmaradt. Annyit még megtesz, hogy megkérdezi egyik helybeli román kolléganőjét. Az két mondat után szívesen útbaigazít: Sztrigyszentgyörgyöt Kalán városa mellett keressük.

Szerencsém volt, mondom a kollegáknak, földimmel találkoztam. De valahogy nem esik jól az ebéd. Nem mehetünk tovább, beszélünk kell azzal a hátszegi lelkipázsztorral, a „magyar szövetség” vezetőjével.

A tízezres lakosú városka központjában egymás mellett várja híveit az ortodox (volt görög-katolikus) és a református templom. Nincs messze a római katolikus templom sem. El is tévesztettem a papilakot. Kopogtatásomra kedves, középkorú hölgy nyitott ajtót. Éppen náluk járt, akit keresek, a „domnu pãrinte” (tiszteletes úr), most érhetett haza.

Balázs Lajos tiszteletes úr megilletődött örömmel, igen melegen fogad népes családja körében. Ritkán jönnek errefelé Marosvásárhelyről és környékéről, az ő tágabb szülőföldjéről vendégek. Arca ismerősnek tűnik, de restellek mindjárt az elején ezzel előhozakodni. Az utca felőli szobába, a lelkeszi irodába tessékel, a gyülekezeti terembe. Valóban elérne itt egy kisebb gyülekezet: négy-öt padosor előtt hosszú asztal, a fal mellett könyvszekrények. Itt fogadja a híveit, itt tartják az egyházi gyűléseket, a vallásórákat. A márciusi marosvásárhelyi események óta ebben a teremben tartják az RMDSZ gyűléseket is. Az Isten háza mellett nagyobb biztonságban érzik magukat. Nem, nem ő az elnöke a helybeli szervezetnek. Az elnök Kásler Pál, de a kezdet-kezdetétől mindenben segíti munkájukat. Azzal is például, hogy itt lehet megvásárolni a Hunyad Megyei Hírlapot, a megyei RMDSZ hetilapját. Sokáig nem is tudták Hátszegen, hogy létezik a lap, az újságarudákban mindig eltakarták a többiek. A gyülekezeti terem asztalán nem takarják el a könyvek, pedig van belőlük elég: egyházi és gyermekeknek való meséskönyvek – a vallásórára járókat várják.

Járnak-e sokan? A tiszteletes úr tekintete – beszélgetésünk során most először – elkomorul. Nemigen. Harmincöt református gyermeket tartanak nyilván, s ebből eddig ötven-hatan-heten ha jártak vallásórára. Számbeli gyarapodás az utóbbi félévben sem tapasztalható, pedig most már szabadon, félelem nélkül küldhetnék a szülők gyermekeiket a lelki épülés óráira. A tiszteletes úr szavai keserűek, pedig érzem, a gyermekek előtt tud lelkesedni: mesészerűen adja elő a bibliai történeteket, képeket mutat, filmeket vetít. Két mondat között lopva az utcára néző ablakra pillant, mint ahogy sokszor megtehetette az elmúlt évek során, vajon nem hallgatózik-e valaki az ablak alatt.

A gyerekekről a felnőttekre terelődik a szó: a gyülekezeti teremből a templomba lépünk. A hátszegi református templom jelenlegi formájában alig száz éves, de régi, XIV. századi alapokra épült. Újjáépítésének idején háromszáz reformátust tartottak nyilván. Ma a reformátusok lélekszáma: 178. Római katolikus ennél valamivel több van, pontos számot a plébánián tudnának mondani. Balázs Lajos öt éve lelképásztor Hátszegen, ezalatt elég jól megismerte a hátszegi magyar társadalmat. Kikből áll a hátszegi magyarság? Alaprétégét törzsökös, helybeli polgárcsaládok alkotják. Kevesen vannak és többségükben idős emberek. A középkorúak jó része az 1950–1960-as években jött ide dolgozni, főleg a Székelyföldről. Nagy szükség volt az ipartelegeken ácsokra, kőművesekre, a vágóhídon mészárosokra. Jól lehetett keresni – legalábbis az otthoni fizetésekhez képest és viszonylag könnyen jutottak állami lakáshoz. A leányok szolgálni, háztartási munkára jöttek, s ittragadtak. A szegénység elől menekültek otthonukból, idejövetelükkel viszont kiszakadtak természetes környezetükből, anyanyelvi kultúrájukból. Új lakhelyükön nem épültek be semmiféle közösségbe. Legfőbb céljuk az anyagi biztonság megteremtése és megőrzése volt. Ez nagy hajszával járt, közben elszakadtak egyházuktól, s úgy látszik szakadóban vannak anyanyelvüktől is. A társadalmi folyamatok is mind ebbe az irányba befolyásolták őket. A magyar társadalom harmadik rétege a moldvai csángó-magyaroké. Az elmúlt évtizedekben sokan települtek Hátszegre. Katolikusoknak, magyaroknak vallják magukat, de nem tudnak magyarul. A plébános úr románul tartja nekik a misét.

A tiszteletes úr tudomása szerint a hátszegi magyar iskolát az 1960-as években szüntették meg. Azóta több generáció nőtt fel magyar ábécé nélkül, több nemzedék nem tanult meg anyanyelvén írni és olvasni. Balázs Lajos három gyermek édesapja. Az ő gyermekei is erre a sorsra jutnak? A legnagyobbik; Balázs Balázska – a József Attila-i „kis Balázs” – vajon mivel alszik el esténként? Ő éppen első osztályos, most tanulta meg az ábécét. A román tagozaton természetesen, a román ábécét. A szülők sokáig tanakodtak, kezdjék-e tanítani neki otthon a magyart, aztán úgy döntöttek, ne keverjék a két nyelvet. A nyári vakációban megtanítják Balázskát magyarul írni és olvasni. De mindjárt sorra kerül Borbála is, ő hat éves, Bálint pedig négy. Milyen szépen zengő nevekkal tarisznyálta fel gyermekeit a Balázs család. S miért ne lehetne minden hátszegi magyar gyermeket feltarisznyálni az intézményesen elsajátítható anyanyelv csengésével? Legkézenfekvőbb a magyar iskola újraindítása. A szomszédos óvoda épülete református magyar iskola volt, egészen az 1948. évi államosításig.

Azt mondja Balázs Lajos tiszteletes úr, hogy a hátszegi magyarság még nem ocsúdott fel a félelem rémálmából. A szószekről széttekintve néha azon veszi észre magát, hogy fürkészi, vajon ki lehet a templombeli „szolgálatos fül”, aki prédikációját figyelni, szavait kiforgatja. Hallott olyan szülői panaszt is, hogy a gyermekeket egy gógös tanárember megszegyenítette magyarságuk miatt. Az idősebbek kiábrándultak, nem sokat remélnek az ország új vezetőitől. „Így volt ez tiszteletes úr 1918-ban és 1946-ban is” – mondogatják. „Ígértek mindenfélét, egyenlő jogokat, miegymást, de csak az ígéretekkel maradtunk. Mi már nem hiszünk semmiben.” A romániai magyarság önösszeszedése idején, az év első két hónapjában azért bizakodni kezdtek az emberek. Erre a reménységvetésre jött a marosvásárhelyi márciusi fagy. „Beleborzongtunk, belebetegedtünk a hírekbe” – komorul el újból a tekintete. „Ha Marosvásárhelyen megtörténhetett az, ami megtörtént, akkor mi lesz itt velünk? Egyetlen éjszaka kiírhatnak mindannyiunkat. ... Óriási feszültségben élünk heteken át. Hála Istennek, nem történt semmi különös.” Szavaihoz hadd tegyem hozzá, hogy a két szomszédos templom azokban a nehéz napokban sem feszült egymásnak, mindkettőben a békéséget, a megértést, a krisztusi szeretetet hirdették, a hívek pedig papjaikat követték. A magyarok hallgattak, tudták, hogy nekik kell nyelniük, türniük.

A választási kampány idején az RMDSZ és Kásler Pálék eredményes felvilágosító és szervező munkájának eredményeképpen újból megnőtt a hátszegiek önbizalma. Így történhetett meg a Hunyad megyében egyedüli és országosan is ritka eset, hogy Hátszegen az RMDSZ által elért szavazatok száma meghaladta a szavazásra jogosult magyar lakosok számát. A több mint

háromszáz hátszegi szavazat mellé sikerült összeszedni majdnem ugyanennyit a környező falvakból, ahol alig laknak magyarok.

Ezekbe a falvakba indulunk a tiszteletes úrral – habár csak gondolatban – rövid számbavevésre. A reformátusok a hátszegi parókiához tartoznak. Mindjárt a szomszédban *Nalácvár*: itt tizenkét református él, bejárnak a hátszegi templomba. Nincs messze *Óralja-Boldogfalva* sem, híres XIII. századi templomával. Itt negyven református és néhány római katolikus magyar is van. A Petrozsény felé vezető úton fekszik *Púj*. Tizenkét református és harminc római katolikus él itt. *Nagypestyén*ben szintén régi, XVI. századi templom várja a néhány református családot: a Palkókat, a Vitézeket, a Csegezieket. A tiszteletes úr minden kis gyülekezetbe sorra kijár. Úgy adódott, hogy húsvét másodnapja délután a nagypestyéniekre került a sor. Istentisztelet végeztével éppen indult volna haza, amikor megszólította egy idős ember: „Domnu pãrinte – mondta – én reformátusnak születtem, de nem tudok magyarul. Érteni értek, a nevem is magyar, Makra Péter. Elhagytam a vallásomat régen, áttértem ortodoxnak. De most, hogy megöregedtem, valami nyugtalanít, nem tudok így élni. Domnu pãrinte, a feltámadás ünnepe van, vegyen vissza engem a reformátusok közé. Reformátusként, magyarként szeretnék meghalni.” Sokáig hallgattunk e történet után, torkunkat légszomj szorította, szemünk elhomályosult.

Érzem, üresen konganak szavaim, amikor újból megszólalok, hogy megkérdezzem: szerinte hogyan segíthetné a tömbökben élő romániai magyarság a hátszegi és környékbeli magyarokat. Amit mond, nincsen abban semmi különös, a szórványmagyarság szémszögéből nézve viszont megnő a jelentősége. Politizáljanak úgy a magyarság választott képviselői, hogy minél hamarább a demokrácia elvei érvényesüljenek az egész országban. Akkor nekik is más lehetőségeik nyílnak, felocsúdíhatnak a félelem rémálmából. Ne érezzék azt, hogy állandóan nyelniük kell. Nem ruhára, nem konzervre, nem ajándékcsomagokra van szükségük, hanem anyanyelvi, szellemi táplálékra. Évek óta nem kereste fel a környéket egyetlen magyar színház sem. A csikszeredai népi együttes járt náluk néhány évvel ezelőtt: vastapossal fogadták minden számukat. Jól tudom, nem a színházak és más művelődési intézmények hibája, hogy nem keresték fel Hátszeget. A megye eddigi vezetői egyszerűen letagadták, hogy azon a vidéken is élnek magyarok. Ugyanezt állították Déváról is az elmúlt év őszén és nem engedték a kolozsvári színháznak előadása megtartását. Most megnyílt az út, hogy az anyanyelvi élmény forrósága járja át a szórványvidéket is. Talán ez az első lépés ama bizonyos feltámadás felé.

Anyyra belemelegedtünk a beszélgetésbe, hogy észre sem vettük, kint lassan sötétedik. Ma már nem mehetünk Sztrigiszentgyörgyre, ott sem ismerünk senkit. Vagy mégis? Néhány órával ezelőtt Hátszegen sem ismertünk.

De kicsi ez a világ, a mi világunk! Mert kiderült, Balázs Lajos tiszteletes valóban ismerős. Abból a mezősegi faluból indult a papi pályára, melyben magam is tanítottam, az 1970-es évek elején. A mezősegi fekete föld, a sár lehűz, átölel, betakar. Nem volt könnyű felemelkedni. Balázs Lajos esti liceumban (tagozaton) érettségizett. Jól kereső szakmunkás lett. Felnőtt fejfel végezte el a teológiát, hogy vállalja küldetését.

Barabás László

A nemzetiségi tudat sajátosságai a Komárom-Esztergom megyei németeknél és szlovákoknál

A nemzetiségi politikának mindenkor az adott társadalmi, gazdasági, kulturális helyzetből – helyzetekből – kell kiindulnia. Nem mindegy azonban, hogy milyen *módon*, mekkora *pontossággal*, milyen *mélységben*, milyen *tudományos szemlélettel* és mekkora *beleérző* (empátiás) *készséggel* alakítja ki a nemzetiségek lakta települések, a nemzetiségi közösségek sajátos egzisztenciális és tudati *helyzetképét*.

Az utóbbi években Magyarország több megyéjében is folytattak nemzetiségi kutatást. Ezek sorában 1989-ben két, Esztergom–Komárom megyében lévő, nemzetiségek lakta településen végeztünk szociológiai jellegű, helyzetfelmérő vizsgálatot.

Tarján (Tarian) és *Piliscsév* (Cív) község nemzetiségi lakosságából vett reprezentatív (10 százalékos) mintával történt a felmérés. Mindkét település hozzávetőlegesen 2500 fős

nagyságú, döntő többségében – 64–79 százalékban – nemzetiségek lakta község, lakossága a XVIII. században települt mai lakóhelyére (1. táblázat).

A piliscsévi szlovákok közül 200, a tarjáni németekből pedig 171 megkérdezett válaszolt, *névtelen és önkéntes kérdőívünkre, amely (egy kérdés kivételével) mindkét településen azonos tartalmú volt, s a két nemzetiség közérzetére, interetnikus kapcsolataira, múltudaira, nemzetiségi öntudatosságára, hagyományőrzésére, sajátos igényeire vonatkozott.*

1. táblázat

A nemzetiségi lakosság aránya a vizsgált településeken

A település megnevezése	1983		1987	
	Összes lakos fő	Ebből nemzeti- iségi %	Összes lakos fő	Ebből nemzeti- iségi %
Piliscsév	2454	77,4	2350	63,8
Tarján	2670	70,0	2681	79,1

A nemzetiségi politika iránti érdeklődés

A témára vonatkozó ismeretgyűjtés, többek között azt igyekezett kipuhatolni, hogy a nemzetiségi lakosság *véleménye szerint milyen mértékben érvényesül a megbírdetett nemzeti-ségi politika a gyakorlatban?* A válaszra a kérdőív öt „minősítési fokozatot” kínált.

A megkérdezett 171 tarjáni német 14%-a, úgy vélte, hogy a hivatalos nemzetiségi politika elvei „jelentős mértékben”, 52%-uk szerint „megfelelően”, 20% szerint csak „kis mértékben” és 9%-uk szerint „elenyésző mértékben” vagy „egyáltalán nem” érvényesülnek.

A piliscsévi szlovákok 22%-a tartja a nemzetiségi politika gyakorlatát „jelentős mértékben” az elvekhez igazodónak; 66%-a „megfelelőnek”; 6%-uk úgy véli, ezek az elvek csak „kis mértékben” valósulnak meg, 3%-uk szerint pedig „elenyésző mértékben” vagy „egyáltalán nem” érvényesülnek.

Ehhez a témakörhöz kapcsolódott egy másik kérdésünk is: *„Ön szerint származhat-e ma hátránya valakinek abból, hogy német vagy szlovák nemzetiségűnek vallja magát?”*

A válaszok szinte kizárólag tagadók: Tarjában a kérdezettek 94%-a *nemmel* válaszolt, Piliscséven ez az arány 99%. Kevesen ugyan, de vannak kételkedő válaszok is („csak az a kérdés, hogy meddig”, „is-is”, „ez a jövő kérdése”, „közvetlenül nem származhat ebből hátrányom, de azért nem hangoztatom”, „nagyon remélem, hogy a későbbiekben sem.”) Érdekes, hogy a tarjáni németek között akadnak, akik nemzetiségi voltukban újabban nem hátrányt, hanem előnyt tapasztalhattak. Ilyen volt a válaszadók 2%-a, szám szerint 3 résztvevő.

A nemzetiségi politika konkrét eredményeire irányuló *érdeklődésüket*, ennek *intenzitását*, ebbéli *tájékozottságukat* még egy olyan kérdéssel próbáltuk felmérni, amely a szövetségek tevékenységére kérdezett: *„Tud-e arról, hogy létezik egy Magyarországi Németek/Szlovákok Demokratikus Szövetsége nevű szervezet?”* (Ha igen, kérjük, részletezze ismereteit erről!)

A tarjáni németek 87%-a válaszolt igennel erre a kérdésre, ebből 24% részt is vett a szövetség munkájában. Csupán 13%-ot tesz ki azok csoportja, akik nem hallottak a Német Szövetség létezéséről. A *válaszok megoszlását* vizsgálva, a *tájékozatlanok elsősorban az idősebb korosztályból és a nők köréből* kerültek ki.

Gyakorlatilag hasonló a helyzet a piliscsévi szlovákok körében is: a megkérdezettek 92%-a hallott a MSZDSZ létezéséről, és 9%-uk részt is vett a szövetség munkájában. 8% nem hallott a szövetség létezéséről, ezek zöme idős, csekély végzettségű, nyugdíjas nők köréből került ki.

Tanulságos, hogy a szövetségek tevékenységéről leginkább olyan válaszokat olvashatunk, mint: „rendszeresen üléseznek”, „segítik a faluban a nyelvtanítást, a hagyományápolást”, „svábbált szerveznek”, „részt vesznek a falugyűléseken”, „kapcsolatot tart az azonos nyelvterületű országokkal”, „a nemzetiségi lakosság érdekeit képviseli”, „támogatja a piliscsévi díjazott menyecskeköröst”, „kongresszust tart”, „nemzetiségi találkozókat szervez”, „a helyi tanácsüléseken részt vesznek képviselői”, „a nemzetiségek érdekképviseletét látja el”, „helyi tagjai is vannak”; és így tovább.

Nemzetiségi kapcsolatok

A vizsgált településeken a magyarság helyi kisebbségként jelenik meg, túlnyomó részük a II. világháború után települt a faluba, nem ismerhette – tanulhatta – meg a helyi nemzetiség nyelvét, szokásait, kultúráját.

A nemzetiségeknek a helyi magyar lakossággal szembeni várakozását a velük kapcsolatos nyelvi magatartáson keresztül közelítettük meg. Feltettük a kérdést: „*az Ön véleménye szerint a nemzetiségileg vegyes lakosságú településeken fontos-e, hogy a németekkel/szlovákokkal együttélő magyar lakosság ismerje és beszélje a német/szlovák nyelvet?*” A felvetett kérdés érdeklődést keltett a megkérdezettek körében, ezt bizonyítja a válaszadók számottevő aránya.

A *vélemények típusa* szerint a válaszokat alapvetően *bárom* csoportba soroltuk. A nemzetiséggel együttélő magyar lakosság német/szlovák nyelvhasználatának *fontosságát tulajdonító* válaszok, a német Tarjánban 34%-ot, a szlovák Piliscséven 45%-ot tettek ki. A kérdésről mindkét faluban *közömbösen* nyilatkozott a megkérdezettek 27%-a. Végül a kérdéssünkre *tagadólag* válaszoló csoportja nem tulajdonít jelentőséget a problémának, esetleg ellenzi is: ezek aránya Tarjánban és Piliscséven egyaránt 25%. Néhány megkérdezett bizonytalannak mutatkozott, vagy nem tudott válaszolni.

A vélemények megindoklásában használt *érvekre* jellemző, hogy általában *feltételes módon* fogalmazódtak, elképzelt helyzetre vetítettek. Az érvek csoportosításánál figyelembe vettük, hogy *tartalmilag mennyire kapcsolódnak a nemzetiségi megmaradás, a nemzetiségi lét kérdéseihez, valamint a kölcsönös közeledés, az összhang megvalósításának szempontjaihoz* (2. táblázat).

2. táblázat

A helybeli magyarok kétnyelvűségének fontossága

Érvelés	A tarjáni németeknél		A piliscsévi szlovákoknál	
	N	%	N	%
<i>Igenlő válaszok</i>				
Az internetikus kapcsolatok szempontjából fontos	24	14,0	45	23,1
A nyelvismeret érték	16	9,4	14	7,1
A nemzetiség megmaradásának szempontjából fontos	5	2,9	4	2,0
A magyar lakosok is erre törekszenek	3	1,8	–	–
Az idősek nem tudnak jól magyarul	–	–	3	1,5
Kölcsönösségi alapon: mert ők is megtanultak magyarul	2	1,2	5	2,5
Az idősek nem tudnak jól értekezni magyarul	2	1,2	–	–
Nincs érvelés	8	4,6	20	10,2
<i>Összes igenlő válasz</i>	<i>60</i>	<i>35,1</i>	<i>91</i>	<i>46,2</i>
<i>Semleges válaszok</i>				
Ez egyéni kérdés, nem lehet senkire ráerőltetni	48	28,1	52	26,5
<i>Nemleges válaszok</i>				
Beilleszkedő: van már egy közös nyelv, a magyar	16	9,4	17	8,6
A szlovák nem közhasználatú nyelv	–	–	2	1,0
Rezignált: már nem fontos, úgymint hiába, már késő	4	2,3	2	1,0
Toleránsan lemondó: mindenki beszéljen úgy, ahogy tud	3	1,8	10	5,1
Nincs érvelés	21	12,2	17	8,6
<i>Összes nemleges válasz</i>	<i>44</i>	<i>25,7</i>	<i>48</i>	<i>24,3</i>
Nem válaszolt	19	11,1	6	3,0
<i>Mindösszesen</i>	<i>171</i>	<i>100,0</i>	<i>197</i>	<i>100,0</i>

Az *igenlő válaszok* érvelését illetően leggyakrabban két indok merült fel. A *jó együttélés* feltételének tekintik a magyar lakosság kedvező magatartását (Piliscséven 23%, Tarjánban 14% az így vélekedők aránya); másrészt sok megkérdezett azért tartaná fontosnak a magyar lakosság két-vagy többnyelvűségét, mert a többnyelvűség a nemzetiségek érdekeitől függetlenül is általános kulturális értéket jelent. (Tarjánban 16%, Piliscséven 14%). A *semleges válaszok* megtoldják az indoklást annyival, hogy véleményük szerint „ez egyéni kérdés”, nem lehet ráerőltetni senkire a nyelvtanulást. A *nemleges válaszok* szerint van már egy közös nyelv, a magyar, amelyet mindenki ismer, beszél, tehát nincs szükség külön még egy nyelv ismeretére. Saját kétnyelvűségük megoldja ezt a kapcsolatteremtési szükségletet.

A kutatás *némi eltérést* mutatott ki a két település, illetve a *két nemzetiség érvelésében*. Míg a tarjáni németek közül többen felfigyeltek arra, hogy magyar lakosság újabban előszeretettel taníttatja gyermekeit németül, a piliscsévi szlovákok közül többen épp azt emelik ki, hogy a szlovák nyelv használati területe korlátozott.

A helybéli magyar lakosság német (sváb) nyelvismeretét tehát a legtöbben az *együttélés, az interetnikus kapcsolatok* alakulása szempontjából tartják fontosnak. Feljegyeztünk néhányat a beérkezett válaszokból: „így kevesebb a konfliktushelyzet”; „így még nagyobb lenne az összhang”; „ahhoz, hogy a község lakosai jó környezetet tudjanak maguk körül kialakítani, feltétlenül ismerni kell egymás nyelvét, hagyományait, szokásait”; „az igazi kapcsolat csak nyelven keresztül történik”; „könnyebbé válnának a falu gondjai”; „könnyebb közös nevezőre jutni”; „legalább megszűnik a »fiad nem veheti feleségül a lányomat, mert sváb«”, „1945 előtt a magyar lakosság többsége ismerte a német nyelvet, ezért közvetlenebb kapcsolat alakult ki”; „mert akkor mindenki érti és hallhatja, hogy a célunk közös”; „ha nem is beszél, de legalább értse, hogy ne zavarja őket, ha mi egymás közt svábul beszélünk”; „régén a faluban a magyar lakosság is beszélt a nyelvet, a mai generáció már nem. Ennek oka az, hogy egy időben még a német származásúaknak sem volt szabad beszélniük a saját anyanyelvüket” – és még sorolhatnánk az idevágó példákat.

A *nemleges válaszok* érveinek fegyvertárában a táblázatban már csoportosított indokok szerepelnek; leginkább a *saját kétnyelvűségüket* elegendőnek tekintők azok, akik nem tartják fontosnak, hogy a többség hozzájuk alkalmazkodjon. De más, *keserű hang* is hallatszik: „érzelmileg úgysem tudnának azonosulni”; „soha nem fogják megérteni a mi fájalmunkat”.

A *nemzetiségi lét, az anyanyelv fennmaradásának* jelentőségét számszerűen kevesen kötik össze a helyi kétnyelvűséggel: „így jobban átöröklődik a nyelv”; „akkor mindenhol németül beszélhetnénk”; „hogy minél többen ismerjék és szeressék a sváb nyelvet”.

A *piliscsévi szlovák nemzetiség* ennek a tényezőnek valamivel nagyobb szerepet tulajdonít, még ha feltételes és elképzelt helyzetekről is volt szó. A megkérdezettek 45%-a tartaná fontosnak a helyi magyarság kétnyelvűségét. Ők is úgy vélik, ennek leginkább a közeledés, a jó közérzet szempontjából lenne jelentősége. Ez „közelebb hozza az embereket egymáshoz”, „ha valaki egy közösséggel be akar illeszkedni, illik ismernie annak nyelvét, de legalább értenie”, „fontos megismernünk egymás kultúráját, nyelvét”, „így az illető nem érzi magát kitaszítottnak, ha mások átváltak sváb nyelvre”, „megismernék környezetük eredetét, történelmét”, „ez lenne a természetes”. Vannak, akik ezáltal nemzetiségi létüket tartják legimitáló tényezőnek: „ez szlovák nemzetiségű falu” (tehát tanuljanak meg szlovákul); „alkalmazkodjanak hozzánk”. Megint mások azt szeretnék, ha a *megismerésen keresztül érzelmileg is történelem közeledés*: „a tudás megértést szül”.

Tanulságos megfigyelni, miként alakul a helyi kétnyelvűség fontosságának megítélése az életkor függvényében. Piliscséven a *40. életéven felüli korcsoportok általában fontosabbnak tartják a helyi magyar lakosság kétnyelvűségét*, mint a fiatalok. A középnemzedék és az idősebbek közül legalább minden második megkérdezett igényelné ezt az állapotot, *addig a fiatalabbak nem tulajdonítanak* ennek ekkora jelentőséget.

A nemzetiségek közérzete

Kutatásunk egyik célja a nemzetiségi lakosság általános és sajátos *közérzetének* megismerése volt. Mivel ezt a tudati állapotot nem lehet számadatokkal mérni, a témát célirányos kérdésekkel közelítettük meg, s a válaszok tartalomelemzésével következtettünk rá. A lakosok közérzete megnyilatkozik a bennük élő *fatuképb*, vagy önnön *belyzetábrázolásukban*, így ezeknek vizsgálata rávilágít érzelmeikre, kötődésük erősségére, magatartásukra, kapcsolataik erősségére és esetleg típusára is.

A nemzetiségi önmeghatározásuk során adott válaszközlés már érzékelhetjük a hazához való kötődésüket. Ezt igen gyakran aláhúzták, oly módon, hogy nemzetiségi hovatartozásuk felvállalásakor, ennek megjelölésével egyetemben bementék az állami hovatartozásukat kifejező, de az adott esetben szükségtelen kiegészítőként ható „magyarországi” jelzőt. „Magyarországi szlovák” vagy, „magyarországi német” nemzetiségűnek vallották tehát magukat a legtöbben.

Részletesebb a *szűkebb hazához* – falujukhoz, lakóhelyükhöz, legtöbbjüknek szülőfalujához – fűződő viszonyuk ismerete. Elsőként egy általános és mindkét településen meglévő jelenséget említünk: erős érzelmi kötődésük *jó értelemben vett lokálpatriotizmusra* enged következtetni. Az erős összetartozásra épülő közösségekben a kisebbségi lét esetleges szorongásait feloldó helyi többségi arány, valamint egyéb tényezők eredményezik a környezetükkel kialakult összhangot, de legalábbis pozitív kötődést. Ezt a jó közérzetet jelzi: a „szeretnek-e ebben a faluban lakni?” kérdésre érkezett válaszok megoszlása. A megkérdezetteknek csupán 0,6, illetve 2,6 százaléka válaszolt úgy, hogy *nem szívesen lakik* Tarjánban, illetve Piliscséven, a túlnyomó többségük úgy nyilatkozott, hogy *szeret* (44,4; 49,0%), sőt *nagyon szeret* (55,0; 48,44%) falujában élni.

A válaszok alaphangja mindkét település esetében azonos volt: „szeretek itt élni ebben a faluban, itt születtem és itt nőtem fel”; „meggyőződéseim, hogy itt élni jó”, „itt szeretnék meghalni”, „itt születtem és jól érzem magam”, „érdemes itt élni”, „a lakosok minden áldozatra képesek a faluért”, „ez a mi szűkebb hazánk, szeretjük és megteszünk mindent érte, hogy épüljön-szépüljön mindannyiunk örömére”, „számomra ez a legszebb falu”, és így tovább.

Elsősorban *gyökereik tudata* az, amely odafűzi őket a helyhez, ahol szüleik, nagyszüleik, őseik is éltek. „Amit itt lát, az őseink műve” írják. A nemzetiségi léttől egyáltalán nem függetleníthető *otthonos etnikai környezet* a másik meghatározó tudati tényező és ennek különböző, talán inkább az *emberek közötti kapcsolatokban* tükröződő következményei azok a tényezők, amelyek a jó közérzetet megalapozzák e településeken. Az *összetartozás* tudatából fakadó *összetartás*, *segítőkészség*, szoros belső kapcsolat olyan erő, amelyet életében táplál a belső színeképződés. S a helyi nemzetiségi közösség túlsúlya, a megmaradás kedvezőnek ítélt lehetőségei hatékonyan támogatják a csoporthoz tartozás érzését. Az emberek egymás közötti viszonya, a kapcsolatok típusa, így tűnik, majdnem családias, a válaszolók egy része szerint megközelíti az ideálit. „Itt az emberek összetartanak, segítik egymást, élnek a rokoni kapcsolatok”, „jó emberek élnek itt”, „közvetlenebb az emberek közötti kapcsolat, mint a városban”; „a lakosok összefognak különböző célokért” és így tovább.

Az *idealizált összkép elkerülése érdekében megemlítjük a számbelileg elbányagolható nébányi ellenvéleményt is*; „szebb volt a falu régen, mint most. Nyüzsgött a nép a határban. Jobban szerették egymást az emberek. Ma ridegek egymáshoz. Társaságba ritkán vegyülnek. Hajtják az anyagot” – véli egy idős tarjáni nő. Vagy: „sok a jó ember, de sok az irigy is a faluban”, „nincs összetartozás” stb.

A megbontatlannak már nem mondható, de határozott helyi többségben élő nemzetiségi közösség erejének tudata, értékelése azonban *nem jelent befeléfordulást, elkülönülést*, legalábbis megkérdezeteink véleménye szerint. Maguktól hívták fel erre igen gyakran figyelmünket, a falu jellemzése során. A jelenség fontosságát ismerik, talán ezért is emelik ki hangsúlyozottan (a piliscséviéknél gyakrabban mint a tarjániak) *befogadókészségüket*, vendégszeretetüket, jó kapcsolatukat az odaköltözőkkel. Ennek konkrét példáit, „bizonyítékait” is felhozzák: a tarjániak a növekvő számú vegyes házasságot emelik ki, a piliscséviéket az idegennel szembeni barátságos magatartásukat. „A lakosok eltérő nyelvűek, de jól megértik egymást”, „magyarok és németek jól megértenek, nincs már ellentét a magyar és a német lakosság között.” „Egyre több nem eredeti piliscsévi származású lakó él már a faluban, s jól érzik itt magukat. Az itt élő emberek befogadják a más településekről ideköltözőket. Az idegeneket szívesen és szeretettel fogadják”; „a falu lakosai nem tekintik ellenségüknek az idegent, könnyen befogadják”. Az alkalmazkodás pedig kölcsönös: „nem szólják meg a magyar nyelvűek a szlovákokat”.

Igen csekély számban előfordult itt is ellenvélemény, a „tisztá” nemzetiségi lakosságú falu iránti nosztalgia: „kár, hogy vegyes lakosságú község lett” (Tarján), vagy csak konstatálja: „ez korábban nem volt jellemző”.

Az *egészséges értékrendre: a munkateljesítmény, a tudás elismerésére* támaszkodó társadalmi megbecsülés érzése igen lényeges a jó nemzetiségi közérzet szempontjából, ezért szembeállítják a korábban elsődlegesen a „megbízhatóságot” fürkésző politikai helyzet nyomozó hatásával. Ezt többen is elégedetten hangsúlyozzák a kérdőívben kifejtett vélemé-

nyekben. Ma már legfőbb mérce a *munka*, s úgy vélik: „aki dolgozik a faluban, annak van, aki nem dolgozik, annak nincs”, és: „ismét egyenragúaknak érezzük magunkat a saját falunkban, amit munkánkkal és helytállásunkkal kivívtunk”. Abban pedig általában egyetértenek, hogy a falvakat „becsületes, szorgos emberek lakják”, akik „rendesek és szeretnek dolgozni”, s „munkájuk során megélnék”.

Gyarápodásuk tudata az a másik tényező, amely alátámasztja e téren elégedettségüket. Mindkét település lakosai úgy vélik, falujuk „szépen fejlődött”, és „szépen fejlődik”. Felsorolják eredményeiket; az intézményes-infrastrukturális ellátottság alakulását, új létesítményeiket, a község külső rendezettségét (ez utóbbit különösen a tarjániak emelik ki), a szaporodó családi építkezéseket, kényelmes és tiszta otthonukat. Mindezekhez előnyös „adottságként” társítják a megélhetés lehetőségeit, a városi vonzáskörzet közelségét, a kínáló munkaalkalmat.

A *piliscsévi válaszoktól eltérően a tarjáni németek* eredményeik felsorolásánál, mintegy teljesítményük hitelesebb értékelését segítőként, igen gyakran kiemelik az *újrakezdés* nehézségeit: „mire voltak képesek ezek az emberek mégis”, „nehéz múltjuk ellenére”; rámutatnak arra, hogy a „háború után a sváb lakosságot megfosztották vagyonától. Keservesen újból építkeztek és még máig is sokat dolgoznak azért, hogy otthonuk kényelmes és tiszta legyen”. „A múltat feledni lehet, de elfelejteni nem, amit műveltek a svábokkal a háború után”, „a háború után az újrakezés nehéz volt, de az itt élő emberek szorgalmasak, és ma már mindenkinek van saját háza”.

Az elmondottak végszáva lehetne az a válasz, amelyet egy tarjáni ember fogalmazott meg: „a fájdalmakat elfelejtettük, és a békességet keressük, amit a falu épülésén is megláthat az idegen”. Valójában azonban ebből a kutatásból is az tűnik ki, hogy a kitelepítés, a vagonelkobzás, a hányattatások emlékei – esetenként élenek – élnek a történeteket elszenvedőkben, vagy csak hallomásból szüleiktől, nagyszüleiktől ismerő leszármazottakban.

A nemzetiségi kultúra

A megkérdezettek szerint a két település tehát szépen fejlődik, nemcsak gazdasági téren, ellátottságban, életkörülményeik tekintetében, hanem a *nemzetiségek kulturális* tevékenységében is.

A résztvevőktől kért rövid *falujellemzésben* a *nemzetiségi jellegnek* rendkívül fontos hely jut: a tarjániak és a piliscséviak is nagy arányban emelik ki a *helyi lakosság nemzetiségi összetételét*. Ugyanígy hangsúlyozzák a nemzetiségi öntudatot támogató intézmények és foglalkozások jelentőségét: óvodát, iskolát, művelődési házat, tájházat, hagyományápoló tevékenységet. Válaszaikból kitűnik mekkora *fontosságot tulajdonítanak* mindezeknek, valamint az is, hogy vélekedésük szerint az *etnicitás olyan alkotóelemeinek* mint a nyelv, a hagyományok, a szokások, a tárgyi emlékek, az értékek megmaradásának, őrzésének, átörökítésének *kedvező feltételei* vannak.

Mielőtt kiemelnénk néhány jellemző választ, ismerjük meg azokat az *eltéréseket*, amelyek a két falu között tapasztalhatók. A kért falujellemzésben a piliscséviak és a tarjániak nagyjából ugyanazokat a körülményeket emelik ki: *földrajzi fekvés, természeti szépség, nemzetiségi jelleg, jó közösségi kapcsolatok szép és eredményes fejlődés, a falu története és nevezetességei*. De érzékelhető különbségek vannak az ezeknek tulajdonított fontosság, az említési gyakoriság között. A *piliscsévi* szlovákok a természeti szépséget, földrajzi fekvést igen jellemzőnek tartják, s a nemzetiségi jelleget – valamely vonatkozásban – majdnem ugyanilyen fontosnak ítélik. Kevésbé tartják kiemelkedő tényezőnek a *múltat*, a nemzetiség, a település történetének valamely időszakát. Ezzel szemben a *tarjáni németek* nagy része a természeti szépségekkel és a földrajzi fekvéssel egyenlő fontosságot tulajdonít a múlt egy bizonyos időszakának, nevezetesen a háború utáni élményeknek. A falu pár soros mai jellemzésében is lényegesnek tartják elmondani akkori szenvedéseiket, viszontagságaikat. Csak egy-két falujellemzésben fordul elő a régebbi múlt említése, Mária Terézia neve.

Idézzünk a nemzetiségi jellegre és kulturális tevékenységre vonatkozó válaszokból. A tarjáni németek többsége elmondja, hogy „német nemzetiségű”, hogy „sváb falu”, „főleg svábok lakják”, „érdemes itt élni, mivel a sváb nyelv még él, műsoros napokon, szerepléseken lehet részt venni és ez nagy öröm nekem és a falunak is örömet szerzünk vele”, „a hagyományok felelevenednek, ugyanúgy a német nemzetiség, és ez nagy öröm a falu lakóinak”, „az iskolában ápolják a régi hagyományokat, tanulnak németül”, „az iskolában a német nyelv tanulására mindenkinek lehetősége van”, „több lehetőségük van a gyermekeknek

a német nyelv elsajátítására”, „egyre több helyen jelenik meg német nyelvű felirat”, „régbben táncsoport is működött, most pedig zenekarok, gitárszakkörök, énekkar őrzi a német nemzetiségi hagyományokat”, a falu sokszínű kulturális életéről is beszélnek: „pávakör, zeneszakkör, zenekarok”, „az iskolában kétnyelvű oktatás van, az iskolai élet igen sokszínű, az iskola is sokat tesz a német nyelv tanítása, illetve a hagyományok fennmaradása érdekében (német szakkörök, honismereti szakkör...). Az iskola mellett az óvodát is megemlíteném, hisz a német nyelvű foglalkozásokat igen fontosnak tartom.” A *tájházat, falumúzeumot* is sokan említik, nemcsak helyi nevezetességeként, hanem mint kultúrájuk sajátos tárházát, amelyhez érzelmileg is kötődnek: „a tájház egy nagyon kedves emlék számomra, hűen tükrözi múltunkat”, „megőrizték (itt) a régi sváb nyelvet és a régi tárgyakat, amelyek őseinktől maradtak fenn”. A *templomot*, a temetőt, a sírokat, a csárdát, a környékbeli kirándulólhelyeket kevesebben ugyan, de szintén felsorolják.

A *piliscsévi szlovákok* is kitértek ezekre a nemzetiségi jellegzetességekre, tartalomban és hangnemben igen hasonló módon. Lássunk néhányat válaszaik közül: „megemlíteném, hogy ez egy szlovák falu”, „két nyelven beszélő falu”, „az intézményekben mindenütt tudnak szlovák nyelven beszélni”; „büszkélkednek nemzetiségi eredményeinkkel (asszonykórus, iskola)”, még egy 83 éves néni is megemlíti „a Művelődési Házat, nemzetiségi műsorát, a menyecskekórust”, „beszelnék a régi szokásokról, a viseletekről”. A *templom* is egyik nevezetesség, akárcsak a környékbeli kirándulólhelyek, a pincesor, az Eszperantó-forrás. *Egyetlenegy* személy említi a csehszlovákiai faluval való kapcsolatot.

Habár mindkét településen döntően pozitívumokról beszéltek, előfordulnak más típusú vélemények is. Így például Tarjánban érzékelhető az *értékvesztés tudata* akkor, amikor a *sváb nyelv kibalását* említik néhányan: „a sváb nyelvet már csak az idősek beszélik egymás között, a középkorúak még megértik de nem használják, a fiatalok pedig már nem is értik” „svábul már csak a nagyszüleink beszélnek”. Vagy *egyes szokások kibalásáról*: „elmondanám, hogy régen a fiatalok milyen szépen énekeltek. Szombat este (nyáron), vasárnap délután sétáltak az utcán és énekeltek”, „a viselet kihalt”. Talán egy-két olyan „keményebb” válasz van, mint: „továbbiakban szeretnénk, ha végre 40 év után élhetnénk egyéni és nemzetiségi jogainkkal”; „a magyarok itt kisebbségben vannak, mégis övük a hatalom”.

Kedvező érzelmi kapcsolatukból, helyzetértékelésük lényegéből fakad *nemzetiségi létükért* való *tenni akarás* vágya. Erről való elképzeléseik: *egyrészt* a hagyományápolás, -mentés, a régi szokások felelevenítése, a családi nyelvápolás, hatékony intézményes munka; *másrészt* aktív és szervezett tevékenység a falu „épülése-szépülése”, szerepkörének növekedése érdekében. Ez utóbbira – bár nem tartozott kutatásunk céljai közé – érkezett néhány javaslat: közösségi munka szervezése a falu szépítésére, a fiatalok kapacitálása az ebben való részvételre; a tanácsi vezetők felülbéliek közüli választása. Így írnak: „nálunk (Tarján) mindenki szívesen segít a Tanácsnak abban, hogy ez a falu még szebb legyen”, „ha kellőképpen kihasználják a társadalmi munkát, *még előbbre* lehetnénk” (kiemelés tőlem: ez a törekvés igen jellemző a tarjáni válaszokra). Vagy, szintén itt írják: „ha az előző 40 évben olyan emberek vezették volna, akiknek ez a falu a szülőfalujuk, akkor jóval előbbre állnánk minden téren”; „fekvésénél és területi nagyságánál fogva régen a környék falvainak központja volt. De az utóbbi évtizedekben ezt a falut olyan hozzá nem értő és nem falubeli emberek vezették, akiknek az előzőekhez semminemű érdekük nem fűződött.”

Párhuzamos javaslatok

Arra a kérdésünkre; „*Ön szerint mit kellene tenni azért, hogy a németek, illetve a szlovákok ne feledjék el anyanyelvüket?*”, a megkérdezettek igen nagy arányban, és nagyon figyelmesen válaszoltak. Egy-egy megkérdezett átlagosan 2,5–2,8 választ is adott, sőt az „előregyártott” válaszok megjelölésekor még saját elképzeléseiket is hozzáfűzték a kérdéshez. Csak elvétve akadt néhány szkeptikus válasz: e kérdéssel „már elkéstek”, „fogalmam sincs”.

A válaszok 3. táblázatban látható összesítéséből az derül ki, hogy a tarjáni németek a több és jobb anyanyelvi oktatási lehetőséget tekintik az anyanyelv megőrzése kulcskérdésének, a válaszolóknak csaknem háromnegyede megemlítette ezt a tényezőt. A piliscsévi szlovákok ennek valamivel kisebb jelentőséget tulajdonítanak, nem egészen kétharmaduk tartotta fontosnak az anyanyelvi óvodai és iskolai oktatást. Ezzel szemben a szlovákok az anyanyelv megőrzése szempontjából a családi környezet átörökítő szerepét tartják a legfontosabbnak (71%), ezt a németek valamivel kevésbé tartják fontosnak (62%), de azért náluk is a második leggyakrabban megemlített körülmény. Harmadsorban mindkét nemzetiségi csoportnál a több és jobb anyanyelvi rádió- és televízió műsor szerepel.

Az anyanyelv megőrzésének tényezői a két nemzetiségi településen

Az említések sorrendje	Az említések gyakorisága			
	a tarjáni németeknél		a piliscségi szlovákoknál	
	N	%	N	%
Anyelvet jobban át kell örökíteni a családban	106	62,0	136	70,8
Több és jobb német/szlovák nyelvű óvodát illetve iskolát kell létrehozni	126	73,6	124	64,6
Több és jobb német/szlovák nyelvű rádió- és televízióműsort igényelne	75	43,9	70	36,5
Több és jobb kapcsolatot kell kialakítani a német nyelvterületű országokkal, illetve Szlovákiával	65	38,0	31	16,1
Általánossá kell tenni a faluban a kétnyelvűséget	51	29,8	53	27,6
Jobban meg kell ismertetni velük történelmüket, kultúrájukat	34	19,9	42	21,9
Fejleszteni kell a könyvtárat	8	4,7	17	8,9
Egyéb javaslatok	19	11,1	7	3,6
<i>Összes említés</i>	<i>484</i>	<i>171=100%</i>	<i>480</i>	<i>192=100%</i>

Számottevő eltérés figyelhető meg a vizsgálatba vont német és szlovák nemzetiségűek véleményében tekintetben, hogy milyen jelentőséget tulajdonítanak a nemzetiségi nyelv megőrzése szempontjából az anyaországgal való kapcsolattartásnak. Amíg a tarjániaknak 38%-a, a piliscséieknek mindössze 16%-a említette ezt a tényezőt. Ez a jelentős eltérés bizonyos mértékben talán visszavezethető a kétféle „anyaország” presztízsére, vonzóbb, vagy kevésbé vonzó voltára, de talán a kétféle nemzetiség öntudatában, az anyagországból élő nyelvtestvérekkel való nemzetiségi azonosulásában megmutatókozó eltérésekre is utal.

A következő két tényezőt (általánossá kell tenni a faluban élő magyarok számára a kétnyelvűséget, és jobban meg kell ismertetni a nemzetiségekkel saját múltjuk és kultúrájuk értékeit) hozzávetőlegesen azonos arányban hangsúlyozták mindkét településen. Végezetül mindkét faluban igen kevesen voltak olyanok, akik fontosnak tartják a könyvtár fejlesztését a nemzetiségi nyelv megmaradása szempontjából. Ennek vagy az az oka, hogy kevesen használják a könyvtárat, mindenestre biztosan kevesebben, mint ahányan a televíziót nézik, hiszen attól lényegesen többet várnak, mint a könyvtáratól. De lehet olyan oka is, hogy már elég „fejlettnak” tartják – lehet az igényeikhez képest – a községi könyvtárakat, nem indokolt tehát a „fejlesztésük”. Ha így van, akkor ez azt a különbséget is megindokolná, hogy a németek közül feleannyian tekintik fontosnak a „könyvtárfejlesztést”, mint a szlovákok.

Nagyon tanulságos, hogy a piliscségi szlovákok az előre megadott válaszlehetőség megjelölésén kívül milyen tényezőket tartanak fontosnak az anyanyelv megőrzése szempontjából. Az egyéb javaslatok között olyanok hangzottak el, mint

- több szlovák kulturális rendezvény szervezése volna szükséges;
- több közös összejövetelt kellene szervezni;
- ne erőltessék a gyerekekre a szlovák nyelvet, inkább szakkörben kellene tanítani
- az iskolában ne az irodalmi szlovák nyelvet tanítsák, hanem a faluban bevált változatot; ugyanakkor mások szerint:
- a gyerekeknek nagyobb lehetőséget kell biztosítani a „kinti” szlovák nyelv tanulásához.

Ebből a Komárom-Esztergom megyei felmérésből a sok fontos ismeret és tanulság mellett az is világosan kiderül, hogy hazai nemzetiségeink identitásudata, ennek megfelelően igényei, kapcsolatai, aktivitása korántsem egyforma, de még egy-egy azonos nyelvet beszélő nemzeti-közösségen belül is jelentős eltérések adódnak. Nemzetiségi politikánk alakításánál és érvényesítésénél mindezt messzemenően figyelembe kell venni. Ezért volna nagy szükség arra, hogy ilyen s ehhez hasonló kiterjedt felmérésekkel megismerjük nemzetiségeink minden rétegének igényét és elképzelését, hogy egyrészt mindennek megteremthessük a feltételét, amit maguk is igényelnek, s amire szükségük van, másrészt semmit se kényszerítsünk rájuk, amire maguk sem vágyakoznak.*

Demeter Zayzon Mária

* A kutatást a Komárom Megyei Tanács Művelődési Osztálya felkérésére és támogatásával végeztük; az adatok összesítésénél közreműködött Székelyné Dévai Judit.

ÉPÍTKEZŐK FIGYELMÉBE AJÁNLJUK

Alaptól az épület befejezéséig,
gazdag áru kínálattal
állunk az építkezők
rendelkezésére.

Jól jár,
ha kikéri
telepvezetőink tanácsát.

Hasznos ötletekkel,
szakmai ismerettel mutatják be termékeinket
és tesznek ajánlatot vásárlása során.

Időt, pénzt takarít meg,
keresse fel építkezése során
a Közép-Magyarországi
Tüzép Vállalat Pest,
Komárom, Fejér megyei telepeit.

Várjuk kedves vásárlóinkat!

Paraszti gazdálkodás a Fejér megyei Csór községben¹

Csór a 8-as főútvonal mentén fekszik Székesfehérvár és Várpalota között. Évezredek óta lakott hely, ezt régészeti leletek bizonyítják. A természetadta körülmények évezredek óta lehetővé tették az embernek megélhetését nyújtó halászást, vadászást, legeltetést, majd a földművelést és az istállózó állattenyésztést.

A határhasználat

Őseink gyakran az erdők kiirtásával nyertek szántóterületet. A *Hamvas* nevű dülő irtványföld volt, melyet felégetés által tettek alkalmassá mezőgazdasági megművelésre. Ezt egy 1716-ban kelt okirat bizonyítja (FMTÉ. 1983. XV/216.). Erdőirtás által nyert szántóföld volt a *Laposvágás* is, mely a község 1882-ben készült térképén mint *Szentesborogi tisztás* szerepel, de ezt az elnevezést a falu népe sohasem használta. Erdőirtás volt, vagyis *vágás*, és a völgyben a *lapon* terült el. A *Páskum* közelében az *Irtásdomb* is az egykori erdőirtás emlékét őrzi. A *Kerek erdő* nevű terület szántóföld, több emberöltő óta híre-hamva sincs itt az erdőnek.

A község termőtalaja vegyes minőségű. Északi peremén a Bakonyhoz tartozó Baglyas- és Iszkahegyek karsztos vonulata húzódik; a déli, napos lejtőkön szőlőföldek, barackosok, mandulások díszlenek. Észak-kelet felől a mezőföldi táj a csóri Iszka hegy alá toltá nyúlványait, a jó búza- kukoricatermő, löszös földeket. Délen a Sárret lapálya húzódik. Itt a vadvizeket az 1825-ben készült Sárvíz csatorna gyűjtötte össze és vezette le. Ezáltal dús fűvű kaszálókat, réteket, legelőket nyert a község, de jóminőségű tőzegkorhadásos talajjal növekedett a szántóterület is. Itt termelték másfél évszázadon át a híres csóri káposztát. Az észak-nyugati részen köves, kavicsos földeket találunk: *Büdüsküti dülő*, *Sérbegy*, *Postaut környéke* stb.

A szomszédfalusi ladányiak azzal csúfolták a csóriakat, úgy töltik a kukoricát, hogy „jobbrú, balrú a tüvihő tesznek e küvet, aztán kész!”

A földművelés legrégebb módja a kétnyomásos gazdálkodás volt. „Öregapámtú tudom, hogy ű nagyapja még emlékezett rá, vót üdö, amikor a föld egyik felit megműveték, a másikat ugaron hatták.” – mesélte az 1902-ben született, csóri ősoktól származó, és máig is Csóron lakó Dénes Gyula.

A csóri Református Egyház irattárában a Protocellum őrzi a tanítók 1830-ban írásba foglalt – de már jóval előbb megállapított – a díjlevelét, mely szerint a tanító javadalmi földet is kapott. „...Vagynak szántóföldek két calcaturára, melly mindegyik négy mérő. A megmunkálás, valamint a trágyázás is az Ecclesia kötelessége. Minthogy pedig harmadik calcaturára nincs föld: tehát mikor akár őszit, akár tavaszit nem lehet vetni, akkor a hejett az Ecclesia fizet öt mérő búzát.” Ismeretes, hogy a négy pozsonyi mérő föld két magyar holddal volt egyenlő. A díjlevelből kitűnik, hogy falunkban 1830-ban *bárom nyomást* alkalmaztak, *trágyázással*.

Aki a mi községünkben a hűbériség megszűnése után egész jobbágytelek birtokosa lett, az 48 magyarholdat mondhatott magáénak. Ez volt a szesszió, az „egész hel”. Nálunk a szessziós föld 17 helyen volt. 12 helyen a *szántó*: Ménesárok, Körtvélyes, Csárda alatti dülő, Csárdai alájáró, Hamvas határi, Hamvas közép, Hamvas alájáró, Fősögulyajárás, Asógulyajárás, Kenderföld, Falufőle, Cserföld. 4 helyen a *rét*: Hossznyilas, Kisnyilas, Kertekajja, Parrag. *Egy közlegelő*, ez volt a 17. rész.

A csóri gazdák a 12 szántóföldet háromfelé osztották: négy rész földet jól megtrágyáztak és *tavaszi kapást*, főleg kukoricát vetettek bele. Négybe *búzát*, *rozstot*, négybe pedig *tavaszi*

¹ Ez és a következő írás a Magyar Néprajzi Társaság Önkéntes Gyűjtő Szakosztálya és a Honismereti Bizottság Anyanyelvi és Néprajzi Albizottsága által 1990. május 12-én, Budapesten rendezett ülésén elhangzott előadások szövege. (Szerk.)

gabonát. A tapasztalat azonban azt mutatta, ha a kukorica után búzát vetnek, a talaj előkészítésére nem mindig megfelelő az idő. Őszi szárazság esetén *bantos* lett a föld, néha a *csuta* is fennmaradt. Így rossz *vetőágy* keletkezett. Ezért később változtattak a régi szokáson, helyesebbnek látták, ha tavaszi árpát vetnek a kukoricaföldbe, a jó őszi szántásba.

A legszebb búza a *fekete ugar* után termett a régi világban. Ha a háromfelé osztott földterület egy-egy darabját ugarnak hagyták, ezt egy évben kétszer, háromszor is megszántották. Ebben legkorábban tudtak őszi búzát vetni.

Az ugart kiküszöbölendő, az I. világháború után elkezdtek alkalmazni a *négyes vetésforgót*. I. Kapásnövényt vetettek trágyázott földbe. Utána II. tavaszi árpa és zab következett, majd III. tavaszi pillangós takarmánynövény, pl. bükköny kevés zabbal „...éppen, hogy csak karózza” esetleg baltacim, vagy nyúlzapuka vetőmagot vásároltak. IV. Őszi búza jól megmunkált földbe.

A gazdálkodásban a falu lakosságának nagy segítségét nyújtott a református lelkész: Pap Kovács Ödön, aki 1905–1950-ig volt csóri pap. „Mezőgazdasági szaklapokat járatott, könyvből is tanúta a gazdálkodást!” – mesélték az öregek. Javadalmi földjeit nem adta bérbe, maga kísérletezett, és hasznos tapasztalatait átadta a parasztoknak. Gazdakört alapított, nemcsak a fiatal, hanem az idősebb földműveseket is bevonta. Az ő tanácsára kezdtek bevezetni a faluban a négyes vetésforgót, a „norfolki négyest”, és a műtrágyázást. Mindenkit arra biztattott, hogy aratás után a tarlót sűrűn szántsa le, mert ha eső jön, akkor hat hét alatt *beérik a talaj*, vagyis kiszáradnak a gazmagok, és a *vetőszántással* jó *vetőágyat* lehet készíteni. De ha későn forgatjuk le a tarlót, akkor a kiszáradt földön hant hátán hant lesz, és ha nem kap esőt vetőszántásig, akkor a hantot forgatjuk vissza, így pedig rossz vetőágy lesz, ami rossz termést ad.

A *tarlószántás előtt* azonban a mi falunkban az volt a szokás, hogy a kepék betakarítása után kihajtották a tarlóra a disznókat, birkákat. Hajnali három órákor már fújta a kanász a tehénzarv-kürtöt: „Hajts ki asszony a disznókat! Aztán meg a malacokat...” cifrázta szépen, hogy még az elalvók is felszerkenjenek. Időben kellett elindulni a kondával, hogy a 4–5 km-re lévő árpatarlókra napfelkelte előtt odaérjenek, ki ne fulladjanak az értékes állatok. Napokon át kint éjszakáztak, a kanász mindig oda hajtott, ahol még nem szántották fel a tarlókat.

A *sarjú betakarítása után* a réteket is használták a jószág legeltetésére. Sőt tavasszal, ha a búza igen kövér volt, ráhajtották a juhokat. Télen, ha a hó jégtablává fagyott a vetés felett, megtipratták a birkákkal, hogy a sarjadó növény ki ne páljon. Ez utóbbi ellen hengerezéssel, vagy emberi *lábtiprással* is védekeztek.

A talajművelés

A rendszeres *trágyázás* a jó termés fontos előfeltétele. Ennek a műveletnek Csóron is többféle módját ismerték. Mint ismeretes, a *birkatrágya* igen értékes. A csóri legelőkre a Bakonyból és a Duna-Tisza közéről is jöttek juhászok. Az 1920-as években a legnagyobb gazda: Bíró Szekeres János istállójában volt a juhok szállása. Innen a ganyét évente csak kétszer hordták ki. De ezt a munkát megtakarították, ha *jubhálással* trágyáztak. Gubacsi juhász télen a Kertekajában mindig másik helyre fektette a birkákat éjszakára. Ő is kint hált a nyájjal. Így az állatok megrágyázták a földet, tavasszal pedig leszántották Szekeresék.

A legjobb trágyát az *alom-szóma* adta, de nagyritkán felhasználták alomnak a rossz szénát vagy a *csádét* is. A *csádé* vadon termett a *Sárrétében*, háromélű, bugafejű, csomótlan szárú növény. A *csádézásnak* Csóron régi hagyománya van. A Fejér megyei Levéltár őriz egy 1785-ből való ügyiratot, melyben a jobbágyok kérik, hogy „az uraság eddig való nádlásunkban és csádézásunkban” ...ne akadékoskodjék, és remélik, „...ami saját szükségletitől el fog maradni, azt ingyen a szegénységnek fogja engedni.”

Az I. világháború körüli időkben főleg istállótrágyával javították a földet, de a ganyédombra került a fahamu és az emberi ürülék is. A *tőzeghamu* is jó talajjavító. A két világháború között még a módosabb gazdák is elmentek a *Sárrétébe tőzeget vágni*, a már megszokott helyre. Itt a tőzeg tetejéről lelapátolták a 20–23 cm vastag, porhanyós kotut, és az előző évi gödörbe elterítették simán, szakaszosan. Az alul lévő tőzegréteget éles lapáttal kb. 20×20×20 cm nagyságú kockára vágták, majd talicskával a szárító helyre tolták. Itt egyrétűen kirakták és minden darabot négyfelé vágta. Egy két hét alatt a szabad levegőn teljesen kiszáradt. Télen a falba rakott tűzhelyben vagy a vaskályhában elégették, és a hamuját a trágyadombra vitték.

A *trágya kezelése* nagy gondot igényelt. Az udvarban, az istállóhoz közel volt a négyesögletes *ganyédomb*, melyet szép rendszeren *kiszarváltak*. Kéthetenként lóval letipratták, hogy ne szoruljon meg közte a levegő, ne tudjon összepenészesedni. Így szép lassan *bevül, érik* állás

közben. A trágyázásra az *érett*, vagy *félérett* ganyé alkalmas, de a *szómás* vagy penészes, az nem. A gazda a ganyédombon összegyűlt trágyát télen lófogattal, vagy ökrösszekérral kivitte a határba, vagyis *trágyát bordott*. Itt a szarvasba rakta azután leföldelte, hogy sok levegő ne férjen hozzá és tovább érjen. A szántóföldet a csóriak leginkább kora nyáron, vagy késő ősszel trágyázták, mert így a csapadék elősegítette a tápanyagátalakítást a talajban. Ha a kihordott trágyát rövid időn belül le akarták szántani, akkor a szekérről *vellával* több apró *kupacba* lerakták, majd közvetlenül szántás előtt széttergették. „Mit dőgozik apád?” – kérdezték a gyereket. „*Ganyétereget*, aztán majd *alászántja*.”

A jó termés előfeltétele a jó *szántás*, ehhez pedig megfelelő szerszám szükséges. Őseink még *faekével* szántottak. „Apámnak még vót egy félfa-félvas fagerendős ekéje – emlékezett vissza Németh Gyula. – Vasbűl vót az ekevas, a kormánylemez és a karvas. Fábűl vót a taliga, fa kerékkel, de vassinnel és farúddal.” A XIX. század vége felé a faekét kiszorították a félig vas ekék. Az I. világháború körüli időkben pedig már csak vasekéket gyártottak, de a régieket, amíg csak tönkre nem mentek, használták.

„Ha a határba mentünk szántani, az ekét a szekénderékba vittük ki, de ha a kert végibe, akkor csak az ekecsúszón.” „Az ekevas tisztítására szolgált az *ösztoke*, pl. ha az eke nem *fordított*, mert húzta a tölcszarat, vagy ha a kormánylemezre föld tapadt, *leösztokéttük*.” A vetésnél is használták. „Ha a gép csoroszlója összeszedte a gatz, vagy a *csutaföldön* a *csutát*, akkor az ösztökevé pucútuk.” A parasztember egyszerű akácnyelet tett az ösztökébe, de a csóri uradalmi birtokon a béresek szépen kifaragták, kicifrázták.

A *szántás* igen fontos művelet. „Egy szántás egy kenyér, két szántás két kenyér.” A körülményektől függött, hogy hányszor szántottak föl egy földet. „Ha kukorica után őszi akarok vetni – mondták a régiek – akkor csak *egy szántásra* van idő. *Két szántásra* akkor van lehetőség, ha gabona után gabonát vetek. Ilyenkor mód van egy *tarróhántásra* – ami csak 8–10 cm sekély –, majd utána kb. 6 hétre egy vetés előtti *mélyszántásra*. *Három szántás* csak akkor lehetséges, ha a föld ugar volt.” Több szántást, a mi falunkban nem alkalmaztak. A szántás megkezdése előtt egy fohászzkodott a gazda: *Uram Jézus segíts meg*. Amikor befejezte azt mondta: *Hála Isten elfogyott!*

A szántás eddig felsorolt fajtái mellett Csóron gyakran végeztek *gyöptörést*. Ennek nálunk komoly hagyománya volt, mivel a határ nagy része legelő és rét, a Fejér megyei Sárrét. A Sárrétben, a Németszigeten törték fel leggyakrabban a füves legelőt, vagy a rétet szántóföldi művelés, legtöbbször káposztatermelés céljából. A csóri kisparaszti gazdaságokban századunk közepéig a *gyöptörés* a következőképpen történt. Két fogat kellett hozzá. Eszközü felhasználták a régi faekék taligájának barázdás kerekét, mivel ez 10–15 cm-rel magasabb volt az új típusú vastaligák kerekénél. „Az első művelet a *színülés* volt. Az első fogat *színült*, vagyis a *gyöpszint leforgatta*.” Ezt a gyöpöt 2–3 családtag – egymás után menve – vella segítségével beleigazgatta a mély barázdába, és jól letaposta. A második fogat a már *leszínült* talajt a lehető legmélyebbre szántotta, és a hantokat ráfordította a barázda fenekére letiport gyöpre. „A zöldtrágyázással ért fel ez a művelet” – mesélték. „A gyöptöréses földben 3–4 kilós káposztafajok termettek, jó cukorrépa, takarmányrépa és 3 méteres kender is, bár ennek rossz, durva rostja volt.”

De nemcsak szántóföldi növények termelése érdekében törték föl a gyöpöt, hanem a rétek, kaszálók felújítása miatt is szükség volt erre. A két világháború közötti időkben a gazdakör elnöke: Pap K. Ödön, azt tanácsolta a parasztnak, hogy a trágyázott, 2–3 éven át káposztaföldnek használt gyöptöréses területet vessék be angolperje fűmaggal. „Csodálatos széna termett rajt!” – emlékeznek vissza az öregek.

Az ekén kívül *egyéb talajművelő eszközöket* is használtak eleink. Nagyobb területen szántás vagy vetés után a göröngyöket tövisboronával, vagy vasfogással törték össze. A *tövisborona* 1950-ig minden parasztgazdaságban megtalálható volt. A faluban akadt egy-két híres boronakötő ember, de lehetett venni a fehérvári vásáron is. A magyaralmásiak készítettek a legjobbkat, legszebbeket, nemcsak maguknak, hanem eladásra is. Csűfolták is miatta őket eleget:

*„Hopp ómási, nincsen párod,
Ha a vármegyét bejáród.
Van-e még sok boronyátok?”*

Csóron Baglyasi Sipos János, Paitl István, Hári János* is kiváló kökényboronát kötött. Készítéséhez elegendő mennyiségű friss, hajlékony kökényvesszőt kellett beszerezni kora tavasszal. Akácfaiból kifaragtak 4 cm vastag, 40 cm hosszú, 20 cm széles deszkadarabot, melynek az alsó, hosszanti élét kissé ívelt alakúra formálták, ezek lettek a *csűszók*. Mindegyikbe 2–2 lyukat fúrtak a 2 m hosszú, hengeresre faragott akác karók, azaz a *kötésfék* részére. Ezeket a

csúszók lyukába dugták, úgy hogy a végük kilógjon, és rögzítés céljából faszeget verhessenek bele. Először az egyik csúszóba illesztették be a kötésfákat, melyek közé alá-föle való bújtatással a fiatal, hajlékony, tüskés kőkényvesszőket – nagy szakértelemmel szorosan egymás mellé – befűzték. Amikor ezzel készen voltak, akkor tették a másik csúszót a kötésfák végére, és ezt is faszegekkel rögzítették. A *csúszók* és *kötésfák* együtt alkották a borona *rámáját*, de amikor már be volt fonva, *boronafejnek* nevezték. A kőkényvesszők seprűs vége volt a *borona fara*.

Régen, amikor kézzel vetettek, utána tövisboronával munkálták el a földet. „El van boronálva!” – mondták, ha valamit jól elintéztek.

Lakosságunk szóhasználatára szerint a *boronálás* kizárólag a tövisboronával való művelethez vonatkozott. A *fogasulást* vasfogással végezték. A két világháború között a helybeli kovácsok elhasznált kocsisínből készítettek fogast. Ez *nebész fogas* volt, *egy levelű*, azaz egy tagból álló. Ha igen tömört és hantos volt a föld, ezt *rögtörésre* használták, a *két levelű*, *közép nebész fogast* úgyszintén. A *magtakaró könnyű fogas bárom levelű* volt.

Az erősen hantos földet fogasolás után *gurgóval elbengerezték*, és láncre kötött kocsiodallal *elsímítőtzták*, oldalazták. A *gurgót*, azaz a hengert Csóron már a századforduló előtt is használták. Helybeli bognárok készítettek a hengert szilfából, a rámáját akácából. Vasalással a falubeli kovács látta el.

A vetés

A *gabonafélék vetése* az időjárástól függött. Előfordult, hogy február végén hét ágra süített a nap, „gatyában vetettük az árpát” – mesélték az öregek. De általában március elején vetették az árpát, amikor a talaj már úgy „*megpirkatt*, hogy a fogattal rá lehetett menni.” „Megpirkadt a föld”, azaz kissé megszikkadt.

Március közepén vetették a zabot, Szent György nap előtt egy héttel vagy utána egy héttel a kukoricát. Az őszi árpát szeptember elején, utána a repcét, a hónap vége felé a rozsot, októberben az őszi búzát.

A vetőmag tisztítását a múlt században szeleléssel, kézi rostálással végezték, az I. világháború után pedig „divatba jöttek” a konkolyozó gépek, a triórök, ezt kézzel hajtották. A magtisztítás után az üszög elleni csávázás következett, amit *páculásnak* is neveztek. Erre a célra másfél százalékos rézgalic oldatot, vagy üzletben vett csávázószert használtak. A *kézzel való vetéskor* a gazda a nyakába akasztott egy lepedőt vagy *lazsnakot* (abrosznyi zsákvásznat) és minden lépésnél az öt ujjá közt levő maréknyi búzát lendületes mozdulattal kieresztette. A *Lucernamagot* három ujj között vetette. Szélcsendes időben kellett végezni ezt a munkát. A tábla jobb szélén kezdte. Lassan ballagva, lendületes karmozdulattal, előre jobbra, előre balra, két sávba szórta a magot. Minden lépésnél, vagyis *kétféle vetett*. A tábla szélén kezdte és a közepén fejezte be.

Az I. világháború után már géppel vetettek, bár előbbre is akadt egy-két vetőgép a nagyobb birtokosok gazdaságában, használata azonban csak a harmincas években vált általánossá. Akinek 12 holdja volt, az már vetőgépet vett, a 12–13–16 soros gépek voltak nálunk a leggyakoribbak. Az *oktáj* – 48 hold egynyolcada –, vagy ennél kisebb birtok tulajdonosa, egy napi gépi vetésért 3 napi gyalognapszámmal tartozott a fogatos ember és a két ló munkájáért.

A vetéshez különféle *szokások*, *biedelmek* fűződtek. Vetés közben nem illet káromkodni, csúnya szavakat mondani. Ha rosszul kelt a vetés azt mondták „Biztos nem jó »gyelbe« vetették”. Azt tartották: „Fogyó holddal nem jó vetni!” A 89 éves Dénes Gyula mesélte: „Holdfogyatkozás volt. Apósom nem akarta engedni, hogy kukoricát vessek, erősödött, hogy ilyenkor nem szabad, mert gyöngye lesz a termés. – Nem hallgattam rá! – Az enyém szebb lett, mint az övé. Kukoricaszedeuskor azt mondta: Cseréjünk!”

A katolikus híveknél Szent Márk napján, április 25-én szokásban volt a *búzaszentelés*, ami gyakran hétköznapra esett. Kivonultak a Falufölde (dűlőnév), és ott mindjárt az első búzatáblát beszentelte a pap, hogy a Jó Isten védje a gabonákat mindenféle veszedelemtől. Nem számított az sem, ha történetesen református ember földje volt. A búzaszentelő nem volt hosszantartó, ékes látványosság, mert a sokféle tavaszi munka mindenkit szorított. A ceremónia után siettek a határba kukoricát vetni.

A gabonák fejlődését figyelemmel kísérték a gazdák. „Már bújik a hegye, nemsokára kikel a búza.” Szépen nyílni a búza, van má két levele, Má hánnya a fejit. Virágzik a búza. Sárgul a kalásza. Lehajlik a feje, sulyosodik aszem.” „Magszakatt a tüve” – vagyis elszáradt a gyökere, tovább nem fejlődik a növény, csak szárad. „Siessünk az aratással, mert kipörög a szem!” – mondták. Július

közepén körülnéztek a határban: „A búzát, rozstot, árpát már learatták, de még *lában állt a zab.*”

A termés mennyiségével, minőségével kapcsolatban jóslások is történtek. *Jó termés lesz*, ha Szent György napkor el tud bújni a varjú az őszi vetésben. „Szent György nap előtti mennydörgés, jó termés.” Az öregektől fennmaradt mondás „Hajja komámuram, mikor lesz jó kukoricatermés? Ha sűrűn *meg-megázik!*” Tehát hiába sok jóslás és babona, az időjárás a fő tényező. Jégverés lesz, ha akasztott embert találnak a falu határában. *Gyenge lesz a termés*, ha a kőd miatt elhullik a meggyfák virága.

E tapasztalat alapján *falucsúfoló* is született. A Csórhoz 12 km-re levő *Jenő* igen jó gyümölcstermő község. Lakói kora nyártól késő ősziig hordták a fehérvári piacra a sok szép gyümölcsöt. „Pénzütek is belülre szépen!” Azonban előfordult, hogy a tavaszi ködök kettős kárt okoztak nekik. Lehullott a meggyfák virága, ez azt jelentette, gyenge termés várható, és természetesen gyümölcs sem lesz, ha a virág odavan. Emiatt azután az egész környék „sajnálta” őket.

„*Jaj nektek, gyeneiek!
Evákta a kőd a meggyet,
Hugyan fizetitek ki a kettőzőket?!*”

„Evákta a kőd a meggyet” szókapcsolat általános a mi vidékünkön. Még népdal is kezdődik így:

„*Evákta a kőd a meggyet
Ketten ne szeressünk egyet!*”

Az aratás

A mindennapi kenyérért folytatott harc legnehezebb, de egyben legszebb része: az *aratás*. Megkezdésének ideje függött az időjárástól is, de általában az őszi árpát Péter-Pál előtt, a rozstot Péter-Pálkor vágták, a búzát pár nappal később, azután a tavaszi árpa következett, végül a zab. A munka kézi erővel történt. Már jó előre előkészítették a sarlót, a kajmóval ellátott kaszát, az *ülőt*, a kalapácsot, kaszakövet, *tokmányt*, kötőfát, kis- és nagygereblyét.

A csóri uradalomban a helybeli szegényparaszatok aratták le az uraság gabonáját, de volt rá eset, hogy *summások* is hoztattak. „Az I. világháború előtt nagykalapú *tótok* gyűttek a Felvidékről”, majd a *bevesiek*, *palócok*. Ezek kézimunkáinak motívumai megtalálhatók a csóri alsószoknyaszélek hímezéseiben. És elhozták dalaikat is, amik lakosságunk ajkán is meghonosodtak. Az 1920-as évek végén, az 1930-as évek elején 6 hónapra szerződött mezőkövesdi summások dolgoztak községünkben. Emléküket máig is őrzik a református templom kézzel hímezett, szép, matyó terítői, amit otthon, téli pihenő idejükben pénzért készítettek megrendelésre, a matyó asszonyok.

A summások mellett a helybeliekből is szerveződött egy jól összedolgozó – legtöbbször 24–30 párból álló – társaság. „Mert sehunna se gyűttek jobb kaszások, mint a csóriak” – dicsekedtek a régi aratók. Ok sohasem dolgoztak együtt a summásokkal, mert más volt a munkamódszerük. Az aratás megkezdésének napján kora hajnalban kimentek a határba a kijelölt gabonátáblához. Sorrendbe álltak, a férfiak levették kalapjukat: „Kezdjük, emberek, a Jézus nevében! Uram Isten légy velünk!”

Suhogtak a kaszák, ledőltek a kalászkok, a marokszedők sarlóval fölszedték, és az előre elkészített szalmakötélbe tették. A mi vidékünkön a gabonát nem vágták rendre, mint a fűvet, hanem a lábon álló kalászkok felé *rávágtak*, *falára vágta*. A learatott szálak nekidőltek a lábon álló gabona „falának” és nem estek le a földre. Így jobban, gyorsabban lehetett dolgozni, mintha rendre vágta volna, a szemvesztés is kevesebb lett.

A csóri uradalmi arató-bandában rendszerint 24 pár dolgozott, azaz 24 kaszás és ugyanannyi marokszedő. Ezeket két csoportra osztották: 2/3 és 1/3 arányban. Eszerint a 24 kaszásból 8 mindig *kötő* volt, és csak 16 kaszált. A 24 marokszedőből 8 mindig kötelet terített, 16 fő szedte a kaszája után a markot. Negyednaponként váltották egymást.

A napot a következő szakaszokra osztották: I. Kezdéstől 8 óráig, vagyis reggeliig. Étkezési idő fél óra. II. 1/2 9-től 12-ig. Ekkor egy óra ebédidő következett. III. 13–16 óráig, azaz uzsonnáig. IV. du. 1/2 5-től este 8 óráig. Mivel a kaszásokat, marokszedőket harmadolták, a napot pedig negyedelték, mindig volt olyan csoport, amelyikre napjába kétszer került rá a kötés, illetve a kötélterítés.

A munkafolyamat igen összehangolt volt, és ment mint a karikacsapás. Kezdsénel egymást követve megindult a 16 kaszás. Az 1., 3., 5., stb. tehát a páratlan számú kaszások marokszedői az első félmarkot rakták a kötélbe. Ezeknél a páratlan soroknál 8 kötélterítő teregetett. A páros számú kaszások marokszedői a másik félmarkot rakták a kötélbe, és feladták a kötél végét a kötőnek. A kötők a páros sorokban haladtak a kettőzők után, és kérébe szorították a marokba szedett gabonát.

Vacsora után maradt a *kepélés*, a gereblyezés, de ez már más csoportosítás szerint történt. A marokszedők egyik fele összehordta a kéréket a *kepebelyre*, a másik fele *nagygereblyével* összehúzta a tarlón elmaradt kalászokat. A kaszások egyik fele kepebe rakta a már összehordott kéréket, a másik fele meg kérébe kötötte a *kuszát*, a gereblyezés eredményét. A *kepe* a csóriak szókincsében gyűjtőnév, a kereszt és a csomó összefoglaló neve. A *kereszt* 18, a *csomó* 14 kévéből állt.

Még holdvilágnál is dolgoztak. Nem sokat aludtak, mert hajnali 3 órakor már kimentek kötelet csinálni. Ez eltartott reggel 5 óráig. Ekkor volt a *bagó-früstök*, amikor a baglyok elültek. Ezt a jól bevált módszert a legtöbb Fejér megyei nagybirtokon alkalmazták.

A keperakást mindig a férfiak végezték, mert nagy szakértelmet kívánt. A kepe legsósó kéréje a *rőjtök-kéve*, de *kántornak* is nevezik. Erre először ráteszik fejjel befelé a *végkévéket* egymással szembe, majd – ezek kalászázt takarva a két *vállkévét* szintén egymással szembe, fejjel befelé. Így tehát elkészült a kereszt-alakzat, ezekre jön azután a többi sor. A harmadik vagy negyedik keresztalakú réteg közepére legfelül teszük a *papkévét* kalászával lefelé, hogy az esőcseppeket levezesse. A papkéve tövéből kihúznak egy kismaréknyi „fürtöt”. Ezt megsodorják, kis hurkot készítenek belőle, amit kétszeres megtekerés után az alatta levő vállkéve kötele alá dobja. A papkévének Csóron az uralkodó szél járásához igazodva mindig észak felé kellett feküdnie, hogy jól védje a kepeét.

A bandában dolgozó aratók *szokásai* közé tartozott a munka befejezésekor a *látványos felvonulás* az aratókoszorúval. Dalolva mentek végig a falun, magukkal víve az egész felszerelést: a kaszákat, sarlókat, felvirágozva a kis- és nagygereblyét meg a vízihordó lajtot, de még a levesestálakat és a merítőkanalat is felvonultatták. Utána táncmulatság következett a kastélykertben.

1945 után megszűntek a nagybirtokok és az arató-bálok, de falunk lakóinak ajkán még élnek az aratási nóták:

„Sej, a csóri Kertekelatt
Barna legény zabot arat,
Zabot arat a fekete lovának,
Engem választott magának.”

Dr. Kisari Sándorné Pap Kovács Magda

A szalkszentmártoni parasztember lova¹

Szalkszentmárton a Duna balpartján, Budapesttől 65 km-re délre, Bács-Kiskun megyében, a Kiskunság nyugati szélén, a solti lapály északi csücskében fekszik. A jelenlegi község három településből alakult ki a XVI. század derekán. E három település: Szalk, Szentmárton és Vadas. A község határa sík, csak itt-ott tarkítják kisebb lankák, melyeket a síkvidéki ember nagyüzletével itt *begynek* nevezik. Pl. Dömők-hegy, Öreg-hegy, Tűzök-hegy stb.

Szalkszentmárton határának egy hajdani község és két helynév elnevezésében megtalálható a *ló* szó is. Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában (Bp. 1913.) című munkájában a Zichy okmánytárra hivatkozva (1320) Terra Loaz, vagy Lowazfelde elnevezést említ, aminek magyar megfelelője: *Lovászfölde*. Lovászfölde elnevezésnek az ad magyarázatot, hogy Árpád vezér Tas nevű unokája a szomszéd területet foglalta el magának, a mai Szalkszentmárton határának északi részét pedig annak lovászhai bírták. A határban lévő elnevezés pedig a szalki pusztán lévő *Ménesjárás*, a másik, a Tass község határával szomszédos

¹ Részletek az azonos című monográfiából.

A ló tartás és -tenyésztés múltja és jelentősége

„Szemmártonyi embörnek a ló az istene!” – szokták mondani a környéken, ahol ismerték az itteni embert és a lovát. A szalkszentmártoni ember szerette a lovat és tényleg az volt a mindene. A környéken híresek voltak a szalki lovak. Szépek, ápoltak, erősek, jókiállításúak voltak. Ha egy kupec – vagy másnéven nevezve a lócsiszár – végignézett valamelyik vásárban egy szalki gazda lován, bizony gyakran ki-kicsúszott a száján az elismerés, hogy: „Hát e' bizony négy lábba áll a földön!” Ez azt jelentette, hogy szép, jó kiállású, magabiztos a ló. Szokták mondani az ilyen lóra azt is, hogy: „viális”. Elismerő kifejezés volt az is ha azt mondták, hogy: „Ez a ló emönne remondának is!” Az ilyen kijelentések hallatára büszke volt a gazda. A lovak szépek és erősek voltak, ez érthető is volt, hiszen a gazdájuk jól tartotta őket és gondosan is ápolta. A lovat szinte családtagnak tartották. Tarhatták is, hiszen együtt élt, együtt nőtt az emberrel, és a család anyagi jóléte nagyban függött attól, hogy milyen munkabírásu volt a ló.

A ló számára mindig gondoskodtak a takarmányról és az abrakról. Ha voltak is szűkös esztendőik, s a családnak a kenyér-fejadagot ki kellett mérni, be kellett osztani, a lónak még akkor is előteremtették a szükséges mennyiségű abrakot. Ilyenkor bizony a gazda még azt is megtette, hogy a család részére félretett gabonából „lopott el” lova számára. A lónak enni kellett, mert annak bírni kellett a munkát. Azonban nemcsak a munkát kellett bírnia, hanem lehetővé kellett tenni az utódnevelést is, amely ugyancsak igénybevette a kancalovat.

Szalkszentmárton község a *magyar félvér ló* tenyészkörzetébe tartozik. Azonban található a melegvérű fajtákból is: angol félvér, nóniusz, gidrán, arab, lipicai. A hidegvérű fajtákból található a muraközi és a belga fajta, valamint az ún. sodrott.

Községünkben az 1930-as évek derekán, végén törzskönyvezték a tisztavérű kancákat. Ebben az időben a lovak törzskönyvezésre való bejelentését az is elősegítette, hogy a községben szerveztek az 1930-as évek derekán egy ezüstkalászos gazdatanfolyamot, ahol többek között a lótenyésztés jelentőségével is foglalkoztak. Itt a gazdák egy kicsit tudományosan is megismerkedtek a lótenyésztéssel, de a mezőgazdasági termelés más ágával.

A kancaló tulajdonos gazda minden évben befedeztette kancalovát, mert az igavonás mellett a tenyésztés is célja volt. Ezekben az években tavasszal, nyáron, az egész falu hangos volt a kiscsikók csengetyűszavától. A lovasgazda a kancacsikó születésének örült jobban, mert azzal tovább lehetett folytatni a tenyésztést. Éppen ezért a kancacsikó drágább volt mint a csődöröcsikó. Egy-egy kancaló, élete folytán egy jó gazdánál 8–10 csikót is ellett. Éppen ezért a kancaló szintén drágább volt mint a paripa, vagy másnéven a herélt ló.

Balla Károly visszaemlékezése szerint a második világháború után, ha a gazdának a törzskönyvezett lóva két évben egyszer ellett, akkor elengedték a lóadókat. Emlékezete szerint ez évente darabonként 1500 forint, vagyis komoly kedvezmény volt. Ez 1960-ig, a termelőszövetkezetek megszervezéséig volt érvényben.

Az 1930-as évek végén és az 1940-es évek elején a katonaság is vásárolta a lovakat a hadsereg számára. Ide küllemileg is, meg teherbíráásra is megfelelő lovak kellek. Csak hibamentes lovat vásároltak fel, így a magasabb ár mellett még büszke is volt a gazda, akinek a lóva, úgymond: remondának ment el.

Volt még egy nagy lófelvásárlási kampány, mégpedig a termelőszövetkezetek lócsökkentési akciója alkalmával. Ekkor is eladták a jó lovakat, csak hogy ekkor nem remondának. Az a hír járta, hogy a jó és szép szalkszentmártoni lovakat az olaszországi kereskedők vágni vásárolták fel. A szalki gazdáknak – ebben az időben már termelőszövetkezeti tagokban – e hír által kiváltott hatást én itt nem akarom leírni, mert manapság dramatizálásnak tűnne. Ezért csak annyit: gyász volt a faluban!

Ezután még sötétebb idők következtek. A lóállomány most már végleg menthetetlen volt. Seregestől jöttek a mindenféle kupecok, akik aztán szétmárták a még megmaradt, és a régi fényt még némiképp tükröző, szeretett és eddig megbecsült lóállományt.

A ló szaporítása

A régi parasztemberek úgy tartották – megfigyelések alapján –, hogy a sárlás általában 9 napig tart, amelyből 3 nap az elősárlás, 3 nap a valódi sárlás, ekkor veszi fel a kanca szívesen a csődört, 3 nap pedig az utósárlás.

Az első sárlás az ellést követő 5–10 nap között következik be. Sikertelen termékenyülés esetén a következő sárlás átlagosan 21 nap múlva jelentkezik. Előfordul ún. csendes sárlás, amely rejtetten megy végbe. Az ilyen lónál a gazdának nagyon kell figyelni, hogy annak sárlását

észrevegye, s be tudja fedeztetni. A gazda, aki ismerte a lovát, az egyéb jelekből tudott következtetni a sárlásra és elvitte a csődörhöz úgymond próbálni. Ha éppen eltalálta a megfelelő időpontot, akkor sikerült, ha nem, akkor a kancát többször is el kellett vezetni a csődörhöz, míg végül sikerült a párzás. A sárlás a lónál az év minden szakában jelentkezhet. Községünkben a tél végi, kora tavaszi fedeztetéseket alkalmazták. Így a csikó a tél végén, vagy kora tavasszal jött a világra. A központi fedezettető állomásról 2–3 db mént helyeztek ki az idenyre a községbe.

A kiscsikó

11 hónap után megszületett a kiscsikó. Nagy volt a családban az öröm. Mindenki a kancát figyelte, őrizte, kedveskedett neki. Ilyenkor szószertint a tenyerükből etették a csikó anyját. Az ellés alkalmára két lónak megfelelő helyen deszkával körülkerített, mintegy 130–150 centiméter magas, az egyik sarkában ajtóval ellátott kalickát, vagy más néven boxot készítettek neki. Ebben a kanca, megkötés nélkül, szabadon mozgott. Az ellés általában a késő esti órákban következett be. Volt olyan ló, amely ilyenkor csak a gazdáját szívlelte meg maga körül. Ha esetleg volt ott idegen is, akkor a vajúdo ló nyugtalan volt, felkelt, lefeküdt, tapogott. Ebben az esetben az idegennek ki kellett menni az istállóból, utána a ló megnyugodott. A ló, általában kevés segítséggel, könnyen ellik. A világrajött kiscsikó is elég hamar, mintegy negyedóra alatt lábára áll, dülöngél egy kicsit és lassan elkezd szopni. Természetesen ebben a gazda is segít, támogatja a csetlő-botló kis jószágot.

Ha esetleg nem volt az anyánál elegendő tej, akkor azt langyos vízzel hígított és cukorral édesített tehéntejjel pótolták. Nyers tyúkojást is öntöttek a kiscsikó szájába. Nálunk a pótlásként adott tehéntejet üvegebe öntve dudlival, cumival szoptatták ki a csikókat. Az anya meg a csikó kb. két hétig éltek így a boxban együtt. Ezután, mikor már az anya is, meg a kiscsikó is eléggé megerősödtek, a lovat ismét munkába fogták. Természetesen az elején azért kímélték egy kicsit. Ha jó idő volt, vagy nem messze mentek a lovakkal dolgozni, akkor a kiscsikót is odakötötték az anya mellé és jártatták egy kicsit. Ha rossz idő volt, hideg szél fúj, vagy eső esett, a kiscsikót otthon hagyták az istállóban, de ebben az esetben 2–3 óránként hazamentek az anyával, a kiscsikót megszoztatni.

A kiscsikó 3 hetes korában már elkezdett eszegetni, szálalta a lucernaszenát, vagy zabot szemelgetett. A box valamelyik sarkába lucernaszenát, egyik oldalára pedig – a csikó magasságának megfelelően – egy kis ládikát szögelték fel, s ebben állandóan szemeszab volt. Megfigyelték, hogy a csikó általában annyi liter zabot fogyaszt naponta, ahány hónapos.

A csikót általában 5 hónapos korában választották le. Ezután már élte a saját életét. Jártatását úgy oldották meg, hogy ha a határba mentek a lovakkal, akkor vitték magukkal az anya mellett vagy a hátsó saráglyához kötötték. A határba kiérve, a dülőkben elengedték. Ilyenkor a csikók nyargaltak, nagy karélyokat írtak le. Ami útjukba került növény, azt csak úgy borotválták le sebes vágatásukkal. De ezért senki nem szólt, hiszen majdnem mindenkinek volt csikaja.

Érdekes, ahogy most visszaemlékszem: a határban mindenkit kilométerekről meg lehetett ismerni a lovai színéről, mozgásáról, a lovak nevének a csendes határban messze elhallatszó szólításáról; ha este jöttek haza a határból: a kocsis zörgéséről, a csikó csengőjének hangjáról. Két egyforma hangú csengő nem volt a faluban. Mindegyiknek eltérő, egyedi csengése volt. Így mindenki tudta mindenkiről, hogy ki mikor, merre jár. Sokszor megjegyezték az emberek egymásról, hogy: „No ejjs ölég későn gyün haza, biztosan el akarta végezni még a munkáját.” Vagy: „Hát ejjs jó kitőtötte a napot.” Volt eset, hogy másnap találkoztak egymással és közölték egymással, hogy hallottam ám, mikor jöttél haza. Volt ebben valami összetartozás, ami felelősségérzetet támasztott egymás iránt.

A névadás

Mikor megszületett a kiscsikó, akkor jött a nagy gond: mi legyen a neve? A gazda és családja már a csikó megszületése előtt foglalkozott a névadással, de ez nem volt egészen pontos, hiszen nem tudhatták, hogy milyen nemű, milyen színű lesz a csikó. Voltak semleges nevek, amelyek egyaránt alkalmasak voltak bármelyik nemű csikónak, de voltak kizárólag kanca-, vagy csődörcsikóra alkalmazható nevek. Néha azonban találkozott az előlegezett névadás a csikó egyéb, már a világrajöttekor látható tulajdonságaival, vagy jegyeivel. Ekkor a gazda a csikó megszületését így jelentette be a családnak: „Na mögszületett a Csillag!” Tudniillik a

névadásnak voltak indítékai. Ilyenek pl.; szőre színe, fején, homlokán lévő jegy, születési időpont, valamilyen névnap, valamelyik őseinek neve, formája, valamilyen tulajdonsága, szépsége, hasonlósága, állása, vérmérséklete stb.

A ló amely nevet kapta, azt viselte egész életén keresztül. A lovak a nevüket annyira megtanulták, hogy azon szólítva figyeltek, s úgy cselekedtek ahogy azt gazdájuk kívánta. Egy jó gazda, jó lovával nagyszerűen meg tudta érteni egymást. Jól kialakult összhang esetén a ló nevének szólózkodásával lehetett irányítani a lovat. A ló a hangsúlyra, a hang színére is reagált. A hangsúlytól a ló szinte pattant, gyorsabban mozdult. Ezek után nézzük, milyen lónevek találhatók Szalkszentmártonban: Akarnok, Baba, Bandi, Bársony, Berci, Bogár, Bolygó, Botond, Büszke, Bütyök, Cigány, Csárdás, Csillag, Csinos, Csiri, Csött, Dajka, Dali, Daru, Dáma, Deres, Dombi, Durcás, Fakó, Farsang, Fecske, Fekete, Ferkó, Gabi, Gábor, Gazal, Gazsi, Géza, Gidra, Giza, Gumi, Gyuri, Gyurka, Hajnal, Herceg, Holló, Ilka, Irma, Jancsi, Janka, Joka, Juci, Kacér, Karcsi, Karikás, Kati, Kedves, Kese, Kicsi, Laci, Lajos, Lenke, Lepke, Linda, Lízka, Lujza, Madár, Magda, Mancsi, Matyi, Milkó, Mirza, Miska, Muki, Mulykó, Murci, Nóra, Olga, Ozora, Pajkos, Parázs, Pejko, Pista, Pityu, Pölöske, Ráró, Remény, Rigó, Rózsi, Sanyi, Santor, Sárga, Sárkány, Sári, Sunyi, Sutyi, Szárcsa, Szellő, Szida, Szikra Szöcskő, Szödrös, Tündér, Vezér, Vidám, Vihar, Villám, Vilma, Zsandár, Zsuzsa. Ló esetében a Gabi-Gábor, Gyuri-Gyurka, Pista-Pityu nem minősülnek azonos névnek, hiszen a ló a név rávonatkozó alakját ismeri.

Fennmaradt a faluban egy történet, amely a következőképp szól. A szalki gazdától egy környékbeli atyafi lovat szándékozott vásárolni. Megalkudtak a jókiállású kancalóra, mert az ilyenkor szokásos próbának eleget tett, meg szép is volt. A vevő már fizetni akarta a ló árát, amikor eszébe jutott, hogy a ló nevét még meg sem kérdezte. Bár a próbánál elhangzott a ló neve, de ő azt nem figyelte meg a nagy izgalomban. Tehát megkérdezte a ló nevét. Erre mondja az eladó, hogy Mancinak hívják. A ló nevének hallatán a vevő felkapja a fejét és azt mondja: „Ne haragudj szomszéd, dején eszt a lovat nem vöhetöm mög, nem vihetöm haza, mer a feleségömmnek is ez a neve, oszt ha esetleg eszt a lovat szidom, akkó a szomszédok még aszt hiszik, hogy a feleségömmé veszekszök.” Ezért visszamaradt a lóvétel.

A csikó betanítása

A csikó szépen nőtt, fejlődött, lassan: „belenyött az anyja bőribe.” – szokták mondani. Ezt a két és fél éves, már betörésre alkalmas csikóra mondták, azt jelentette, hogy már hámba foghatják, munkát végezteshetnek vele. A szólásmondásnak két jelentése is van. Az egyik: már ráadhatják azt a lószerszámot, hámot, amit eddig az anyja viselt. A másik: már befogásra alkalmas a csikó, tehát csináltathatnak neki lószerszámot. A lószerszám tudvalevően lóbőrből készült.

A csikó betanítása nagyon türelmes, figyelmes munkát igényel. Ilyenkor a csikót el is lehet rontani, csökönyössé lehet tenni. Szalkszentmártonban a csikót fejlettségétől függően kettő és fél éves kora körül kezdték munkára tanítani. Azt tartották, hogy a fiatalabb csikót – ha az már elég erős és fejlett – könnyebb betanítani mint az idősebbet, mert az már akaratosabb.

A csikó betanítása úgy kezdődött, hogy először a kantárt, vagy másnéven *fejzót* tették a csikó fejére. Ez nem ment mindig könnyen, mert a csikó a zablát sehogyan sem akarta bevenni a

Bordás Lajos lakodalmi bívogatása, 1949. február 12. A lovak, Kati és Szöcske, 3 évesek

Bordás Ferenc lakodalma, 1958-ban. A lovak: Matyi, Csillag

A gyakorlott, tapasztalt ló, ha munka közben – főleg szántás közben – már kezdett fáradni, akkor igyekezett magán segíteni, mégpedig úgy, hogy a jobboldali ló, jobbra kilépett a barázdából, s így az ekevasa keskenyebbet fogott, ezáltal könnyebb volt azt húzni. Ilyenkor a gazda rákiáltott, hogy: „Csinos hal!”, s a ló szinte visszapöckölődött a barázdába. Itt meg kell még említeni, hogy az erősebb lovat még azért is fogták jobboldalra, hajszásnak, mert ez a ló ment a barázdában, (nálunk: *borozdába*) amelynek a feke a művelés következtében puhább lévén, jobban igénybevette a lovat, tehát az erősebb ló ment itt. Szántásnál, kapásnövények sorközi ekézésénél főleg szóval irányították a lovakat. Ha a csikót el akarták küldeni valahonnan, mert az ott láb alatt volt, vagy valami csintalanságot csinált, akkor a fülét kissé meghúzva, vagy a farára paskolva azt mondták neki, hogy: „Csött innen!”, „Csött onnan!”, vagy „Csötte!”.

A lovat igazán szerető szalkszentmártoni parasztgazda az ostort, vagy ahogy itt mondják, az *ustort*, a ló hajtásánál gyakorlatilag nem, vagy alig használta. Az igazi gazda a lovat nem *ustorolta*. Az ustorral csak pattintgatott, suttyogatott, vagy a vékony ustorszíjat csak úgy lazán ráengedte a ló farára, hátára. Az okos, gazdájával összeszokott lónak ez is elég volt a gyorsabb mozgás felvételére. Fiatalabb legénykék esetleg megtették azt, hogy a ló hasa alá csaptak az ustorral, hogy az peckesebben menjen. Azért a hasa alá csaptak, hogy annak nyoma ne látszon meg a ló bőrén. Azonban ez szinte mindig kiderült, mert az apa, a gyakorlott gazda, este, mikor a lovak hazamentek, részint szeretetből, részint a gyakorlatból eredő tapasztalat miatt végigsimította mindkét oldalon a tenyerével a lovak hasát. Ha ustorcspástól eredő hurka volt azon található, tudta, hogy az mitől ered, és ilyenkor a legényke sokszor nemcsak korholást kapott ezért, hanem néha bizony nyaklevest is.

A ló okos állat. Ezt a paraszti munkában használt ígáslovak is bizonyították. Községünkben a termelőségvetkezetek megalakításáig (1960) a határban, a földek területmértékénél az úgynevezett fertályos rendszer volt. Ez azt jelentette; akinek pl. egy egész fertály földje volt, meg még hozzá nyolcadja, oształékja, káposztaföldje, kenderföldje, annak a határban 8–12 db földje lehetett. A valóságban azonban ez több rész, mert volt család amelyiknek több fertály földje volt, de ezek a földdarabok az idők folyamán, örökösödések következtében megosztásra kerültek, de volt adás-vétel is. Ezért volt olyan gazdacsalád, akinek a határ minden részén – Csabanytól Dömökhegyéig és Gudmonfoktól Szippankóig – volt földje. Ez esetenként azt jelentette, hogy volt olyan gazdacsalád, akinek 25–40 db földje is volt a határban. Nahát ezeket a földeket a lovak mind ismerték. Ha mentek valamelyik dűlőben, akkor a lovak irányítás nélkül is rátaláltak a gazda földjére, s annak végén megálltak. Előfordult olyan eset is, hogy a gazda nem a legközelebb eső földön akart dolgozni, hanem egy azon túllévón, ilyenkor a lovak csak nehezen, vonakodva akartak továbbmenni.

A ló megszokta a gazdáját. Így leginkább csak annak a bánásmódját fogadta el. Sok esetet lehetne felsorolni, de példának csak néhányat említek. Balogh Lukácsnak igen jó, főleg szavakkal irányított lovai voltak. Nem voltak hozzászokva a hangoskodáshoz, kiabáláshoz. Tujner István kissé alacsonyabb ember volt, de annál nagyobb hanggal. Egyszer együtt voltak, amikor Balogh fogta be a lovakat a kocsiba. Odament Tujner nagy hangoskodva, hogy majd segít a befogásnál. Próbálta a kantárt az egyik ló fejére feltenni, de az a hangos szótól megrebbent és feltartotta a fejét úgy, hogy nem lehetett felkantározni. Azt mondta Tujner Balognak: „Bazd móg a lovadat, bolond e’, nem engedi magát főkantározni!” – Azt mondja Balogh: „Mönnyön innen, majd én, nízze így kő.” – Neki a ló szépen fel engedte magát kantározni. Erre Tujner megint elkezdett hangosan méltatlankodni, s a ló megint nyugtalan lett. Ezt Balogh nem álhatta meg, mosolyogva azt mondja Tujnernek: „Né nízzen rá, mer’ ez a ló féll a számártú”.

Volt olyan ló amely még a vödörben odatett vizet sem fogadta el idegentől. Nem ivott a vízből, csak szaglászott, meg horkantott. Előfordult, hogy a határban lévő itatókút vályújába csak beleszagolt a ló, de akármilyen szomjas is volt, valamiért mégsem ivott belőle. Sok ló, az idegen ember kézsimitását sem tűrte el. Volt olyan ló, amelyik ilyenkor még rúgott is, vagy összehúzva magát vizelt, vagy a farkával csapott.

A ló értéke

A helybeli és környékbeli vásároknak a szalki lóért nagyobb árat adtak mint a környékbeli községekből származóért. Ez a kiválasztásból, tartásból, gondozásból eredő jobb minőség miatt volt. Ezért a szalki gazdák közül sokan messzebb vidékről vásároltak csikót, vagy fiatalabb lovat olcsóbb áron, azt utána két, három évig tartották, s itt drágábban adták el. A szalki ember

főleg a Dunántúlra ment csikóért, különösen Sárbogárd, Bonyhád, Pincehely, Paks, Madocsa, Székesfehérvár, Enying vásárait látogatták. B. Szabó András (sz. 1913) Verebes István (sz. 1922) P. Horváth István (sz. 1925) visszaemlékezése alapján a második világháború előtt, az 1930-as években egy ló ára: 100–200 pengő volt. A forint megjelenése után: 2500–3000 forint volt egy ló ára. Ma, 1986–1987-ben egy ló ára 30–50 ezer forint.

A ló értékét meghatározta a kora és az egészségi állapota is. Itt a lovat általában 12–14 éves korig tartotta a gazdája, s utána eladta. De előfordult, hogy még 18–20 éves lovat is megtartottak, főként olyanokat, amelyek jó csikónevelők voltak, vagy valami igen kiváló tulajdonsággal rendelkeztek, s ezért a gazdájuk részint gazdasági, részint pedig érzelmi okok miatt nem tudott megválni tőlük.

A lóállomány csökkenése

A szalki ember szerette a lovát és büszke is volt rá. Féltette, óvta is. Volt olyan parasztember aki nyáron, kint a határban azért takarta le a lovát, hogy annak szép fekete szőre színét ne fakítsa ki a napsugár. Ilyen volt pl. O. Szabó Lajos, vagy másnéven: Tiszta Szabó Lajos.

Az eddig leírtakban többször foglaltam föl a múlt időben. Ez nem véletlen. Ugyanis a ló szerepe manapság már nem az, mint volt a második világháború előtt, de akár a mezőgazdasági termelőszövetkezetek megalakulása előtt is. Az egyik parasztember, Balogh Lukács (sz. 1926) így fogalmazott: „A ló együtt nőtt, együtt élt a parasztemberrel. A ló is eltűnik a régi parasztemberrel együtt.” Sok keserűség, lemondás volt a hangjában. Tehát érthető, hogy jelen korszakunkban a lótenyésztés sorsa és jövője állattenyésztésünk egyik legvitatottabb kérdése. Ma a falvakban, a mezőgazdaságban nagyon kevés lovat lehet látni. Manapság a ló egyre gyakrabban csak sporteszköz lesz.

A lóállomány csökkenése a második világháború alatt kezdődött meg. A háború a lóállományban országosan 60%-os veszteséget okozott, Szalkszentmártonban ennél kevesebbet. A községi főjegyző 1945. augusztus 2-án, a járási főjegyzőnek küldött jelentése szerint (1174/1945 szám) a „...háborús cselekmények folytán eltűnt... 385 db ló.” Ez a szám kevesebb mint fele az 1935-ös létszámnak.

A mennyiségi veszteség mellett igen nagy minőségi romlás következett be. A fajták összekeveredtek és a heterogén szaporítás még az 1940-es évek végén is rontotta a lóállomány minőségét. Ezért az 1950-es évek végére a lóállományt két csoportra lehetett osztani. Az egyik a fajtajelleget mutató, ismert, vagy ismeretlen, de valamilyen tenyésztési múlttal rendelkező egyedek, a másik a jellegtelen, más kifejezéssel, heterogén állományt foglalta magába.

Szalkszentmártonban, a lótenyésztés „virágkorában”, az 1930-as évek második felében és az 1940-es évek elején, többségben volt a melegvérű, és kevesebb a hidegvérű. A második világháború során innen is sok lovat elvittek, s ami megmaradt az is eléggé leromlott állapotban volt. Azonban az állapotok rendeződésével ismét fejlődésnek indult a lótenyésztés, ha csak pár évig is. Kezdték elérni létszámban is, és minőségben is a lehetséges színvonalat. A régi, szalkszentmártoni paraszti ismét kezdett magáratálalni, friss lendülettel fogott ismét a munkához. Lehetett és most már lett is ismét lova, és így egészsznek érezte magát, erősnek, aki a régi lendülettel dolgozhatik.

Azonban a mezőgazdasági termelőszövetkezetek 1960-as évi erőszakos szervezése ennek végleg pontot tett a végére. A lótenyésztés jövője felett maghúzták a lélekharangot. Sötét idők következtek a parasztra is, annak lovára is, és így egybevetve a lótenyésztésre is. Megindult a lovak – most már tudatos, tervszerű, mondhatni barbár módon történő – kiirtása. A termelőszövetkezetek megszervezése után összegyűjtötték a községben a kijelölt helyre a lovakat, s ezután megkezdődött a velük való spekuláció. Katasztrófálissá vált a lovak helyzete. Elindult az adás-vétel, a cserebere, a létszám brutális csökkentése. 1986 év végén a községben mindössze: 58 db lovat és 13 db csikót lehetett találni. Ezzel szemben, 1935-ben: 827 db ló, és 96 db csikó volt a községben. Az 1986. évi állapot az 1935. évinek mindössze 7,6 százaléka.

Hogy mennyire szerette a szalki ember a lovát, hogy az mennyire a szívéhez nőtt, azt mutatja a következő eset. Több gazda az erőszakos ráhatás ellenére sem akart beállni a termelőszövetkezetbe. A szervezők az agitációk során egyszer eltalálták a parasztok gyenge pontját, mégpedig azt, hogy ha belépnek a termelőszövetkezetbe, akkor ott is hajthatják a saját lovakat. Ez az érv győzött, és a vonakodó parasztok beléptek a szövetkezetbe. Sok gazda, még most is, ha a termelőszövetkezet szervezése szóbajön közöttük, nem a bevitt földjét emlegeti fájón, hanem a lovát. A lovaikról sokat tudnak beszélni. Minden gazda lovának volt valami

érdekessége, valami jelentősége, valami, ami említésre méltó. Ezeknek az embereknek a lószeregetését sok minden bizonyítja. Többek között az is, hogy amikor – adatgyűjtésem során – a lovakról beszélgettünk, akkor egy-egy régi, kedves lovuk említésénél az egyik elbeszélőnek hirtelen fátyolos lett a szeme, a másiknak pedig mosoly ült az arcára. Kinek hogyan! A téma mindenkinek kedves volt. A feleség ugyanúgy belemerült a lovakról való történetek elbeszélésébe mint a férj. Volt ház, ahova adatgyűjtésem során bemenne, azt kérdeztem, hogy van-e egy negyedórájuk számomra? S aztán úgy belemelegedtünk, a témába, hogy több helyen órák hosszákig, fél napig beszélgettünk, és mindig csak a lóról. Előkerültek a régi, kopott, gyűrött, sokszor nézett fényképek, amelyeket mind meg kellett nézni, mert hiszen valamelyik igen kedves, emlékezetes lóról készült. Több lakásban láttam hogy lóról készült fénykép bekeretezve a szoba falán függ. Így maradt ránk sok ló: fényképen megörökítve.

Bizony a lónak nagy becsülete volt. Annak hajtása is megtiszteltetés volt. Kenesei Bálint a családban való egyenrangúvá történő befogadására így emlékszik vissza: „Abban az esztendőben áltam ki az iskolából. Ez tizenhárom éves koromban volt. Ekkor hat osztályos volt az iskola. Egyszer, úgy ősz felé, azt mondja az apám: »Na gyerök, kiátá az iskolábú, má' ölég nagy vagy, mosmá odaühecc az ëső üllésre, oszt hajthacc, hajthadd a lovakat.« Ez bizony nagy megtiszteltetés volt a számomra. Ezután már aztán egyre többször hajtottam a lovakat, amit aztán úgy legénykoromra folyamatosan át is vettem az apámtól.”

A magyar lovasember – szokták mondani. Ha ez így van, vagy így volt, akkor ez a szalkszentmártoni emberre különösen vonatkozik, vagy vonatkozott.

Matics Pál

Balázs József Vezér nevű lován kilenc éves Julianna nevű leánya ül, 1940.

Egyházi fegyelmezés a Borsod megyei Lak református gyülekezetében (1758–1787)

A reformáció születésének pillanatában igen fontos feladatának tekintette a hívek *erkölcsi nevelését*. Hiszen, mint tudjuk, a régi hit megújításának *igényében* a feslett erkölcsök nem kis szerepet játszottak. (Elég a kolostorokbeli tobzódásokra, a bűnbocsátó cédulák árulására gondolnunk.)

A legrégebbi egyházi irodalmakban – a *II. belvét bitvallás, a heidelbergi káté* – megtaláljuk a *kiközösítést, az eklézsiakövetés* szankcióját, mely a megtévedt, bűnös hívek javítását szolgálta. Az 1562. évi *debreceni bitvallás*ban ugyancsak olvashatunk a vétkesek büntetéséről. Az öt évvel későbbi *debreceni zsinat* VII. kánonja fel is sorolja, kiket kell egy-két intés után kiközösíteni: a tolvajokat, a paráznákat, a részegeseket, a szitkozódókat, a hamisan esküvőket.¹ Az 1576. évi *bercegszöllősi zsinat* 28. cikkelye tovább bővíti a vétkek sorát: „Kitiltunk minden nyilvánvaló és céges bűnből heverő embereket: mint a részegeseket, hamisan esküvőket, szitkos átkozódókat, lopókat, paráznákat, kik uzsorával kereskednek, kik az anyaszentegyházban botránkozást tesznek”.² Ugyanebben az évben a *nagykőrösi* egyházban a bűnök sorát még az alábbiakkal egészítették ki: istenkáromlók, dohányzók.

Érdeemes felidézni a legrégebbi fennmaradt *kiközösítési* eseteket. 1639-ben a nagykőrösi feslett életéért „*kirekesztésre*” ítélték Dávidkánét, ugyanitt már egy kötél széna ellopásért is ez a büntetés járt.³

1661-ben Komáromi György debreceni prédikátor paráznaság miatt kirekesztette a gyülekezetből Diószegi Kiss István asszonylányát, aki a férjétől elválasztott.⁴

A „kirekesztés” mindig a vasárnapi istentiszteleten, a templomban történt. A bűnös a templom közepén ült fekete széken, feje fekete lepellel volt leterítve. Ilyenkor a prédikátor hozzá intézte az intelmeit, majd a bűnbánó ének elhangzása után⁵ a lelkész felsorolta vétkeit és kiközösítette. Ezután a bűnös bizonyos ideig nem hallgathatta az istentiszteletet, nem járulhatott az Úr Asztalához, sőt még a gyülekezet tagjainak is tilos volt vele beszélgetni. Aki ezt megszegte, azt is büntették.

Más források szerint nem a lelkész, hanem maga a vétkes sorolta el a bűneit és bűnbocsánatért esedezett.⁶ A XVII. században már kissé szelídült a büntetés: a templomon kívül meghallgathatta a kiközösített a prédikációt.

A kiközösítés és az ezt követő visszafogadás (eklézsia-követés) a XVIII. században kezdett széles körben elterjedni országszerte. A lelkész erkölcsre való felügyeletét a konsistoriumok segítették. A konsistoriumi tagok kötelessége volt bejelenteni a tapasztalt renitenkedéseket.⁷ A kiközösítést és az eklézsiakövetést II. József törölte el, de még a múlt század közepén is alkalmazták Erdély némely vidékein.⁸

„A kisújszállási anyakönyvi feljegyzések tanúsítják, hogy még az 1800-as évek első évtizedeiben oly intenzíven gyakorolják az egyházi fegyelmet, hogy a templom-elhanyagolókat a gyülekezet előtt nyilvánosan büntették.”⁹

A laki református egyházzól és az egyházi fegyelmet gyakorlókról

Lak község az egykori Borsod vármegye keleti szélén, Abaúj vármegye szomszédságában fekszik. Két szomszédja Tomor és Felső-Vadász – a Rákóczi-család ősi fészke – már Abaújban található. Lak első okleveles említése 1222-ből való. E században – mint Györfy Györgynél

¹ *Barla Jenő*: Eklézsiakövetés a régebbi kálvinizmusban. *Protestáns Szemle*, 1909. 368. és 371. old.

² *Kiss Áron dr.*: A XVI. században tartott református zsinatok végzése. Bp. 1882. 240. old.

³ *Barla* i. m. 370. old. Érdekes megjegyeznünk, hogy az esetet *Gárdonyi Géza* szépirodalmi magaslatra emelte. A szép Dávidkáné című novellájában. *Új Idő*, 1898. 39. sz.

⁴ *Sziúts István*: Debrecen szabad királyi város történelme II. kötet, Debrecen, 1871. 577. old.

⁵ *Szegedi Gergely* 1569. évben kiadott énekeskönyve nem véletlenül tartalmaz jó néhány bűnbánó éneket.

⁶ *Vajna Károly*: Hazai régi büntetések II. kötet. Bp. 1907. 194. old.

⁷ *Barla* i. m. 376. old.

⁸ *Tárkány Sziúts Ernő*: Az eklézsiakövetés. *Néprajzi Lexikon*, I. kötet. Bp. 1977. 659. old.

olvashatjuk – a borsodi vár körüli nemesi falvak sorába tartozott.¹⁰ Jelentőségét mutatja, hogy már a XIV. században az országos átlagot meghaladó pápai tizedet fizetett.¹¹

A reformáció viszonylag korán, már 1580-ban meghódította a lakiakat.¹² A legrégebb vizitációs jegyzőkönyv 1639. február 15-én rögzítette az egyház prédikátorának jövedelmeit: 10 köből bor, több szántóföld, keresztelejkor pedig egy tyúk a járandósága.¹³ A legrégebb laki iratok regestruma szerint 1669-ben a papi javadalmazás réttel is bővült, ugyanis Szász Ilona asszony végrendeletében erről gondoskodott.¹⁴

A laki református egyház lelkési hivatalában ma is megtalálható a legrégebb, keskeny protokollum, amelyet 1753-ban Nádaskai András prédikátor kezdett el vezetni. Ebben az úrasztalához tartozó eszközök, a lelkész fizetése, s az anyakönyvi rész után a 159–163. oldalon található *Az ecclesia fenyték gyakorlása 1758–1787.* című rész, amely vizsgálódásunk alapjául szolgál.¹⁵

A jelzett években az egyházi fegyelem első számú őrei a következő lelkészek voltak: 1758-tól Füleki Sámuel, 1763-tól Horváth Dániel, 1772-től Váradi Lázár, 1779-től Lebo János, 1882-től Zilahy Csizmadia Sámuel. Fegyelmezési ügyekben is hű segítők a consistórium tagjai voltak. Személyükről a tárgyalt időszakban nem egy alkalommal pontos tudomásunk van. 1759-ben a következők voltak tisztségviselők: Halász Takách Sámuel főkurátor,¹⁶ aki Borsod vármegye comissáriusa is volt, később igen tekintélyes alapítványt tett a sárospataki és a debreceni kollégiumoknak; Bassó Péter, Bassó Miklós, Nagy Rátz János, Baranyai István, Zilahy Csizmadia József, Balogh György, Fodor György, Szászi István és Konyha István. 1778-ban Bassó István, Bassó Miklós, Halász Takách Mihály, Szászi István, Konyha István. 1782-ben Ns. Fazekas Márton kurátor, Ns. Kassai Balogh György, Ns. Bassó István, Ns. Marakonyi István, Ns. Halász Takách Mihály, Ns. Aszalay András, Ns. Vitárius Ferenc.¹⁷

A laki református egyház fegyelmezése

A vizsgált időszak végén a laki felnőtt népesség 650 fő volt, akik 126 házban laktak. 256 volt a felnőttek száma, közülük 152 nemes és 104 adózó.¹⁸

A XVIII. és a XIX. században a református egyházhoz tartozott a népességnek csaknem 90%-a. Így a vizsgált időszak felnőtt református lakóinak számát mintegy 230 főre tehetjük. (Az 1795-ben felépült új templom ülőhelyeinek számát 320-ra készítették.) 1758 és 1797 között 58 „vétkező” személyt jegyzett fel a protokollum, tehát a lakosság viszonylag csekély része ítéltett *ekleziakövetésre*. A 82 esetből nőket csak 17 alkalommal kellett elítélni (20,3%). Még jellemzőbb: hölgyeket káromkodásban, részegségben, hamis esküvésben egyszer sem találtak vétkesnek.

A leggyakoribb vétségek, amiért „penitencia tartásra” és ekléziakövetésre ítélték híveket, a *káromkodás* és a *lopás* volt. A büntetéseknek több mint a felét ezek tették ki (31,7 és 23,1%). Ezt követte a *paráználkodás* és a házastársi *veszekedés*, 13 és 12%-os arányban. Az összes vétségeknek mindössze negyedét tette ki a *hamis esküvés*, a *templomi hangoskodás*, a *részegség*, a *pletykálás* és a *consistórium megvetése*.

Szinte valamennyi vétség szerepel tehát, amelyet az első református zsinatok felsoroltak. (Kivétel a dohányzás, amelyet e században már – úgy tűnik – engedélyeztek, valamint az uszorkereskedelem.) Meglepő ugyanakkor, hogy a zsinati határozatokban fel nem sorolt

¹⁰ Györffy György: Az árpádkori Magyarország történeti földrajza, I. kötet. Bp. 1963. 784. és 749. old.

¹¹ Ugyanott 750. old.

¹² Borovszky Sámuel: Borsod vármegye története. Bp. 1909. 98. old.

¹³ Ugyanott: a Laki Reformata Lelkész javadalma a Protocollum melyben a Borsodi Venerabilis Tractusban Lévo Predicatorok, Oskala Mesterek jövedelmeik befoglaltatnak c. gyűjtemény I. kötet, 1639.

¹⁴ Tiszáninnyi Ref. Egyházkerület Sárospataki Levéltára. Laki Ref. Egyház Iratai I. doboz. Zilahi Károly curátor 1854. évi másolata a laki regesztrumáról. 3. sorszám

¹⁵ A laki Ref. Lelkészhivatalban őrzött Protocollum I. kötete 1753–1790. 195–163. old. Ezúton is köszönetet mondok Orbán Zoltán lelkész úrnak segítségéért.

¹⁶ Részletesebben ld. Varga Gábor: Egy 1772-es laki végrendelet. Múzeumi Kurir. Debrecen. I. kötet 3. sz. 1987. 44–45. old.

¹⁷ Tiszáninnyi Ref. Egyházkerület Sárospataki Levéltára: Visitációs jegyzőkönyvek II. kötet 1757.

¹⁸ Dávid Zoltán (szerk.): Az első magyarországi népszámlálás. Bp. 1965. 321. old.

vétségek is előfordultak Lakon: a pletykázkodás, a házastársi veszekedés, a consistorok megvetése.

A laki református egyházban előfordult vétségeket a következő táblázat foglalja össze:

A vétkezés faja	Az ítéletek		Az eklézsiakövetésre ítélték száma
	száma	%-a	
Káromkodás	26	31,7	18
Lopás	19	23,1	13
Paráználkodás	11	13,4	8
Házastársi veszekedés	10	12,1	6
Hamis esküvés	7	8,5	4
Templomi hangoskodás	3	3,6	3
Részegség	2	2,4	2
Pletykázkodás	2	2,4	2
Consistorok megvetése	2	2,4	2
Összesen	82	100,0	58

A leggyakoribb vétségről, a *káromkodásról* elmondhatjuk, hogy már annak számított az „attázás”, a „teremtettézés” is. „Vitárius László minthogy attával s teremtettével káromkodott újabban, az Úr Asztalától eltítatik” – olvashatjuk 1759-ben. Máskor „szörnyű” és „fertelmes” jelzőkkel minősítették a káromkodást, nyilván nem bírta volna el a papír a súlyos szavakat. „Olasz János szörnyű káromkodásáról jótévő, édes Istenét és a Szent Gyülekezetet penitencia tartás által megkövette.” (1761). Fertelmes káromkodások vették az „ezer paraszt lelke” mondást és az Isten nevének „ördög attával való szidását” (1778).

A vétkesség bizonyosságához mindenkor *két tanú kellett*, ellenkező esetben felmentés született: „Józtik Péter Úr káromkodását, minthogy két Úr elégséges Tanúkkal nem mutathatta, azért a Szent Consistorium előtt bűnösnek nem találtatott.” (1762) A bűn súlyosságának megfelelően kellett bünhődni. A laki egyház esetében 3–6 napon át az istentiszteleten *fel kellett állni*. A gyülekezetbe való visszafogadás rendszerint a vasárnapi istentiszteleten történt. Így például „Varga György öt napi felállás után a káromkodás alól abszolált vasárnap reggel. „– olvashatjuk 1786-ban. Úgy látjuk, hogy a káromkodást a legsúlyosabban ítélték el, hiszen még a paráználkodásért sem kellett mindig olyan sok napon a templomban felállni. Így például: „Három Katalin mostmár Nagy István felesége harmadik nap reggel a Templomban fel állván a paráznaság alól abszolált.”

A második leggyakoribb vétek a *lopás* volt: 13 személy 19 esetben követte el. A legkülönbözőbb tárgyakra vonatkozott: mezőgazdasági termékek: szőlő, kukorica, dohány; ruházati cikkek: kendő, ingváll, csizma, gazdálkodási eszközök: fejsze, kantár, kötőfék.

Három személy esetében az ellopott holmik száma olyan sok, hogy fel sem sorolták. Ugyancsak többszöri lopásban találták Varga Katót is, aki „Tomorról Miser Házától 30 Poltzás Kendőt, Legenyi Istvánnétól ismét egy ingvállat. Ecclésiakövetésre inducáltatott.” – olvashatjuk 1768-ban.

A *paráználkodás* ugyancsak elől foglal helyet a gyakorisági sorrendben: 8 személy vétkessége 11 esetben jutott a consistorium tudomására. Ebben különösen „jeleskedett” a nemesi származású Debretzeni Anna, aki harmadszor is „megfattyazott”, vagyis törvénytelen gyereket szült. Utoljára így örökítette meg a jegyzőkönyv: „Harmadszori kurválkodásban való penitencia tartása, hogy három könyörgésben felállván vasárnap reggel a Templomban elbontásassék, Istenét és a gyülekezetet megkövetvén... abszoláltatott.” Ugyancsak súlyos büntetést kapott Ns. Adorján Mihály és Nagy Istánné: „Mind hat napokon reggel és este és vasárnap reggel a Templomban felállván penitentiáért abszoláltattak.” (1783)

A *házastársi veszekedések* résztvevőit is igyekezett a consistorium fékezni, javítani, mert találóan „ördöggel élésnek” mondták a házaspárok összekülönbözéseit. Volt eset, hogy az összeférhetetleneket különlakásra ítélték, miután az összebékítések nem jártak sikerrel. Így például Fazekas Istvánt és feleségét Perku Erzsébetet 1762-ben.

A laki református lelkészek és consistórium úgy látjuk, mindig törekedett az igazságosságra. Nemest és nem nemest, szegényt és gazdagot egyaránt elítélték. Nem tettek kivételt a consistórium tagjaival, és azok rokonságával sem. Ennek igazolásául elég megnéznünk az alábbi névsort, mely az ún. „visszaesőket”, a többszöri vétkezőket mutatja betűrendben. (Dólt betűkkel szedjük a consistórium tagokat.) Ns. Adorján Mihály káromkodás, Ns. Balogh István káromkodás, Bal Pataki Julianna paráználkodás, Ns. Debretzeni Anna paráználkodás, Ns. Fazekas István káromkodás, Horváth István házastársi összekülönbözés, Öreg Ns. Kondás Deli István lopás, Ns. Nagy István lopás, Ns. Ifjú Nagy István lopás, Ns. Nagy György részegség, Ifjú Pap András káromkodás, Szüts Erzsébet lopás, Ns. Vitárius László káromkodás, Varga Kató lopás, Ns. Zilahi Cs. József hamisesküvés. A többszöri vétkezők 66,6%-a nemesi származású. Közülük öt családból kerültek ki consistórium tagok a XVIII. században.

A consistórium igazságosságra törekvését legjobban mutatja a Ns. Zilahi Cs. József esete, aki bár maga is tagja volt e testületnek, mégis többször elítélték. „Zilahi József Úr, mivel előre vakmerőlegesen megesküdött, hogy 8 Rudnál nem több azon Szőlő Föld, amely a mérés után 9-nél, tíznél is nagyobb lett, ezért a Gyülekezetet meg kell kövesse.” (1759) 1762-ben ugyancsak eklézsiakövetésre utasították, mert a prédikátort hamislelkűséggel vádolta, s ismételen „hamisan eskütt.” Az eset különlegessége, hogy Zilahi édesapja Zilahi Cs. János 1730-ban Zilah városából jött fel Lakra, mint prédikátor. Testvére ugyancsak lelkész volt, 1782-től éppen Lak községben.

Amikor a consistórium már nem tudott a többszöri visszaesőkre hatni, akkor a vétkezők tudomására hozta, hogy legközelebb a Nemes Tekintetes Vármegye kezére (azaz törvényre) adja őket. Ilyen esetről olvashatunk 1782-ben, amikor a visszaesőket *alba levél* adásra kötelezték: „Alább megnevezett Személyek jelentjük, valahol illik, hogy már egy néhány rossz tselekedetben találtatván lopásban, egyebekben és e szerént mind Belső, mint Külső Birák Uraiméknak sok bajok volt velünk; azért hogy több bajok, hogy ne lenne velünk és életünket meg jobbítanánk, tehát arra kötelezzük Magunkat ezen Albánk erejével, a Nemes Consistórium előtt, hogy ha többé az eddig való meg feledkezésünkhöz hasonlókat tselekszünk, a Tekintetes Nemes Vármegye kezéhez adjanak Birák Uraimék bennünket ezen albánkkal egyben. Szüts Erzsébet, Nagy István, Ifjú Nagy István.”

A templomi helyes viselkedés szorgalmazására 1763-ban ezt olvashatjuk a jegyzőkönyvben: „Senki ezután a Templomban sem szóval, sem veszekedéssel ne botránkoztasson, se mások bántására ne szöjjön vagy ne kiáltozzon, mert valaki ez után tapasztaltatik vagy Nemes vagy Nemptelen légyen, büntetést el nem kerülheti.”

Két ilyen esetet is találunk 1767-ből és 1787-ből. Az egyiket így örökítette meg a protokollum: „Idős és Ifjú Bassó Mihály Feleségeik a Templombéli Széken Ülés miatt összeve háborodván, kívül osztán illetlen beszédekkel egymást illették.” Mivel nyilván első alkalommal történhetett meg velük, a consistorok a paróchián békéltették meg őket, előttük követték meg egymást.

Az eklézsiakövetés a visszaesések ellenére komoly hatást gyakorolt a vétkezőkre. Mindenképpen szegényt jelentett. A szegény nemegyszer igen látványosan is érzékelhető volt: „Konyha Pál iszonyú káromkodásáról, Kondás Deli István hamis esküvésrül sűrű könny hullatások között mindketten meg esett Bűnökről mind a jó Istent, mind a Szent Gyülekezetet megbékéltették.” (1759)

A szegényt bizonyítja, hogy egy esetben, 1758-ban, valaki még a nevét is kivakarta a jegyzőkönyvből.

Varga Gábor

HÍREK

Nemzetiségi találkozó Bánkon...

A hazánkban élő szlovákok immár hagyománynak számító augusztusi „seregszemléje”-t, 24. alkalommal tartották meg a Nógrád megyei Bánkon. A rangos esemény, melyre határainkon túlról is érkeztek, ökumenikus istentisztelettel vette kezdetét. A felvonuláson a falu főutcáján 23 együttes több száz táncosa, dalosa, zenésze ropt a táncot. Vasárnap a faluban címmel a helyi szabadtéri színpadon mutatkoztak be a művészeti csoportok. A kirakodóvásárt, sztrapaçskafőzést sem nélkülöző vigadalom nemzetiségi bállal zárult.

Szabó Sándor felvétele – MTI

A lövétei cukkélet¹

Novembertől farsang végéig, szombat és vasárnap kivételével, naponta *sötétedés után éjfélig* (tizenkettőig) tartott a serdülők és felnőttek spontán táncalkalma, a fonó, ahogy az egykori Udvarhely megyében lévő Lövétén nevezik – a *cukk*. Szomszédonként gyűltek össze, húsz-huszonöten, külön a *leányocskák*, – a *leányok* és külön a fiatalabb, illetve az idősebb *asszonyok*, naponként váltogatva, mindig más-más helyen.

Az 1950-es évek végéig szegenként körülbelül hat cukk volt. Egy leányocská-, egy leány- és 3–4 asszonycukk. A vénasszonyoknak külön is volt cukkjuk, de legtöbbször a fiatalabb asszonyokkal fontak, akiket mesékkel szórakoztattak. Egyik cukkból nemigen pártoltak át a lányok, az asszonyok a másikba. A legények viszont eljártak egyik falurészről a másikra is. Egy este a legény csapat így több cukkban is megfordult.

A játékos, szórakoztató, többnyire táncal egybekötött összejövövek között a fonónak különösen jelentős szerepe volt a lányok és asszonyok életében. Ma már Lövétén sem létezik a hagyományos fonó. Cukkba, *kötőkébe* mennek a fiatal lányok és asszonyok, ahol horgolnak, kötnek, varrnak, de már nem fonnak, mert az ötvenes évektől kendert nem természetnek. Játék és tánc sincs.

A székely asszonynak ennekelőtte télen ugyancsak kellett serénykednie, mert ahogy mondják: „Az nem volt ügyes asszony, aki tavasszal, amikor a fecske megjött, nem új gyapot ingben engedte el az urát a templomba.”²

A cukkban ezért egy-egy őszi és téli este meg kellett fonnioi egy-egy orsónyi *kender*, *csepű*- vagy *gyapjúfonalat!* Ahogy András Józsefné Balázs Margit néni mondja: „Akkortól, hogy a kánya veresedik, egy lúdfejnyi orsót kellett fenni az asszonyoknak.”³ Az asszonyok csak fontak, a leányok olykor kézimunkáltak is, például csipkét horgoltak az abrosz közepébe.

Az asszonyok és lányok munka közben beszélgettek, aztán énekeltek *katolikus szenténeket* és *világít*. Fonódalaik közt nincsenek munkadalok; általában érzelmi, mulattató jellegűek.⁴ A fonókban a tizes-húszas években elég gyakran a *kalendáriumból* olvastak fel idősebb, 55–60 éves férfiak, akik jobban, folyékonyan tudtak olvasni. Főszegén például Balázs János bá olvasott fel az *asszonycukkbán*. Ezenkívül a férfiak *meséltek* is. Elbeszélték azon a nyáron történeteket, vagy a mésszel járás viszontagságait, hogyan jutottak el a Mezőségre, miként cserélték be törökbúzára a meszet és hasonlókat.

Farsang idején az asszonyok cukkjában divat volt a *pótlás*. Az egy cukkba járó asszonyok–leányok összepótlak: mindenik vitt tojást, cukrot, lisztet és tésztát sütöttek belőle. Ezenkívül vitték italt is (pálinkát, bort vagy sört). Törökbúzáat főztek, aztán jót mulattak. A „pótlás” ma is elterjedt szokás a lövétei cukkban.

Nagyban dívott a farsangi *maszkurázás* is, 1936-ig. Más cukkbeli leányok, legények felöltöztek különféle *maszkurának*: férfinak, gyermeknek, ördögnek, cigánynak, s elváltoztatott hangon bekérezkedtek, vitték a *posztótárisznyát* az élelemnek. A fonóbeliek a maszkurákkal táncra kerekedtek!

A 16 éven aluli fiataloknak nem volt szabad látogatni a *leánycukkot*. A leányocskák ki is várták a sorukat rendszeren. Ha valamelyik vállalkozó kedvű *legényecske* mégis betévedt, „Szita kell-e vagy kovász?” – tréfás kérdéssel tessékelték ki. Előfordult az is, hogy a *nagylegények* kivezették a cukkból, s „Máskor ülj honn” (otthon) felkiáltással a Homoród patakában hosszan megsétáltatták.

A megszegényítettnek büntetésből meg kellett innia egy *kupányi* (1 és 1/4 literes fazék)

¹ Részlet a Táncalkalmak, táncszokások, táncrend Lövétén című kéziratból, 1981. szerzőségemben, Tamás Margit néven. Elhelyezve a Kolozsvári Babes–Bolyai Tudományegyetem Archivumában. Ezúton is megköszönöm szíves adatközlőimnek, az általam vezetett Orbán Balázs Néprajzkör tagjainak és Katona Ádám művelődéstörténésznek értékes segítségét.

² Gyapoting: a siritett gyapotonalat kenderrel öltötték a vászon szövésekor.

³ A *kánya veresedik*: A Kányabangita (*Viburnum opulus*) ősszel veresedik – októberre érik be vörös bogyótermése.

⁴ Külföldi példákkal ellentétben a magyar *fonódal* párosító, csúfoló, szerelmi, tánc- és játékdal. Magyar Néprajzi Lexikon II. Bp., 1979.

Lövete, 1929

vizet. A legényecske, ha megitta az egy *kupa* vizet, a cukkban – legénynek nyilvánították. Előfordult az is, hogy kínálójával szembeöntötte, s lett akkor abból verekedés.

A felavatott legénynek joga volt dohányozni, kocsmába, fonóba és vizitába járni, a lányt a felnőttek táncába vinni. Ritka esetben a legény másként: éppen táncudásával bizonyította érettségét. A ma 65 éves Tókos István például 15 éves korában a „közepszegi” asszonycukkbán az asztalon táncolt az anyjával: „Énekszóra járta a csárdást virtusból, hogy megmutassák, onnan sem esnek le”.⁵

Köztudott, hogy az ifjúvá serdült fiatalembert az egy korosztállyal előtte járó legények sok helyütt ceremóniális eljárásokkal fogadták tagjaik közé. Az avatásnak szokásszerű feltételei voltak, amelyeket teljesíteni kellett. Így a munkával összefüggésben: a legény jól tudjon kaszálni, ki tudja kalapálni s meg tudja fenni a kaszát, megrakni a szekeret stb. Máshol fizikai erejét és ügyességét kellett bizonyítani, például meg kellett birkóznia a legénybíró által kijelölt másik legénnyel, vagy egy nehéz kőgolyót a völgyből a hegyre kellett felvinnie. A próba után a kocsmában keresztapát választott a nagyobb legények közül.⁶ Löveten a 16 éven felüli, testileg fejlett serdülőket általában különösebb avatás és próba nélkül fogadták be a legények-leányok soraiba.

A cukkbeli szórakozások

A legények 8 óra tájban a kocsmából csapatostul, *csordásan* érkeztek a leányfonókba, a leányok mellé ültek és szivarozva (cigarettaízva) kártyáztak.

Körülbelül 10 óra körül kezdődött igen népszerű párosító játéku a *párizsbajtás* vagy *párizsolás*. A legények összegyűjtötték a guzsalyakat, és a sarokba tették, az ajtó mögé, majd elfoglalták a – szoba közepére húzódó – leányok székét. A peróleumlámpát közben kioltották.

A *párizsbajtó* legény aztán a sötétben *elboradta* (elvezette kézenfogva) a leányokat, és a legények ölébe ültette. Ez a szerepkör a régiségbeli táncmulatságokban is általános volt az

⁵ Szabolcs megye némely falvaiban az új legénynek az asztal tetején kellett táncolnia annak bizonyítására, hogy szűk helyen és egy helyben is el tudja járni a különböző figurákat, a tánc fordulatait. (Pesovár Ferenc: A magyar nép táncélete. Bp., 1978. 13. old.)

⁶ *Legényavatás – Magyar Néprajzi Lexikon* III. Bp., 1980.

Képek Lövétéről, 1929.

Idős Kovács István felvételei; Szöllősi Mibály reprodukciója.

Udvarhely széki Nyikó-mentén – olvassuk Krizától, a Vadrózsákban: „egy főbb osztotta szét a fejrénépeket a táncolni vágyó férfinépnek!”⁷

A párizsolást Lövétén egyszer játszották egy este. S mert minden fiatal kedvelte, fennmaradt a második világháború után is, az 1950-es évek derekáig. Adatközlőim emlékezete szerint mintegy fél óráig tartott a párizshajtás, amely „Szabad a csók!” kiáltással kezdődött. A párizshajtó oltotta és gyújtotta meg a lámpát. A játék elfajulása miatt a leányoknak rendszerint kérniük kellett, hogy a lámpát gyűjtsák meg. Orbán Mihály Pataki szerint párizshajtáskor volt verekedés is az alkalmatlan időben történt lámpagyújtás-oltás miatt. Adatközlőim nem emlékeznek arra, hogy valamelyik leány vagy legény tiltakozott volna a párosítás ellen. A szemfülesebb leányok megsúgták párizshajtónak, hogy kivel *párosítsa* őket. Játék közben volt leánycsere.

Az 1930-as években viszont egy málészájú legényt, Balázs Pista Jánost azzal tréfálták meg a legények a leányok cukkjában, hogy párizshajtáskor a leánynak felöltöztetett Mihály Lajos Szűcsöt vezették hozzá, akivel a játékszabály szerint csókot kellett váltania.

A párizshajtás alatt természetesen nem volt csend: viháncoltak, énekeltek – majd táncre perdültek.

Az 1940-es évektől új, szintén párosító játékkal egészült ki a leányfonóbeli szórakozás: a *kútbaesőzéssel*. Ezt rendszerint már 8 órakor kezdték. A *kendőt* (törülközőt) levették az *ajtószegről*, bogra kötötték, s a megbízott *hajtó* legény kezébe adták. A *bázi leány* az ajtó melletti széken helyet foglalva a „kútbaestem! ki húz ki?” – kiáltással kezdte a játékot, nyomban megnevezve azt a legényt, akivel csókot akart váltani. A hajtó legény a törülközővel megérintette vagy megcsapta a kért személyt, aki a csókváltás után a leánnyal helyet cserélt, s folytatódott a játék tovább, de a szereplők cserélődtek. Ez a játék *lámpavilágnál* folyt le.

A leányok és legények játszották a cukkban a *tyúkszaros-földezés* nevű mérkőző játékot is. Két legény leült szembe egymással, kezüket összefogták. Vállon fogta őket egy-egy legény, s azoknak a hátára felült egy-egy legény vagy leány, akik kinyújtott karral egymás kezét megragadták és húzták maguk felé a másikat. A játékban az veszített, aki eldőlt. Az erősebbek ugrálva kiáltozták: Miénk a föld! Miénk a föld!⁸

Kedvelték az ún. *fatányérozást* is. Ezt a kitalálós vagy beugratós játékot a leányok és asszonyok egyaránt játszották.

A leányok, illetve az asszonyok leültek körben a földre és fatányért vagy *födőt* dugdostak egymás szoknyája alá. Egy közülük középen állt és kereste, s ha nem volt elég ügyes, még a fenekére is kapott a fatányérral, így adták tudtára, hogy hol keresse. Ha megtalálta, helyet cserélt azzal a személlyel, akinél volt a fedő vagy a tányér.

A legények vitték a *bangszerest* magukkal a cukkba, s ha valami okból ez elmaradt,

⁷ Kriza János: Vadrózsák. Bukarest, 1975. 478. old.

⁸ Eléggé elterjedt másik mérkőző játék az Erdélyszerte ismert *csizmaszárzás*. Magyarkeszűben is gyűjtöttünk ilyen tanítványaimmal, 1980-ban.

⁹ A *lovétei nemes megye története 1848-tól vezetve* című kézirat 94. lapján (a község római katolikus plébániahivatalában).

énekszóra táncoltak a leányokkal – miközben a leányok guzsalyai egy sarokba voltak lerakva. (Guzsalylopás és kiváltása csókkal itt nem volt szokásban, mint más faluban, mert a párizsolás és kútbaesőzés bőven adott alkalmat a csókolózásra.)

Tehát játék végeztével csaknem mindig *táncra kerekedtek*. Többnyire hangszeres kíséret nélkül, legfennebb olykor hegedűre, klánétára, gyakrabban furulyára, pipirülésre, legtöbbször azonban csak füttyre, énekszóra *csárdást* táncoltak. A két világháború között leány- és asszony fonokban *szájmuzsikára* és *hermonikára* is táncoltak.

A leány fonóban a legények kezdték a táncot, *magukra a leányok egyet sem sérültek, hanem fontak ész nélkül*. Az asszonyok egy ideig fontak, majd táncot kezdeményeztek: ők kérték föl egy *sérülésre* a körükbe el-ellátogató *házasembereket*. Illő volt a más urával is táncolni. Az öregasszonyok viszont a cukkban soha nem táncoltak hanem – a beszélgetés és énekelgetés mellett – legfennebb a *lőcsözéssel* (utánzó játékkal) szórakoztak. Nyolcan–tízen szorosan egymás ölbe ültek egy székre, és ringatták magukat jobbra-balra. A legerősebb volt a *hajtó*, aki az ingás ritmusát addig gyorsította, amíg szétterülve földre estek valamennyien. Alkalmanként a padlóra ültek, s úgy lőcsöztek. A *vénemberek* néha beültek közéjük és beszélgettek.

A fonóbeli játékok jókedvre hangolták a fiatalokat, öregeket: az asszonyok, leányok kezében szaporábban pergett az orsó. Szégyen lett volna akármelyik este nem fenni meg az orsónyi fonalat!

A cukk erkölcsi megítélése

A lövétei egyházközség történetében olvasható, hogy Lakatos Gáspár plébános „Megbotránkozva a közerkölcs romlásán” a község előjáróival többször kénytelen volt „razziát” tartani a leányfonókban. A pap kifogásolta a fiatalok nagyon hosszúra elnyúlt párizshajtás játékát: „Hogy sötétben miképpen szórakoznak a fiatalok szülői felügyelet nélkül, szégyenletes még rá gondolni is.”⁹⁹ György István községi bíró és Márton Ferenc megyebíró társaságában 1927-ben este 11 órakor rajtaütött az éppen javában párizsoló cukkon, és azzal fenyegette meg a mintegy 40 fiatalt, hogy a játék megismétlődése esetén „irgalmatlanul elpálcáztatnak”. Az egész társaságot szétzavarta, és jelentette az esetet a főszolgabírónak meg a csendőrségnek. A szülők körében azonban nem talált egyértelmű megértésre lelkipásztoruk *regulázó eljárása*, és efféle kijelentéseket kellett elkönyvelnie: A pap miért nem marad este otthon, miért zavarja a fiatalokat? Addig mulassanak, míg fiatalok!

Adatközlőim jól emlékeznek az esetre, amikor ugyancsak Lakatos Gáspár lelkész és Márton Ferenc megyebíró a húszas évek derekán összetűzött a legényekkel. A pap az előjárósággal be akarta tiltatni a párizshajtást, de a legények ellenállásába ütközött, akik emígy adták tudtára, hogy hiábavaló „a fáradságuk”: Nézzen körül, mind katonaviselt legények vagyunk, s közöttünk egyiknek sincs bitangja! (Márton Ferenc bának volt kettő, s ugyanannyi a papnak is.)

Adatközlőim szerint a cukkban szexuális kapcsolatra sohasem került sor. Előfordult viszont elég gyakran a leány hazakisérésekor. Az 1920-as években s azelőtt, sőt azután is napjainkig gyakori eset Lövétén, hogy a legény *vizitába ment*, és a szülők *otthagyatták*, othálatták a leányt.

Mihály Ferencné Orbán Anna (1915) hallotta a nagypjától, hogy az 1900-as évek előtt a lövétei leány, ha megterhesedett, büntetésből meztláb háromszor meg kellett kerülnie a templomot.

Olsvainé Tamás Margit

A Balatonfüredi Szeretetház (1870–1932)

Magyarországon az 1868-as népoktatási törvényt követően pedagógiai kibontakozás kezdődött. A liberális gondolkodású Eötvös József kultuszminisztériumi állásokba a legképzettebb világot járt szakembereket ültette. Közéjük tartozott a svájci tapasztalatszerző úttjáról hazatért pedagógus, Molnár Aladár is.

Ő – már mint miniszteri osztálytanácsos – vetette fel 1870-ben egy hazai szeretetház alapításának gondolatát. Pestalozzi nevelési és oktatási elveinek megvalósítását (a tanulás és a termelő munka összekapcsolását) tűzte ki célul. A magyarországi intézet modelljét a Bern melletti bachteleni intézetben látta. Indítványát többek között a Budai Népevelési Egyletben is fölvetette, és a felállítandó iskola célját a következőképpen fogalmazta meg: "...Magyar, Erdélyországban is a közönség buzgalmának segítségével e sok veszendőből (gondviseletben szegény, rászorult, de nem bűnöző gyerekek) kezdetben talán egypár százat, majd később egy pár ezret megmenteni és munkás cselédekké és iparosokká nevelni fel..."¹

A svájci gyakorlati pedagógia magyarországi meghonosítására már korábban is történt kísérlet. 1845-ben a Debrecen melletti Zeleméren szerveztek hasonló intézetet. Ehhez a mintát Fellenberg és Wehrli intézetei szolgáltatták. A Gönczy Pál vezette iskola rövid életű volt, mivel a szabadságharcot leverő cári csapatok 1849-ben teljesen feldúlták.²

Molnár Aladár a felállítandó szeretetház helyét Balatonfüreden jelölte ki édesapja, Molnár Dénes iskolaszéki elnök villájában,³ vezetésére pedig az Eötvös hivatalos meghívására Magyarországra érkező Wéber Edét javasolta és bízta meg. Az intézet igazgatóhelyettese Écsy László lett, fővédnöke pedig a Balatonfelvidéki Népevelési Egylet, amely 1870. november 25-i közgyűlésén igazgatótanácsot választott. Ennek tagja lett többek között Molnár Aladár, Eötvös József és Jókai Mór is.⁴

A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium indítványára országos gyűjtés indult az intézet javára. A közadakozásra szólító felhívás igen eredményesnek bizonyult, hiszen viszonylag rövid idő alatt 32 687 Ft 33 krajcár gyűlt össze, amelyhez Eötvös a minisztériumi költségvetésből 17 000 Ft államsegélyt adott.⁵ Ez az összeg már elegendő volt arra, hogy az intézet néhány heti fennállása után saját helyiséget vásároljon. A szeretetház létezését 1870. november 21-től számíthatjuk, mivel ekkor vették fel az első árvát (Bertalan Imrét), és Molnár Aladár már december 18-án meg tudta vásárolni az 1782-ben épült Széchenyi-féle kastélyt.⁶ Ebben az épületben működött a balatonfüredi szeretetház egészen 1932-ben bekövetkezett megszűnéséig.

Az intézet feladata nemcsak az anyagiilag vagy erkölcsileg veszélyeztetett gyermekek nevelése és oktatása volt, hanem az ilyen intézetek részére tanítók képzése is. A szeretetház – a nevelőotthon mellett – elemi és felső népiskola, ugyanakkor tanítóképző is volt. Az oktató-nevelő munka családokban zajlott, melyek élén egy-egy családtanító állt. A pedagógiai munka fontos része volt a munkaoktatás, amely nem csupán a háziipari tevékenységek oktatását jelentette (kefekötés, szalmakalapfonás stb.), hanem a gyümölcsstermesztés és a szőlőművelés elméleti és gyakorlati képzését is. Ez utóbbiakhoz kiváló terepül szolgált az időközben a szeretetház fiókinézményévé lett Balatonfüredi Szőlőműves Felsőnépiskola tangazdasága.

A növendékek száma az induláskor 13 volt, ami 1871. augusztus végéig 22-re növekedett.⁷ Negyven év alatt 504-en kerültek ki az iskola falai közül. A rövid életű tanítóképzésben pedig mindössze kilencen kaptak ún. szegénynevelői oklevelet.⁸ Közülük néhányan a szeretetház tanítói lettek.

A nevelő és gondozószemélyzet kezdetben hét főből állt. Ezek: Wéber Ede igazgató, Bede Dénes családtanító, Wéber Emma háziánya, Kanovics József vallástanító, az intézeti orvos, a főzőnő és a vincellér.⁹ Az 1898–1899-es tanévben a nevelőszemélyzet az igazgatón kívül már két hitoktatóból és három családtanítóból állt. A segédszemélyzet létszáma is nőtt, hiszen a főzőnő mellett ekkor két szolgáló is dolgozott, de volt szabó, kocsis, béres és mindenes is. Rajtuk kívül alkalmaztak még két bejáró mosónőt és egy havibéres munkást a külső konyhakert rendben tartására.¹⁰

A szeretetházba vallási és nemzetiségi különbség nélkül felvehető volt minden olyan hat és tíz év közötti árva, aki szellemileg és testileg megfelelt az intézet követelményeinek. A növendékeket még ruhával is ellátták. A családokba életkor szerint válogatták őket. Az 1898–1899-es tanévben például az 1. családba a legidősebbek kerültek, akik már a 6. elemi járták. Ők végezték a konyhakerti, faiskolai és gazdasági munkát. A 2. családba az ún.

középkorúak voltak beosztva, a 4. és 5. elemi osztályból. Feladatuk – a lakóhelyük előtti díszkert gondozása mellett – az 1. család kisegítése volt. A 3. családot a legkisebbek alkották. Ők még csak az elemi iskola 1., 2. és 3. osztályát járták. Mivel némelyikük öltözködni sem tudott önállóan, ezért egy-két nagyobb fiú volt melléjük beosztva. A kicsinyek feladata egyébként az udvar tisztogatása és a díszkert rendbentartása volt.¹¹

A növendékek tizenhat éves korukban hagyták el a szeretetházat. További sorsukról az iskola értesítőiben találunk adatokat. Így például 1898-ban heten kerültek ki az intézet falai közül. Kettőn asztalos mellé szegődtek, mások a szíjgyártó, kovács és vincellér szakmát választották. Kettőn pedig pékek kívántak lenni.¹²

Fontos elmondanunk, hogy az intézetben a tanítás és a nevelés kizárólag magyar nyelven folyt. Azonban 1871 végéig a tanítási órákon megengedett volt a német nyelv használata. Erre azért volt szükség, mert az akkori igazgató (Wéber Ede) a magyar nyelvet még nem sajátította el. Nyelvi gondjai azonban hamarosan megszűntek. Egy balatonfüredi szolgabírótól egy év leforgása alatt megtanult magyarul.¹³ A legtöbb növendék is magyar anyanyelvű volt. Az 1880–1881-es tanévben például 46 magyar, 12 szlovák, 2 román és 1 német nemzetiségű gyermek tanult a szeretetházban.¹⁴

A balatonfüredi intézet kezdetben még gazdaságilag is eredményesen működött. A töretlen fejlődésben az első visszaesés 1887-ben következett be, amit az elégtelen anyagi ellátottság okozott. Ekkor a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium gyors közbelépése mentette meg az iskolát a csődtől.¹⁵ Végül 1890-ben sor került az államosításra. Ezt követően az intézet felvette Rudolf trónörökös árvájának a nevét, és mint Balatonfüredi Állami Erzsébet Szeretetház működött egészen 1932-es megszűnéséig.

Az iskola jelentőségét mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy „62 év alatt 672 otthontalanná vált, utcán csavargó, a társadalomból kiteszított árva gyermek került vissza a normális életbe, s mindnyájan az akkori társadalom becsületes és munkálkodó részeseivé váltak”¹⁶ A kor egyik legjelentősebb pedagógiai vállalkozásának tekinthetjük, amely további hazai szeretetházak létrehozását inspirálta.

Pintér László

¹ Néptanítók Lapja, 1870. november 17. 689. old.

² A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszternek a közoktatás 1870. és 1871. évi állapotáról szóló, s az országgyűlés elé terjesztett jelentése. Buda, 1872. 111. old.

³ A mai Jókai Mór u. 4. szám alatti épület.

⁴ Zalai Tanközlöny, 1871. január 12. 9. old.

⁵ *Kotnyek István*: A zalai népoktatás Eötvös minisztersége idején. Gölcseji Helikon. Honismereti Közlemények 4. Kisfaludy Sándor emlékszám a költő születésének 200. évfordulójára. Zalaegerszeg, 1972. 118. old.

⁶ Az arácsi Széchenyi-kastély és a Szakiskola története 1782–1935–1985. A balatonfüredi Széchenyi Ferenc Szakközépiskola és Szakmunkásképző Intézet 50 éves jubileumi kiadványa. Balatonfüred, 1985. B.A.G. 27. old.

⁷ Zalai Tanközlöny, 1871. augusztus 24. 242. old.

⁸ Magyar Paizs, 1910. november 24. 2. old.

⁹ Zalai Tanközlöny, 1871. április 20. 121. old.

¹⁰ A balatonfüredi Erzsébet-Szeretetház VII. értesítője az 1898–1899. tanévről. Összeállította: *Kanovics György*. Veszprém, 1899. Krausz A. fia ny. 4. old.

¹¹ Uo. 10. old.

¹² Uo. 7. old.

¹³ *Hulej Endre-Ö. Kovács József*: Wéber Ede és Helvécia. Egy svájci polgár Magyarországon. Helvécia, 1987. Helvéciai Állami Gazdaság. 18. old.

¹⁴ *Kotnyek István*: Alsófokú oktatás Zala megyében 1918-ig. Zalaegerszeg, 1978. Zala Megyei Levéltár. 192. old.

¹⁵ Zalamegye, 1887. január 30. 3. old.

¹⁶ Az Arácsi Széchenyi-kastély és a Szakiskola története 1782–1935–1985. Balatonfüred, 1985. B.A.G. 50. old.

Gyertyános – egy Gyimesből kirajzolt település

Az 1930-as évek vége felé a gazdasági válság a Csík megyei Gyimesvölgyében is éreztette hatását. Az életminőségek (létbiztonság, hit, remény) veszélybe kerülnek és tömeges elvándorlás indul meg közeli és távolabbi települések felé, ahol jobb megélhetést reméltek. Egy felsőloki ember boldogulást keresve elvetődött Háromszékre is, ahol az Esztelnek és Kászton fölötti havasokban erdőpásztornak és vadörnek állott be. A Keleti-Kárpátok vízválasztóján túl, ahonnan a vizek, patakok már Moldva felé folynak, 1938-ban megtelepedett a Lóberc hegység tövében. Majd családját is magával hozta munkahelyére és otlatmat nyertek azok is.

Két-három év elmúltával a Gyimesekből újabb családok indultak útnak, hogy szerencsét próbáljanak a Nemere, valamint a Nagy Sándor hegycsúcsok lábainál meghúzódó völgyben.

1942. április 15-én négy család Csíkszeredán, Nyergestetőn, Kásztonújfalun és a Jakabfalvi fürdőn keresztül Gyertyánosra szekerezett. Először meghúzódtak két-három hétig Baconi András vadór tanyáján, majd felkerekedtek s végleges szálláshelyet keresve a két Tankó család a Székelt patakában, a másik két Bodor testvér familiája pedig a Torok patakában vert tanyát. Az akkor sűrű erdőkkel borított völgyben először kalibát építettek ideiglenesen, majd a nyár vége felé fenyőszálakból kör alaprajzú, földdel és fakérgel borított kúpalakú burdét. A következő években égetéssel, irtással kitágították tanyájuk körüli helyet, hogy állatállományuk számára legeltetésre alkalmas területet nyerjenek. Közben a második világháború után 1946–1948 között újabb családok érkeztek Gyertyános völgyébe, akik a Láp elnevezésű helyen telepedtek meg. Ott épített magának és két családós fiának meg vejének Ambrus Imre otlatmat ígérő otthont.

Az ideiglenes szálláshelyeiket, a földbe bemélyített, leveles ágakkal befödött kalibát, meg a fenyőszálakból kúpalakban összerakott burdét, időtállóbb és kényelmesebb házak váltották fel fokozatosan. Legtöbbször egyszertű, ereszes, zsendellyel fedett lakóházat építettek, melyet később nyárikonyhának használtak, miután fenyőbornákból nagyobb kétszobás (konyha + szoba), cseréppel fődött házat emeltek. A lakóházaik felépítéséhez szükséges anyagokat közvetlen környezetükből nyerték. Az alapfalakat terméskőből rakták, arra felhúzták ácsolt fabornákból a falakat, s hajlékaikat végül szintén a saját maguk által elkészített faszindellyel fődtek be. Azután agyagot kerestek és azzal tapasztották be a házak falát. Gazdasági életképességük növekedéséhez elengedhetetlenek voltak más épületek is. Állataik tartására istállókat építettek, melyek egyben széna tárolására alkalmas csűr szerepét is betöltötték. Azonkívül kétszintes kamrákat is építettek. Annak alsó szintjét a lejtős hegyoldalba vajták be, belül kirakták kővel, majd arra ráhúzták bornából a második szintet. Általában élelmet, nagyobb méretű faedényeket, gabonaféléket és lisztet tároltak benne. A gyertyánosi telepek telküket vékonyabb fenyőfalécekből készített karántípusú kerítéssel kerítették körül. Azon belül épületeiket nem zsúfolták össze, hanem elég szellősen, nagyobb távolságra egymástól építették fel. Külön sejtet alkottak a lakóépületek, s azoktól külön kerítés választotta el a gazdasági udvart csűrrel, istállóval, ahová a telek főbejáratán át léptek be közvetlenül az állatok, s csak mögötte kezdődött a második udvar. Telekhelyüket úgy választották meg, hogy azon keresztül egy bővebb vízű csermely folyjon keresztül, ez adta az emberek és a nagyállatok számára a vizet. Telkük nagysága rendszerint akkora volt, hogy öt vagy tíz szarvasmarha eltartására szénafüvet lehessen rajta kaszálni. Állataikat nyáron és a meleg évszakokban kint a havasokban legeltették. A szénát és a sarjút lombtakarmánnyal is kiegészítették. Juhaik számára fenyőgallyakat vágtak le fenyőfák alsóbb ágairól, s azokkal vézelték át a tél végi meg a kora tavaszi heteket. Nyaranta szénacsinálással foglalkoztak. Habár a település tengerszinti fekvése viszonylag magas, mégis megpróbálkoztak többé-kevésbé sikerrel növénytermesztéssel is, elsősorban burgonyával.

A férfiak különböző fakitermelő vállalatoknál dolgoztak, s fizetésük egy részét élelmiszerekben kapták kézhez. Így jutottak liszthez, cukorhoz, sóhoz. Az asszonyok és a leányok csemeteültetvényekben dolgoztak és így egészítették ki jövedelmüket. Táplálékukat gyűjtögetéssel és vadászattal pótolták. Nyáron különböző ehető gombákat, gyógynövényeket, erdei gyümölcsöket gyűjtöttek, amit aszalással, füstöléssel tartósítottak.

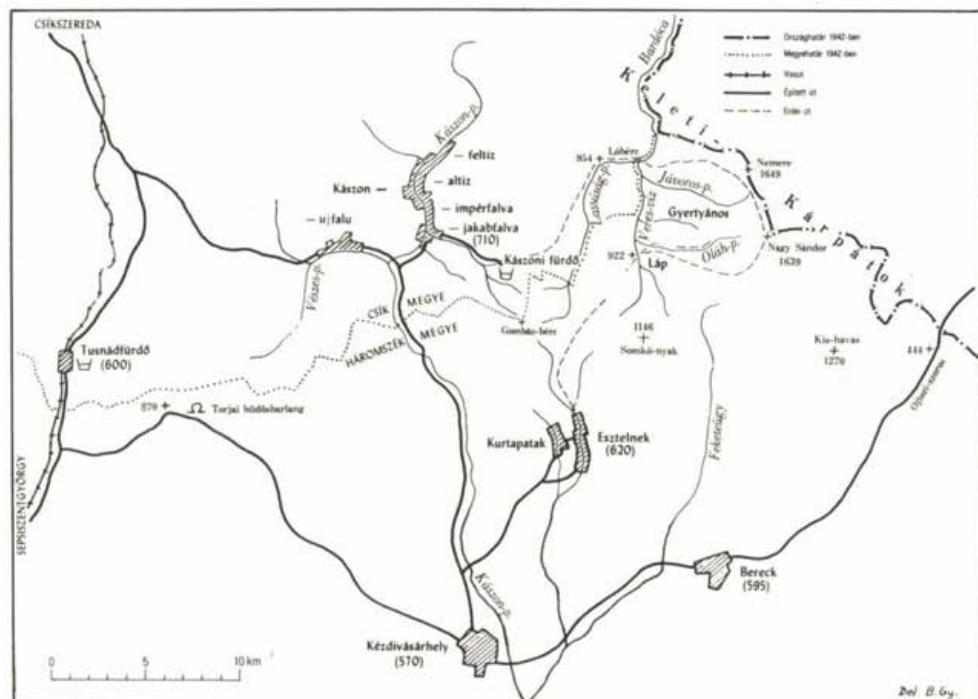
A kis település az 1960-as évek elején élte virágkorát. Akkor 18 család lakott Gyertyánosban. Baconiak, Tankók, Bodorok, Ambrusok családjainak telkei egy-egy tömbben, egy-egy patak-völgyben helyezkedtek el. Szerették a gyermekeket, s általában 8–10–12 gyermek zsbongott egy családnál. Az 1950-es évek végétől külön tanító járt fel a telepre, ahol saját erejükkel iskolát

építettek a Láp melletti Csorgónál. Pinti Ferenc, Bálint Ibolya tanítók hosszú éveken keresztül vállalták az eldugott település gyermekeivel való foglalkozást. Az iskolaépületben berendezett tanítói lakásban telente összegyűltek, hagyományos énekekből és táncaiból műsorokat állítottak össze. Csoportjukkal a meggyésítés előtti időkben Kézdivásárhelyen meg Esztelneken többször is részt vettek kulturális rendezvényeken és versenyeken. Viseletüket egészen az 1960-as évek elejéig megtartották és hordták is. Attól kezdve fokozatosan tulipános ládáikba került a női katinca, ing, öv, bernyóc, ujjos, zeke, valamint a férfi harisnya, a hosszú kieresztett ing, bőr dészű és a himzett bárnybőr mejrevaló.

Az 1960-as évek végén a fiatalokat elcsábították a közeli Kézdivásárhely ipari vállalatainak könnyebbnek ígérkező munkalehetőségei. Mivel az V–VIII. osztályos gyermekek iskoláztatását helyben nem lehetett megoldani, ez sok törődést jelentett számukra. 1978-tól a településen megszűnt az alsó tagozatos, I–IV. osztályos iskola, s ezzel gyermekeik tanítása bonyolultabbá vált. Így az 1970-es évek végén felgyorsult az elvándorlás. A középkorúak Esztelnekre, Kurtapatakra húzódtak, ahol megtelepedtek a helységek széléin, s pástorkodással, elsősorban juhászattal kezdtek foglalkozni. A fiatalabbak Kézdivásárhelyen ipari vállalatoknál kaptak munkát, s tömbházakba költöztek. Az öregebbek közül többen fokozatosan elhaltak, s a telepen temették el őket. Az 1980-as évekre már csak egy állandó lakosa maradt Gyertyánosnak, Tankóné Farkas Erzsébet. Négy lánya – Annus, Teréz, Ilona és Agnis – Kászonban, Esztelneken és Kézdivásárhelyen alapított családot. Hetente egyszer több mint 10 kilométert gyalogolva látják el édesanyjukat élelmiszerekkel, aki 77 évesen még két fejőstehenet eltart. Egymagában él a Keleti-Kárpátok bércei között téli hóviharakban, tavaszi és őszi esőzések idején, amikor a telep megközelíthetetlenül válik, s az utolsó emberi lélek is több mint 10 kilométerre található.

A meleg hónapokban megelégnék Gyertyános élete is. Ilyenkor állataikkal a faluba behúzódtak, szénacsínálás idejére pedig a „városiak” is feljönnek. Házaik nagy részét karban tartják, vállalják a kétlakiságot, mivel teljesen nem tudnak elszakadni havasi településüktől. Tankó Erzsébetnél próbáltam választ kapni arról mi volt az, ami idehozta és idekötötte őket.

Amikor Gyimesfelsőlokon megélhetésük bizonyalanná vált, olyan helyet kerestek, ami egykori szülőföldjükhöz hasonló természeti környezetet nyújtott. Gyertyános is távol helyezkedik a lakott településektől, egy hegyi út köti össze Esztelnekkel és Kászonnal. Az őket

körülvevő erdő oltalmat, megélhetést adott. Fokozatosan újraalkották ugyanazt a tárgyi környezetet, ami őket Gyimesfelsőlokon is körülvette. Irtással terjeszkedtek az erdők felé, legelőket és kaszálókat hódítottak el a természettől.

Tárgyi világukat természetes anyagokból teremtették meg. Lakóházaikat, gazdasági épületeiket, kerítésüket, egyszerűbb bútoraikat fából készítették. Valósággal belesimultak a természetbe életmódjukkal, tárgyi világukkal. Térkihasználásukat az említett szellősség jellemezte. Épületeiket nem zsúfolták egymás mellé, házaikat nem töltötték meg fölösleges tárgyakkal. Csak a legszükségesebb, funkcionális javak előállítására törekedtek. Egy-egy lakóházban csak tűzhely, ágy, tálal, asztal, szék, padlóda, ruhatartó kaszten kapott helyet. Nem törekedtek presztízsjelző, cifra holmik felhalmozására, sem ruházatukban, sem lakbrendezési tárgyaikban. Értékkrendszerükben elsősorban a nagyállatok foglaltak kiemelkedő helyet. Szarvasmarha és a ló mellett a juhot meg a szárnyasokat kedvelték. Azokból is csak annyit tartottak, amennyire szükség volt családjaik ételmezéséhez és eladásuk révén költőpénz beszerzésére.

Időhasználatuk is a természet rendjét követte. Mérőeszköz nélkül tagolták idejüket. A 24 órából álló nap természetesen folyamatahoz igazodtak. Kakasszóra ébredtek, ellátták állataikat, megmosakodtak, megreggeliztek, majd erdei munkát végeztek, vagy nyáron állataik számára szénát készítettek. Mikor a nap az égbolt legmagasabb pontjára hágott megpihentek, megebedeltek, s csak délután folytatták munkájukat. Este ellátták állataikat, megmosakodtak, megvacsoráztak, még egy darabig elbeszélgettek a *szürkönyben* – általában megbeszéltek a holnapi tennivalókat – s azután lefeküdtek. Ugyanez a ráérősség érvényesült a naptári év tagolásában is. Pontosan nyilvántartották és betartották a munkaszünetnek számító vasárnapot, jelentősebb ünnepnapokat. Mindig tudták, hogy hány hét múlva következik ez vagy az az ünnep.

Hitéletüket is a természetben élő ember bölcsessége, nyugalma határozta meg. Hiányzott belőlük a külsőségekre, felszínes dolgokra való koncentráció. Természet ajándékának tartották az életet, a gyermekáldást. Értékelték a fiatalokban rejlő szépségeket, s nemzedékükre több figyelmet és gondot fordítottak. Megnyugvással, természetességgel viszonyultak az élet végességéhez, a halálhoz is. Temető- és nyugvóhelyet a természet ölen, fenyőfák árnyékában választottak maguknak, tehát abban az életkeretben, amelyben addig is éltek.

Helyet, teret és időt fordítottak az általuk „szép” kategóriájába tartozó tárgyi és szellemi értékeknek. Télen és a racionálisan meghatározott időközökben következő ünnepek idején fektettek hangsúlyt a társas életre. Elsősorban a fiatalabbak jártak ilyenkor össze. Együtt szórakoztak, táncoltak és énekeltek. Ilyenkor előkerült a hegedű meg a gardony is. Táncaikat és énekeiket még a Gyimesvölgyéből hozták magukkal. Az ottani népköltészeti örökséget tartották és érezték magukénak, a háromszékeikétől idegenkedtek. (Azok meg is vetették őket archaikusabb életfelfogásuk és kultúrájuk miatt.) Lakásaikat ünnepnapokra díszes textiliákkal, csereggel, festésekkel, szőnyegekkel, felvetett ággyal tették ékeesebbé. Ilyenkor kerültek elő mértéktartó módon díszített ünnepi ruhadarabjaik is. Az esküvőre készített viseletet féltve megőrizték és abban temetkeztek el.

Gazdasági, adminisztratív és emberi okokból a Nemere, Nagy Sándor és a Lóbérc között meghúzódó gyertyánosi település az 1970-es évek végére fokozatosan elnéptelenedett. Ezt a törvényszerű folyamatot nem lehetett megállítani. Lakosai szétszóródtak kisebb-nagyobb, koncentráltabb településekre. Életükből valami hiányzik, amiért nosztalgikusan tekintenek egykori településük felé. Homogén környezetüket, természetközpontú világukat mely biztonságot, távlatot adott, nem találják. Félszegen mozognak új, mesterséges életterükben. Nem érzik a szél, az eső, az erdők fainak szabad suhogását, s magukat meg nem érkezetteknek, valamitől megfosztottnak tudják.

Pozsony Ferenc

A jéggyártás múltjából

A háztartásokban, élelmiszerüzemekben és boltokban, egészségügyi intézményekben tartósításra régen használtak jeget. A jég kezdetben a természet ajándéka volt (most is az), de a technika fejlődésével megkezdődött a mesterséges jéggyártás. Gyermekkoromat falun (Mersevátton) töltöttem és még ma is emlékszem, hogy télen a kisbíró végigdobolta az utcákat, hogy minden háztól egy ember menjen „gyeget vágni”. Az akkori rendelkezések szerint minden faluban, városban „gyégvermet”, jégpincét kellett létesíteni és azt télen jéggel feltölteni.

Szombathelyen még ma is van Jégpince út és annak domboldalában a Jégpince, egy barlangszerű üreg, amely már régen használaton kívül van. A város 1915-ben jéggyárat létesített. Az az évi Közigazgatási Közlöny (XXVII. szám 5. o.) méltatja az eseményt: „...örömmüknek adunk kifejezést, hogy Magyarországon egy községi üzem megkezdte működését és ez – a szombathelyi – a háború dacára is idejére elkészült.” A polgármester közli, hogy a városi jéggyár július 1-jén megkezdte működését és ugyanakkor a jég eladását és házhoz szállítását is.

Amikor 1924-ben Szombathelyre kerültem mint középiskolás diák, már nem a kisbíró dobolt a jégvágásról, hanem jegeskocsival vitték ki a megrendelőkhöz a jeget. A gyár megbízottja „a ház elé való érkezését a ház udvarán kürttel jelzi”, mert a jeget a lakásba nem vitték be. De ilyenkor az utcákon is végighangzott a jelzés, hogy „itt a jeges, a jeges”. Ma már mindez a múlté, nincs szükség jéggyártásra, a jég szekrényből akkor vesszük ki a jeget, amikor akarjuk és a falvakban is megszűnt a jégverem.

Ezután a jégnek szinte ingyenes előállításáról szólok. A természet és az emberi találékonyság példáját láttam 1939–1940 telén Csonán. Fagy, víz és fakeretek kellett hozzá. Nem azt állítom, hogy máshol nem lehetett ilyen, de én itt láttam és itt fényképeztem.

A sörlerakat épülete mellett sűrű favázás, keretes állványokat készítettek és ezek fölé „Segner” kereket szereltek egy cső végére. A kútvizet az állványoknál magasabb tartályba nyomatták fel és onnan csövön a kerékhez vezették, amely a víz nyomására megindult és végigszórta, permetezte az állványokat és ezeken a víz jégcsapokká fagyott. Az 1. kép a gyártás első napjaiban mutatja a kereteket. Láthatjuk, hogy az alsó részen (földszint) még jóval kevesebb a jég. A 2. képen már az alsó részen és a létrán is jól látható a jég „hízása”.

A jéggyártás mennyisége, gyorsasága a hőmérséklettől függött. A folyamatos gyártáshoz állandó fagy kellett. Emlékezetem szerint kedvező időben 6–7 nap alatt készült el egy széria. Az is előfordult, hogy a meleg hatására a jég csöpögni kezdett.

Így jutottak tiszta jéghez helyben, a csornai sörlerakatnál, 50 évvel ezelőtt.

Kovács Jenő

Kimnach Károly naplójából

Kimnach Károly (1821–1901) ősei a protestáns üldözések elől vándoroltak Németországból hazánkba, a XVIII. sz. elején. Dédapja és nagyapja pozsonyi városi építőpallér, édesapja a budai városi tanács építómestere volt. Kimnach Károly 1842-ben ügyvédi vizsgát tett és Buda közigazgatásának kötelékébe lépett mint „tiszteletbeli tollnok”. Nyugalalmazott székesfővárosi pénztári ellenőrként ment nyugdíjba. Naplóját 1841-től 1899-ig vezette. A 3 kötetes, gótbetűs napló ezer oldalnál hosszabb. Az itt közölt részleteket dédunokája Magirius Gyuláné Dörre Erzsébet válogatta és fordította. (Szerk.)

Szent István napja 1860

Mind észrevehetőbb lett az önállóságáért küzdő nemzeti áramlat. A légkör egyre nyugtalanabbá vált. Mindez eleinte csak jelentéktelen külsőségekben mutatkozott meg, mint pl. a kanászkalpok, a fokossal ellátott hosszú botok hordása. A nemzetellenes kormány érezte, hogy kezei meg vannak kötve, nem volt képes erőszakkal szembeszegülni ennek a látszólag veszélytelen sürgés-forgásnak. Engedték, hogy a vízfolyás patakká, folyóvá, folyammá nőjön azzal fenyegetve, hogy mindent magával ragad. Ilyen tünetek között közeledett a Szent István-napi ünnep, melyen az agg hercegprímás Sátowszky pontifikálta a főpapi misét. A résztvevőknek nemzeti díszruhában kellett megjelenniük. Én is csináltattam magamnak egy elegáns fekete öltönyt, amely karddal, kucsával, kócsagtollal együtt igen sokba került (280 forint). Még sohasem láttam Szt. István-napi körmeneten ilyen méreteket. Ezek vettek részt, ugyancsak ezek nézték. A díszmagyarba öltözött urak és asszonyok pompás látványt nyújtottak, míg a német tisztviselők frakkban vagy sötétzöld egyenruhában szinte komikusnak látszottak. Az ünnepség befejezése után, amikor az öreg prímás ezüsttel díszített pompás fogatán a Zsigmond kápolnából várbeli palotájába hajtattott. Kocsija mellett jobbról és balról egy-egy ezüstsínórozású huszár lovagolt, a kocsin hátul pedig két, drága ruhába öltözött ifjú állt, akik hatalmas, selyemből készült zászlókat lobogtattak. Megrázó élmény volt, amikor az agg prímás palotája erkélyén megjelent és *áldást* osztott az összegyűlt tömegnek, mialatt több ezer hang énekelte a himnuszot. Ettől a naptól kezdve nem lehetett az utcán, a szalonokban mást látni, mint magyaros öltözékeket: atillát, zekét, Zrínyi-, Thököly-viseletet stb. Az öltözéket sarkantyús csizma és csinos kalap egészítette ki.

A nemzeti megmozdulások idején *Als Dorf Károly* vette át a pest-budai német színpad vezetését. Jeles együest állított össze. Az operának kitűnő erői voltak, igazi műélvezetet nyújtottak. Alsdorfer rajongott a színházért ritka színvonalas előadásokat rendezett. E kedvtelése nagy áldozatokba került, ehhez a pénzt dr. Joh. Nep. Heinrich adta, aki az összeget biztonsági okból Alsdorf saját tulajdonára, a tabáni Rácfürdőre telekkönyvileg betábláztatta. Amikor Alsdorf rengeteg adóssága miatt kötelezettségeinek már nem tudott eleget tenni, lemondott az igazgatóságról. A Rácfürdő a hitelező tulajdona lett, aki később világfürdővé alakította át és ezáltal a nagyon értékét 1 milliónál többre növelte.

Nyugtalan politikai helyzet, kolerajárvány, 1866

A politikai helyzet tarthatatlannak látszott. A nép elégedetlen és bizalmatlan volt, valaminek történnie kellett. Suttogtak a király megkoronázásáról is, de ezt senki sem vette komolyan. Az elmúlt 10 év tapasztalatai eléggé megmutatták, hogy az ígéreteknek nincs biztos alapjuk, az udvar már nem sokáig lesz képes ellenállni a nemzet jogos követeléseinek.

Ilyen nyugtalan légkörben terjedt el az a hír a testvérvárosban, hogy Budán, az ún. Rácvárosban (Tabán) fellépett a kolera, s a járvány már sok áldozatot követelt. De megállapították, hogy az éretlen gyümölcsök mértéktelen fogyasztása okozta a betegséget, így a dolog nem

annyira nyugtalanító, mint ahogyan beszélük. De augusztus 10-e óta már 81 megbetegedést tartottak nyilván, melyek között halálesetek is előfordultak. Az egészségügyi hatóság intézkedett a járvány elterjedésének megakadályozására. Felszólították a hivatalokat és a lakosságot, hogy a legszigorúbban tartsák be az előírásokat.

Tagadhatatlan, hogy a koleraveszély közepette élünk. A naponta csaknem óránként vonuló halottas menet és az állandó harangkongás annyira megrázta a lakosságot, hogy sokan ki sem mertek mozdulni otthonukból. Még az erős idegzetűek is nehezen viselték e borzalmakat. Sétálni indultunk a zöldbe, a Svábhegy lábához, de a folytonos harangozás, az előttünk elhaladó 6–7 halottaskocsi olyan megrázóan hatott ránk, hogy megfordultunk és haza lovagoltunk. Ki lehetett ebben a gyászos időszakban biztos abban, hogy családját egészségben találja?

A járvány még javában tartott, mikor a közönség megnyugtatóására a harangozást, majd a temetési menetet kísérő lélekkharang megszólaltatását is megtiltották a hatóságok. Ez a lakosságot kímélő intézkedés volt, legalább nem kellett minden pillanatban a halálra gondolni.

A budai közúti vasút (1870. szeptember 11.)

Mindenki örült, amikor felmerült az a gondolat, hogy Buda és messzire nyúló elővárosai – Tabán és Óbuda – között állandó összeköttetést hoznak létre. Remélték, hogy a városrészek közötti olcsó és rendszeres személyforgalom fellendíti az áruforgalmat, a kereskedelmet is. A lakosság élénk érdeklődése, részvétele, az adott utazási lehetőségek zsúfoltsága bizonyították a közúti vasút szükségességét. De az utópisztikus remények, amelyek a partmenti vonal kiépítése után a part szépítésére, tisztaságára vonatkoztak sajnos szappanbuborékként pattantak szét. Erről nem a vállalkozók, hanem sokkal inkább azok a tényezők tehettek, akik mint háztulajdonosok nagyon kevéssel, vagy semmivel sem járultak hozzá a gyönyörű partszakasz rendezéséhez, szépítéséhez, ragaszkodtak a régi szokásokhoz, megcsontosodott nézetekhez, nem gondoltak a jövőre, arra, hogy milyen nagy mértékben meg tudnák változtatni, valóban gyönyörűvé tudnák tenni a budai part látképét. A Közúti Vaspálya Társaság bevonásával intézték az ügyeket. Nem maradhatott minden érintetlen! Sok vitát váltott ki az útvonal kijelölése, a sínek lefektetése. A későbbiekben a közlekedési szabályok betartásának kérdése volt állandóan napirenden.

Jelenleg gyakori a szabálysértés – pl. a lovak gyors hajtása, a jelzések mellőzése – ezek a tragikus balesetek fő okai. A rendőrségnek vagy nincs fogalma a balesetekről, vagy elhanyagolják a jegyzőkönyvek felvételét.

Megemlítem, hogy ezekről a város lakossága is tudomást szerezzen, az alábbiakat: augusztus 28-án a zugligeti vonalon Danczer János napszámos gyorshajtás következtében a közúti vonat kerekei alá került, feje széttroncsolódott és a helyszínen meghalt; szeptember 4-én ugyanezen az útvonalon és Pesten is gázolás történt; december 10-én Eidenbauer úr szamarát terítette le a rohanó vagon Budán.

Ilyenek és kisebb balesetek majdnem naponta előfordulnak. Nagyobb figyelem és jobb utcai világítás segíthetne a helyzeten.

A budai szüret idejének meghatározása (1870. szeptember 24.)

Házmánn polgármester rendkívüli közgyűlést hívott össze, melynek egyedüli feladata a szüret időpontjának megbeszélése volt. A szüret a budaiak számára nagyon fontos, a környező hegyek évente 300–350 ezer akó bort adnak. A szőlőskertek tulajdonosainak egyáltalában nem mindegy, hogy az őszi időszakban 8–14 nappal előbb vagy később szüretelnek-e, hiszen éréskor egyre növekszik a szőlő cukortartalma.

Petrovics városi tanácsos beszámolt a szőlőskerteket bejáró küldöttség újáról, tapasztalatairól: azt ajánlják, hogy az esős és hideg időjárásra való tekintettel kezdjék a szüretet október 3-án. A szőlőművelésben jártas szakember, dr. Entz más véleményen volt. Analizálta a szőlőfajtákat, érési idejüket és mérésekkel bizonyította, hogyan növekedett a must cukortartalma, jelenleg 16 fokos, 8 nappal ezelőtt 13 fokos volt – mondotta. Fontosnak vélte a szüretelés elhalasztását, hogy a bor, ha nem is kitűnő, de legalább élvezhető legyen. De hiába érvelt! A tulajdonosok félték a kockázattól. Szavazásra bocsátották a kérdést: október 3-án vagy 10-én szüreteljenek? A szavazatok 26–26 arányban megoszlottak. Végül a kedvezőtlen hideg, szeles, csapadékos időjárást tekintetbe véve kitűzték az időpontot, október harmadikát.

A közgyűlésen még egy kérdés került szóba. Klemm Antal interpellált, vázolta a koldus-helyzet megoldatlanságát. Megjegyezte, hogy főleg nyomorék katonák foglalkoznak koldulással, ezáltal nemcsak a lakosságot zavarják a sétautakon, a nyilvános szórakozóhelyeken, hanem bizonyos fokig az egyének és a tulajdonok biztonságát is veszélyeztetik. Kovács városkapitány hozzáfűzte, hogy a K. u. K. katonaság városparancsnoksága is folyamatosan részt vesz a helyzet javításában, szülőföldjükre küldik az ilyen egyéneket, de egyszerre csak megint megjelennek.

A pest-budai átkelés (1870. október 19.)

Amikor felmerül a Lánchíd megterhelésének a kérdése, a biztonságra való tekintettel mindig előtérbe kerül, hogyan lehetne minél előbb megnyugtatóan megoldani a személyszállítást a Duna két partja között csónakokkal vagy valamilyen más célszerű módon pl. gőzhajókkal.

A gondolat semmiképpen nem új. Már sok évvel ezelőtt, még az abszolutizmus idején az akkori, mindenképpen jobban fegyvelmezett rendőrség, különösen balesetek előfordulása után, kitartoán szorgalmazta a rendszeres átkelés megvalósítását. Hogy ez a hatóság sürgetése ellenére sem sikerült, ennek oka a hidak korlátozó előírásaiban, a szabadalmakban és abban a nem lebecsülendő tényezőben rejlik, hogy a kisebb járatok különösen nagy jövedelmet nyújtottak a híd-részvényesek monopóliumának. A gőzhajók, melyek a legkényelmesebb, leggyorsabb, legbiztosabb összeköttetést tették volna lehetővé Buda és Pest különböző kikötői között a fennálló monopólium és a Gőzhajózási Társaság elé állított súlyos feltételek miatt nem tudták átvenni a már hosszú idő óta pártfogolt személyszállítást.

A Híd Társaság vonakodását azzal indokolta, hogy saját kis átkelő csónak-járataik mindig briliáns bevételt értek el. Hogy a közönségnek bemutassuk a személyforgalom jövedelmezőségét egyrészt az evezős csónakokon, másrészt a kis gőzhajókon, 3 évre visszamenő kimutatást közlünk a szállított személyek számáról és a bevételről.

I. Csónakok forgalma

1867-ben	621 633 személy	37 297 Ft	98 Kr. bevétel
1868-ban	904 086 személy	54 245 Ft	16 Kr. bevétel
1869-ben	1 980 445 személy	64 826 Ft	70 Kr. bevétel
Összesen	3 506 264 személy	156 369 Ft	84 Kr. bevétel

II. Gőzbajók forgalma

1867-ben	502 534 személy	15 085 Ft	68 Kr. bevétel
1868-ban	564 168 személy	16 929 Ft	— Kr. bevétel
1869-ben	497 741 személy	14 950 Ft	29 Kr. bevétel
Összesen	1 564 443 személy	46 964 Ft	97 Kr. bevétel

A számokból kitűnik, hogy a csónakokon 1 041 721 személlyel többet szállítottak és 109 404 Ft 87 Kr. összeggel volt nagyobb a bevétel.

A személyek biztonsága, minden forgalmi akadály elkerülése és a szükséges közlekedési színvonal fenntartása érdekében még két gőzhajót kellene üzemeltetni. A Duna Gőzhajózási Társaságnak jobban figyelembe kellene vennie, hogy a szabályszerűen közlekedő helyi járatokból nagy jövedelem remélhető. A hídmonopólium megszüntetése után a forgalom Pest és Buda között jelentősen emelkedik, ennek egy része gőzösökre esik, ha a Duna Gőzhajózási Társaság a menetjegyek túl magas árát hajlandó lesz leszállítani.

A budai első honvéd zászlóalj zászlójának felavatása

Az esemény tegnap, 1870. november 13-án, vasárnap zajlott le a Várban a fő plébániatemplomban. A főoltár közvetlen közelében levő helyeket a hivatalos személyeknek tartották fenn. A templom többi részét a nagyközönség foglalhatta el, belépőjegy nélkül. A zászlóánya, Klotild főhercegnő 11 órakor jelent meg a templomban. Útközben a Szentháromság-téren egy

¹ Budán 1862-ben építették az első közúti vasutat a Pálfi-tértől a Zugligetig, ezt követte 1865-ben a Lánchídtól Óbudáig vezető vonal. (Ford.)

kirendelt honvéd, a templom kapujában a főpapok fogadták és a trónszékhez vezették. Kisérete a trón két oldalán foglalt helyet. A hercegprimás tartotta a szentmisét.

A misét követte a zászlószentelés, a szögek beverése. A szög, melyet a zászlóánya használt majd fel, ezüstözött tálcán egy aranyozott kalapács mellett feküdt.

A primás rövid beszéde után a zászlóánya átadta a díszes zászlószalagot a koszorúzó lánynak, aki azt felkötötte. Ezután a szentháromság nevében az első szöveget a hercegprimás, a másodikat a királyi fénnség nevében a belügyminiszter verte be, majd következett a zászlóánya, után a honvédelmi miniszter, a honvéd főparancsnok, a zászlóalj parancsnok, a fő udvarmester, Buda szabad királyi város polgármestere és végül az ünnepségre hívott vendégekre került a sor.

A mise befejezése és a zászló átadása közötti időben József főherceg gyalogezredének kitűnő zenekara játszott Leibold karmester vezényletével.

Majd a honvédek ünnepélyesen felesküdték a zászlóra, Te Deum és áldás után a honvédség díszindulója hangzott el. Buda városa ezen az örömnapon a zászlóalj legénységét megfelelő módon megvendégelte, borral és szivarral is bőségesen ellátta.

Naplójegyzet az olasz hadifogságból

Több mint hetven esztendeje, hogy véget ért az első világháború. A történészek már számtalan koncepció alapján megírták a történeteket. De a történész – könyvtárakban, vagy otthon az íróasztalánál dolgozik. Amit leír, az mindig általános, sosem konkrét. Amit leír, az bizonyos forrásanyagra támaszkodik. A háborúról szólva pedig konkrét az, amit ott írnak, a szögesdrót mögött a lövészárokból, avagy a szögesdróttal körülvett fogolytáborban. Ezért érdekfeszítő mindig a háborús napló. A napló-irodalomnak óriási jelentősége van egy adott történelmi esemény reális megismerésénél.

Egy komáromi tüzérhadnagy, D. F. első világháború és az olasz hadifogságban írt naplója került elő a közelmúltban, a feledés homályából. A precíz következetességgel vezetett napló, amely olasz iskolás füzetbe van írva, érdekes, s mondhatnánk izgalmas témákat érint és tárgyal. Az iskolás irkán QVADERNO felírás olvasható. Az időrend szerinti sorszámmal ellátott füzetekből (4 füzetből áll, 15x20-as méretben) az első három a napi eseményeket rögzíti. A

negyedik füzetben – a fogságban lévőek lelki állapotára jellemzően – az álomkomplexus képei olvashatók. A napló szerkezeti felépítését vizsgálva megállapítható, hogy azonos rendszer alapján történtek a napi bejegyzések. Mának szóló üzenetként meg tudhatjuk, hogy milyen kérdések érdekelték, milyen gondok nyomasztották az olasz fogságban lévő magyar katonákat. A naplót író tüzérhadnagy, aki gépészmérnök volt, foglalkozásából eredő alaposággal számol be az eseményekről. Az 1918. november 1-től 1919. október 14-ig vezetett napló tartalma hármás dimenziójú. Három vezérgondolat foglalkoztatta íróját, de nyilván a többi fogolytársát is, a száz- és százazernyi magyar katonát.

Először is, ami a legtermészetesebb, a létfenntartás kérdése, az *élelmezés*. Ez volt és marad minden időkre a központi kérdése annak, aki túl akarja élni a hadifogságot. A második természetes motívum, a *bazajutás*. Hisz a szögesdróttal körülzárt, és otthonától elszakított hadifogoly minden gondolatával, éjjel és nappal a szülőföldet kereste, annak üzent a suhanó felhőktől, az égi madaraktól. A naplójegyzet harmadik témaköre a különböző olasz és német nyelvű újságokból vett értesülések, reflexiók, melyek végigkísérték a zűrzavaros 1919-es esztendőt. A naplóból meg tudhatjuk például, hogy az osztrák–magyar hadvezetőség, a fegyverszüneti tárgyalásokkal egyidőben rendelte el a fegyvernagyvást, aminek következtében egy egész hadosztály esett olasz fogságba. Érdekes kép rajzolódik ki az olaszországi cseh légió megalakulásakor lejátszódó eseményekből is. De figyelemre méltó az 1919. március 25-i bejegyzéshez csatolt térkép is – olasz újságból kivágva – amely a Padovában kötött fegyverszüneti egyezményben rögzített demarkációs vonalat (ideiglenes államhatárt) mutatja be. A naplót lapozgatva betekintést nyerhetünk – a külföldi újságokból vett közlések alapján – az akkori politikai viszonyokba, a békekonferenciákat megelőző találkozásokba, szakvéleményekbe, elképzelésekbe. De megismerhetjük az olasz lapok véleményét is a magyarországi eseményekről, a Károlyi-kormány, majd a Tanácsköztársasággal kapcsolatban.

A naplót egy széleslátókörű katonatiszt írta. Akkor 29 éves volt, tehát már tudott értékelni. Pár évvel ezelőtt halt meg, amit átélt, amit leírt, ma már történelem. Szolgáljon tanulságul, mának és holnapnak.

Dr. Szénássy Zoltán

Részletek D. F. naplójából

1918 évi november 1. Valami rendkívüli dolog előtt állunk, biztosat senki sem tud, csak a fantázia működik erősen. Újságok okt. 25-től nem jönnek, ellenben parancsok a hadseregtől, hadtesttől, hadosztálytól egyre másra érkeznek, melyben csak néhány napi kintásra kéri a tisztikat, és legénységet. Állítólag parlamenterek vannak odaát az olaszoknál, fegyverszünetről tárgyalni. Tábori ágyúkhöz legénységet visznek el.

November 2. du. 3 órára egy erődbe kell mennem. Ott nagy az izgatottság, Gogger [parancsnok, Sz. Z.] is átjött. 4 órakor Gogger németül, Heller magyarul, Hlavaty csehül beszédet intéztek az egybegyűlt legénységhez, amelyből mi is meg tudhatjuk, hogy a dandár visszavonul. Piave előtt foglal új állást, s nekünk, az erődnek, a beépített tüzérségnek és géppuskáknak jutott az a dicsőséges feladat, hogy a visszavonulást fedezzük, s a frontot addig tartjuk, ameddig egy lövésünk, vagy egy filat kenyerünk van. Látszólag megnyugodva, abban a tudatban oszlottunk szét, hogy megtesszük kötelességünket. Alig pár perc múlva azonban megszólal a telefon s Cserny őrnagy azt a parancsot adja, hogy „visszakozz”, minden maradjon a régi. Tehát, vagy megmenekültünk, vagy mindnyájan bajban vagyunk. Golsznak már előzőleg megadtuk a címeiket, akiket értesítenek, ha mi fogságba kerülünk. Este 6 óra után indultam fel az üteghez, de az út olyan erős tüzérségi tűz alatt állott, hogy biztosabbnak véltem másik úton feljutni, ezen az úton azonban a nagy köd és füst miatt eltévedtem, s hosszú fáradságos út után csak 1/9-kor értem fel barakunkba. Legényem Vörös, még mindig nem volt fenn, s később sem jött. Nem mert kimozdulni az erődből. Egész éjjel nem aludtam, a megfigyelőn ültem, az erőd állandóan a legnehezebb tüzérségi tűz alatt állott, s a mi tüzérségünk sem volt tétlen. 1/2 12 tájban Schöminke hív fel, hogy Dasneba löjje, mert az olaszok ott támadnak.

November 3. A megfigyelőn virradt rám. Az olasz tüzérség tegnap du. 4 óra óta szakadatlanul lö, egy-egy nehéz gránát becsapódásakor szinte érzem, hogy süllyed és emelkedik kis barlangom. Vastag, átláthatatlan köd, csak a sok ezer gránát gyenge fénye csillan át a sűrű ködön. Minden lehetőségre számítva bekecsemet és csizmamat húzom fel. Margit leveleit, szuronyomat és revolveremet magamhoz veszem, s most már jöjjön, aminek jönni kell. 1/2 12 tájban Belonhorský hív fel, az erőddel minden összeköttetés megszakadt, sem a telefon, sem a jelző állomás nem működik. Minden összeköttetés hiányában tovább várak és erősen figyelek. 2,45-kor megszólal a telefon, s az erődből azt a kihetetlennek tetsző hírt telefonálják, hogy „fegyverszünet megköve, az ellenségeskedést megszüntetni.” Közlöm legénységemmel is a hírt. Természetesen általános nagy az öröm. Hála Istennek, s bejelentem magamat a délben valószínűleg megtartandó mulatságra. A nagy öröm mellett azonban furcsának találok, hogy az olasz tüzérség nem lankadó heveséggel tovább szórja ránk a gránátzáport. Várok 4-ig, talán ők még nem kapták meg a fegyverszüneti parancsot, vagy az órájuk másként megy. Várok 1/5-ig, 5-ig, hiába. Az erődből fehér

rakétákat lődöznek. Egy kürtös tele tődövel fújja a takarodót. Semmi hatás, csak tovább tart a villámlás, dörgés. 8 órakor zárótűz parancsot kapok a 74. sz. vonalra, ahol az olaszok előre nyomulnak. 29 lövést adunk le hamarjában, amikor a tüzet szüntess parancsot kapom, s egyidejűleg Gogger parancsot ad a csomagolásra. Minden katonai anyag marad úgy, ahogy van, nem szabad semmit sem elpusztítani. Az elvonulásra vonatkozó parancs majd később jön. Összehívom a legénységet, pár szóval megvilágítom a helyzetet, s csomagolni kezdünk. A tartalék élelmet kiosztom. Vörös még mindig nem jött fel. Később megpróbálom az erőddel beszélni, de sem a telefon, sem a jelzőállomás nem működik. Egyedül a központtal, a Grünwalddal kapok összeköttetést, de ők még annyit sem tudnak mint mi. Izgatott várakozással telik el az idő, a parancs még mindig késik. 1/212-kor az erőd megfigyelőjében megjelenik az, amire még a legnehezebb lövetések alatt, álmodunkban sem mertünk gondolni, a fehér zászló.

12 óra tájban megérkezik az én bátor legényem Vörös, a tegnap esti vacsorámmal, és egy ezredes, Gogger parancsával, hogy a legénységgel azonnal vonuljak Gregminába a 11. sz. T. ezredhez. 1/21-kor elindultunk teljes felszereléssel, embereim szájában szivar füstölgött, nem nagyon bánták, hogy itt kell hagyniok ezt a szép vidéket. Kismacsckámnak egy egész liter tejet, s tegnapi vacsorámat otthagytam, legyen enniavalója addig, amíg egy emberséges talján megtalálja. Hátra a völgyben megyünk le, ahol lépten-nyomon meglátszik a visszavonulás. Töltények, fegyverek, ruha, fehérenmű hever szerteszét az út mentén. A raktárak kiürítve, tartalmuk az útra dobálva, élelmiszer, mindennemű hadianyag össze-vissza. Az víz belőle, aki akar, az rúgja tovább, az eddig olyan értékes dolgokat a sárban hagyunk. Minden akadály nélkül jutottunk el 1/22-kor a kavernáig, ott azonban mint derült égből a villámcsapás, úgy hatott ránk, vagy 30 olasz beragglieri megjelenése. Szuronyaikat mellünkre szegezve körülfogtak, s elvették fegyvereinket. Sorba állítottak, a többi utánunk jövő más csapatbéliekkel együtt, s az Adamán átmenve elindultunk Olaszországba. Az úton zárt sorokban menetelt már velünk szembe az olasz gyalogság. Bretó alatt a Tapó jól beeresztette az utat annak idején, ennek a helyreállításán fáradoztak most nagy szorgalommal a taljánok. Slubegánál hosszabb pihenőt tartottunk, a híd még nem volt helyreállítva. Sötétedni kezdett már, amikor Bhiése balpartján vezető úton továbbindultunk Bandino felé. 1/29-9 óra lehetett, amikor ide megérkeztünk. Tisztek 3-an voltak. Egy magyar zászlós Nazzalóról, és egy cseh hadnagy a Danne völgyből. Tisztek jöttek hozzánk, és egy cseh-től brigádbéli katona, aki németül és magyarul beszélt, csapatsteinket írták fel. Egy üres ház még üresebb szobájában szállásoltak be, sem ágy, sem ágynemű nincsen. A zászlóssal felfordítottunk egy üres szekrényt, abban fogunk aludni. Enni sem kaptunk volna, ha egy olasz százados s tisztszolgája, aki jól beszél németül, be nem jöttek volna hozzánk. Az ezekkel való beszélgetés közben megemlítettük, hogy éhesek vagyunk, mire a százados kenyeret, sajtot és feketekávé hozatott. Kb. 1/211-ig beszélgettünk, s akkor azután aludni mentünk a szekrénybe, jól becsukva az ajtót, hogy ne érezzük a takaró hiányát.

November 4. Reggel 1/27-kor felkeltettek bennünket azok az örök, akikkel majd tovább fogunk menetelni. Gyorsan megmosakodtam, s minden reggeli nélkül Stova irányába elindultunk. Abban a házban, ahol mi aludtunk, voltak beszállásolva azok az olasz munkásnők is, akiket Daane völgyben fogtak el. 9 óra tájban érkezünk meg Stovóba, egy piszkos ronda baraktáborba, ahol már vagy 10-12 tiszt volt. Nemsokára enniavalót kaptunk, egy nagy rakás paradicsomot és kávé. Néhányan pénzt váltottak be 100:100-hoz. A legnagyobb bizonytalanságban vártunk délig, ekkor ebédet kaptunk. Délután folyamán megtudtuk, hogy az éjjel még itt fogunk aludni, s csak holnap megyünk tovább, mert számunk – amint gondolták – szaporodni fog. 4 óra tájban érkezett meg az első nagyobb szállítmány. Innen kezdve majd minden 1/2 órában hozták dandárunk különböző csapatait. 5 óra tájban megérkezett Bamiola büszke várának tisztkára és legénysége teljes számban. A tisztek még fegyverrel, s a csomagok 2 kocsióra rakva. Fegyvereiknek azonban nem sokáig örülhettek, mert hamarosan elvették tőlük, dacára, hogy egy olasz ezredesre hivatkoztak, aki meghagyta nekik. Okosabb dolgunk nem lévén, behúzódtunk a barakba, éjjeli nyugóhely után nézni. Kenyeret és kávé kaptunk vacsorára, utána megittuk az én boromat és Gogger pálinkáját, amitől Potl már az újat kezdte nyalni. Potl kifizette Goggernek és elosztotta testvériesen az étkezde vagyónát. Legényeink néhány köteg szalmát hoztak be, s mi a tegnapi s mai fáradságos menetelés után nyugovóra tértünk.

November 5. Korán, 8 óra tájban kelünk, legényeink a magukkal hozott kávékeverékből reggelit készítenek. Barakunk zsúfolásig tömve van, egész éjszakán keresztül szállították az önkéntelen vendégeket. Kint a nagy bekerített tér teles tele van legénységgel, akik az éjszakát a szabadban, szakadó esőben töltötték. Lépten nyomon táborúzek égnak, s tűzifa hiányában egy barakot szedtünk szét. Az olasz parancsnokság teljesen elvesztette fejét, a legnagyobb zavar uralkodik az óriási tömegben. Végre 10 óra felé valaki intézkedik. A tisztek, lehetőleg csapatostek szerint 500-as csoportokba gyűjték a legénységet, hogy a továbbszállítás megkezdődhessék. Ez megtörténik, s tovább várunk. Sok ismerős van már itt, de még mindig érkeznek újak. Abonyi, Blaha, Róka, Heyde, Tomek stb. Elmúlik 12, 1, 2 óra és még mindig várunk. 3 óra felé a tisztek ebédet kapnak, én már nem ehettem, mert közben csapatunkat a bejáráthoz vezetik, készen a továbbmenésre, előbb azonban a legénység is enni kap. Miközben így 4-es vonalban állva várunk, egy újabb parancs jön, mi tisztek előre indulva fogunk továbbmenni. Nagy ügyel-bajjal sikerült nekünk és legényeimnek egy autóra felkapaszkodnunk és elindultunk állítólag Brescia felé... Dacára, hogy autónk le volt takarva, a lakosság és a katonaság mégis megismert bennünket, s nem a legudvariasság formában adott kifejezést érkezésünk feletti örömeinek. Minél beljebb mentünk Itáliába, annál hangosabbak lettek a jókívánságok, melyek közül a leggyengébb a „disznó” volt. 1 óra tájban Brescián túl autónk a pusztá földben megakadt, se előre, se hátra. Ki kellett szállnunk és egy erős villamos lámpa irányába elindultunk. Az úton találkoztunk Schisser hadtestparancsnokkal, aki tőlünk szerette volna megudni,

hogy hogyan, miért kerültünk ide. Ő is meg mi is 1/4 órai gyaloglás után leértünk egy nagy betonfallal elkerített területre, ahol már vártak új házigazdáink, olasz tiszték és legénység. Hosszú, unalmas felállítás után végre 2 óra tájban egy üres barakba vezettek, ahol még nádszalma sem volt, ellenben megigérték, hogy mindjárt lesz. Már rövid fogságunk alatt is megtanultuk, hogy mit tesz olaszoknál a „speta” és „domori” (várnai és holnap, Sz. Z.). Ezért tehát a szalma megérkezéséhez nem fűztünk sok reményt.

November 6. Felkeléskor egyik is másik is a derekát fájlalja, s minden jót kíván annak a gondviselő kéznek, amely bennünket ide juttatott... Egyéb foglalkozás hiányában felosztjuk egymás között a Potlnál lévő útegépizárt. Senki sem tudja, hogy mi hogyan lesz, maradunk-e, vagy tovább megyünk... Elkezdjük egy emeletes prics készítését. Alighogy elkészülünk, sorakozó. Kapitányok, főhadnagysok és a cseh-tótok külön barakba mennek, csak én és Grünwald maradunk ott. Ide is egymásután érkeznek újabb szállítmányok, úgy, hogy barakunkat estére már egy egész sátor tábor vette körül.

November 7. Kezdünk berendezkedni barakunkba. Állítólag 8-10 napig fogunk itt maradni. Pénzt kezdünk beváltani, 100 K. = 40 L. Az olasz tiszték tömegesen jönnek közénk távcsövet, fényképezőgépet vásárolni. Néhány németül, vagy magyarul beszélő olasz tiszt, hadifogoly levelezőlapot osztogat, amit sietünk elküldeni, amint mindjárt táviratot is lehet feladni, csak egy papírra kell felírni a címet és szöveget. Címünk egyesek szerint: „*Deposito concentramento prigionieri di grien, Namton 7 bampo*”, mások szerint „*Prigionieri grierre Bastelndololo*”, én mind a két címet megadtam, megtehettem, hisz ide nem is kértem választ... Tömegesen szállítják még mindig a tiszteket és legénységet.

November 8.... Most még nem nagyon érezzük az élelmezés silányságát, mert majd mindenkinek van még valami jobb, magával hozott ennivalója. Megérkezett a dandár és hadosztálytörzs is. Riedl 98 I. B, Steinhardt 49 I. B, Fessner Wach, Gólisz, mindnyájan, kivétel nélkül itt vannak...

November 9. Továbbszállításunkról még szó sincsen, fogyasztjuk a drágán becsempészett dolgokat. Az olasz újságok a fegyverszüneti feltételeket hozzák, ami általános felháborodást kelt. Heves szidalmak zúdulnak hadvezetőségünk jelen nem lévő tagjaira, amiért a fegyverszünetet éppen egy nappal előbb rendelte el, mint amikor az tényleg megkötöttet, (nov., 4. du. 3 óra).

November 19. Pénzünk nincsen, pedig az olasz altiszt sok minden jót hoz be. Botokat, nagyobb késeket, borotvákat elszedik. János naponta újságot vesz, amelyből megtudjuk, hogy otthon köztársaság lesz.

November 26. Reggeli nincsen, délben volt valami utálatos leves. Még kenyeret sem kaptunk. Az épület, amelyben lakunk Kapucinus zárda egy része, az épület másik felében még barátok laknak. A közelmúltban olasz hadikórháznak használták. Az emeleten kb. 20-25 kis szoba van. Egy-egy cella a barátoknak.

December 15. Énekkar, angol, olasz nyelvkurzusok alakulnak. Az énekkar szorgalmasan jár a templomba próbálni.

December 24. Megszületett a világ megváltója, megünneplik széles e világon mindenütt. Mi is, bár nekünk nem hozta magával a megváltást, csak valamivel jobb ennivalót... Néhányan szavaltak, dalokat, vallásos dolgokat adtak elő. 12 óraker vége volt a részemről már az ötödik olyan karácsonynak, amelyet nem otthon, hanem a messzi idegenben töltöttem.

December 28. Az a hír járja, hogy vizsgálat lesz az esetleg mg meglévő oszt. magy. pénzek után. Mindenki igyekszik vagyonát a legjobb helyre rejtteni. A leghihetelenebb rejtekhelyeket találják ki, kabátbélésbe, zubbonynyakba, tükkörkeretbe kerülnek a féltlenivalók. Én csizmám bélését bontottam ki, s abba varrtam bele 600 K-t. Sohasem hittem volna, hogy a rajtunk lévő ruhadarabokon annyi titkot rejtő nyílás létezik.

1919. évi jan. 1. Talán elég volna csak az évszám kiírása is. Mennyi szomorú gondolat, füstbe ment tervek, szép remények megsemmisülését jelenti az a szomorú valóság, hogy közel 4 és 1/2 évi dicsőséges küzdelem, szenvedés után, itt virradt ránk az újév hajnala.

Január 2. Mindig többen és többen kapnak postát, különösen táviratot hazulról. Dr. Haasz tiszteletes esténként felolvassa a „Corriere della Sera”-ból a minket érdeklő dolgokat.

Január 6. Dohány van, de nincs papír. Ez magától értetődik, hiszen még mindig katonáéknál vagyunk. Ha nincsen cigaretta papír, jó a clozet papiros, s a kényesebbek még ebben is különbséget tesznek. Nekik az olasz nem jó, ők csak a k. u. k. clozetpapírban tudják élvezni a nikotint.

Január 27. Erősen tartja magát a hír, hogy innen rövid időn belül el fogunk menni valamelyik gyűjtőtáborba, s onnan hamarosan haza. Nem vagyok ugyan feltétlen pesszimista, de addig nem hiszek a dologban, míg a komáromi állomáson ki nem szállok a vonatból.

Február 6. A mai „Corriere della Serában” van e melléklet, a csehek étvágyát feltűntető térkép. Még én is cseh-tól leszek!

Február 20. Az olasz parancsnokságtól ered a hír, hogy a párizsi békekonferencia elismerte az olaszok területi igényét egészen a Brennerig. Az ezeken a területeken lakókat összeírják.

Február 22. Pesten bolshevik tüntetés volt. A tömeg a Népszavát akarta megostromolni, de a kormánycsapatok és a rendőrség megszózlatta. Vezetők, Kun Béla, Samuel Tibor, Vágó. Kun Bélát letartóztatták, s az elszállítás közben az utcai tömeg agyonverte. Pesten orosz bolshevik ügynökök dolgoznak, tanyájuk a Royal szállóban van. Az orosz kormány még mindig 300 000 magyar hadifoglyot tart vissza, mert még nem megbízható bolshevik...

Február 23. A békekonferencián Károlyi, Berinkey, Kunfi, Garami fogják a mi szép hazánkat képviselni.

Február 24. 2 lapot kaptam, Mariskáét 18-ról, Rózsiet 28-ról. A csehek már ott vannak nálunk is, de még eddig tisztességesen viselkednek. Néhányan ma csomagot kaptak hazulról, köztük az állatorvos is, akinek a csomagjában egy német újság is volt, jan. 28-ról, melyben többek között az állott, hogy Pesten zsidóellenes tüntetés volt.

Február 25. Pesten a bolsevik tüntetés után a nyugalom helyreállt. A bolsevikiek vezetőit, úgyszintén a „Hazatértek Szövetségének” vezetőit letartóztatták. A rendőrség egy laktanyában nagymennyiségű fegyvert és lőszert talált. A szocialisták Wekerle, Szerényi s más, a volt kormányhoz tartozó személyek vád alá helyezését kérik. Windischgrätz kiadását kérik a svájci kormánytól a 4 milliós burgonya ügyben.

Február 26. Dohány nincsen, ha valaki egy sovány cigarettára szert tesz, azt biztosan 10-én szívják el. Az „adj egy cigarettát” helyett az „adj egy szippantást” járja. A békekonferencia nemzetközi pénzügyi bizottsága felszólítja az Osztr. Magy. Monarchiából alakult új államokat, hogy a Monarchia államadósságának a rájuk eső, márc. 1-én esedékes kamatait fizessék. A békekonferencia legfelsőbb haditanácsa Erdélyben megállapítja a magyar és oláh csapatok részére a semleges zónát.

Március 2. A cseh-tótok által megszállt területeken lakókat is elfogta a hazatérés vágya, ma megbeszélésre jöttünk össze, s az olasz kapitány tanácsára elhatároztuk, hogy mindegyikünk külön-külön kérvényt ad be a Rómában székelő nemzetközi hadifogoly bizottságnak, amelyben kérjük, hogy úgy, mint a cseh-tótokat, minket is szállítsanak haza. Nem hivatalos jelentés szerint a békekonferencia határmegállapító bizottsága Torontól nyugati részét a délszlávoknak ítélte. A Bánát többi része az oláhoké lesz. A magyar határ Szeged környékén lesz. A pesti és bécsi kormányok tárgyalásokat folytatnak a megmaradt hadianyag felől...

Március 5. Károlyi Szatmáron beszédet mondott, melyben olyan reményének ad kifejezést, hogy a békekonferencia nem engedi meg Magyarország szétdarabolását, mert különben a magyarság kénytelen volna az ellenséget az országból fegyverrel kiverni.

Március 6. Táviratot kaptam hazulról – valószínűleg válasz a febr. 8-án küldött táviratomra –, melyben azt írják, hogy leveleimet Angyal Kálmán címére küldjem Újvárosba, [a mai Komárom, Sz. Z.]. Nem tudom mi az oka ennek az intézkedésnek, de azt hiszem a csehek miatt történt, akik úgy látszik nem mentek át a Dunán és így Újváros még Magyarországhoz tartozik...

Március 7. A volt Monarchia új államai az antant felszólítására tanácskozára jöttek össze Bécsben, a hadi kölcsön márc. 1-én esedékes kamatainak fizetési ügyében. A cseh kiküldött kijelenti, hogy a cseh-tót állam nem fog fizetni.

Március 20. A cseh-tótok által megszállt területeken lakókat összeírják, természetesen én is jelentkeztem, de jelentkeztek még sokan, köztük Tomka, Fogarassy, Singer, Havas (az egész itteni magyarság) akik mindenáron szabadulni akarnak. Teljes joggal.

Március 22. A románok az erdélyi határon magyar támadástól tartanak, 10 hadosztályt vontak ott össze, s beton lövészárkokat építenek. Magyarországon a királyi ház és idegen uralkodók vagyona az államé lesz, de a jövedelmet a volt tulajdonosok kapják...

Március 23. Vyx alezredes Budapesten Károlynak az antant egy átiratát adja át, melyben Románia és Magyarország között egy új demarkációs vonalat állapítanak meg, amely egyúttal a leendő határ is a két ország között. A kormány beadja lemondását, amit Károlyi elfogad, s egyúttal tudtára adja Vyxnek, hogy ő is lemond, mert politikája csődött mondott.

Március 24. Bpsten a kommunista-szocialista párt vette kezébe a hatalmat. Garbai miniszterelnök, Kun, Pogány, Buza, Böhm miniszterek. Az új kormány szorosan együtt fog működni az orosz szovjet kormánnyal, s főcéljának tekinti a tőke, a csehek és oláhok elleni harcot. 70 000 Oroszországban lévő magyar hadifogoly Görgei őrnaggyal készen áll az országba bevonulni. A kormány a lakosságot felszólítja, hogy lépjen be a hadseregbe. Az osztrák és német lapok nagyon komoly hangon tárgyalják az eseményeket, s az antantot okolják a történetért. Lenin üdvözlő táviratot küldött az új köztársaságnak, s legteljesebb támogatását ígéri.

Március 25. A mai „Corriere della Sera” csaknem egész terjedelmében a magyarországi eseményekkel foglalkozik, s meglehetősen tárgyilagos, s barátságos hangon... A francia és angol lapok harciaskodtak, s az egész dolgot előre kicsinált nemzeti karakterűnek látják... Valószínű, hogy az események a békekonferenciára is hatással lesznek, a tárgyalásokat siettetni fogják, amelynek lassúságával különben az összes lapok elégedetlenek. A francia csapatok Szegedet, Aradot, a szerbek pedig az általuk megszállt területeket kiürítik.

Március 26. A legénységi tábortan ma egy ember meghalt, a híres jó olasz bánásmód miatt. Az illetőt még reggel ki akarták kötni, amiért nem kelt fel.

Március 30. A cseh-tót területeken lakók, akik annak idején kérvényt adtak be, köztük én is, holnap du. 3 órakor elmennek innen. Hogy hová, nem tudni, de erősen reméljük, hogy haza. Adná Isten!...

Április 1. 1/21-kor éjeli indulunk Genovából Róma felé. Reggel 8 órakor a ferde tornyú Pisában vagyunk, ahol megreggelizünk. Livornon keresztül, este 1/7-kor Rómában vagyunk...

Április 3. A hazamenetelről egyelőre szó sincs. Egy cseh-tót polgári biztos van itt, ez fog majd felírni bennünket, s határozni, hogy egyáltalán itt maradunk-e. Állítólag 50 zászlóalj van most útban haza felé, s itt csak olyanok vannak, akik nem jelentkeztek katonai szolgálatra. Remélik azonban, hogy ők is hazakerülnek.

Április 6. Rómában megjelenő cseh újságok is jönnek a táborba, e szerint nem valami fényesen áll a cseh-tót állam ügye. „V Boj” = a harc. [Harcban, a cseh újság címe. Sz. Z.]

Április 7. Személyazonossági íveket töltjük ki. Község, kerület, ország, név, születési adatok, nemzetiség, képzettség, nőtlen, foglalkozás, fogságba jutás, az eddig megjárt táborok, és nyilatkozat, hogy be lépünk-e a N. O-ba? [Narodná Obrana = Nemzeti Védőerő, Sz. Z.] Természetesen nem.

Április 8. Gotlieber és Roubitschek... hajlandók belépni a cseh-tót „Volkwehr”-be [Védőerőbe, Sz. Z.] úgy remélve, hogy hamarabb hazakerülnek. Mi inkább maradunk, majd csak haza segít az Isten...

Április 11. A római újságok nem jelentek meg. A cseh-tól légiók és magyar csapatok között összeütközés volt, a magyarokat 8 km-re a demarkációs vonal mögé visszanyomták.

Április 15. Ma voltam 29 éves. Alig múltam 24 éves, amikor a hívó szó fegyverbe szólított, s a 30. életévemet is az egyenruhában kezdem meg. Mit fogok még megélni? Távol a hazától, ahol most olyan rettenetes a helyzet, távol szeretteimtől, minden összeköttetés, hír hiányában egyedüli reményem Istenben van.

Április 24. Az oláhok előnyomulnak, Szatmárnémetit elfoglalták. Békéscsaba körül is komoly a helyzet. A magyar bolsevik csapatok elhagyják a frontot. Lenin május 4-én Pestre megy.

Április 26. Magyarország: az oláhok Debrecen, Mátészalkát elfoglalták, Nagyváradot is. A magyar seregek rendetlen futásban vonulnak vissza. A bolsevik kormány bukása majdnem biztos. A Stefania ügynökség, állítólag biztos magyar forrásból már az új miniszterelnök nevét is közli (Szerényi?)

Április 27. Bpestet gyarmati csapatok szállják meg. A csehek még nem, ellenben a szerbek szintén megkezdik az offenzívát. Kun B. bízik, hogy a magyarok ellenállnak az oláh támadásnak.

Május 2. Ferdinánd oláh király bevonul Bpestre, francia kísérettel.

Május 3. Az olasz ezredes beszédet mond, melynek velege az, hogy a régi hazánk már megszűnt, tehát legyünk hűek, s tartsunk ki új hazánk mellett, mely az antant támogatásával alakult meg s fog tovább is élni. A csehek szintén megkezdik az előnyomulást Magyarország ellen, egy óra járásra vannak Budapesttől.

Május 4. Ezredesünk Skvára, délben az étkedében megint hosszú cseh beszédet mondott, s a végén oda lyukadt ki, hogy varrjuk fel mindnyájan a fehér-piros szalagot. Azok, akik a cseh hadseregbe való beosztásukat kérték, kérvényt adnak be, a római cseh katonai attaséhoz, hogy minél hamarabb letehessek az esküt s egyenruhát kapjanak, hogy ne mint hadifoglyokat, hanem mint szövetséges katonákat kezeljék őket.

Május 5. A cseh katonai attaséhoz mi, akik nem jelentkeztünk a hadseregbe, felsőbb utasításra egy nyilatkozatot adunk be, melyben elismerjük a cseh-től államot, s egyúttal mint a nevezett állam polgárai mielőbbi hazaszállításunkat kérjük.

Május 10. A „Corriere” május 7, 8, 9. számában hosszú cikket hoz a pesti bolsevik uralomról. Az osztrák békedelegátusokat május 14-re hívják meg Versaillesbe. A magyarokkal majd akkor kötnek békét, ha megbízható kormányuk lesz. Az öt antant külügyminiszter összeült a magyar határokat megállapítani.

Május 20. Bécsből nagyszámú magyar politikus utazik haza, hogy szolgálatait az új kormánynak, amely Aradról Szegebre költözött, felajánlja. Az új kormány reméli, hogy Budapestet sikerülni fog – az antant segítségével nélkül – a bolsevizmustól megszabadítani.

Május 22. Márc. 21-ről levelet, 25-ről lapot kaptam Rózától: „Pénzünk 50%-át elvették, a híd közel 3 hétig le volt zárva.” – írja. De nem értem, a levelet 21-én Komáromban írta, a lapot 25-én Tatabányán, amelyben az áll, hogy még most sem mehetünk haza. Csak nem érte ott őket a bolsevizmus?

A napló folyamatossága itt megszakad. A harmadik füzet, melyre utal a szerző, nyilván elveszett. Így csak a negyedik füzetből, aug. 11-től kísérhetjük figyelemmel az események menetét, hasonló pontossággal és következetességgel írva.

Augusztus 14. Nagyon aktuális a dunai államok szövetségének kérdése. Úgy az antant, mint a magyar és osztrák diplomaták erősen tárgyalják a kérdést. Károlyi nem bízik az új kormányban, s a régi állapotok visszatérésétől fél.

Augusztus 18. Az új magyar kormány megalakult. Az olasz lapok szerint nagyon konzervatív színű.

Augusztus 19. Az új magyar kormányt a külföldi lapok reakcionáriusnak tekintik, dacára, hogy a szociáldemokraták részére 3 helyet biztosítottak. Ismét felmerült egy dunai államszövetség terve, egy régi, melyet még Kossuth Lajos pendített meg, Magyarország, Románia, Szerbia és Horvátország. A csehek aug. 15-én minden ellenállás nélkül megszállták a pozsonyi hídfő célját szolgáló Ligetfalut. Az osztrákok szintén meg akarják szállni a nekik ígért vármegyéket, mert attól félnek, hogy a békekonferencia után a bolsevikiek fognak ott garázdálkodni.

Augusztus 20. István király! Valamikor országos ünnep, Mária országában. Vajon megülték-e a megmaradt kis Magyarországon?

Augusztus 29. Az antant jegyzéket intézett az oláhokhoz, amelyben ismét megtiltja a magyarországi rekvirálásokat. Az oláhok természetesen megint nem fogják zavartatni magukat.

Augusztus 31. Az új kormány természetesen nem tetszik a szabaddkőműves zsidóságnak, az antant valószínűleg elfogadja.

Szeptember 1. A 8. csoport ma délben végre elment... Sok magyar és német van itt, akik vagy tévedésből, vagy számításból jöttek ide, vagy pedig lakóhelyük már nem tartozik a cseh-től köztársasághoz... A magyarok hazaszállítása is megkezdődött, de egyelőre csak rokkantak mennek. Amilyen előzékenyek az olaszok az osztrákokkal és magyarokkal szemben, annyira hajthatatlanok a csehek irányába, ezek közül még a tényleg rokkantakat sem küldik el, csak a katonaságot. [A cseh légió tagjait. Sz. Z.]

Szeptember 7. Naponta egy-két szökési eset fordul elő. Egy hét alatt 9-en mentek el. A sétát beszüntették, de úgy látszik az nem használ, mert azóta 7-en szöktek meg.

Szeptember 8. 16 magyar – akik olyan szerencsések, hogy nem tartoznak a cseh-től köztársasághoz – megy el napokban, állítólag Como környékére.

Szeptember 9. A legkülönbözőbb „Latrinák” [kósza hír, Sz. Z.] járják be a tábort. A magyarok mennek, osztrákok mennek, rokkantak mennek. Tényleg azonban nem megy senki. Bustóban állítólag 600 tiszt van. A szállításokat 6, 7, 8, 9-én kezdik meg. Minden másnap 1000 ember és 50 tiszt megy?! A legborzasztóbb

„Latrina” azonban azt, hogy a saját költségén hazautazhat az ember. Az osztrákok holnap de. 10 órakor aláírják a békét. Ez nem „Latrina”. Majd meglátjuk, hogy milyen hatással lesz ez a hazaszállításunkra.

Szeptember 10. A 10. csoport ma reggel elment. Holnap 38 magyar és osztrák rokkant? megy el. Állítólag biztos forrásból terjesztik azt a hírt, hogy a legközelebbi napokban 500 tiszt megy el Busto Arzióba.

Szeptember 13. 29 cseh-tót állambeli rokkant ma délben elutazott. Busto-Arzióon keresztül mennek haza. Három magyarnak, akik már előzőleg kijelentették, hogy nem írnak alá semmit – nem kellett nyilatkozatot aláírni.

Szeptember 15. A 11-ik 50-es csoportot írták ki. Alig egynéhány öreg kivételével csupa fiatal... köztük az összes magukat csehnek és tónak kiadták.

Szeptember 18. Egy mérnök, a brünni cseh nemzeti tanács kiküldöttje van itt, s az étkezdében beszédet mond a hazai viszonyokról. Mindenkinek azt tanácsolja, hogy a nyilatkozatot írja alá... Az illetékes körök kijelentették, hogy okt. 15-re az összes cseh-tót alattvalók otthon lesznek. Egy cseh-tót főhadnagy – Árva megyei tót pap – is jött a némettel együtt, de ő csak holnap fog velünk magyarokkal tárgyalni.

Szeptember 19. Az 500-as csoport mégis csak elmege. Ma kiírták, s 21-én utazunk. A nemaláírók közül is köztük vagyunk néhányan. A biztos azzal biztat, hogy ha itt nem is írjuk alá, de majd Bustóban vagy aláírjuk, vagy nagyon sokáig ott maradunk. A tót pap ma de. felkeresett bennünket, s a beszélgetés folyamán elmondta, hogy ő nem szőkevény volt. Beszélt a hazai viszonyokról, a határokról, a jövődó alkotmányról, majd kilyukadt arra, hogy itt egy magyar egyesület van, amely minden eszközzel a cseh-tót köztársaság ellen dolgozik.

Szeptember 20. A holnapi 500-as csoporttal még 25 rokkant is jön. Ma írták alá nagyon kevés kivétellel a nyilatkozatot. Du. még utójjára sétálni voltunk, hogy örökre búcsút vegyünk Badin, Fonte d' Amozzi környékétől.

Szeptember 21–22. de. 1/2 10-kor indulás Fonte d' Amoziból 1 1/2 órai menetelés az állomásra. 1/2 1-kor külön vonattal – egy cseiben 32 tiszt – indulás Busto Arzióba. Az út különösen éjjel, az alvás hiányában a hideg miatt kellemetlen.

Szeptember 23. 41 órai utazás után Ancora, Bologna, Parma stb. keresztül ma reggel 5 órakor megérkeztünk Busto Arzióba... Ronda, piszkos itt minden... Sok obrana [cseh katonai alakulat. Sz. Z.] tiszt és legénység, fehér-piros szalagos ugyan, de mind német. Nagyon kevés a magyar. Barakokban szállásolnak, kettős priccse, piszkos, ronda, hideg helyiségek. A személyazonossági íveket, s (amit mi nem) a nyilatkozatot írják alá.

Szeptember 24. Itt vagyunk hát a Busto Arziói cseh-tót táborban. Rendről, tisztaságról szó sincs. Ellenben tuskés drót több van, mint más táborban. Személyazonossági íveket töltjük ki, mi nem írjuk alá. Hosszas kísérletezés után sikerült a cseh parancsnokot, egy századost megismernünk, és ennek elbeszéltek, hogy miért nem írjuk alá... Egy csomó legénységi is van itt, akik nem akarják aláírni. Ezeket továbbra is mint foglyokat kezelik.

Szeptember 25. Az itt lévő, Csehszlovákiába való legénység, mintegy 3–4000, mind német, zászlóaljakra van beosztva, olasz egyenruhában. Gállérjukon egy kis alig látható fehér-piros szalag... Közvetlenül a cseh-tót tábor mellett egy drótkerítéssel elválasztva van a magyar tábor, mintegy 1800-an vannak itt... Közülük a napokban fog elmenni egy szállítmány haza. Ezek között 2 komáromi is van. Egy Rapos nevű suszter, és egy Gazda utcai gazdfafiú, ők is remélik, hogy nemsokára hazamennek...

Szeptember 26. A hazaszállításra vonatkozólag bőven terem a „Latrina”. Biztosat senki sem tud. Ellenben igaz, hogy holnap a kórházvonattal 25 „rokkant” tiszt is elmege. Az itteni magyar táborból 500 ember megy 29-én, Torinon keresztül haza.

Szeptember 27. Ez itt az igazi tábori élet, a legnagyobb részt sátrak alatt. Mi még szerencsések vagyunk, hogy téglá barakba kerülünk. De olyan rettenetes árnyékszék bűz van, hogy csak akkor vagyunk bent, amikor feltétlen szükséges. A „hadifogoly” zászlóaljakra belépett tiszteknek és legénységnek teljes szabadságuk van. Szabadon mehetnek a városba is, amíg nekünk, dacára, hogy túlnyomó rész már cseh állampolgár, még csak sétálni sem lehet menni.

Október 3. Naponta jönnek kisebb csoportokban, tiszték és nagy tömegben legénység. Kb. 800 tiszt és 5–6000 főnyi legénység van már itt, de elmenetelről még szó sincs. Az utolsó csoporttal Tomasek Toni is ide jött, aki megérkezésük után azonnal felkeresett. Olyan jól néz ki, hogy ha a nevét nem mondja meg, nem ismertem volna meg. Különben már egy egész csomó Komárom-megyeyei van itt. Az 1800 magyart, akiknek hétfőn kellett volna elmenniük, vasárnap szállítják el. Az olaszok Sulmonoból nagyon szépen utánunk küldik az egész csomó postát. A mi „bajtársaink” sokkal kényelmesebbek voltak, egyszerűen elégették.

Október 4. „Hétfőn megyünk” mondják, hiszi aki akarja. Fogságom alatt megtanultam az olasznak, csehnek nem hinni. A sétat megengedték. 20-an mehetünk 4 olasz tiszttel a városba, de – a cseh hatás – a csillagokat le kell szedni és a pántlikát felvarrni. Hogy miért mindez, amikor az egész Olaszországban a régi egyenruhában mehettünk sétálni. Talán Gela százados tudna felelni erre.

Október 5. A holnapi elmenetelből nem lesz semmi, különben már intézkedtek volna. Budveisből azt írják, hogy a legutóbbi fogollyszállítmányt a cseh katonaság kirabolta. Új „Obrana” századot állítanak fel az itt lévő hadifoglyokból.

Október 6. Tehát az első csalódás; nem mehetünk ma el. A csehek megint másokra akarják tolni a felelősséget. Azt mondják, hogy az osztrákok, ill. az olaszok elfogták a kocsikat és a leszerelt katonaságot szállítják velük haza. Este az a hír járja, hogy 28 kocsi már megérkezett. Az osztrák-magyar pénzünket bejelentjük.

Október 8. Már a latrinák is befagytak. Még a képzelet eddig oly magasan járó szüleménye sem tudja elképzelni, hogy mikor megyünk haza. A csehek – szokásukhoz híven – az olaszokat okolják, hogy még mindig itt vagyunk. Állítólag az olaszok használják az ide küldött cseh vagonokat. Azt hiszik, hogy annyira naivak vagyunk még mindig, hogy ezt elhisszük. Már megtanultam, hogy az olaszoknak csak fenntartással, de a cseheknek egyáltalában nem szabad hinni.

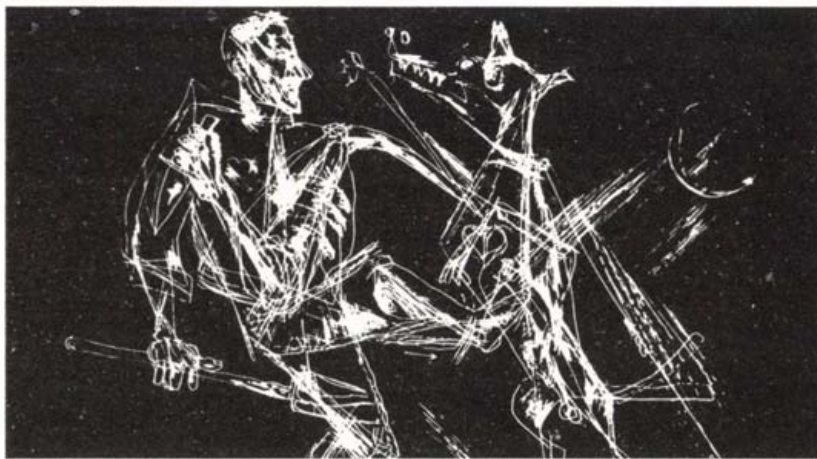
Október 9. A cseh főorvos kijelentése szerint nem érdekük, hogy bennünket haza szállítsanak. Élelmiszert és a szibériai légionistákat kell Triesztből előbb haza vinniük. A tót legénységet a százados pap állandóan gyúrja, jó cseheknek akar belőlük nevelni. Az Árva és Szepes megyeiket pedig a lengyelek ellen akarja hangolni, mert állítólag ezek erre a két megyére szemet vetettek.

Október 12. Szinte tudtam, hogy megint be fognak csapni, dacára, hogy kifizettek bennünket, s az utazásra mindent előkészítettek. Alezredesünk este tudtunkra adta, hogy holnap nem megyünk, mert az állomáson nem tudnak vonatunkról semmit. Holnap egy betegvonat megy el, amelyben természetesen mindenki utazni fog, csak beteg nem. Most megint holnapután, 14-én megyünk, állítólag. . .

Október 13. Végre! Holnap valószínűleg „biztosan” megyünk. Annyi keserves csalódás ért már bennünket, hogy nincs az a megrögzött optimista, aki még hinni tudna. Dacára, hogy az útravalót, 3 húskonzervet, kétszersültet is megkaptuk már, mégis mindenki visszafojtott lélegzettel figyel az ajtónyílásra, hogy mikor jön a hírnök, hogy a már-már a viszontlátás örömeit élvező társaságot megfossa szépséges álomképeitől, s figyelmeztessen arra, hogy még mindig nem ütött a szabadulás órája. Még mindig a „hadifogoly” névre kell hallgatnunk. Estig azonban hála Isten semmi baj sem történt, s alezredesünk nagy kérdőjelekkel ugyan, de össze állítja a holnapi nap, s az utazás programját. Reggel 4-kor kelünk, 7-ig le kell adni a kivételezett dolgokat. 8 órakor indulás gyalog az állomásra.

Október 14. Hosszú, kínos álmatlan éjszaka után az oly régen várt szabadulás napjára virradtunk. Nem kellett legény, se napos, sem trombitaszó, 4 órakor talpon volt már az egész tábor. 7 óráig a raktárak előtt állottunk sorfalat, hogy leadjuk a kapott dolgokat. 8 órakor a legénység, számszerint 700, hagyta el a tábort. 9 órakor pedig 500 tiszt állott fel, hogy búcsút mondjon, talán örökre Itáliának, s a hadifogságnak. 500 volt osztrák–magyar tiszt, a legkülönbözőbb rang és korban. Istenem! Még egy rövid év előtt is, egy dicsőséges harcokban kipróbált, sokszorosan kitüntetett hadsereg tisztikara, tele reménységgel egy jobb jövőbe vetett hittel; s ma a sors kemény öklétől letört „emberek”, semmi mások. Legtöbbjének se bizalma, se reménye a jövőbe. S ami talán a legfájdalmasabban tépi, marcangolja a lelkeket: a „haza”, a régi haza, amiért annyi könny és vér folyt, amiért annyi erő, ifjú élet pusztult, nincs többé. De van, ami még hevíti ezt a tömeget is, van valami, amiért még élni és ha kell halni is érdemes, a bosszú.

11 órakor értünk az állomásra. Rögtön beraktak bennünket a kocsikba. A törzstisztek és a csehek I. – II. osztályúakba, mi pedig legnagyobb részben marhaszállító kocsikba. Egy cseh és egy olasz őrség jön velünk Budveisig. A csehek vigyáznak mireánk, az olaszok pedig a csehekre, hogy becses személyünkben az ausztriai lakosság kárt ne tegyen. A kocsiban Oláh, Kuppis, Menzerrel elhelyezkedtünk. Nemsokára 1/212-kor ismét mozgásban van velünk a vonat, hogy egyszer már tényleg hazáig vigyen, 1/4-kor Milánóban, este 11 órakor Veronában állunk meg. Aludni nem tudunk, az éjjelre való elhelyezkedésünk még nem tökéletes. De hiszen van még idő. Október 19-ig lesz még idő aludni, ha kemény is a pad meg a padló, s utóvégre a ló is állva aluszik.

Ilyés Gyula: A magánszorgalmú kutyák – Plúgor Sándor illusztrációja

Észtendő-búcsúztató népszokások Észtországban

Észt rokonaink hagyományosan december 24-én este gyűjtik meg a gyertyákat vagy a villanyégőket a karácsonyfán, s ekkor ajándékozzák meg egymást. E hagyományt annak ellenére ápolták, hogy 1918-ban, az akkori Szovjet-Oroszország rendelettel tiltotta be a karácsony megünneplését, mert meg akarta teremteni a világ első ateista államát. December 24-e azonban a tilalom ellenére is sokak számára a szeretett ünnep maradt. A karácsony megünneplését az utóbbi években már tolerálták, hivatalos ünnepé és így munkaszüneti nappá azonban csak 1988-ban, az észti népfrontmozgalom vívmányaként vált.

A december 31-ét is hozzánk hasonlóan, az orosz szokásoktól eltérően ünneplik meg.

A korábban feledésbe merülő régi hagyományokat napjainkban mindinkább felelevenítik. Jelmezekbe, álarcokba öltözött alakoskodók – főként kecskeálarcosok – járják a falvakat. A kecskealakoskodás nálunk is széles körben elterjedt és a finnugor népek egyik legkorábban háziasított állatára utal. Hagyományos énekeket és táncokat adnak elő, szerencsét és boldogságot kívánnak a ház lakóinak a következő esztendőre. A gazda cserébe ajándékokat – többnyire házilag készített gyapjúholmikat – ad nekik. Házisörrel kínálják őket (ez hagyományosan főként mézből készül), ami az észtek nemzeti itala. Az alakoskodók jelmezei, álarcái a magyar folklórból ismertekhez hasonlítanak. Sok jelmez a férjhez menéssel vagy a pártában maradással kapcsolatos. A kéregetők táncolva, énekelve járják a falvakat. E szokásokat manapság egyre inkább felelevenítik. Sok, főként diákokból álló hagyományörző együttes alakult az utóbbi években. Ezen az estén az idős észti parasztok a hálósobájában kiterítik (vagy inkább kiterítették) a szalmát, és a magyarországi délszlávoknál, sőt valaha a magyaroknál is ismert szokás szerint, az állatokkal együtt alszanak. Ez azt szimbolizálja, hogy az állatok is a családhoz tartoznak és Jézus születésének körülményeire utal. Ezen az estén többféle játékkal és erőpróbával szórakoznak. Így például feldobálják a szalmát a gerendás mennyezetre és a hiedelem szerint annak lesz a legtöbb gabonája a faluban a következő esztendőben, aki a legtöbb gabonát dobja fel úgy a gerendázatra, hogy az ott is marad. A néphit szerint az állatok időnként emberi hangon beszélgetnek – így ezen az éjszakán is –, s gazdáik igyekeznek kihallgatni őket. Az állatok ezen az estén emberi táplálékokat kapnak (pl. megfelelő az ünnepi kenyeret a családtagok és az állatok között.) A mézeskalácskészítés szokása később, német hatásra honosodott meg Észtországban. Az asszonyok valaha sertésformájú kenyeret, úgynevezett „karácsonyi sertéshúst” sütöttek. Éjfél után mindenki, így az állatok is kaptak belőle. Az állatot ezután tavaszig (hagyományosan április 1-ig) nem hajtották ki a legelőre. Az öregek hallgatóztak: nem hallanak-e valamilyen hangot. A harang- vagy csengősőz esküvőt, az épületzaj pedig halált hoz a családba a jövő esztendőben.

Egy későbbi keletű hagyomány szerint a lányok ólom- vagy gyertyaöntéssel igyekeztek a jövőbe látni. Ezen az estén mindenki talált magának valami foglalatosságot.

Dél-Észtországban szokás volt Fekete Péter bábut csempészni mások ajtaja elé. Ez a lustaság és a rosszszag szimbóluma volt, és így érthetően mindenki igyekezett továbbcsempészni, amit a szomszédok vasvillákkal igyekeztek megakadályozni. Alaposan kicsúfolták azt a gazdát, akinek a portája előtt másnap reggel megtalálták a bábut.

E szokások területenként változnak és nem él már valamennyiőjük mindenütt. Felkutatásukra, megőrzésükre, felelevenítésükre azonban napjainkban észti rokonainknál is egyre nagyobb az igény.

Novákné Németh Beáta

Felhasznált irodalom. From ancient Estonian customs to modern rites (angol nyelven). Összeállító: *Ülo Tedre Tallinn*. Periódika. 1985; Nagyobbreszt levelezőpartnerem, *Maret Eimre* 37 éves tartui művészettörténész (publikálatlan) közlései.

Máriapócs, a nyírségi község, Mária-kegyhely, búcsújáráshely. Görög katolikus templomának Mária-oltárképe több esetben is könnyezett, ezért lett kegytemplom. A régi templom fából épült. A mai kötemplom alapkövét 1731. szeptember 8-án rakták le.

A kegytemplom díszes képállványa 1785–1788 között készült, a két főtorny pedig 1856-ban. Melléktornyait huszártoronynak nevezik. Az oltár Mária-képe, amely csupán egy deszkára volt festve, 1696-ban könnyezett először. A könnyek a szentkép mindkét szeméből hullottak. Fenessy György, akkori egri püspök egyházi vizsgálatot rendelt el, amely 26 napon át tartott. Ötvenhárom tanút hallgattak ki. Közük volt Corbelli János gróf h. tábornagy, a császári és királyi sereg főparancsnoka is, aki aláírásával és pecsétjével ellátott iratban igazolja, hogy ő a szentképről sűrűn csordogáló könnyeket nemcsak hogy látta, de kezével érintette, sőt törölte is. A vizsgálóbizottság kijelentette, hogy Máriapócs igenis a Boldogságos Szűz könnyeitől megszentelt hely. Ez az okirat, amely 1698. január 2-án kelt az egri Érseki Levéltárban található. Az eredeti kegykép pedig a bécsi Szent István székesegyházban. A képről egyébként több másolatot is készítettek.

1715-ben az akkori egri püspök Pócsot Szűz Mária kegyhelyének nyilvánította, ugyanis az év augusztusában is könnyezett a kép. A feljegyzések szerint ez a csoda utoljára 1905-ben következett be.

Kérégyártó Mibály

Kiművelt szív

Jagamas János, a népdalgyűjtő

Még valamikor 1983-ban, a marosvásárhelyi Igaz Szó folklórszámába írtam ezt a portrét Jagamas Jánosról. Nem jelent meg soba. Elfogadható magyarázatot sem kaptam a cenzúra tiltásáról. Talán bántotta a bukaresti ellenőröket, hogy Jagamas János a második világháborúban, a front poklában román népdalokat jegyzett le erdélyi román katonatársaitól. Nem illet a „magyar fasiztákról” terjesztett román képbe. Talán a csángó gyűjtést kifogásolták, akkoriban már „bivatalosan” töröltetett a moldvai csángóság a magyar nemzetből. Vagy egyszerűen ingerelte a román cenzúrát a magyar folklorista, a magyar népdalok léte Erdélyben.

Jagamas János túlélte a bukaresti cenzúrát, miként az általa lejegyzett magyar folklór is biztosan dacol a próbákat tevő mostoha időkkel.

Részlet A romániai magyar irodalmi lexikon (készülő) második kötetéből. A címszó szerzője: László Ferenc zeneesztéta. Jagamas János (Dés, 1913. jún. 8.) – zenetudományi szakíró. Középkorlát a kolozsvári rom. kat. Főgimnáziumban végzett (1931), zenei tanulmányait a kolozsvári zenekonzervatóriumban kezdi (1936–40), a budapesti Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskolán folytatja (1941–44), és Kolozsvárt fejezi be (1947–48). Közben tanító Alőrön, óvónőképzői zene tanár, magán-zenekonzervatóriumi igazgató Kolozsvárt, 1949-től a Magyar, ill. a George Dima Zenekonzervatórium lektora, majd előadótanár (szakjai: folklór, formatan, zenei paleográfia) nyugdíjazásáig (1976), a kolozsvári Folklór Intézet főkutatója (1949–1960).

Vikár, Seprődi, Bartók, Kodály és mások erdélyi és moldvai gyűjtőmunkáját folytatva, újabb gyűjtéseket végzett a Fekete-körös völgyében, Kalotaszegen, a Mezőséken, a Nagy-Szamos, a Felső-Maros és a Kis-küküllő mentén, az udvarhelyi, gyergyói és csíki székelyek, valamint a moldvai, a gyimesi és a barcasági csángók körében. Mintegy 6000 népi dallam gyűjtőjeként s dallamlejegyzéseinek tökélye révén is a Bartók utáni délkelet-európai népzene gyűjtés kiválóságai között a helye. Gyűjtése nagyrészt a kolozsvári Folklór Intézet őrzi, értékéről az 1954-es moldvai csángó dal- és balladákötet, valamint az 1974-es *Romániai magyar népdalok* c. kötet 300 dallamot tartalmazó anyaga tanúskodik.

Népzene-tudományos írásai közül jelentős az *Adatok a romániai magyar népzenei dialektusok kérdéséhez* (1956), amely alldialektusokra osztva a Bartók szerinti IV. dialektusterületet írja le újra, az időközben föltárt népzeneanyag alapján, és megállapítja, hogy a moldvai csángó népzene külön dialektusnak tekintendő. A magyar népdal régi és új stílusának, valamint a magyar népzene és műzene kapcsolatának kutatójaként is jelentős eredményeket ért el. A magyar népdaltípusok és népies dalok morfológiai elemzését és osztályozását egyéni módszerrel végzi, idevágó munkája kiadás alatt. Az általános zenetudomány körébe tartozó Bartók tanulmánya a *Mikrokosmos I. és II. füzetének hangsorairól* (1974) szintúgy morfológiai elemzés, ill. alaktani elemek rendszerbe foglalása. Jelentős pedagógiai életműve: közvetve vagy közvetlenül tanítványa minden mai romániai magyar népzene-kutató, s e szűkebb körön kívül is számos muzikus hivatkozik rá, mint mesterére.”

*

- *Kedves Kallós Zoltán, te mit köszönbetsz Jagamas Jánosnak, a tanárnak?*
- Ő hozott fel a Zenekonzervatóriumba. Akkoriban Vistán tanítottam. Kijött a faluba, adatgyűjtöket, nótafákat keresett. Én már ismertem őket, elvittem hozzájuk. Így ismertem meg. Hívott a főiskolára. Felvételi vizsgámon három népdalt énekeltem el.
- *Memnyi ideig tanított?*
- Három évig adta le nekünk a folklór tudományát. Egész folklórtudásomat és zeneelméleti ismeretemet neki és Márkos Albertnek köszönhetem. A hivatalos órákon kívül Jagamas János külön is foglalkozott velem.
- *Magántanítványa voltál?*
- Másként mondanám. Én tanítóképzőt végeztem. Nagyon sok népdalt tudtam, alapos terepismerettel rendelkeztem a Mezőséken, de elméleti képzettségem alig volt még. Konzervatóriumi diákársaim elméletileg sokkal jobban fel voltak készülve. Jagamas János azt mondta, keressem fel a Folklór Intézetben délután, külön is szívesen foglalkozna velem. Így tanított hangjegyzésre, és -olvasásra. Éreztem, hogy ragaszkodik hozzám, szinte atyai barátsággal segít bepótolnom azt, amit önhibámon kívül elmulasztottam.
- *Pedig első látásra rideg, szentelen embernek is tűnbetnék.*

– Látszat. Nagyon melegszívű, segítőkész ember. Velem mindig közvetlen volt. Megismerhettem tanárként, a katedrán és gyűjtés közben, a terepen. Nemcsak Vistán vittem el az adatközlőkhöz, de elkísértem Válaszútra is – ez a szülőfalum –, együtt voltunk Biharban, két magyar és két román faluban gyűjtöttünk, Tárkányban és Fenesen, illetve Sebesen és Budurászán, a végén Belényesben is. Egy hónapig kísértem Jagamas professzort Moldvában, a csángólakta falvakban. Ő kottázott, én a szöveget jegyeztem le.

Nagy Imre lerajzolta Jagamas Jánost, a tudóst, a főiskolai tanárt – vizsgáztatás közben. Baráti incselkedés is kiérződik a rajzból. Az erős arcvonások hangsúlyozódnak, de a szelíd, sötétbarna szem eltűnik, inkább szigor és ridegség árad a képből. Nagyon bosszús lehetett a tanár úr vizsgáztatás közben. Mikor beszél, éppen ilyen elmélyültnek, magába merülnek tetszik. De a tekintete, mintha csak búvólni tudna vele! Benczédi Sándor ezt a varázslói megszállottságot figurázta ki, kedélyes együttérzéssel. Jagamas János a rajzot is, a szobrot is a szobájában tartja, vállalja őket.

Ez a szigor és ridegség – egyszerűen igény. Nagyon igényes volt tanárként, hiszen saját magával szemben is az. A tudást és a szorgalmat szakma-áhitatból követelte meg. Magától és tanítványaitól egyképpen. Szakma, foglalkozás, hivatás és szenvedély nála egyet jelentett mindig. Úgy mondják, ez az igazi szerencséje egy alkotó embernek. De mennyi szenvedés, gyötrődés az ára ennek a szerencsének. Igaz, hogy csak ez a szimbiózis érlelhet be a munkában – minden alkotásban! – igazi értékeket.

Jagamas János élete mintha csak azért állított fel újabb meg újabb akadályokat, hogy minden próbát legyőzhessen. A sors, a körülmények szegültek szembe azzal, hogy fiatal korában azt tanulhassa, amihez mindenkor kedvet és tehetséget érzett. Zongoristának készült, de tifuszbba esett, hosszú ideig nem gyakorolhatott. Mikor annyira felerősödött, úgy elfogta a vágy, hogy behozza a kiesést, minden orvosi intelem és parancs ellenére naponta hét órán át gyakorolt. Erre inhuvelygyulladást kapott és megint sokáig nem ülhetett a zongora elé. Nem esett kétségbe. Átment a zeneszerző szakra. Mikor itt az utolsó évet végezhetne volna, a háborús események szóltak bele az életébe. Alór faluba került, Dés közelébe egy évig tanítóskodott ott... Szabédi László az időben szintén falusi tanító volt. Szabédi a mezőszegi Bárebán román népdalokat gyűjtött és fordított magyarra. Jagamas János is román népdalok dallamait jegyezte Alórön. A gyűlöletszítás időszakában így építette tovább ez a két kiváló magyar értelmiségi a barátság, a kölcsönös megismerés sokak szerint végképp időszerülenné vált hidját. Mikor tanítóskodása után a budapesti Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskolán tovább folytathatta tanulmányait, mindjárt az első órán alóri román gyűjtéséről számolt be Kodály Zoltánnak. És a magyar népzene élő klasszikusa érdeklődéssel emelte reá a tekintetét: „Lássam”. Átnézte az egész füzetet, helyeselt, tanácsokat adott, magyarázott.

Jagamas János ilyen szákszávian mesélte el ezt nekem. De később, ahogy lakásában a magnetofonját nézegettem, amellyel annyi népi dallamot jegyzett le évtizedeken át, meleg hangon megjegyezte: Nem a legmodernebb, az igaz. De kiváló masina. És ragaszkodom hozzá. Kodály Zoltán személyes ajándéka...

Ugyanilyen ragaszkodással őriz egy kopott kottafüzetet. Végighurcolta a hadak útján, megőrizte a hadifogságban, és hazahozta. Megengedte, hogy fellapozzam. „*Drag căruț cu patru boi*.” Énekelte Vasile Pintea 32 éves közkatona, Szolnok-Doboka megyei, lejegyezte Jagamas János hadapród őrmester, valahol a keleti fronton, este pihenő alatt. Ez a Vasile Pintea – kései leszármazottja, utódja lehet-e a hajdani Pintea Gligornak, aki II. Rákóczi Ferenc nevében Nagybányát ostromolta? A legendás híru Pintea vitéz faluja, Hollómező nincs messze a mai nótafa falujától Lápostól! Ez a Pintea később idehaza, a lakásán is felkereste Jagamas Jánost. A láposi román parasztember és a kolozsvári magyar főiskolai tanár most is jól megértették egymást. Mert értették az ágyúk poklában is.

Ebbe a kopott kottafüzetbe sok-sok népdalt írt be Jagamas János. Ha nem tudnám, hogy ágyúzások szüneteiben, rögtönzött tábori szállásokon róttá egymás után a hangjegyeket és betűket, közönséges gyűjtőfüzet lenne, mint annyi más hasonló. De mekkora erő kellett ahhoz, hogy az állandó pusztulás szomszédságában az alkotásra gondoljon egy fiatal zeneszerző és folklórgyűjtő, és hogy apró othoni örömeiről és bánatokról énekeljen neki a katonaruhába bújtatott parasztember.

„Zenei anyanyelv nélkül hiányos lesz a zenei műveltség. A népdalok terjesztése, közismertté tétele mindennél fontosabb. Minden egyéb tudományos vizsgálódás csak ezután következhetik.” 1957-ben a *Korunkban* írta ezt Jagamas János. Az általa felállított sorrendhez elsősorban maga igazodott: minden egyéb tudományos vizsgálódásnál fontosabbnak tartotta népdalok gyűjtését és terjesztését.

A volt alóri tanító 1942-ben székely népdalokat gyűjtött. Nyári vakációk idején Kászonban, majd Csíkmenaságon és Kápolnásfaluban kereste meg a nótafákat, jegyezte balladáikat, dalaikat. A háború és a hadifogság után pedig 1949-ben megint a Székelyföldet járta, ezúttal a Gyimesekben és Gyergyószentmiklós környékén gyűjtött. Egy esztendő múlva kezdődött el a Román Tudományos Akadémia keretében és anyagi támogatásával a romániai magyar folklóristák és nyelvészek nagy vállalkozása: a moldvai csángó-magyar folklórkincs és nyelvjárás felmérése.

Jagamas János az 1950-es években nyolcszor járt Moldvában. Faragó József, Gállfy Mózes, Mitruly Miklós, az akkor még főiskolás Szabó Gyula – a mai író –, és nagyon sok más lelkes egyetemista társaságában Jagamas bebarangolta a déli és az északi csángó falukat. Több ezer népdalt jegyeztek le dallamaikkal együtt. Gyűjtésük volt a legjelentősebb a Szeret vidékén, noha előtűk is sokan megfordultak azon a vidéken... Petrás Ince János, Viola József, László Mihály, aztán Rubinyi Mózes, majd Veress Sándor – az immár világhíru zeneszerző, Bartók-tanítvány, az egykori bukaresti magyar vasútépítő mérnök unokája –, Balla

Péter, illetve még előttük Domokos Pál Péter. Ez utóbbi a csángó népzene gyűjtését indította el Moldvában, ösztönzője pedig nem kisebb ember volt, mint a román népzene kutatásában is halhatatlan érdemeket szerzett Bartók Béla! Domokos Pál Péter kalandos körülmények között járta be a moldvai falvakat, helyszíni lejegyzéseit pedig – megjelenésük előtt – Bartók és Kodály nézte át. Jagamasék gyűjtőútjai előtt kétségtelenül Domokos Pál Péter tárta fel a leggazdagabb csángó népzene-anyagot, ő jegyezte fel például a *Budai Ilona* és a *Júlia szép lány* dallamát. Addig ezeknek a balladáknak az énekes változata ismeretlen volt a magyar folklórtudományban.

Mi begyűjteni való maradt Jagamaséknak? Több ezer népdal, dallam. A magyar népzene olyan ősréteget tárták fel, amely más vidékeken csak szórványosan fordul elő. Olyan népdalokat is találtak, amelyeknek a változatai más vidékeken nincsenek meg. Különösen gazdag a balladaanyag. Nyolcvan, sőt száz versen felüli balladákra bukkantak. Egy falu, Trunk teljes zenei anyagát behordták. Régi, ősi állapotokat megőrzött falu volt ez akkoriban, folkloristák számára gazdag aranytelér. Gyűjtésük egy része *Moldvai csángó népdalok és népballadák* címmel, 1954-ben a bukaresti Irodalmi és Művészeti Kiadónál jelent meg. Faragó József és Jagamas János szerkesztésében, szöveg és dallam együtt. Felbecsülhetetlen kincsek mutatója ez csupán. A teljes kincstár a Folklor Intézet kolozsvári fiókjánál őrzik ma is. Jagamas János 1960-ig főiskolai tanárkodása mellett, az Intézet belső munkatársa volt. Azután pedig „csak” tanár volt, és ahogy mondja: „magángyűjtő”. Ilyen „magángyűjtőként” – egyszemélyes intézményként! – ment el újra a Gyimesekbe és Kalotaszegre. Mert az igazi gyűjtő, akár van számára hivatalos keret, pénz, megbízólevél, akár nincs, a kutatást soha nem hagyhatja abba. Az életét szakítaná meg.

A nótafák számára is nagy élmény a gyűjtés, hogyne lenne az nekem – mondta, és elmosolyodott, meleg, belső derűvel. Kocsis Miklós Barabást, az egyik nótafát Marosmagyaróról felhoztuk volt Kolozsvárra, hogy egész repertoárját magnóra vegyük. Ő meg annyira izgalmasnak, érdekesnek, felejthetetlennek találta az egészet, hogy verset írt a gyűjtés történetéről, találkozásainkból.

Vargyas Lajos írta a moldvai gyűjtésről: „...A kötet lejegyzései kifogástalanok, gondosak s a mai igényeknek megfelelőek. Minden dicsőret megilleti Jagamas Jánost a gyűjtés és a lejegyzés nagy munkájáért.” Román kollégák hasonló sorait vagy éppen külföldi, messze országokban élő szakemberek elismerését idézhetném fel. Miért nem közöl hát többet, gyakrabban, miért hiányoznak az újabb Jagamas-kötetek?

Még valamikor 1970. nyarán kérdeztem volt ezt tőle. Nem nagyon akart válaszolni, s talán nem is szívt volna, ha másoktól nem tudtam volna kéziratok munkáinak sorsáról, és nem faggatom makacsul tovább. Tizennégy esztendeje készen állt akkor egy népdal gyűjteménye. Több mint 11 ezer romániai magyar népdalból választott ki több mint háromszázat úgy, hogy a gyűjteményben minden fontosabb népdaltípus képviselve legyen. Őt esztendeig dolgozott ezen a munkán.

– *Kiadói felkérésre készítette el?*

– Valamikor a Tudományos Könyvkiadó tervében szerepelt, még 1956-ban.

– *Azóta?*

– Őrzöm a kéziratot. A folklórgyűjtéshez türelem kell.

Ennyi volt a kifakadás, ironikus mosoly kíséretében. Nekem pedig eszembe jutott a kopott kottafüzet, benne Vasile Pintea ágyúzajban lejegyzett láposi román dalai, amelyeket Jagamas János nem a kiadókval való harcaiból, hanem igazi csatáról hozott haza.

Négy esztendő múltán aztán, tizennyolc esztendő várakozás után, 1974-ben, végre a könyvespolcainkra kerülhetett a Jagamas-kötet, a *Romániai magyar népdalok*, a Kriterion gondozásában.

Egy másik válogatása – kézirat ma is.

A Népi Alkotások Megyei Háza – akkor még így nevezték – Csíkszeredában tervbe vette volt – igen okosan – egy székely népdalgyűjtemény kiadását. A kötet összeállítására nem kérhettek volna fel illetékesebbet Jagamas Jánosnál, aki már főiskolás korában sokat gyűjtött a Hargita aljában. Baráti unszólásra el is vállalta és határidőre beküldte a kéziratot. A százhárom székely népdalt Csíkszeredán gyorsan szerkesztették, majd végső jóváhagyásra felterjesztették a Népi Alkotások Központi Házához Bukarestbe. 1968 őszétől 1969 nyaráig hevert a kézirat valahol eme Központi Háznál, akkor pedig megszületett a különös döntés: a kötet nem jelenhet meg, mert a benne szereplő népdalok közül mintegy negyven nem eredeti székely folklór, hanem átvétel. Ötfokú dallamokra mondták ki a szentenciát ismeretlenségben maradt „szakértők”: ezek nem eredeti székely népdalok!

Vajon a Kőműves Kelemenné balladája fölé is magabiztosan odaírták volna a Központi Házban, hogy nem jelentethető meg, mert nem eredeti, hanem kölcsönzés? És a Mesterul Manole fölé is odaírták? Hiszen ki előtt ne lenne immár nyilvánvaló, hogy ez a ballada a maga motívumaival végigvonult egész Kelet-Európa népeinek folklórában. A népzeneben ennyire viszonylagos az eredetiség! Míg erről beszélgettünk, a zongora fölül Bartók fényképe és Kodály mellszobra mintha biztatón intgetett volna.

De ha még a negyven székely népdal motívumait kölcsönzésnek érezték is a Központi Háznál, miért lenne ez baj? Éppen Jagamas János írta le 1957-ben: „...sem a magyar népzene, sem a román nem vizsgálhatjuk önmagában, mert fejlődését, gazdagodását mindkettő mindig idegen hatások beszűremlésének köszönhetette. Idegen hatások nyomán jött létre például a magyar népzene új stílusa, vagy a máramarosi románság újabb zenéje is.”

Amikor Jagamas Jánossal Csíkszeredában közölték volt a Központi Ház véleményét, nem szólt semmit, csak az ironikus mosoly jelent meg szája szögletében. Összecsomagolta a kéziratot, és szeliden elköszönt.

Azért említem fel újra mindezt, mert jól érzékeltetheti: a folklorista életében nem a gyűjtés, a gyaloglás, a hányódás és néha éhezés, a nótafák bizalmatlanságának a feloldása a legnehezebb.

A folklorgyűjtőnek különben is legtöbbször az a sors jut, ami a népművészet alkotóinak: a névtelen dicsőség. Tudunk róla, hogy van, kell lennie, de a nevét kevesen tartják észben. Minél szélesebb körben ismert egy népballada, vagy minél gyakrabban énekelünk egy népdalt, annál bántóbb a gyűjtő, lejegyző viszonylagos névtelensége. Kórusoktól halljuk, magunkban dúdoljuk a könnyes-kedves remeket:

*Tavaszi szél utat szárazszi,
S e bóból es vízet áraszti.
Minden madár párat választ,
Minden madár párat választ.*

Hányan tudják a szűken vett szakmabelieken kívül, hogy ki jegyezte le, hol és mikor ezt a népdalt? Azt talán még hallottuk róla, hogy a moldvai csángók között gyűjtötték. De elő kell vennünk a kötetet (ha megvan), hogy azt is megtudjuk: Jagamas János jegyezte le a dalt és a dallamot, neki pedig özvegy Magyarai Antalné Kádár Ilona 71 éves csángó asszony énekelte el Trunkon, a Szeret mentén.

Ki is az igazán jó zenész, vetette fel egyik írásában Kodály Zoltán. És úgy felelt, hogy ennek négy feltétele van: kiművelt zenei hallás, kiművelt értelem, kiművelt kéz (hangszertechnika) és kiművelt szív.

Folkloristára mind a négy követelmény vonatkozik, de talán még két másik is: a türelem és a szerénység. Jagamas Jánosban – az előbbiekekkel együtt – ez a kettő is megvan.

Beke György

Mátyás király nyomában

XI. Országos Múzeumi és Műemléki Tábor

Csillebérc, 1990. augusztus 15–24.

Hunyadi Mátyás halálának 500. évfordulója alkalmából országsszerte különböző rendezvények zajlottak – tudományos és játékos formában egyaránt.

Lehet Mátyás koráról és személyéről vitázni. Jelenthetnek számunkra a levéltári források csupán összevetésre érdemes tényeket, melyekből a kor politika-, jog- és gazdaságtörténete rajzolódhat fel, de így a történelem „csak” egy szűkebb szakmai kör ügye marad. A sokat emlegetett és hiányolt *historikus szemlélet* kialakításához ennél sokkal több kell – főként az általános iskolás diákoknak. S mi lehet ez a többlet? Nem más, mint amit minden tudós kutató érez, amikor hiteles forrást – legyen az írott vagy tárgyi – vesz a kezébe: *a kor levegője*.

A kérdés csupán az, hogy lehet-e egy kor hangulatát valamilyen módon – de élményszerűen! – 12–16 éves, a történelem írást már bizonyos fókig elkötelezett gyerekek számára közvetíteni egy 10 napos tábor keretében, átlagos, vagy inkább szűkös anyagi lehetőségekkel?

Erre tettünk kísérletet – a TÁJAK – KOROK – MÚZEUMOK EGYESÜLET szervezésében – Csillebércen a XI. Országos Múzeumi és Műemléki Szaktábor résztvevőivel.

Természetesen nem volt lehetőségünk eredeti, vagy anyagában és megformálásában teljesen hű tárgyak, ruhák készítésére, úgyhogy a tárgy legtöbbször csak jelzésszerűen szerepelt, ez azonban a hitelességet nem rontotta. Ahhoz, hogy a rendelkezésünkre álló tíz nap alatt elfeledkezzünk modern korunkról és játékosan végigélhessük Mátyás uralkodásának 32 évét, szükség volt a „vármegyék” megszervezésére, a királyi pár és a tisztségviselők megválasztására, a „szerepek” szétosztására és a megfelelő ruházat elkészítésére. A lányok ruhájának, fejdíszének készítése közben a főúri viselettől a pórnép öltözetéig bemutatható volt a reneszánsz kor divatja. A fiúkkal a „fegyverkészítés” alatt a korabeli harcmódról és fegyverzetéről beszélgettünk.

Mivel a gyerekek nem csapatokra, hanem „vármegyére” oszlottak, ezért felnőtt vezetőik a „főispánok” voltak. A „főispánok” táborra való felkészülését segítette a Székely Éva népi iparművész és Puskás László animátor által összeállított, rajzokkal illusztrált szakanyag, melyet a tábor kezdete előtt minden leendő „főispán” kézhez kapott.

A „történelmi hűség őrzését” Gabrielli Gabriella régész és Nemes András művészettörténész látták el, ők voltak a tábor szakmai irányítói. S hogy milyen fantáziával, humorral és szakmai hozzáértéssel oldották meg feladatukat, arra bizonyíték például az, hogy néhány méter bársony, pár szék és fotók segítségével hiteles reneszánsz trónteremmé varázsoltak egy kietlen nagytermet. Ők készítették fel a gyerekeket az „udvari élet eseményeire” (pl. koronázás, Beatrix megkérése, a királyi pár esküvője, törvénykezés).

Az események közül nézzük részletesebben a koronázást – milyen előkészítő lépéseket tettünk a játék sikeres indításához. Először is tudnunk kellett, hogy milyen legyen a király pl. jellemében. Ehhez Szent

Királyunk a fazekasmesterséghez is értett

Udvari bál – királyunk és Zsuzsa főispán

István király intelmei adnak szép útmutatást, Mátyás egyéniségéről pedig a korabeli források szólnak. Ezeket természetesen a tábor szakmai vezetői tolmácsolták, közvetlen hangú előadás – beszélgetés – formájában. Második lépésként megnéztük a Magyar Nemzeti Múzeum kiállításait, különösen a koronázási ékszereket. Az eredeti tárgyakkal való találkozás, az egész játékra való ráhangolódás volt a múzeumlátogatás célja. Ez a tábor második napján történt, a „választások” előtt.

Meg kellett tehát választani a királyt – a jelentkezők közül a nép közfelkiáltással döntött a legalkalmasabb jelölt mellett. Alkalmasságuk bizonyítására a „királyjelöltek” a nép színe előtt programbeszédrel, műsorral szerepeltek. E beszédek, műsorok külön értéke, hogy nem előre készített, betanult szövegek voltak, a jelöltek a főispánok segítségével készültek, lehetőséget adva az improvizálásra. Így a jelölt talpraesettsége, humora volt az alkalmasság mérése.

A második nap délutánjának programja tánctanulás volt – hogy az „udvar népe” illő módon tudjon vígadni a koronázást követő bálon. A táncokat és a megfelelő viselkedést Keszler Mária táncpedagógus tanította a gyerekeknek. Közben a „főispánok” vezetésével az éppen nem táncolók elkészítették vármegyéjük címerét. Este a koronázási szertartásról, a koronázási jelvényekről beszélgettünk. Ezzel a szakmai előkészítés lezárult, de hátra volt még a hiteles megjelenés legfontosabb kellékeinek, a ruháknak az elkészítése. A tánctanulás mellett a harmadik napot teljesen erre szántuk.

A koronázás már a teljes pompájában megjelenő reneszánsz udvart láthattuk. A gyerekek a „jelmezzel” együtt magukra vették a hozzá illő viselkedésmódot is. Így nemcsak a király és közvetlen kísérete, a fő tisztségviselők szerepeltek, hanem részese volt a játéknak mindenki egyaránt.

Egy kis ízelítő a tábor többi eseményeiből: török–magyar viadal a sáncvárnál; a „Mátyás király és kora” című kiállítás megtekintése a Budapesti Történeti Múzeumban; Mátyás és Beatrix esküvője; „országol a király” – hajókirándulás Visegrádra; a corvinakiállítás megtekintése az Országos Széchényi Könyvtárban; Corvina készítés; törvénykezik a király; „gyászban az ország” – gyertyás felvonulás a király „halála” után.

Írásom elején feltettem a kérdést: lehet-e egy kor hangulatát közvetíteni egyszerű eszközökkel? Erre a választ talán a gyerekek szeméből lehetett kiolvasni, azokéból, akik a „király halála” után néma csendben vitték gyertyáikat végig a sötétbe burkolt táboron.

Tóth Kálmán

Mi is jártunk Isonzónál – egy emléktúra tapasztalatai

1990. július 5-e és 10-i között másodszer ütött tábort a győri Révai Miklós Gimnázium honismereti szakköre az olasz–jugoszláv határon fekvő Nova Goricában, hogy az Isonzó–Doberdó poklában elesett magyar katonák sírjait és temetőit gondozza, rendbe tegye, ápolja. A tábor – talán nem kell bizonygatnunk – izgalmasan szép napokat jelentett a tanulóknak, a szervező tanároknak pedig számos tapasztalat megfogalmazására nyújtott lehetőséget.

1989 tavaszán egy kis riport és egy terepbejárás beszámoló közreadásáról fogalmaztuk meg tervünket és fordultunk segítségért és anyagi támogatásért a győri vállalatokhoz, üzemekhez. Meglepően kedvező volt a reagálás és jóval több támogatást kaptunk, mint amit reméltünk. Egy év leforgása alatt azonban jelentős változást figyelhattunk meg a támogatás rendszerében és a megoldás módjában. Tavaly spontán, jórészt természetben megnyilvánuló támogatás volt a jellemző. Az idén viszont már a cégek és támogatók határozott ellentételezést kértek és vártak.

A nem jelentéktelen összegű támogatás fejében az általuk adott trikót kellett viselnünk, ebben kellett szerepelnünk, újságban, rádióban kellett hirdetni az illető cég szerepét a vállalkozásban. Ez nem csupán a szponzoroknak volt jó, hanem érdekes módon nekünk, szervező tanároknak is. A trikó hirdette a cég nevét és jó híret, nekünk pedig fegyelmező – figyelmeztető eszköz volt a kezünkben. Azzal, hogy felvették és viselték a reklámhordozó trikót, azt is elfogadták, hogy nem „csak” egy kirándulásra jöttek, hanem kegyeleti emléktúrára, ahol dolgozni kell, amellyel szemben kötelezettségeik vannak. Talán nem hat túlzásnak, ha azt mondjuk, hogy a társadalom támogatását éreztük végig az utunk során.

Redipuglióban (Monfalcone és Trieszt között a tengerparton) hatalmas emlékmű áll az elesett katonák emlékére és több ezer olvasható név; ugyanitt egy osztrák–magyar katonatemető sírkövein csillogó, felújított névtáblák ezre. Solkán-ban (Nova Gorica mellett) a magyar katonatemető földbe süppedt mohos sírkövein csak itt-ott látható néhány, már-már szinte olvashatatlan névtábla. Amikor a fiatalok a solkáni temetőben dolgoztak, átértékelték a díszes, ápoltságos olasz és a pusztuló magyar temető közötti különbséget és azt, hogy azt a kis temetőt nekünk kell rendbe tennünk, hiszen ezért kaptuk ingyen a buszt, a csaknem száz réztáblácskát és a sok-sok megértő támogatást.

Félve írjuk le – hiszen furcsának hat – élővé vált a temető. A lepotyogó, szinte olvashatatlan névtáblák helyett jól olvashatók kerültek a sírkövekre. S amikor az esti szürkületben lobogó gyertyák fényénél Gyóni Géza sorait hallgatták a kis falucska előljárói, nem értették a verseket, de megérezték, hogy halottak napján nekik kell koszorút és virágot vinniük a sírkertbe.

Az alapítványok jelentették a másik anyagi forrást. A nem csekély összegben túl ebben is értékes munkára serkentő erőre találtunk. Egy pályázattal szemben számos követelményt fogalmaznak meg. A tavalyi résztvevők élménybeszámolóit, házi pályázatait bizonyítják vállalkozásunk értékét és szükségességét. A gyerekek elfogadták érvelésünket és valóságos kis szakdolgozatokat írtak térképpel, fényképpel,

szemelvénnyel színesítve. És itt fogalmazhatunk meg egy újabb általánosítható módszertani javaslatot. Legyen általános követelmény minden út, tábor, kirándulás után tábori krónika, útbeszámoló, házi pályázat elkészítése. A tanulóktól pedig csak akkor követelhetjük meg ezt az összegző lezárást, ha mi is ilyen kötelező érvénnyel és igényességgel készítjük elő és vezetjük a kirándulást. Ezért tartottunk az út előtt előadást az olasz frontról, ezért vetítettünk le Velencéről szóló útifilmet. Sok időt és energiát fordítottunk rá, mégis éreztük, hogy kevés, és azt is, hogy olyan megoldásokra és foglalkozásokra van szükség, amelyek érzelmileg készítik fel a tanulókat. A Gulyás testvérek filmjének (Én is jártam Isonzónál) megtekintése, az első világháborús regények (Zalka Máté, Somogyvári, Hemingway) megbeszélése, már „hatásosabb” volt, de még mindig személytelen. S itt jelentkezett a véletlen. Egy nyugdíjas házaspár – a tavalyi útról készült filmet látva a tv-ben – felkeresett bennünket és kérte elesett hozzátartozójuk 1920-as években készített síremlékének és sírjának rendbetételét. Elhozták Mórincz Lajos volt győri tanítóképzős hadinaplóját (érettségi után 1917-ben, azonnal a frontra került és októberben már nem élt), egy repeszdarabot, amely átörte a naplót és kioltotta az életét. Egy másik házaspár (kis Trabantjkkal az útra is elkísértek bennünket) 1920-as években hozzátartozójuk sírját keresték az akkori élményeket mondták el és emlékeiket adták át. Barsi Ernő tanár úr pedig – édesapja naplójához kapcsolódva – katonadalokra tanított bennünket. S ezzel vált minden életszerűvé, emberivé és arról, amit otthon hallottak újra és újra felidéződött az út során Zalka Máté kavernája a Doberdó fennsíkján; Somogyvári Gyula Orlay századosának gondolatai a solkányi sírok között; Gulyás testvérek filmje Redipuglia olasz katonaemlékműjénél és a katonadalok sora végig az Isonzó völgyében.

Még egy gondolat az emléktúránkhöz kapcsolódóan. Számos megjegyzés – már-már vad éri – a külföldi kirándulásokat szervező kollégákat, tanárokat. Hatalmas költséggel nagy távolságra utaznak a tanulók, közben pedig saját környezetüket és hazájukat nem ismerik. Kirándulásunk számos mozzanata cáfolja ezt a jól hangzó, de hamis vélekedést. Csak hazai kultúra nincs, országhatáron belül található értékek önmagukban nem élnek. Minden, ami a mai határon túl és belül van, a magyar kultúra és ezen túl pedig az egyetemes emberi kultúra része.

„Csányi Lajos. Ószöny (Füzítő-pusztá), 1898. március 15. Hadi érettségit tett 1916. május 20., bevonult a Cs. és kir. 4. sz. bosznia-hercegovinai ezredhez, május 29-én, december 27-én a délnyugati hadszíntérre került. Zászlós. Részt vett a híres tagliamentói átkelésnél coruino mellett. Az átkelést zászlóalja erőszakolta. Már átkeltek a hídon, amidőn haslövést kapott. Ez 1917. november 2-án éjjel 10 óra tájban történt. Éjfélkor már halott volt. Eltemették reggel 7 órakor, a tisztikar, közte volt tanítványunk, Winter Ernő zászlós jelenlétében, a Tagliamentó jobb partján közel oda, ahol a Pontagel-Toris-Genova irányú vasúti vonal a folyót metszi a 115/827. sz. 3. őrháztól 10 lépésnyire. Koporsója az őrház ajtódeszkáiból készült. Jelölt sírban nyugszik.”

Csányi Lajos iskolánk tanulója volt. Itt koptatta a lépcsőket, a lépcsőházban – a diákjainkat nap mint nap fogadó – márványtáblán a hősi halottak hosszú sorában ott a neve. Sírját pedig két határon túl kell keresnünk, ott a Tagliamentó partján. Ez „az iskolánk” évkönyvéből vett idézet oly közeli, az a sír oly távoli. De a miénk, a mi kötelességünk, hogy megkeressük és ápoljuk.

S végezetül – összefoglalóan – merre jártunk? Mit láttunk? Turnisce után Alsólendva mellett a magyar–jugoszláv határon Maribor, majd Postojna csodálatos cseppkővilága következett. Következő nap – Nova-Gorica polgármesterének fogadása után – Doberdó fennsíkja, St. Michele múzeuma, sziklába vájt tavernái emlékeztettek Zalka Máté, Somogyvári Gyula, Hemingway könyveire. Ezt követte Redipuglia az olaszok hősi emlékműve, majd Triesztben fejeztük be a napot. Harmadnap munka a solkányi temetőben. Réztáblákat erősítettünk fel (fúrtunk, ragasztottunk), elkészítettük a temető helyszínrajzát, leírtuk a még olvasható neveket, gyomláltunk, megtisztítottuk a sírköveket. Majd Velence és Padova következett. Az ötödik nap újra az I. világháború: végig az Isonzó völgyén számba vettük a magyar emlékeket, feltártuk a még található magyar sírokat. Vár még munka ránk!

Bedécs Gyula

Az első székely honismereti tábor

1988 őszén Budapesten megalakult az első Székely Kör, amely a székely kultúra ápolását, támogatását tűzte ki céljául. Hamarosan Tolna megye székely falvaiban is sorra alakultak a Székely Körök, hagyományörző együttesek, majd 1989 tavaszán létrejött Bonyhádon a Székely Szövetség is, amely ezeket a szervezeteket összefogja, segíti. A Székely Szövetség első rendezvénye volt 1989 májusában a székely találkozó Bonyhádon. Itt mutatkoztak be a hagyományörző csoportok, találkoztak egymással barátok, rokonok, ismerősök a környékbeli székely falvakból, Érdről, Budapestről, Hertelendfalváról.

Az idén a Székely Szövetség július 1–8-ig honismereti tábort szervezett a Tolna megyei Lengyelen 63 székely gyerek számára, hogy megismertesse velük, s felkeltse érdeklődésüket a bukovinai székelyek kultúrája iránt. A gyerekeket a volt Apponyi-kastélyban (most egy szakközépiskola kollégiuma), amelyet egy nagyon szép park vesz körül, helyezték el. De nemcsak a környezet volt nagyon szép, hanem a tábor programja is.

Megismerkedtek a gyerekek a bukovinai székelyek történetével, népviseletével, kézműves hagyományával, szokásaival. Megtanulták a csutikababa készítést, a bokrétaakóést, az aszúrozást, a hímzést. Amíg a lányok varrtak, vagy játékot készítették, addig a fiúk a fafaragás mesterségével ismerkedtek. Munka közben pedig hallgatták Fábrián Ágostonné kakasdi mesemondó meséit. Volt tánc- és énektanulás, még a rovásírást is megtanulták. Mindezek mellett még arra is maradt idő, hogy megnézzük Lengyel nevezetességét, s egynapos autóbussos kiránduláson Bonyhádra, Hidasra, Pécs néprajzi kiállításait. Az utolsó nap székely ételek főzésével, s ezekből az ételekből összeállított ebéddel zárult. Este a záróünnepségen a táborban résztvevő gyerekek, az apai és a kakasdi együttes mutatta be műsorát.

Mindez Höflerné Kelemen Emma szervezésének köszönhető. Ő állította össze a programot, s gyűjtötte maga köré azokat az embereket, akik előadással, a foglalkozások levezetésével, a feltételek megteremtésével a segítségére voltak. (Nagyon sok nevet kellene itt most felsorolnom, remélem, senkit nem sértek meg, ha ezt most nem teszem.) Most már az a fontos, hogy ne csak egyszeri sikeres kísérlet legyen ez a tábor, hanem évenként megismétlődő hagyomány.

Fábrián Margit

A Gyermekszervezet Történeti Múzeum honismereti munkájáról

Országos gyűjtőterülettel rendelkező szakmúzeumunk bő másfél évtizede szolgálja nemzeti múltunk gyermekszervezetekkel kapcsolatos történelmi emlékeinek megmentését. Szerény működési keretekkel az úttörőmozgalom relikviáinak teljességre törekvő gyűjtésétől indulva jutottunk el az összes múltbéli és jelenlegi magyar gyermek- és ifjúsági szervezetek, mozgalmak anyagainak megőrzéséhez.

Olyan, szinte ma már a feledés homályába tűnt vallásos szervezetek emlékműveit kutattuk és kutatjuk, mint például a századelőn életre kelt Eucharisztikus Gyermekszövetség, az 1920-as évektől induló Szívgyárda-, Szívtestőrség, avagy a Mária Kongregáció gyermekvonatkozásait, a Soli Deo Glória kiskollégiumait... stb. Ugyanakkor az úttörős emlékek mellett gyűjtjük a levanteintézmény (elsősorban I. korcsoportra vonatkozó) a cserkészlet, az Ifjúsági Vöröskereszt, a Diákaptár, a különféle körök... stb. anyagait is.

Az amúgy is könnyen elkallódó (vagy elhasználódó) gyermekkori emlékek mellett az elmúlt négy évtized politikája sem kedvezett a feledésre kárhözott szervezetek, mozgalmak, intézmények anyagainak összegyűjtésére. Most, amikor még élnek közöttünk azok az idős emberek – nagy- és dédszülők – akik esetleges emlékeik mellett egy-két féltett jelvénnel, sárgult nyomtatvánnyal, fotóval rendelkeznek, talán még nem késő pótolni a történelmi mulasztásokat.

Amikor a helyi honismereti vezetők, helytörténeti gyűjtőtársak, szakkörök figyelmét ezekre, illetve gyermekszervezeti anyagok gyűjtésére hívjuk fel, be kell vallanunk: nem minden hátsó szándék nélkül tesszük. Egyrészt szeretnénk *kapcsolatot kiépíteni* azokkal a gyűjteményekkel, gyűjtőkkel akik ilyen jellegű anyagokkal rendelkeznek. Szeretnénk a számukra „értéktelebb”, nem helyi vonatkozású anyagok gyűjtőhelyévé válni.

Másrészt a *legeredményesebb, gyermek honismereti szakkörök gyűjtőit* – az elmúlt évekhez hasonlóan – *pályázati formában kedvezményes Balaton-parti szaktáborozással szeretnénk jutalmazni.*

A közelmúltban felhívással fordultunk az iskolákhoz, a megszűnő vagy már megszűnt úttörőcsapatok, úttörőgyűjtemények, intézmények vezetőihez, kezelőihez, hogy történelmi múltunk emlékeink megőrzése érdekében a kidobásra ítélt, vagy a megsemmisülés veszélyével fenyegetett anyagaikat juttassák el múzeumunkba. Kérjük a honismereti, helytörténeti gyűjtőket figyeljenek oda lakóhelyeiken, hogy értékes anyagok ne kerüljenek ebek harmincadjára. Vagy gyűjteményeikbe helyezték el ezeket, vagy értesítsenek bennünket! Hiszen múltunk minden szerves – sokak számára jó vagy rossz értelemben véve is emlékezetes – része tanulságokkal szolgál(hat) a jövő generációk számára.

További *információval*, illetve *Hírvívó* című tájékoztatónkkal – amely a gyermekszervezetekkel, mozgalmakkal kapcsolatos híreket, tudnivalókat közöl – szolgál a *Gyermekszervezet Történeti Múzeum. Balatoni Gyermekközpont. 8250 Zánka.*

P. Miklós Tamás

A székelyek keresztjének szentelése

Herend, 1990. május 26.

1945. április 16-án szovjet bombatámadás következtében 18 csíki székely tartalékos katonája lelte halálát a herendi vasútállomáson. Három súlyos sérüléssel a szentgáli hadikórházba kerültek, ahol estére behaltak sebeikbe. Valamennyien a 27. Székely Határőr-gyalogezred katonái voltak, akik előzőleg már a fronton rendkívül súlyos vérvesztéseket szenvedtek.

A 21 Csíkból való katonát április 18-án katonai pompával, koporsóba téve helyezték közös sírba a herendi temetőben, Veress Sándor református tábori lelkész ígéhirdetése mellett.

Két katonának a hozzátartozók később síremléket állítottak, amelyet Lajos Balázs csíktaplocai születésű plébános a helyszínen felszentelt. 1980-ban B. Tóth László herendi plébános a herendi hívek adakozásából emléktáblát helyeztetett el a közös sírnál, amelyre felírta az áldozatok nevét, életkorát és származási helyét. A hősi halottakról azért rendelkezünk pontos adatokkal, mert az akkori körjegyző, Pesovár János, aki ma 90 esztendősen, a belügyminiszeri tilalom ellenére anyakönyvezte a katonákat.

Az Erdélyi Szövetség Veszprém Megyei Csoportja (Erdélyi Magyarok Baráti Köre) néhány tagja 1989 őszén, halottak napja előtt rendbe tette a sírokat, bár egy részüket a herendiek gondozzák. A sírok egy része jeltelen lévén, elhatároztuk emlékkereszt állítását. Róka Lajos csíki típusú keresztet faragott, amelyet 1990. május 26-án dr. Szendi József veszprémi római katolikus megyéspüspök szentelt. Az ünnepi alkalomra meghívtuk az elhunytak felkutatott hozzátartozóit, s falujuk plébánosait. Csíkmadéfalváról, Csíktaplocáról és Csíkszeredából harmincegyen jöttek el erre az alkalomra. Veress Sándor, hajdani tábori lelkész nem tudott résztvenni az ünnepségen, elküldte azonban emlékező sorait, amelyet a síroknál felolvastunk.

Veress Sándor lelkipásztor üzenete: 45 évvel ezelőtt „vigyázz”-ba merevedett a diszszázad minden tagja és könnyekkel szemében, elcsukló hangon énekelt a gyülekezet az éneket: „Tebenned bízunk eleitől fogva, Uram! Téged tartottunk hajlékunknak... Az embereket Te meghagyod halni...”

En, mint a Szentgálon állomásozó 18-as Egészségügyi Oszlop tábori lelkésze, hirdetem Isten ígését: Legyen meg a Te akaratom. Apák, fiúk, szerelmes vőlegények hősi halált halt bajtársaikra hullottak a rögök, amint az élő bajtársak hantolták őket, akik már e földön nem találkoztak többé kedveseikkel, akik már nem látják a Székelyföld virágait, lankáit, patakjait, hegyormait. És most, mikor e tavaszi szombaton élők jöttek a halottakhoz, ismét „vigyázz”-ba merevedek, tisztelgek a hősi halált halt erdélyi bajtársaink keresztje előtt és annak nevében kérek áldást Hozzátartozóik, a még élő bajtársak számára, aki értünk is meghalt a Golgotai Kereszten. Akiknek ajkára ráfagyott a katonadal: „Megyek-e még, jutok-e még haza, haza, haza...” Gondolatban itt vagyok és lélekben ráteritem síroktokra a palástomat.

A 45 évvel korábban lezajlott eseményeket Székely Ferenc idézte fel. A csíkiak nevében a madéfalvi Ferencz Mária szolt. Juhász Katalin katonakísérőket énekelt, Cziki László elmondta Csoóri Sándor: Idegszálaival a szél... című versét, Kakucs Ágnes pedig részleteket adott elő egy tizenhat gyermekes csángó asszony vallomásaiból. A csíkiak két székely keservest énekelték el, közösen pedig a magyar és a székely Himnuszot, valamint a Boldogasszony anyánk... kezdetű éneket. Az emlékbeszédet S. Lackovits Emőke mondta. A megjelenetek a herendi római katolikus templomban szentmisén vettek részt, majd a herendi Községi Tanács által rendezett fogadáson.

S. Lackovits Emőke emlékbeszéde:

Főtisztelendő Püspök úr!

Erdélyi Testvéreim! Tisztelt Honfitársaim!

Itt most az áldozatokra emlékezünk. Áldozataira a halállal és rabsággal terhes, szétszórattatásunkat megerősítő és törvényesítő történelmi közelmúltunknak. Emlékezünk a sírkeresztekre, az árvákra, özvegyekre, rokkantakra és rabokra, a meggyalázott emlékekre. A két part között hanyódo „kompország” millióra rúgó katonája és civil áldozataira. Gyászolunk, mert a szeretteit elveszítettnek mindig marad gyászolnivalója. Mégis, öröm vegyül most a szóba. Hisz ünnep is a mai nap, mert véreinkre emlékezhetünk, testvéreikkel találkozhatunk, emléket állíthatunk, virágot és gyertyát helyezhetünk el, s fohászkozhatunk az itt nyugvókért és a feltámadást idegen földben várókért.

Nincs család e szűkebb és távolibb hazánkba, aki ne gyászolna valakit, akinek a vértanúságra kiválasztottak között ne lenne férje, fia, apja, nagyapja, nagybátyja, testvére, közelebbi vagy csak távolabbi rokona.

A II. világháborúban elpusztult magyar katonák, az elhantolt és temetlen halottak vádlóként nehezettek eddig a nemzet tudatára. Szükségünk van az elesetteknek kijáró őszinte emlékezésre. E mai ünnepi nap is tudatosítja az itt élőkkel és tőlünk elszakított testvéreinkkel, egyaránt: nem vagyunk bűnösebbek Európa többi népénél! Nem vétettünk többet másoknál! Eldobjuk a ránk ragasztott bélyegeket! Az utolsó csatlósát is! A mi embervesztésünk is egyike a legnagyobbaknak! A meghaltak áldozatok és nem háborús bűnösök!

Embervesztésünk nézve, megdöbbentő a kép. A demográfusok szerint 270 ezerre tehető az I. világháborúban elesettek száma. Ezzel szemben a II. világháború magyar áldozatai 800–900 ezer között vannak, tehát 1000 lélekre 100 áldozat jutott! (Für Lajos megállapítása). Ez megtizedelte a nemzetet! Az átmenetileg visszakapott országrészek embervesztése 530 ezerre tehető. Így a II. világháborúban elpusztult magyarok száma 1 430 000 fő körül állapítható meg! (Für Lajos). Odaveszett a nemzet színe-virágának jelentős része! Hazánk ezzel a veszteséggel egy sorban áll a Szovjetunióval (20 millió), Németországgal (10 millió), Lengyelországgal (6 millió) és Jugoszláviával (1,7 millió). Az összlakosságához viszonyítva: első Lengyelország, második Magyarország (Für. L.). Veszteségünk nagyságrendileg azonos a legtöbb lelket elveszített nemzetével.

S a holtak e nagy tömegében ott vannak a csíki falvak a háború végnapjaiban elpusztult 21 itt nyugvó áldozatukkal, 21 család siratta, gyógyolta tagjával, akiknek nyughelyüktől távol gyújthattak csak gyertyát. Amikor rájuk emlékezünk, eszünkbe villannak a háborút követő negyven esztendőben a magyarságot ért súlyos megpróbáltatások, a nemzet fiainak megtizedelése itt és a politikai határokon túl, s a megújuló szocializmusok egyaránt. De felötlenek bennünk a velünk együttélő németek nehéz, búval teli esztendei is. Itt Herenden ők adtak végső nyughelyet a székely-magyaroknak, s gondoltak kegyelettel az elhunytakra.

Most azonban nemcsak a fájdalmakat jöttünk számba venni, bár egészséges nemzettudatunkhoz hozzátartozik megpróbáltatásaink ismerete is, a halottaink előtti tisztességes főhajítás. A megkonduuló harangok az itt nyugvókért is szólnak, s békességre, jóra intenek.

Keresztet állítottunk, csíki mintára faragottat. Mi fogalmazódik meg számunkra e keresztben? Elsősorban az engesztelődés. De a háború borzalmainak túlélése is, az értelmetlenül elpusztultak emlékezete, a szülőföldet elhagyni kényszerülők fájdalma és honvágya, s a visszatértek hálája. Kik emeltetek keresztet? A bizakodók, a megvizsgáltak, az oltalmat kaptak, a bűnbocsánatot nyertek.

Ez a mi közös keresztünk: anyaországiaké és erdélyieké, közelebbről Veszprém megyeieké és csíki székelyeké. Nemcsak az alant nyugvókra emlékeztet, hanem mindazokra, akik idegen földben, jeltelen sírokban alusszák álmukat, mindazokra, akiknek talán sír sem jutott, mindazokra, akiknek csontjai szétszórtak és nincs lehetőségük a hátramaradt szereteteknek egy szál virágot helyezni vagy gyertyát gyújtani hamvaik fölött. Óértük is áll a kereszt! De ugyanakkor hirdeti áldozatos, önzetlen cselekedetét és segítségét mindazoknak akik e mai ünnep megvalósításán munkálkodtak. Szerénységük tiltakozik név szerinti felsorolásuk ellen. Köszönöm, amit tettek!

Valamennyiünk nevében hálás szívvel mondok köszönetet dr. Szendi József püspök úrnak, aki számtalan teendője mellett elvállalta az ünnepünkön való részvételt, eljött megáldani a keresztet! A legnagyobb köszönet illeti Bors Gábor elnök urat messzemenő, önzetlen támogatásáért! Hálásan köszönöm Rakk Tamás erdészetvezető úrnak áldozatos segítségét, hogy időtálló faanyagot biztosított a keresztnek! Különös hála illeti Róka Lajost művészi munkájáért, a kereszt elkészítéséért, a maradandó emlék felállításáért! A hála és szeretet hangján szólok kedves csíki vendégeinkhez, akik vállalták a hosszú út megpróbáltatásait, eljöttek hozzánk, hogy együtt ünnepelhessünk. De hálával és szeretettel szólok kedves herendi, szentgáli és veszprémi testvéreinkről, akik a vendégek fogadásában és ellátásában nyújtottak önzetlen segítséget. Áldja meg Isten valamennyiüket!

Ily sok szálon fűz immár össze minket e kereszt. Felnézve rá, a Mindenséget látjuk: életet és halált, de feltámadást és örökkévalóságot! Az Istentől rendelt út állomásait, amelyen Jézus Krisztus az egyetlen, igazi vezető:

*Vezess Jézusunk, Véled indulunk.
Küzdelemre hív az élet,
Hadd kövessünk benne Téged.
Fogjad a kezünk, míg megérkezünk!*

S ez már az élőknek szól. A kinyújtott kéz a hátramaradottaké, ezer és ezer erdélyi magyaré: hogy legyen elegendő kitarásuk a szülőföld megtartására, a bölcsőhely és a temetők megőrzésére! Erdély azoké lesz, akik ott maradtak, szenvedtek, minden megpróbáltatást elviselve, hűséggel kitarítottak – mondotta Köteles Pál. Ezért a hűségért imádkozunk, s megmaradásáért mi is segítsünk! Mert az outhont őrzőknek az örökbe kapott anyanyelvet „új szellemmel fényezve, csorbítatlanul át kell adniuk utódaiknak” (Kosztolányi Dezső). Hadd idézzem Erdély nagy püspökét, az „emberkatedrális” Márton Áront, Csík szülőltét: „Most kell cselekedni, amikor az egész magyarság hitében rokkant meg. Minden szellemi és erkölcsi erő munkába állítására szükség van, hogy nemzetünket a mai állapotában a jövőnek átmenthessük.”

A megmaradás és a szülőföld megtartása reményében, a népünkéről, nemzetünkéről való soha meg nem feledkezés ígéretével szálljon főhászunk az ég felé, s legyen napi imánk része: „Jézus, áld meg Erdély népét!”

FEKETE PÉTER:

A Heves megyei Levéltár térképeinek földrajzi nevei (Heves Megyei Levéltár) Eger, 1989. 288 old.

A helynevek gyűjtésének jelentősége évtizedek óta ismeretes a kutatók előtt. Amatőr és tudományos szintű feldolgozások készültek az ország kisebb-nagyobb területeiről, a nyelvészek, néprajzosok a rendelkezésre álló adatokat saját szempontjaiknak megfelelően hasznosították. A munkát az 1960-as évek végétől elodázhatalanná tette a termelőszövetkezetek elterjedése, a több falura kiterjedő, tsz-ek létrejötte. A mind nagyobb táblák megjelenése, a földhasználat átalakulása az egykori dűlőnevek eltűnését hozta magával.

A különböző tájegységekben a gyűjtés részben írásos anyagok (határleírások, összeírások) vizsgálatával, részben térképek tanulmányozásával, részben pedig a határnevek helyszíni összeírásával folyt. Az alkalmazott módszerek közül a térképek használatának tulajdoníthatunk a legnagyobb jelentőséget.

Heves megyében a közelmúltban fejeződött be a határnevek összeírása, mely munkát jelen kötet közreadásával próbálták teljessé tenni. „A nevek közzétételének elsődleges célja, – írja a szerző a bevezetőben – hogy a megyében a földrajzinév gyűjtés alkalmával összegyűjtött, ma is élő névanyaghoz a történeti alapadatokat megadja, s egyben a kutatók számára lehetővé tegye a különben nehezen hozzáférhető térképek neveihez való hozzájutást. A névalakok más és más forrásokból való kimutatása esetleg azzal is járhat, hogy az idősebb emberek igénybevételével a már egyébként elfelejtett nevekről is információt kaphatunk.”

Fekete Péter a térképek névanyagát számítógép segítségével dolgozta fel, ami módszertani szempontból úttörő munka, ugyanakkor vállalta azokat a nehézségeket, amelyeket a mechanikus eljárásból adódnak. Bevezetőjében korrektilt jelezte, hogy nem vállalkozhat a névanyag lokalizálására, a domborzat, művelési ág, belterületi név stb. megkülönböztetések feltüntetésére. Ábécé rendben közli a községek nevét, majd hasonló rendszerben az előforduló helyneveket, megjelölve, hogy mely évben és milyen forrásban található meg. A kötet forrásait jelentő térképanyag részletes leírását a Kéziratos térképek a Területi Állami Levéltárakban. 2. Kéziratos térképek az Egri Állami Levéltárban. Bp. 1965. című katalógusban adták közre. Ennek összeállításakor a feldolgozás a Levéltárak Országos Központja 1955. évi utasítása alapján történt, mely szerint a térképek szerzőjét, címét, a keletkezés évét, a rajz nagyságát, méretarányát kellett feltüntetni. Az előírások szerint egy-egy megyei levéltár térképeit három csoportra kellett osztani,

úgy mint törzsanagra, úrbéri- és kataszteri térképekre. Az egri érsekség és főképp a dokumentumait a megyei levéltár átvette és letétként kezelte. E térképek is szerepelnek az említett katalógusban és egyik forrását jelentik Fekete Péter feldolgozásának, kataszteri anyag azonban nem szerepel sem a katalógusban, sem a feldolgozásban.

Az egyes részekben belül a besorolás alapja a helységek 1965. évi elnevezése volt, amit a szerző szintén átvett. Döntése megkérdőjelezhető, hiszen szerencsésebb lett volna a korabeli elnevezésekből vagy a mai nevekkel kiindulni. Forrásai felsorolásánál nem küszöbölte ki az 1965. évi kiadvány egyéb problematikus megoldásait sem. Bár a kiadvány a kéziratos térképekre kívánt támaszkodni, a források között szerepel egy sor, törzsanagra sorolt, sokszorosított térkép is (T 125-T 136. jelzetek). Ezeket azért sem kellett volna felvenni, mert az érsekségi állagban lévő eredeti darabok sokszorosított példányai. Átvette a szerző a pontatlan címléírásokat is. Azonos térképek esetében (pl. érseki 38-as és 43-as) előfordul, hogy a címet és a szerző rangját nem egyformán írták le, és úgy tűnik, mintha különbözők lennének. Fentiek figyelembevételével a forrásbázis 15–20%-kal csökken, ami azonban nem von le a mű szakmai értékéből.

A páratlanul gazdag, feldolgozott helynévanyag elemzéséhez feltétlenül érdemes megvizsgálni, hogy a kifejezések milyen térképtípusokon fordulnak elő, az elemzett rajzok milyen konkrét gyakorlati célokat szolgáltak. Mivel zömében nem általános felmérési dokumentumokról (kataszteri térképekről) van szó, a nevek gyakoriságát, azok kiválasztását a térképek rendeltetése befolyásolta.

A dokumentumok korai darabjai határ-, birtok-, birtokmegosztási térképek voltak, ahol a határjeleket pontosan feltüntették, azok nevét rendszeresen felírták. Ezért találkoznunk gyakran különböző kövek, egyes fák, mesterséges határhányások elnevezéseivel. Másik fontos csoportba az úrbéri térképek tartoznak, melyek egy része a Mária Terézia-féle úrbérrendezéskor, másik része a jobbágyfelszabadítás alkalmával keletkezett. E térképeken található azon dűlőnevek, melyek a földek birtokjogára, tulajdoni hovatartozására vonatkoznak (pl. jobbágy-, zsellér-, közös, uradalmi, urasági dűlők, papi földek stb.).

Fontosak voltak az uradalmakról vagy a falvak határáról készült mezőgazdasági térképek is, melyeken az elnevezések a hajdani földhasználatra, nyomásbeosztásra, különböző veteményekre, tenyésztett állatokra utalnak (pl. első, második, harmadik vető, kukoricás, kenderes, kölesföld, juh-rét stb.). Meg kell végül említeni az erdőterképeket, melyek nemcsak az erdőrészek, irtások, fafajták, honos állatfajok nevét tartalmazzák, hanem azokon egy sor elnevezés kétségtelenül a szervezett erdőgazdálkodásra utal (pl. vágás, nyílás, tag, csapás stb.).

Magától értetődően a helynevek előfordulását befolyásolta az adott környezet hegy- és vízrajza és egyéb természeti adottsága. Ezért több hegy, domb, völgy, patak és forrásnével találkozunk, mint az ország más vidékein, és a sajátos környezettel magyarázható egy sor, másutt nem jellemző helynév kialakulása is (pl. aszó, lápa, láz, árnyék stb.).

Összefoglalva az elmondottakat megállapíthatjuk, hogy Fekete Péter a kiadvány összeállításával fontos munkát végzett, amivel a további kutatásokat is elősegíti.

Dóka Klára

Baranya¹

Ma, amikor a honismereti kiadványok megjelenésére egyre kevesebb az anyagi lehetőség, üde színfoltnak számít az a baranyai kezdeményezés, amely 1988-ban egy új helyi történelmi, honismereti folyóiratot bocsátott útjára a Baranya Megyei Tanács Művelődés Osztályának támogatásával. Összesen három – kétszer összevont – szám jelent meg, és ez már bizonyos folyamatosságot feltételez.

Az első szerkezeti egységben mindig *tanulmányokat* közölnek, ez a rész különböző témájú írásoknak ad helyt. A folyóirat igényességét és minden történelmi kor iránti fogékonyságát mutatja, hogy őskori, ókori írások is szerepelnek benne (szó esik az óskori bronzművészeiről, a római hódítás előtti népek történetéről, a római-kori város, Sopianae-ről), a török-korról (A török világ vége Baranyában), a magyar késő-feudális korról (Baranyai inszugesek [nemesi felkelők] a napóleoni háborúkban. Baranya vármegye címer-pecsétjének viszontagságai, Baranya XVIII. század eleji leírása. Községi előjáróságok a későfeudális Ormánságban), a polgári korról (Gazdasági kapcsolatok a Dráva mentén 1868–1918. Árva-ügy egy dél-dunántúli nagybirtokon), egy tanulmány pedig az 1848/49-es szabadságharc helyi résztvevőjének, Hatos Gusztávnak pályaképét rajzolja meg.

A második szerkezeti egység a *Szemle* elnevezést viseli, itt a megjelent történelmi munkák recenziói kapnak helyet, nemcsak a szűkebben vett régió területéről.

A *Műhely* rovatban kisebb írások, tanulmányok látnak napvilágot, olyanok, amelyek egy-egy kisebb lélegzetű kérdést feszegetnek, vagy egy nagyobb lélegzetű munka rövidített változata, summája, esetleg egy később megírandó tanulmány első gondolata kap helyet. (Az 1687. évi hadjárat baranyai vonatkozásai. Új adatok a szerzetesrendek II. József-kori feloszlásáról. A németbolyi Bathyány-Montenuovo kastély története. A Pécsi Nemzeti Színház építéstörténetéhez. Adalékok a szabolcsi szénbányászat történetéhez. A pécsi egyetemi Szent Mór Kollégium történetéből.) Két a legújabb

korig átvélt tanulmányt külön ki kell emelnünk. Az egyik Pécs város díszpolgárait veszi számba 1791-től 1947-ig, a másik pedig a dél-dunántúliaknak a Szovjetunió munkatáboraiiban elszervezett viszontagságairól ír. Egy tanulmány foglalkozik azzal, hogy a történelmi irodalmunk miként vélekedik a török uralom alóli felszabadulás koráról.

A *Kronika* elnevezésű részben kapnak helyet a kultúrához és tudományhoz közelálló, azt művelő jelenségekről, intézményekről szóló írások. Ezek közt szó van a Dunántúli Tudományos Intézetéről, a Szigetvári Várbaráti Köréről; de a legnagyobb terjedelemben a honismeret kérdéseit tárgyalja. (A honismereti mozgalom jelene Baranyában, a Szekszárdi Honismereti Akadémiáról.)

A folyóiratban külön részben található az időszaki *évfordulókról* szóló *összeállítások*, illetve azon *neves férfiakról* szóló megemlékezések, akik a múltban nagy szolgálatot tettek a helyi tudományos életnek. Rövid pályakép jelent meg Fülep Ferencről, Reuter Camillóról, Petrovich Edéről, Madas Józsefről, Taba Istvánról, Bándi Gáborról, Ruzsák Istvánról, Cseksz Lajosról, Holub Józsefről. A honismeret köréből külön meg kell említeni a szigetvári Molnár Imréről szóló írást, amely a várbaráti kör közelmúltban elhunyt volt vezetőjéről emlékezik meg.

Minden egyes kötetet horvát-szerb, illetve német nyelvű tartalomjegyzék, illetve a megjelent történelmi-honismereti munkák felsorolása teszi teljessé.

Dr. Vargha Dezső

VERES LÁSZLÓ: Magyar népi üvegek¹

Az üvegekészítés és felhasználás mindig az adott közösség életmódjára, életszínvonalára jellemző, azt sokban minősítő etnokulturális tényező volt. A történelmi néprajz érdekes módon, főleg az úgynevezett *öblös üvegekkel* foglalkozott, sőt ezeket is inkább esztétikai, művészeti szempontok figyelembevételére alapján vizsgálta, holott a mindennapi életben, a hétköznapi világban, az anyagi kultúra megannyi területén, főleg az építkezésben nem ennek, hanem a *síkiüvegnek* volt nagyobb a jelentősége. A különféle üvegekészítésműveket az iparművészet vagy a népművészet körébe való utalása tekintetében mind a mai napig nem tiszta, nem egyértelmű a helyzet. Az üvegekészítés minden időkben, mindenütt a fejlettebb, jelentős kémiai, hőtechnikai jártasságot kívánó, kimondottan tanult ipari foglalatosság volt. Az üvegdíszítéssel pedig még fokozottabban így van, mert talán egyetlen más esetben sincsen a díszítés munkáját végző mester kiszolgáltatva az anyag adottságainak, bizonyos körülmények közötti tulajdonságainak (például hőfok), mint az üveg esetében. A díszítést végző mester egyénisége vajmi kevéssé érvényesülhet, nem úgy mint a hosszas és nagy gyakorlat-

¹ Történelmi és Honismereti Folyóirat Szerk.: *Ókori Imre*. Kiadja a Baranya Megyei Levéltár 1. évfolyam, 1988/1–2., II. évfolyam, 1989/1–2., III. évfolyam, 1990/1. kötet.

¹ Borsodi Kismonográfiák 28. Miskolc, 1989. 164 old.

ban szerzett, de az anyag fizikai és kémiai tulajdonságaitól minden más esetenél jobban függő ügyessége, szakismerete. Mindez viszont aggályokat támaszthat bennünk az üvegművésseg egy bizonyos része népművészet-jellege iránt. Az aggályokat erősíti az a tény is, hogy az úgynevezett *díszüvegek*, illetőleg üvegművészeti alkotások, hosszú időn át, előzőleg az arisztokrácia, a gazdag polgárság használatára készültek s azokat mint valóságos, nagy értékkel bíró művészeti alkotásokként lakásdíszül használták. Vagy gondoljunk csak az úgynevezett *ékszerüvegekre*, az üvegből készült drágakő utánzatokra, kristálykészítményekre, amelyeknek a nevük is elárulja, hogy drága, különleges értékkel bíró anyagokról, készítési módokról, készítményekről van szó esetükben. Az úgynevezett *népi üvegek*, vagy *parasztüvegek* olcsóbb technológiákkal, manufaktúrák, sőt üzemi szinten készülve csak jó másfél százada terjedtek el s akkor is gyakran csak egyedi darabok, nem is annyira használati tárgyként, mint díszként, ajándéktárgyként.

Ennek ellenére az üvegtudomány igen fontos összetevője volt a magyar népi kultúrának is. Sem úgy, mint iparágnak, sem úgy mint népművészeti ágnek tudományosságunkban nem történt meg jelentőségének megfelelő feldolgozása. Szakmai-technológiai vonatkozásban a jó öreg *Frecskay János* összefoglalása (1877) mellett csak *Bárdos József* (1886) régebbi, és *Ságbelyi Lajos* (1938), valamint *Hivert Dezso* (1940) újabb üvegtudományi szakmunkáiról szólhatunk. Az üvegtudomány történeti kérdéseinek se túlságosan gazdag az irodalma. Ilyen vonatkozásban *Borsos Béla*, *Bunta Magda*, *Katona Imre* és *Takács Béla* munkáiról kell megemlékeznünk.

Az üvegtudomány történetének kutatói közt kell említenünk könyvünk szerzőjét, *Veres Lászlót*, a Miskolci Herman Ottó Múzeum tudományos munkatársát, múzeológusát is. Több üvegtörténeti tanulmányban tett bizonyosságot a kérdésben való jártasságáról, tájékozottságáról, hogy üvegtörténeti tanulmányai a történeti szempontok mellett néprajzi szempontokat is érvényesítenek, s főleg az üvegek felhasználásáról, az üveghasználat szokásairól, a népi, vagy parasztüvegek díszítésmódjairól szólnak. Az üvegművéségről, az üvegek készítmények felhasználásáról, a népelemben betöltött szerepükről minden nagy néprajzi összefoglalásunk is megemlékezett, de – ahogy már említettük is – jelentősebb önálló néprajzi feldolgozások nem készültek. Veres László munkája ezek szerint egyfajta hiányt pótol: a magyar üvegművésseg jól összefogott, szándékosan rövidre készített monográfiáját alkotta meg. Veres László munkájáról ugyanúgy azt is elmondhatjuk, amit a történeti szempontú üvegtudományról megjegyeztünk, hogy tudniillik szemléletük jelentős mértékben népművészeti volt. Veres sem került el ezt, márcsak azért sem, mert végül is nem ipartörténész, hanem etnográfus.

Veres László igen gondos tipográfiával előállított, kitalumban alakú könyve, bár címében történeti összefoglalást ígér, alapvetően néprajzi munka. Olyan modern szemléletű néprajzi munka, amely a feldolgozásban messzemenően érvényesíti a *történetiség* és a *társadalmi meghatározottság* igényeit. A könyv egyfajta integráció is; szerencsésen foglalja

magába Veres minden korábbi üvegtudományi eredményeit. Külön figyelmet érdemel következetessége, tömörítő készsége, világos fogalmazása, jó, könnyen áttekinthető szerkezete.

Veres munkája hat fejezetből áll. A tömör, csak a legszükségesebbeket elmondó *Bevetés* után a következő fejezet rendkívül röviden, talán túlságosan is összefogottan a *történeti előzményekről* szól. Veres munkája országos kitekintésű, ezt igazolja a három részre tagolt második fejezet is a XVII–XIX. századi *üvegekészítő központokról*. A fejezet az üvegekészítő központokat három részben, földrajzi elhelyezkedésük szerint tekinti át: az erdélyi, a felső-magyarországi és a dunántúli üvegekészítő központokról szól. A harmadik fejezet az üvegekészítés technikáját, technológiáját írja le és az üvegekészítés eszközkészletét ismerteti. A negyedik fejezet *társadalmi szemléletű* és az üvegeknek a paraszti háztartásokban betöltött *szerepét* foglalja össze. Az ötödik fejezet szorosan kapcsolódik ehhez a fejezethez; a népi üvegek *formai sajátosságairól* és *díszítésmódjairól*, azaz a népi üvegek művészi-népművészeti vonatkozásairól szól. Az *Összegezés* a hatodik fejezetnek vehetjük. Ebben Veres az előző fejezetekben elmondottakat lényegét egységessé formálva vázlatzerűen adja közre. A munka tudományos értékét növeli az *irodalomjegyzék*; a szöveg könnyebb megértését szolgálja a határainkon kívüli helységek *névjegyzéke*. A könyv eredményeinek a nemzetközi tudományos élet vérkeringésébe való beilleszkedését német és angol nyelvű összefoglaló szolgálja.

Nem tarthatjuk véletlennek, hogy Veres László munkája *Miskolcon*, a *Herman Ottó Múzeum* kiadásában megjelenő *Borsodi Kismonográfiák* sorozatban látott napvilágot. Az, hogy a magyar üvegtudomány számos központja Felső-Magyarországon, Miskolcra, a borsodi iparvidék közelében működött és hogy ennek a felső-magyarországi üvegtudományi központnak legnagyobb gyűjteménye a Herman Ottó Múzeum iparművészeti és néprajzi gyűjteményében található, önmagában indokolja, hogy Veres összefoglalása itt kerüljön kiadásra. Maga a kiadás a igazolja, hogy Miskolc valóságos, működő *kulturális központ* s hogy a Herman Ottó Múzeum valóságos, ugyancsak működő *tudományos műhely*. A könyvet előállító Borsodi Nyomdával kapcsolatosan pedig arra kell kitérni, hogy a különösen jól sikerült színes üvegfényképek tanúsága szerint is, ez a vállalat is kezd felélni, felsorakozni a kiváló irodalmi-tudományos munkát végző műhelyek mellé mindinkább minőségivé, mesterivé váló tipográfiai munkájával, eredményeivel. Új idők új szeleként kell üdvözölnünk azt, hogy a kiadvány végén több izléses hirdetést is találunk. Rendkívül szerencsésnek tartjuk, hogy a közölt hirdetések többsége szoros kapcsolatban áll a könyv tárgyával, az üvegművésseggel, mert a kötet kiadásában is segítséget nyújtó, közel százéves sajtószentpéteri üvegyár termékeit, a miskolci üvegyárt, a borsodi ércelelőkészítő művet, illetve a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei építőanyagipari vállalatot reklámozza visszafogottan, izlésesen.

Dankó Imre

Végigmentem a badacsonyi főutcán

A badacsonyi emberek egyik büszkesége, a szép Kisfaludy-ház, amelyben egykor sok jókedvű szüret alkalmával Kisfaludy Sándor lakott. Büszkék az itt élők finom, zamatos boraikra is, de vajon azt tudják-e, hogy milyen sokan – köztük híres emberek – kutatták e táj néphagyományait, népdalait? Bartók Bélától kezdve, Lajtha Lászlón át, egészen Kiss Lajosig, Barsi Ernőig. Ennek a kutató érdeklődésnek egyik szép eredményét Barsi Ernő szerkesztésében megjelent könyvet ajánlok a népdalokat kedvelők figyelmébe.

A kiadvány 1989-ben látott napvilágot, a Tapolcai Bárdos Lajos Általános Iskola, és a Gyulaffy László Közművelődési Egyesület Kiadásában. Barsi Ernő, több mint húsz éve, egy lelkes, helytörténész Nagy Miklós kérésére kezdett gyűjteni Badacsony környékén. Még ő sem gondolta, hogy ezen a felkapott üdülőhelyen találni fog lejegyzésre érdemes, értékes anyagot. Kellemesen csalódott, hiszen az idők emlékezte sok szépséggel ajándékozta meg őt. 1969-ben kiadványt terveztek Nagy Miklóssal az itt összegyűjtött anyagból, de ebből sajnos nem lett semmi. S hogy hogyan alakult a fiók mélyén szunnyadó anyag sorsa 1989-ben, arról szóljon Barsi Ernő.

„A dalok születnek, élnek, használják őket, daloló közösségek éneklésben örömet lelő emberek. A sok szájhagyományozás útján élő dalból azután egyeseket megőrzésre méltónak ítélt, kiválaszt meg tart az emlékezet. De még a lejegyzett dalt is belepheti a feledés pora. Nem kerül közre. Évtizedekig hever elfeledetten, ismeretlenül, míg a körülmények szerencsés alakulása folytán ismét elérkezik újjáéledésének pillanata. Egy tapolcai iskolában, mely fennállásának 30. évfordulóját készít ünnepelni felfigyelték lelkes pedagógusok erre az elfekvő népdalanyagra. Jól tudom, hogy az a dalanyag, amelyet ennyi idő múltán Badacsony környéki gyűjtésből elő tudtam keresni, önmagában kevés ahhoz, hogy teljes képet adjon a táj népzenei arcáról, ezért az ittjárt gyűjtők anyagából igyekeztem kiegészíteni a gyűjteményt.”

A gyermekjáték-dalokban az országosan közismert szövegek mellé itt-ott szép, érdekes, új dallamok társultak. A szokásdalok egy bensőséges, meleg emberi kapcsolatokról valló népi emlékeket őrzik. Ami még emberközelibbé teszi a gyűjteményt, az az adatközlő prózai megszólaltatás. Mesélnek életükről, a régi nehéz paraszti, cselédi sorsról, elmúlt fűságukról, megkapó egyszerűség.

Mórócz Pálné emígyen szól az éneklési alkalmakról: „Ahogyan elhagytuk az iskolát, eljártunk dolgozni, a parasztemberekhez meg a hercegségbe. Este bizony mindig nótaszóval mentünk haza. Fújtuk amit tudtunk. Még kapálás közben is énekelünk. Szőlőkötözéskor meg kívánták is a vincellérek, hogy daloljunk.”

Ha valaki kezébe veszi e könyvecskét, s netán egy-két népdalt megtanul belőle, hiszem, hogy általuk igazabban, mélyebben válik erről a vidékről is a Badacsonyról alkotott képe.

Tiszta szívemből ajánlom Barsi Ernő nagyszerű munkáját minden hagyományt, népzenei kedvelő és tisztelő magyar embernek.

Budai Ilona

Újabb néprajzi kalendáriumok

Népünk ünnepi szokásainak kutatása gyakorlatilag egyidős a néprajztudománnyal. A hagyomány, a szokás, a népszokás a néprajz központi fogalmi, az ünnepi szokások pedig a parasztság legkirívóbb, leglátványosabb, legmozgalmasabb eseményeit jelentik, amelyek rögvest szembeötlenek az érdeklődőknek. A tudományos vizsgálódás mellett ugyan csak hamar megjelentek az egzotikumok iránt kíváncsiskodók, az ünnepi szokásokat élítő falvak pedig csakhamar az idegenforgalom és a turistika kedvelt célpontjaivá váltak. Ehhez járul manapság a tömegkommunikáció gyakorlata: egy-egy jelesebb népi ünnepnapon szinte elképzelhetetlen újság, illetve rádió- és televízióműsor néprajzi megemlékezés nélkül. Talán ennek a nemes, hagyományörző és „divatos” kíváncsiságnak tudható be, hogy könyvkiadásunk az utóbbi években több, a nagyközönségnek is szóló, a kalendáris ünnepeket bemutató néprajzi munkát jelent meg. S ezek mellett folyamatosan napvilágot látnak tudományos publikációk is.

Bartók Béla és Kodály Zoltán szóhasználatában terjedt el a *jeles napok* terminus. Így szerepelnek az ünnepi szokások a magyarság néprajzában, a Magyar Népzene Tárában. Vallásos népiéletünk-néphagyományaink legkiválóbb kutatója, Bálint Sándor népünk ünnepeiről, ünnepi kalendáriumról beszél több munkájában is. Az újabb munkákban ezek mellett találkozhatunk az év ünnepei, a naptári ünnepek, az év néprajza, a kalendáris szokások/ünnepek terminussal.

A kalendáris szokás elnevezést nemrégiben *Kotics József* elevenítette föl (Kalendáris szokások a Medvesalján. Debrecen, 1986.). A terminus azért igen találó, mert a népi ünnepi hagyományok jórészt a korai „tömegkommunikációs” eszközök, a kalendáriumok segítségével öröklődtek. *Kotics József* a történeti Gömör megye néprajzát főtárgy monográfiásorozathoz adta közre a Medvesalján, a Fülektől délnyugatra elterülő, közvetlenül a csehszlovák-magyar határ mellett lévő római katolikus vallású, archaikus kultúrát őrző falvak kalendáris szokásait. Művét az ünnepi megalapozás szerint tél-tavaszi-nyári és őszi ünnepkörre tagolja. Minden megemléített ünnepnél történeti és jelenkori (recens) anyagot egyaránt szerepeltet. Így kaphat helyt anyagában a valószínűleg újonnan keletkezett húsvéti locsolóvers, amelynek párhuzamait az egész magyar nyelvterületen ma is gyűjthetjük: „Nem vagyok én török / Öntözködni jövök. / Ha száz koronát nem adtok, / Mindent összetörök.” A szokásrendszer átalakulására két tényező volt nagy hatással: az 1960-as években létrejövő szövetkezetek (pl. az egyéni termés- és időjárásjóslást tette feleslegessé), valamint a bekötőutak kiépültével a tömegközlekedésbe való bekapcsolódás.

Egy másik kalendárium a magyar nyelvterület másik vidékéről, a jugoszláviai magyarság köréből jelent meg. *Penavín Olga* Népi kalendárium című

munkájáról van szó (alcíme: Az esztendő néprajza a jugoszláviai magyarság körében. Fórum, Újvidék, 1988). A szerző az esztendő néprajzát hónapoként veszi sorra, terminológiájában használja a rég népies hónapelnevezéseket: pl. Boldogasszony vagy Vízöntő hava (január), Bőjtelő vagy Halak hava (február). Művének páratlan jelentősége az, hogy olvasmányos módon tartalmazza a jugoszláviai magyarság körében végzett sokéves gyűjtőmunka értekeit, a helyi publikációk, jórészt kéziratok alapján igen alapos és részletes népi kalendárium született.

Művének olvastán egyébként érdekes néprajzi-népeleti megfigyelést is tehetünk. Nyilvánvaló, hogy egyetlen magyar népcsoport kalendáris szokásai sem fedik le hajszlávpontosan egymást; az alapvető egzéseken kívül sokféle szín, árnyalat keveredik. Így van ez jugoszláviai magyarságnál is.

Általános művelődéstörténeti jellegű munka *Jankovics Marcell* Jelkép-kalendáriuma (Panoráma, Bp. 1988). Ebben szintén ünnepi szokások vannak, ám e szokások nemzetközi művelődéstörténeti háttérrel igyekszik a szerző komolyabb jegyzetapparátus nélkül, olvasmányos módon bemutatni. A Jelkép-kalendáriumban az ünnepek, motívumok, szokások, attribútumok gazdag forgataga található – s a magyar népi ünnepi hagyományok csak mintegy „végállomásai” a jelképrengtetegben való kalandozásnak. Sok esetben a magyarizációk dzsungelében el-elveszik az olvasó.

Nemzetiségi néprajzi könyvkiadásunk sok eredménnyel büszkélkedhet. Ehhez csatlakozik most *Kiss Mária* kötete: Délszláv szokások a Duna mentén (Akadémiai, Bp. 1988). Benne a magyarországi délszlávok ünnepi és gazdasági hagyományát dolgozza föl egyéni gyűjtőmunkája eredményeként a szerző. A legjelentősebb délszláv ünnepek megőrződtek a török hódoltság végén létrejött délszláv telepeken: a Djurdjev-dan (Szent György-nap), a Lazarice-járás stb. A Duna menti délszláv telepek egyfajta kulturális-etnikai régióknak tekinthetők be. Ezt már Vujicsics Tihámér is föltételezte, amikor a magyarországi délszláv néprajzi dialektusok egyikét e tájra helyezte. *Kiss Mária* kitűnő néprajzi monográfiája azt mutatja be, hogy a XVIII. században rekonstruált kb. 170 pravoszláv szerb ünnepnap (a vasárnapokkal együtt természetesen) miként változott, integrálódott.

Befejezésül szólni kell egy megragadó gazdasági ünnepleírásról, *Vasas Samu* és *Salamon Anikó* munkájáról (Kalotaszegi ünnepek. Gondolat, Bp. 1986). A Budapestben tanult tragikus sorsú néprajzkutató, *Salamon Anikó* egészítette ki, rendezte sajtó alá a tizenhat esztendői gyűjtőmunkával negyvenegy faluban készült néprajzi gyűjtést, *Vasas Samu* fáradhatatlan tevékenységének eredményét. Az év-kör ünnepein túl az emberi élet fordulóihoz kötődő szokások is fősorakoznak a kötetben. S sokra becsülhető a külön – utalószámokkal – közölt szöveggyűjtemény; benne a gazdag illusztrációs népköltészeti anyag.

Balázs Géza

VAJAY SZABOLCS:

A Johannita Rend lovagjai, 1854–1987.

A szerző kiadása. Vevey, 1987. 726 old.

A mű a johanniták magyarországi történetéről szóló első, igen részletes és alapos munka, mely a

magyar királyok, erdélyi fejedelmek, m. kir. miniszterelnökök és belügyminiszterek kronológiájával, társadalomtörténeti fogalmi szótárral és a johannita lovagok családtörténetével foglalkozó magyar és egyetemes történelmet kutató történészek nélkülözhetetlen kézikönyve, forrásmunkája.

Az 1113-ban Jeruzsálemben alapított Szent János-Ispotályról elnevezett rendnek első háza ispotállal – már oklevelekben is kimutathatóan – 1156-ban, Székesfejerváron (más források szerint pedig Esztergom környékén 1147-ben) fölépült hazánkban. Azóta a történelem viharával dacolva, kisebb-nagyobb megszakításokkal teljesíti küldetését, ahogyan a könyv előszavában ezt Fáy Gedeon a Johannita Rend Magyar Tagozatának Komendátora írja: „... a Rend a hit védelmének kívül főcéljának tekinti a betegek rendszeres ápolását, a nélkülözők szervezett segítségét, a gyengék gyógyítását. Ezzel szemben a szintén ősrégi Templomos Rend a fegyveres harcra, a vítezi virtusra és a világi hatalomban való részeltetésre nagyobb súlyt helyezett, mint a krisztusi charitásra. (...) A Johanniták ezzel szemben nem tévesztették szem elől eredeti hivatásukat, ezzel is biztosítva fennmaradásukat napjainkig. Seregükkel és hajóhadukkal egyenrendűn, a kórház és gyógyfürdő ispotály és kápolna volt a rendi élet legfontosabb tényezője. S így volt ez hazánkban is.”

1530. óta a rendet Máltai Lovagrendnek is nevezik, ezen a néven megmaradt katolikusnak. A protestánsok körében 1852-ben alakították újra a rendet eredeti nevén, ennek az ágának az első magyar tagját 1854-ben avatták lovaggá. 1924-től pedig önálló magyar tagozattá szerveződtek. A katolikus Magyar Máltai Lovagok Szövetsége 1928-ban alakult újjá.

Vajay művének fő célja a Rend családtörténetének feldolgozása. Ahogyan a szerző az epilógusban rámutat, 353 Johannita lovag rendtag eredetét dolgozza fel 222 család történetén keresztül. Adatai pontosak, ellenőrizhetők, a történeti bemutatás alapja mindig az okirati bizonyosság, de legalább a közvetett bizonyíték. Az alkalmazott eredettisztázás több esetben újító jellegű, mint a Dobozy, a Fráter, a Nitsch, a Ráday, a Szemere, a Telesi, a Thaly, a Tisza, vagy az Ugron családok esetében – de sor került a névazonosság miatt összekevert családok külön eredetének tisztázására is (a Falussy, a Konkoly, a Podmaniczky, a Sárközy familiák).

A szerző gondosan rostált az előnevekben is, s csak ott szerepelteti azokat, ahol a birtoklás tényén, vagy a formális adományon túlmenően száz évet meghaladó háborítatlan használat bizonyított. A könyv behatóan vizsgálja a családi címereket, melyeket rajzban is bemutat. Világos grafikájuk segítségével nyújt a heraldikában járatlanoknak is. A szorosán vett családtörténetet a lovagok életrajzi adatainak leírása követi, majd a források kimerítő rögzítése következik a további kutatásokat megkönnyítendő, s az ellenőrzést is biztosítandó. Vajay munkájához nagyszerű és igen részletes bibliográfiát ad.

A Rend magyar lovagjainak névsorát a szerző a családok betűrendes sorrendjében közli, arcképtáblákkal kiegészítve, melynek szintén felbecsülhetetlen forrásértéke van, tekintettel arra, hogy ezek

zöme magánkézből van, és így szinte hozzáférhetetlen. A címertáblák mellett a függelékben található a magyar uralkodók, az erdélyi fejedelmek, a miniszteriális kormányzat tagjainak időrendi felsorolása, s a magyar közigazgatás, a vármegyerendszer – napjainkig. A térképek pedig – a középkortól a jelenlegi megyebeosztásig – különösen praktikus segítséget nyújtanak fiatalabb generációinknak, kik kézikönyvként forgathatják hiányos történeti ismeretük pótlására. A művet nagyon használhatóvá teszi a glosszárium, mely sok olyan fogalmat megmagyaráz, ami nem egy szaklexikonunkból hiányzik.

Ismertetésünk nem lenne teljes, ha nemoznánk a monográfia két bevezető tanulmányáról. *Historiae societatis Hungaricae Compendium* címmel Vajay nagyszerű összefoglalást ad a magyar társadalom történetének vázlatáról, az alkotmányjog, közjog és a jogszociológia oldaláról is, megvilágítva; *Ordonis Sancti Iohannes in Hungaria Hiss-*

tora címmel pedig – Radványszky Antal jogi lovag kronológiáját átvéve – összegzi a Szent János Lovagrend magyarországi történetét.

Végezetül néhány szó a szerzőről, Budapesten jogi doktorátust szerzett, majd a genfi Institut Universitaire des Hautes Etudes internationales nemzetközi diplomáját szerzi meg, és az UNESCO-nál teljesít több évtizedes nemzetközi szolgálatot. Nevéhez fűződik számtalan latin-amerikai szakfiskola felvirágoztatása és létesítése. Hosszú ideig alelnöke volt a Nemzetközi Heraldikai Akadémiának, és elnöke a Genealógiai és Heraldikai Társaságok Nemzetközi Szövetségének. 1942 óta tagja a Johannita Rendnek, a Máltai Lovagrend pedig 1966-ban parancsnoki keresztjével tüntette ki. 1983 óta Svájcban él nyugdíjban.

Izzalommal várjuk a könyv ikertestvérének a Máltai Lovagrend történetének megjelenését is.

Dr. Udvarhelyi Olivér

Fesztai Masa képei a domaházi templomban

Kerégyártó Mihály felvétele

A Széchenyi emlékév országos társadalmi munkabizottsága felhívása

Gróf Széchenyi István (1791–1860) a reformkor és a magyar megújulás olyan személyisége, akinek életművével, szellemiségével lépten-nyomon találkozunk. Sokoldalú egyéniségéről, tevékenységéről méltó módon szeretnénk megemlékezni születésének 200. évfordulóján.

Ezért a *Széchenyi Kör*, a *Magyar Rádió*, a *Magyar Természetbarát Szövetség*, a *Magyar Cserkész Szövetség*, a *Magyar Úttörők Szövetsége*, a *Honismereti Szövetség* és a *Tájak-Korok-Múzeumok Egyesület*

KORTÁRSUNK, SZÉCHENYI

címmel országos mozgalmat indít útjára, amelynek célja, hogy az évforduló előtti időszakban ki-ki érdeklődése, felkészültsége alapján megismerkedhessen Széchenyi életével, életútjával, munkásságával.

Mozgalmunk egyszerre játék, szabadidőtöltés, műveltséggyarapítás, élményszerzés és komoly munka. *Felbúvársunk mindenkihez szól: egyéni résztvevőkhöz, természetjárókhöz, a Széchenyi Kör, a TKM-mozgalom tagjaihoz, családokhoz, iskolai és ifjúsági közösségekhez, baráti társaságokhoz, egyesületekhez, olvasóköriekhez, munkabélyi kollektívákhoz egyaránt.*

Hazánkban és a környező országokban – jelenlegi ismereteink szerint – kb. száz településen fordult meg Széchenyi István. Emlékét máig 180 szobor, dombormű, emléktábla őrzi. Mozgalmunkkal többek között arra kívánunk ösztönözni, hogy a résztvevők minél több Széchenyi emlékhelyet ismerjenek meg, keressenek fel. A tájékozódás megkönnyítése érdekében

SZÉCHENYI EMLÉKEK, EMLÉKHELYEK

címmel egy 125 oldal terjedelmű kötetet állítottunk össze, amely részletesen ismerteti a helyszíneket, a Széchenyi-emlékműveket. Az eligazodást 6 térképmelléklet, bőséges irodalomjegyzék és különféle mutatók segítik. Azoknak, akik a „legnagyobb magyar” nyomába kívánnak szegődni, ez a kiadvány szolgál útmutatással, tájékoztatással.

Játékunk több szakaszra oszlik. Aki csatlakozik hozzánk és a *Nevezési lap*-ot beküldi, a következő részvételi lehetőségek közül választhat (természetesen egyszerre többet is „felvállalhat”).

1. A „Széchenyi emlékek, emlékhelyek” c. kiadvány segítségével, megkötés nélkül megtervezheti útját. A jelentkezőnek a TKME Szervező Irodája egy *névre szóló „vándorkönyvet”* bocsát rendelkezésére. Ebbe a résztvevő a vándorút során szerzett ismereteit, élményeit, dokumentumait bejegyzí és látogatását tetszés szerinti módon igazolja.

Mozgalmunknak az is célkitűzése, hogy teljes jegyzékbe állíthassuk össze a Széchenyi emlékeket, emlékhelyeket. Ezért a kiadványban felsorolt „hitelesített” emlékeken túl a gyűjtés tárgya lehet minden más felfedezés is, amelyről a vándor találékonyan igazolja, hogy összekapcsolható Széchenyi életútjával, életművével, hagyatékával.

2. Aki Széchenyi életútjának, alkotómunkájának egy-egy fontosabb állomásával elmélyültebben kívánnak megismerkedni, az alábbi témák közül választhatnak és azt bejelentetik a nevezési lapon: Széchenyi a *politikus*, a *világutazó*, a *városszépítő*, az *ipari szervező*, a *vízszabályozó*, a *sportember*, Széchenyi és a *közlekedésfejlesztés*, a *bütelélet* stb.

A beküldendő dolgozattal megpályázzhatják a „Széchenyi Kör Tudós Társasága” tagságát.

Mindkét játékformánál javasoljuk, hogy a jelölt olvasson el, dolgozzon fel minél több Széchenyitől származó, vagy Széchenyiről szóló művet (lehet tanulmány, szépirodalom: vers, regény, dráma).

A visszaküldött vándorkönyveket, tanulmányokat a meghirdető szervek képviselőiből és a Széchenyi-életmű legjobb ismerőiből álló szakértői csoport értékeli. Minden *egyéni résztvevő vagy csoport*, aki/amely vándorkönyvét sikerrel töltötte meg élményeivel, „*Széchenyi emléklap*”-ot kap. A kiemelkedő teljesítményt nyújtók a Széchenyi Kör Tudós Társasága tagjaivá válnak. A legjobb eredményt elérők jutalma: felszállhatnak a *több száz résztvevővel 1991 őszén induló országjáró Széchenyi emlékvonatra, illetve emlékbajjra.*

Játékunknak nincsenek szigorú szabályai és határidői sem. Bárki és bármelyik közösség mindenkor bekapcsolódhat, a *feltétel a benevezés.*

A *munkák elkészítésének azonban van határideje: 1991. június 30.* Minden érdeklődő jelentkezését várja a „Kortársunk Széchenyi” mozgalom szervező bizottsága: TKME Iroda 1087. Budapest, Könyves Kálmán krt. 40. Telefon 1137-220. Levelezési cím: 1476. Budapest 100. Pf. 54.

Bármilyen kérdésben ezen a címen, illetve telefonszámon adunk felvilágosítást. Várjuk a résztvevők észrevételeit, ötleteit, javaslatait. Ezen a címen rendelhető meg a Széchenyi emlékek, emlékhelyek c. kiadvány is.

Azok a *középiszokolások*, akik gróf Széchenyi István életének, személyiségének jó ismerői, a Magyar Rádió külön *műveltségi vetélkedőjén* is részt vehetnek. (Az érdekelteknek külön megküldött felhívás szerint.)

A Magyar Rádió műsoraival folyamatosan segítséget nyújt az önkéntes Széchenyi-kutatóknak, országjáróknak, figyelemmel kíséri az akció eseményeit és újabb feladványokkal bővíti a játéklehetőséget.

Budapest, 1990 szeptembere

ORSZÁGOS TÁRSADALMI MUNKABIZOTTSÁG

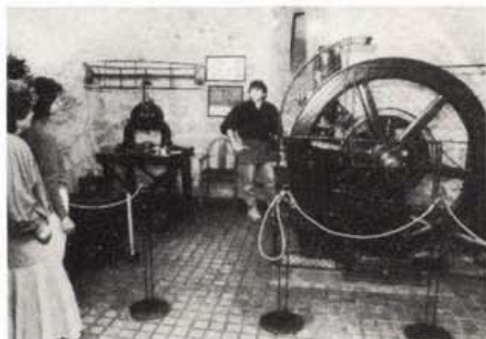
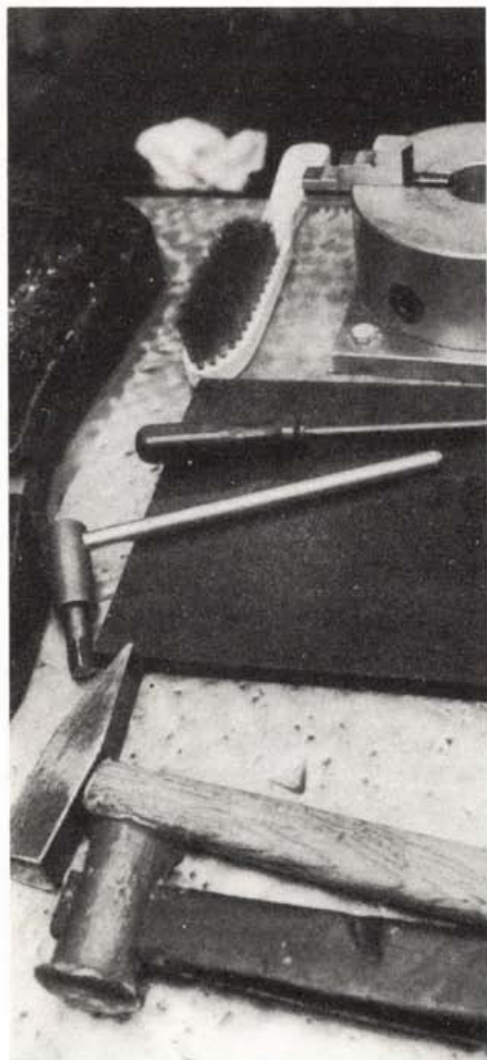
ÉREMVERDE AZ EGRI VÁRBAN

Az egri Dobó István Vármúzeum nem mindennapi érdekességgel gazdagodott: a gótikus palota alagsori helyiségeinek egyikében éremverde nyílt.

A századforduló kőművbányai pénzverdeire hasonlító, értékesítő, kiállító és múzeumi részt az Éremverő és Értékesítő Kft. az Állami Pénzverde, az Aroma Kereskedelmi Vállalat és egy osztrák cég létesítette.

Hazánkban ez az egyetlen éremverde, amely látogatókat is fogad, s a turisták – kinek mire futja pénztárcájából – maguk készíthetik el itt az egri várat és a bazilikát ábrázoló érméket.

Szabó Sándor felvételei

HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA

Antal Károly: Szemelvények a Cserhát-völgyi közösségek történetéhez, 1265–1985. 1. rész: Nyomatásban megjelent források. Kiadja a Községi Közös Tanács és a Cserhát-völgyi Honismereti Kör. Alsó-told. 1989. 323 old.

Antalóczi Lajos: Az egri Főegyházmegyei Könyvtár története, 1793–1989. Kiadja a Könyvtár. Eger. 1989. 64 old.

Arcok, emberek, tűz- és káresetek. A 100 éves kispesti tűzoltóság történetéből. Írta: *Jókai Oszkár*. Kiadja a XIX. kerületi Tanács V. B. Bp. 1988.

Ádám Sándor: Taneszközök Magyarországon iskolai háttérrel. Magánkiadás. Bp. 1989. 171 old.

Főbb címek: Az iskolai munka kialakulása és fejlődése. Az erdélyi művelődésügy fejlődése. A magyar oktatás helyzete a török uralom után. A szemléltetés. A taneszközök. A vetített képek az iskolában. Tanszerjegyzék. Egyesületek az oktatás korszerűsítésének szolgálatában. Helyünk a világban. Áldozatvállalás az iskoláért.

Ágoston István: Károly Gáspár és a vizsolyi Biblia. Kiadja az Új Kilátó Irodalompartoló Egyesület. 1990. 31 old.

Magyar bibliafordítások Károlyi Gáspárig, Károlyi Gáspár élete, Károlyi Gáspár bibliafordítása. A vizsolyi sajtó. A Károlyi-biblia hatása. Magyar bibliafordítások Károlyi Gáspár után, Befejezés.

Árva Erzsébet–Pozsonyi József: Deportáltak. Balmazújvárosról elhurcoltak visszaemlékezései. Kiadja a Múzeum, Balmazújváros, 1989. 88. old.

Bai József: Lengyel, Kastélypark. *Tájak korok, múzeumok kiskönyvtára*, 366. Bp. 1989. 16 old.

Baja utcanevei. Írta: *Richnószky Andor, Koleszár Edit, Vass Erika*. Kiadja az Eötvös József Tanítóképző Főiskola. Baja. 1990. 96 old.

Bakonszeg története és néprajza. Szerk.: *Újváry Zoltán*. KLTE Debrecen. 592 old.

Módy György: Bakonszeg története a XVIII. szd. utolsó harmadáig. *Bársony István:* A község a késő feudális korában. *Dankó Imre:* Bakonszeg legújabb története és a bakonszegi termelőszövetke-

zetek. *Ott Jenő:* Településünk jövője. *Dám László:* Bakonszeg települése és népi építésze. *Zsupos Zoltán:* Gyűjtögetés, halászat, méhészet. *Bódi Erzsébet:* Hagyományos ételek és étkezési szokások, *Kotics József és mások:* Kézmű- és háziipar. *Bartha Elek:* A bölcsőtől a koporsóig. *Szalay Emőke, P.:* Kalendáris szokások Bakonszegen. *Bujdosó Erika és mások:* Társas munkák, társas élet Bakonszegen. *Bujdosó Erika és mások:* Adatok Bakonszeg hiedelmvilágáról. *Szalay Emőke, P.:* A bakonszegi református egyház úrasztali edényei. *Dankó Imre:* A javak cseréje Bakonszegen. *Bakó Endre:* Bessenyei György Bakonszegen. *Uő:* Nadányi Zoltán bakonszegi évei. *Újváry Zoltán:* A bakonszegi Kádár-domb névadó hősnének balladája.

A Balassa-család levéltára, 1193–1526. Fekete Nagy Antal kézirat alapján sajtó alá rendezte és szerkesztette: *Borsa Iván*. *MOL kiadványai II. Forráskiadványok*, 18. Akadémiai. Bp. 1990. 272 old.

Banner János: Apátfalva néprajzi vázlata. *A makói múzeum füzetei*, 66. Kiadja a József Attila Múzeum, Makó. 1990. 31 old.

Barbarits Lajos: Nagykanizsa. Almanach, 1989. 394 old.

Az 1929-ben Budapesten, a Magyar Városok Monográfiája Kiadóhivatala által a Magyar városok monográfiája c. sorozat 4. köteteként megjelent mű reprintje.

A barcsi óvodák 100 éve. A 600 éves várossá nyilvánításának 10 éves évfordulójára készült kiadvány. Írta: *Pandur István*. Kiadja az Alsófokú Oktatási Intézmények Gazdasági-Műszaki Ellátó Szervezete. Barcs. 1989. 73 old.

Bari Károly: Az erdő Anyja. Cigány népmesék és hagyományok. Fotók: *Bódi Józsefné és mások*. Gondolat. Bp. 1990. 466 old.

Bády István: A Bazilika árnyékában. Egy polgármester visszanéz. *Esztergomi könyvek*, 1. Gran-tours. Esztergom. 1989. 173 old.

Beck Zoltán: Adjon Isten minden jót az új esztendőben. Ünneplő népszokások Békés megyében. Szerk.: *Gecsei Lajos*. Kiadja a Tevan Andor Gimnázium.

um, Nyomdaipari Szakközép- és Szakmunkásképző Iskola. 1989. 70 old.

Bencsik János–Veres László: Tokaj, múzeum. *Tájak, korok, múzeumok késkönyvtára*, 363. Bp. 1989. 16 old.

Bene János–Takács Péter: Források Vasvári Pál életéhez. *A Vasvári Pál társaság Füzetei, 1.* Kiadja a Városi Tanács és a Vasvári Pál Múzeum. Tiszavasvári. 1989. 181 old.

Beszélő házak és tájak. A magyar irodalom emlékhelyei. Szerk.: *Hatvany Lajos*; fénykép: *Gink Károly*; sajtó alá rendezte és kiegészítette: *Erki Edit*. Officina Nova. Bp. 1989. 923 old.

A Békési Ipari Szakközépiskola és 636. sz. Szakmunkásképző Intézet Iskolatörténeti Gyűjteménye. Kiadja a Békés Megyei Tanács. 1988. 12 old.

Bilkei Irén–Turboly Éva: Zala vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái, I. 1555–1609. *Zalai gyűjtemény*, 29. Kiadja a Zala Megyei Levéltár. Zalaegerszeg. 1989. 167 old.

Bogdán István: Magyarország kézművesei 1826-ban. *A KSH Népeségstudományi Kutató Intézetének történeti demográfiai füzetei*, 6. KSH. Bp. 1989. 171 old.

Bogyszlói képek. Szerk.: *Kaczián János*. Kiadja a Községi Tanács és a Megyei Lapkiadó Vállalat. Bogyszló–Szekecsárd. 1989. 229 old.

Andrásfalvy Bertalan: Bogyszló. *Kaczián János:* Fejezetek Bogyszló történetéből. *Kaczián János:* A felszabadítás utáni évtizedek Bogyszlón. *Horváth Emil Tibor:* A bogyszlói református egyház története. *Kókai József:* A bogyszlói Római Katolikus Egyház rövid története. *Hermé Szabadi Judit:* A Bogyszlói Népi Együttes, egy közösség a faluközösségekben.

Borovszky Samu: Csanád vármegye története 1715-ig (részlet). Előszó: *Tóth Ferenc*. *A makói múzeum füzetei*, 63. Kiadja a Makói Városi Tanács és a Csongrád Megyei Múzeumok Igazgatósága. Makó–Szeged. 1989. 97 old.

Bosnyák Sándor: Hagyomány és művelődés. Raporok. Kiadja a Petőfi Sándor Művelődési Központ. Gödöllő. 1989. 96 old.

Bot György: A Debreceni Orvostudományi Egyetem története és professzorainak életrajza, 1918–1988. Csokonai. Debrecen. 1990. 368 old.

Botka János: Latin és magyar nyelvű források a Jászság XVI–XVII. sz.-i történetéhez. Kiadja a Megyei Levéltár. Szolnok. 1988. 359 old.

Böszörményi János: Dunamocs évszázadai. Madách. Bratislava. 1990.

Budapest csatornázása. Pest város 1847. évi csatornázási szabályrendeletének 125 éves évfordulójára.

Írta: *Garami Tibor, Göbel József, Pármay Zoltán*. Datcoop. Bp. 1989. 394 old.

Bura László: Bogdánfalva személynevei. *Magyar Személynévi Adattárak*, 91. Szerk.: *Hajdú Mihály*. ELTE Bp. 1989. 32 old.

A Szeret menti csángó település a déli csángó nyelvjáráshoz tartozik.

Burgenlandi útikalauz. Laude Kiadó. Bp. 1990. 128 old.

A rövid földrajzi áttekintésen s a turistáknak szóló hasznos tanácsokon kívül a következő településekről olvashatunk egészen rövid ismertetéseket: Tarcsafürdő, Borostyánkő, Széleskút, Monyorókerék, Kismarton, Fraknóváralja, Fraknó, Boldogasszony, Pinkakertes, Lajtakáta, Féltorony, Szentkút, Nagyhöflány, Németújvár, Szarkó, Köpcsény, Császárkőbánya, Lánzsér, Léka, Loretto, Máriafalva, Nagymarton, Nagyfalva, Barátudvar, Fertőmeggyes, Sopronnyék, Lajtászentmiklós, Nezsider, Felsőpulya, Felsőlövő, Felsőőr, Doborján, Ruszt, Városlónak, Darázsfalva, Vulkapordány, Zurány.

Büki Szabó József: Bük környékének ragadványnevei. *Magyar Személynévi Adattárak*, 87. Szerk.: *Hajdú Mihály*. ELTE. Bp. 1988. 108 old.

„Csata mezejéről írom pár soraim” (Bütter Emil levelei az 1848/49-es szabadságharcból.) Az előszót írta és a jegyzeteket készítette: *Pető Vilmos*, a szöveget gondozta: *Öllös László*. *Új Mindenes Gyűjtemény Könyvtára*. Madách. Bratislava. 1989. 181 old.

Csatkai Endre: Petőfi Sopronban. Szerkesztette, jegyzetekkel ellátta és a képeket válogatta *Környei Attila*. *A Soproni Hírlap Kiskönyvtára*, 1. Soproni Hírlap KFT. Sopron. 1989. 63 old.

Csizmazia György: Szeged, Fehér-tó. Pusztaszeri Tájvédelmi Körzet. *Tájak, korok, múzeumok késkönyvtára*, 364. Bp. 1989. 16 old.

Csongrád Megyei Honismereti Híradó, 1989. Kiadja a Csongrád Megyei Tanács Művelődési Központja és a HNF Csongrád Megyei Bizottsága. Szeged. 1989. 140 old.

Neducza Szvetiszláv: Kosovo – a szerb nemzet tanács. *Bitó Józsefné:* A szegényparasztok életmódja régen és ma, gyermekeik munkára való nevelése. *Orgovány János:* A kosárfonás múltjáról, jelenéről és a kosárfonók életéről szóló leírás. *Nagyfalusi Ilona:* Népi gyermekjátékok Csanádpalotán. *Vályi Katalin:* A szeri ásatások újabb eredményei. *Dudás Lajos:* Csongrád Belsővárának történeti és jelenkori helynevei. *Komoly Pál:* A pitvarosi templom története. *Nagyfalusi Ilona:* Egy krónikás (Asztalos P. Kálmán) halálára. *Magyar Istvánné:* Mert a kovászból kenyér lett... *Dr. Ósz Károly:* A XVII. Országos Honismereti Akadémia. *Vecsernyés János:* A kiszombori honismereti nap margójára. *Oltvai Ferenc:* Algyő népe (könyvismertetés). Az Anyanyelvpolók Szövetségének Alapszabálya. Felhívás a Nemzeti Örökség bizottság létrehozására, Szatmárcsekei felhívás.

Darnay Kálmán. Szerk.: *Egerszegi Ferenc. Sümegi írók, 1.* Kiadja a Városvédő és Szépiítő Egyesület. Sümeg. 1989. 91 old.

A debreceni Fazekas Mihály Általános Iskola első évszázada, 1886–1988. Összeállította: *Tuzsa Tibor. Hajdú-bihari iskolatörténeti dolgozatok.* Kiadja a Hajdú-Bihar Megyei Pedagógiai Intézet. Debrecen. 1989. 239 old.

Debreceni várospolitikai, 1825–1848. Országgyűlési utasítások, tudósítások. *A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár forráskiadványa, 20.* Szerk.: *Gazdag István.* Debrecen. 1989. 163 old.

Dercsényi Balázs: Budapest, műemlékek 2. Budai Dunapart. *Tájak, korok, múzeumok késkönyvtára, 359.* Bp. 1989. 16 old.

Dobai András: Somogy vármegye politikai igazgatása az önkényuralom korában. 1849 január–1865 szeptember. *Somogyi almanach, 50–51.* Szerk.: *Kanyar József.* Kiadja a Somogy Megyei Levéltár. Kaposvár, 1989. 95 old.

Dobosy László: Az ózdi Szakmunkásképző Intézet története 1889–1989. Kiadja a Kun Béla Művelődési Központ. Ózd. 1988. 205 old.

Dobosy László: Szokások és hiedelmek a Hangony-völgyben. *Gömör néprajza, XIX.* Szerk.: *Újváry Zoltán.* KLTE Néprajzi Tanszéke. Debrecen. 1988. 140 old.

Dobozó tanulmányok. Szerk.: *Réthy Zsigmond. Békés megyei múzeumok közleményei, 14.* Békéscsaba, 1989. 478 old.

Becsei József: Doboz természetföldrajzi adottságai, *Gulyás Sándor:* Ősi famaradvány a Kettős-Kőrösből. *Kertész Éva:* A dobozi lieterdők florisztikai vizsgálata. *Körmöczy László:* A Holt-Körös menti természetközeli ligeterdők társulástani viszonyai. *Kovács Sándor Tibor:* Adatok Doboz lepkefaunájának ismeretéhez. *Domokos Tamás:* Doboz térségének csigái és kagylói. *Réthy Zsigmond:* Doboz madártani kutatásának faunisztikai eredményei. *Csizmazia György:* Doboz és vidékének emlőstani viszonyairól. *Medgyesi Pál:* Szarmata-kori település Doboz–Homokgödör-táblán. *Kovalovszki Júlia:* Doboz történetének vázlatja a legrégebb időktől a középkor végéig. *Molnár Ambrus:* Az újratelepülő lakosság származása és összetétele. *Erdei Aranka:* Doboz népesedésének néhány jellegzetessége 1773–1828 között. *Oláh József:* A kapitalizmus korának gazdasági viszonyai. *Becsei József:* Doboz szociálgeográfiai jellemzése. *Hévízi Sándor:* Doboz külterületének történeti helynevei. *Réthy Erzsébet:* Doboz belterületének és határának földrajzi nevei. *Zilbai Lajos:* A hosszú magánhangzók állapota Doboz nyelvjárásában. *Pováczay László:* Adatok Doboz és környéke erdőhasználatához. *Nagy Gyula:* Adatok Doboz gabonatermesztéséhez. *Laurinyeczné Sinkó Rozália:* Hagományos népi lakáskultúra Dobozon. *N. Martyni Emília:* A dobozi népi hagyományos ruházatkódása.

Domony falu története: Hét kastély árnyékában. Írta: *Pór Mihály, Asztalos István.* Fotók: *Németh*

Lajos. Múzeumi füzetek, 41. Petőfi Múzeum, Aszód. 1989. 311 old.

Draskóczy István: A magyar nép története 1526-ig. *Korszerű történelem érettségizőknek és felvételizőknek.* Ikva, Bp. 1990. 103. old.

Edelény. Monográfia. Az Elemi Népiskola „Beszéd értelem, gyakorlat” földrajzi részének edelényi anyagához írta *Kis Benedek János, Joó Vencel* gyűjteményének kibővítésével. Hasonmás. *Edelényi füzetek, 3.* Kiadja a Városi Könyvtár. Edelény. 1990. 16 old.

Egervölgyi Dezső: Széchenyi a magyar érmészetben. Kiadja a Keszthelyi Éremgyűjtő Csoport. 1989. 108 old.

Együttélés. Tanulmányok a Pest megyei nemzetiségek életéből. Szerk.: *Tarján G. Gábor.* Kiadja az Állami Gorkij Könyvtár és a Pest Megyei Tanács. Bp. 1990. 306 old.

Előadások és tanulmányok a török elleni visszafoglaló háborúk történetéből, 1686–1688. Szerk.: *Szita László.* Kiadja a Baranya Megyei Levéltár. Pécs. 1989. 368 old.

Szakály Ferenc: A felszabadító háborúk történeti helyéről. *Nagy Lajos:* A nagybarsányi csata, *Veress D. Csaba:* Hol zajlott le a „második mohácsi” vagy a „harsányi-hegyi csata” 1687. augusztus 12-én, *Horváti János:* A nagyharsányi csata előzményeiről, *Kuti István és mások:* Mohács hadibázisának védelme 1687-ben, *Vass Előd:* Helyszíni jelentések Baranyából a nagyharsányi csata előzményeiről, *Rázsó Gyula:* Budától Belgrádig, *Czigány István:* A magyarországi katonaság és az 1687-es törökellenes hadjárat, *Hüttl, Ludwig:* Miksa Emanuel bajor választófejedelem és Magyarország visszafoglalása az oszmánoktól, *Bariska István:* Franciaország és a tengeri nagyhatalmak viszonya a magyarországi török háborúkhöz, *Varga J. János:* Az 1683–1687-es katonai sikeres politika következményei, *Dankó Imre:* A Carrafa-járás emlékei, *Sugár István:* Eger kapitulációja és létrejöttének körülményei, *Bezeredy Győző:* Dunaszekcső és Sellye tóra a pecséteken, *Timár György:* Baranya népének kontinuitása a török korban, *Srsan, Stiepan:* Törökök a XVI. és a XVII. századról szóló horvát irodalomban, *Heckenast Gusztáv:* Új üzemi formák Magyarország iparában a XVII–XVIII. század fordulóján, *Szita László:* Kutatási problémák az 1687. évi hadjárat történetéről.

Emlékezés az abonyi Mezőgazdasági Géppállomás 40. évfordulója tiszteletére, 1948–1988. Összeállította: *Polyák László.* Kiadja a Géppállomás. Abony. 1989. 39 old.

Erdélyi János emlékezete. Összeállította: *Géczi Lajos. Közművelődési Kiskönyvtár, 2.* Kiadja a Cse-madok KB. Bratislava. 1989. 64 old.

Géczi Lajos: Erdélyi János emlékezete Nagykaposon, *Dobay Béla:* Az Erdélyi János-hagyomány ápolása Sárospatakon, *T. Erdélyi Ilona:* Erdélyi János műveinek kiadásáról, *Mészáros András:* Erdélyi János filozófiájának rövid jellemzése, *Fuksz*

Sándor: Erdélyi János ürügyén, Szemelvények Erdélyi János műveiből, Életrajzi adatok.

Esztergomi Helikon. Irodalmunk várostörténeti olvasókönyve, 1. A kezdetektől 1526-ig. Válogatta és szerkesztette: **Nagyfalusi Tibor** és **Virág Jenő.** Komárom Megyei Honismereti Kiskönyvtár, 23. Kiadja Komárom Megyei Tanács. Tatabánya. 1989. 213 old.

Édesanyám sok szép szava. **Ádám Joákiné Kurkó Julianna** énekei. **Albert Ernő** gyűjtése. A dallamokat lejegyezte, a zenei vonatkozású alfejezetet írta, a dallammutatót összeállította: **Demény Piroska**, ellenőrizte: **Szenik Ilona** Kriterion. Bukarest, 1989. 203 old.

É. Kovács László: Favágók, cserhántók, szénégetők és fuvarosok a magyarországi Gömörben. Gömör néprajza XXII. KLTE Néprajzi Tanszéke. Debrecen. 1990. 79 old.

Fazekas Árpád: Elhurcoltak. Nyíregyháza, 1944–1948. Sajtó alá rendezte: **Erdélyi Tamás, Kézy Béla.** Határ-szél. Nyíregyháza. 1989. 165 old.

Fáy András népességtudományi és népességstatistikai munkássága. Írta: **Horváth Péter**, szerk.: **Dányi Dezső.** A KSH Történeti Demográfiai Füzetek, 5. KSH Néppességtudományi Kutatóintézete. Bp. 1989. 101 old.

Fejezetek Tiszafüred folklorjából. **Tiszafüredi tanulmányok**, 3. Szerk.: **Füvessy Anikó, Szilágyi Miklós.** Kiadja a Városi Tanács és a Megyei Múzeumok Igazgatósága. Tiszafüred–Szolnok. 1988. 79 old.

Fél évszázad múltán a Márciusi Frontról. Az 50. évforduló emléküléseinek és tudományos ülésszakainak előadásai. Szerk.: **Pintér István.** Reform Lap-és Könyvkiadó Rt. Bp. 1989. 257 old.

Kállai Gyula: „A hazát akarták mássá és jobba tenni”, **Pintér István:** „A motor, a kezdeményező szerep a kommuniztáéké”, **Czine Mihály:** „A Márciusi Front is általuk kapott visszhangot”, **Pollner György:** „Igyekezünk ismerkedni és megismertetni magunkat”, **Újbelyi Szilárd:** „Politikailag valóssággal beleszülettünk a szövetségi politikával kialakított új szemléletbe...”, **Tóth Pál Péter:** „Ötven huszár volt akkor a magyarság, annyi volt a nemzet, a magyar”, **Huszár István:** „Tartalmi mondanivalójában nemzeti történelmünk legjobb tradíciójához csatlakozott...”, **Nagy Istvánné Diósszilágyi Éva:** „Makó, a szabadság szent városa”, **Serfőző Lajos:** „A Márciusi Front a népfrent kérdéseihöz”, **Tóth Ferenc:** Makó és a Márciusi Front, **Győrffy Sándor:** Erdei Ferenc és a Márciusi Front, **Jubász Gyula:** Eszmei áramlatok a harmincas évek második felében, **Szöke Domonkos:** Az értelmiségi ifjúság progresszív mozgalmának megítélése a konzervatív Magyar Szemlében, **B. Bernát István:** A Márciusi Front és a Bartha Miklós Társaság, **Némedi Dénes:** A népi szociográfiák és a társadalmi reform kérdései, **Salamon Konrád:** A népi írók és a Márciusi Front, **L. Nagy Zuzsa:** A liberális ellenzék és a Márciusi Front, **Bakó Endre:** Debrecen szellemi életének

főbb vonásai a harmincas években, **Bényi Miklós:** A Márciusi Front művelődéspolitikai törekvései, **Bényei József:** A Tovább jelentősége a mozgalomban.

Fodor Zsuzsa, V.: „Isten áldja a tisztas ipart!”, Iparosélet Veszprémben a két világháború között. Tanulmányok a szakács, a vendéglős, a fényképész és a bérautós szakma történetéből. Kiadja a Megyei Múzeumok Igazgatósága. Veszprém. 1989. 103 old.

Források a borsodi és miskolci munkásmozgalom történetéhez. V. 1945–1948. Szerk.: **Román János, Pálbegyi Ágnes.** Kiadja a Megyei Tanács V. B. Miskolc. 1989. 672 old.

A fővárosi autóbusz-közlekedés 75 éve: 1915–1990. Szerk.: **Kludovác Tamás, Bálint Sándor, Káposztás István, Keller László** írásainak felhasználásával. BKV. Bp. 1990. 70 old.

A fővárosi XVIII. kerületi Állami „Zeneiskola” 20 éve, 1969–1989. Összeállította: **Horváth György.** Kiadja az Iskola. Bp. 1989. 81 old.

Für Lajos: Világjáró magyarok. Népszava cop. Bp. 1990. 271 old.

Gasparics Gyula: Tök község mai kereszt- és becenevei. **Magyar névtani dolgozatok**, 85. Szerk.: **Hajdú Mihály.** ELTE. Bp. 1989. 72 old.

Gergely Jenő: Magyarország története 1919 őszétől a II. világháború végéig. **Korszerű történelem érettségizőknek és felvételizőknek.** Ikva. Bp. 1990. 120 old.

Glatz Ferenc: Történetírás korszakváltásban. Tanulmányok. Gondolat. 1990. 353 old.

Gosztonyi Péter: Föltámadott a tenger... 1956. A magyar október története. Népszava. Bp. 1990. 237 old.

Gosztonyi Péter: A kormányzó, Horthy Miklós. Téka. Bp. 1990. 173 old.

Gosztonyi Péter: Vihar Kelet-Európa felett. A második világháború utolsó évének magyar vonatkozású eseményei. Népszava. Bp. 1990. 209 old.

Göcseji kálvinisták. Írta: **Pais Sándor** és **Nagy Kolozsvári István;** közreműködött: **Vándor László.** Kiadta a Becsvölgyi Református Egyházközség. Becsvölgye. 1989. 224 old.

Görbedi Miklós: 1020 nap az őrtornyok árnyékában. A tiszalöki hadifogoly tábor története. Kiadja a Költészetérti Üzem. Tiszalök. 1990. 147 old.

Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve, XVI. Szerk. **Gazdag István.** Debrecen. 1989. 223 old.

Balogh István: A magisztrátus tisztújítása Debrecenben (1715–1762), **Papp Klára:** Együttélő nemesek és jobbágyok érdekkonfliktusai a XVIII. századi Bihar megyei mezővárosaiban, **Sipos Sándor:** Polgárosodási folyamatok egy debreceni családban

(1703–1867), *Kabler Frigyes*: Pénzhamisítás és hamis pénzforgalmazási ügyekben folytatott bírói gyakorlat a XIX. szd. első felében Debrecen, *Arany József*: Testnevelés a Debreceni Református Kollégiumban (1842–1911), *Surányi Béla*: Kosutány Tamás és a hazai agrokémia a századfordulón, *Major Zoltán László*: Megjegyzések Debrecen város szociálpolitikájához az 1920–1944 közötti időszakban, *Gazdag István*: Egyesületek Debrecenben a harmincas években, *Újlaky Zoltán*: A Debreceni Kereskedelmi és Iparkamara érdekvédelmi tevékenységének néhány kérdése 1934–1940, *Béres András*: A hortobágyi csárda jeles vendégei, *Zoltai Lajos*: A Debreceni Kistemplom története (Közli: *Radics Kálmán*), *Radics Kálmán*: Források a II. világháború áldozatairól, *Mervó Zoltánné*: A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Adattára a kutatás szolgálatában, A magyar nemzet függetlenségi nyilatkozata, *Gazdag István*: Debrecen város történeti kronológiája VI. (1850–1880), *Bényei Miklós*: Hajdú-Bihar megyei helytörténeti irodalma, 1988.

Hajdú-Bihar Megyei Tanács Útépítő Vállalatának negyedszázados története 1964–1989. írta: *Bakó Endre*. Kiadja a Vállalat. Debrecen. 1989. 48 old.

Hajdú Mihály: Az 1873. évi helységnévtár névvégmutató szótára. *Magyar Névtani Dolgozatok*, 81. ELTE. Bp. 1989. 346 old.

Halmágyi Pál: A Makó és környékéért vívott harcok 1944 őszén. *A makói múzeum füzetei*, 65. Kiadja a Városi Tanács. Makó. 1989. 102 old.

Halmos István-Lányi Ágoston-Pesovár Ernő: Vas megyei tánc- és zenei hagyománya. Gondozta: *Antal László*. A táncírások rajzait készítette: *Lányi Ágoston* és *Székéné Károlyi Annamária*. Kiadja a Megyei Művelődési és Ifjúsági Központ. Szombathely. 1988. 305 old.

Hegyi Klára: Jászberény török levelei. Kiadja a Megyei Levéltár. Szolnok. 1988. 359 old.

Helyismereti cikkek Pápáról és környékéről. Írta: *Kerekes Károly*. *Ajánló bibliográfiák*, 3. Kiadja a Jókai Mór Városi Könyvtár. Pápa. 1989. 20 old.

A Hermann Ottó Múzeum Évkönyve, XXVII. Tanulmányok a 70 esztendő Végvári Lajos tiszteletére. Szerk: *Szabadványi József* és *Viga Gyula*. Miskolc. 1989. 592 old.

A tartalomról: *Dobrik István*: „A művészet igazában van a szabadság világa” – beszélgetés a 70 éves Végvári Lajos művészettörténésszel, *Fügedi Márta*: Jelképes állatbrázolások a református templomok festett bútorzatán, *Veres László*: A parasztüvegek helye a népművészetben, *P. Szalay Emőke*: A debreceni fazekas céh tárgyi emlékei, *Komáromy Sándor*: A XVIII. századi sárospataki kéziratos versgyűjtemények (Alkalmi szövegek, köszöntök), *Pál József*: Kazinczy Orpheusáról, *Csapláros István*: Hielprin Mihály, az 1848–1849-es magyar szabadságharc elfeledett költője, *Tarcali Béla*: Egy nemesi család fényképei, *Kunt Ernő*: Vizuális kultúra és vizuális művészetek, *Mogyorósi Sándor*: Az északkelet-magyarországi Werwolf-hiedelem interetni-

kus vonatkozásai, *Petercsák Tivadar*: Történelem, politikai propaganda, helyi cselekmények a képes levelezőlapokon, *Joó Tibor*: Árpád-kori emlékek Regensburgban és Passauban, *Falusy József*: A „szerencsi” Rákóczi, *Takács Péter Udvari István*: Adalékok a XVIII. századi zempléni vásárok és vásározó zempléni lakosok történetéhez, *Viga Gyula*: Az észak-magyarországi fuvarosok: Egy sajátos „vállalkozói” forma a hagyományos árucserében, *Deák Gábor*: Emlékezés Leszih Andorra, *Dobrossy István*: Megai Géza élete és munkássága, *S. Koós Judit*: Ritka bronzkori kardisz a Herman Ottó Múzeumban, *B. Hellebrandt Magdolna*: A csobai kelta sír és régészeti kapcsolatai, *K. Végh Katalin*: Császárkori telep Miskolc-Szirmán, *Lovász Emese*: Újabb adatok a római és kun kori viselőhez, *Révész*: Lira alakú csatok a Kárpát-medencében, *Wolf Mária*: Az Árpád-kori vaskohászat újabb emlékei Borsod megyében, *S. Koós Judit*: A Herman Ottó Múzeum ásatásai és leletmentései 1987-ben, *J. F. Nyikityinszkij*: Középkori finnugor település a Volgodra folyónál, *A. V. Bikov*: A pénzforgalom néhány sajátos vonása Oroszországban a XVII. szd. első felében.

A 770 éves Nyirbogdány. Pillanatképek az utóbbi húsz év történetéből. Szerk: *Madár János*. Kiadja a Községi Tanács. Nyirbogdány. 1989. 68 old.

A hévízgyörki középkori templom: Egy XIII. századi romtemplom régészeti feltárása és műemléki helyreállítása. Szerk: *Asztalos István*. *Múzeumi füzetek*, 39. Kiadja a Petőfi Múzeum. Aszód. 1989. 163 old.

Pálos Frigyes: Bevezetés, *Tari Edit*: A templom régészeti feltárása, *Dimnyés István*: Szarmata sírok a templom alatt, *Balázsovits Zsuzsanna*: A középkori falfestmény-töredékek restaurálása, *Holnagy Dénes*: A templom műemléki helyreállítása.

Hlavacska Edit: Salgótarján utcanevei. *Múzeumi Értesítő*, VI. Szerk: *Szűrcsek Ferenc*. Kiadja a Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatósága. Salgótarján. 1989. 80 old.

Honismereti írások Kálozról. Írta: *Kaszala Lajos*. Szerk: *Farkas Gábor*. *A Fejér Megyei Levéltár Közleményei*, 5. Székesfehérvár. 1989. 87 old.

Honismereti tanulmányok Mátraszecs és Kazár múltjából. Kiadja a Kultúrotthon (így!). Mátraszecs. 1990. 47 old.

Földi István: Az első világháborús hősi emlékmű létrejöttének körülményei Mátraszelen, *Szabó Emil*: Kazár község természeti viszonyai és helynevei.

Horváth Győző: Szülőfalunk, Vica. Szemelvények Vica község történetéből és népéletéből. Kiadja a Rábaközi Művelődési Egyesület. Csorna. 1989. 87 old.

A hódmezővásárhelyi Bethlen Gábor Gimnázium. Írta: *Földesi Ferenc*, *Imre Mihály*, *Varsányi Péter István*. *Iskolák a múltból*. Tankönyvkiadó. Bp. 1990. 167 old.

A Hódmezővásárhelyi Szakszervezeti Vadásztársaság története. Gyűjtötte, összeállította és szerkesztette: *Katona Lajos, Balogh Sándor*. Kiadja a Társaság, Hódmezővásárhely. 1990. 167 old.

Högyész László. Sümeg évszázadai. Kiadja az Eötvös Károly Megyei Könyvtár. Veszprém. 1989. 301 old.

Hunyadi István: XVI. századi török és magyar adójegyzék összehasonlítása Esztergom és Komárom megyei adatai alapján. A *KSH Népeségstudományi Kutató Intézetének történeti demográfiai füzetek*, 6. KSH. Bp. 1989. 171 old.

25 éves a Kőolajkutató Vállalat szegedi üzeme, 1964–1989. Szerk: *Kovács Gábor, Horváth István*. Kiadja az üzem. Szeged. 1989. 15 old.

25 éves az Őrségi Vízrendészeti és Talajvédelmi Társulat: 1965–1989. Szerk: *Velladics László*. Kiadja a Társulat. Szombathely. 1990. 84 old.

Illyés Gyula Gimnázium és Közgazdasági Szakközépiskola (Budaörs) jubileumi évkönyve: 1964–1989. Szerk: *Gáspár Gyuláné, Czeti Istvánné*. Aqua. Bp. 1989. 70 old.

Iskoladráma és folklór. Szerk: *Pintér Márta Zsuzsanna, Kilián István*. *Folklór és etnográfia*, 50. Szerk: *Újváry Zoltán*. Debrecen. 1989. 207 old.

A noszvajai hasonló című konferencia előadásai: *Kilián István*: Gondolatok a Theatrum sacrum kiállítás megnyitáskor, *Szabó Ferenc SJ*: A jezsuita iskoladrámák szellemtörténeti helyzete, *Bitskey István*: Iskolai színjátás a római Collegium Germanicum Hungaricumban, *Sugár István*: A jezsuita abolicions könyvjegyzék és az iskoladráma Egerben, *Czibula Katalin*: Az ismeretlen drámatörténeti forrás: a XVIII. századi német nyelvű sajtó, *Szörényi László*: Ismeretlen jezsuita dráma Hunyadi Lászlóról, *Hopp Lajos*: Bécs, Buda felszabadítása a lengyel iskoladrámákban, *Papp Géza*: Az iskolai színjáték és a zene a XVI–XVII. századi Magyarországon, *Bárdos Komlós*: „Castor és Pollux”: zenés iskoladráma a XVIII. szd. közepéről, *Szilágyi András*: A jezsuita színjáték képi forrásai, *Ludányi Mária*: A XVII. szd-i udvari színjáték és az iskoladráma kapcsolata, *Pintér Mária Zsuzsanna*: Történeti rétegek a ferences színjátékokban, *Kilián István*: Tizennégy történeti betlehemes, *Demeter Júlia*: Az iskoladrámától a hivatásos színjátszásig (Dugonics András drámakéziratai), *Varga Imre*: Közjátékainkról, *Újváry Zoltán*: Az iskoladrámák hatása a dramatikussá népszokásokra, *Gaálné Ramminger Gabriella*: A debreceni református kollégium kéziratok iskolai színjátékai, *Volly István*: Egy régi eredetű népi játék (A dúsgazdag históriája), Irodalomjegyzék.

Iványosi-Szabó Tibor: Kecskemét 1848/49-ben. *Kecskeméti füzetek*, 1. Kiadja a Kecskeméti Lapok Kft és a Kecskeméti Monográfia Szerkesztőség, Kecskemét. 1990. 216 old.

Janicsárok törvényei, 1606, 1. Török kéziratokból fordította, a bevezetőt írta, a mutatót és a szómagyarázatokat készítette *Fodor Pál*. *Török-magyar bad-*

történelmi emlékek. Kiadja az MTA Orientalisztikai Munkaközössége. 1989. 126 old.

Jankó János: A milleniumi falu. Sajtó alá rendezte és bevezetővel ellátta *Szemkő Endre*. *Series historica ethnographiae*. Kiadja a Néprajzi Múzeum. Bp. 1989. 180 old.

Az 1896-ban, Budapesten rendezett Ezredéves Országos Kiállításra készített „milleniumi falu” kéziratok terveinek, dokumentumainak hasonmás kiadása.

Jankus Gyula: Kéménd család- és ragadványnevei. *Magyar személynevi adattárak*, 86. Szerk: *Hajdú Mibály*. ELTE. Bp. 1988. 39 old.

A jobbágyvilág és a szabadságharc emléke Balmazújvároson. Bevezető: *Magyari Márta*, jegyzetek: *Pozsonyi József*. *Újvárosi dolgozatok*, 3. Kiadja a Múzeum. Balmazújváros. 1988. 40 old.

Az 1948-as centenáriumi gyűjtés anyaga.

Józsa György Gábor: Ferenc József zászalai alatt, 1848–1914. Corvina. Bp. 1990. 137 old.

Katona Imre: Munka – munkaeszköz – társadalmi fejlődés. *Néprajz egyetemi ballatóknak*, 3. Szerk: *Újváry Zoltán*. Debrecen. 1989. 81 old.

Kalotás Zsolt: A tolnai Mezőföld természeti kincsei. Pannon Nyomda. Veszprém. 1990. 59 old.

Kamody Miklós: Indul a postakocsi... 200 éves a miskolci posta. Szerk: *Szabadjali József, Veres László*. *Borsodi kismonográfiák*, 35. Herman Ottó Múzeum. Miskolc. 1990. 186 old.

Katona Szabó István: A nagy remények kora. 1–2. Erdélyi demokrácia, 1944–1948. *Tények és tanuk*. Magvető. Bp. 1990. 612, 343 old.

A Káli-medence helynevei Pesty Frigyes gyűjteményében. Sajtó alá rendezte *Boros Edit*. *Helytörténeti füzetek*, 3. Kiadja az Eötvös Károly Megyei Könyvtár. Veszprém. 1987. 33 old.

Kárász József: Egy emberöltő Mártélyon. Újságok és folyóiratok repertórium 1951–1980-ig. Kiadja a Németh László Könyvtár. Hódmezővásárhely. 1989. 56 old.

Kárpátalja műemlékei. *Tájak, korok, múzeumok könyvtára*, 2. Bp. 1990. 232 old.

Hatvanhét kárpátaljai település 101 műemléknek ismertetése.

Keresztényi Nándor: Strázsahegyől a Somlyóig. Negyvenéves az Összetartás Termelőszövetkezet. Fényképek: *Kékesdy Károly*. Kiadja a Tsz. Mány. 1989. 113 old.

Keszthely, Festetics-kastély. Fotóalbum. Készítette: *Bérczi Loránd, Bérczi Gábor*. Bevezető: *Koppány Tibor*. MTI cop. Bp. 1990. 82 old.

Kétszáz éves a mecseki szénbányászat. Írta és szerkesztette: *Krisztián Béla*. *Múzeumi füzetek*, 1. Pécs. 1987. 58 old.

Király Béla: Forradalomtól forradalomig. Válogatott tanulmányok, beszédek, interjúk, 1982–1990. Válogatta: *Gyurgyák János*. Századvég és Atlanti Társ. 1990. 139 old.

Királyhegyes. Szerk: *Török József*. *Településúvlatok*. 2. Kiadja a Csongrád Megyei Tanács Művelődési Központja. Szeged. 1990. 193 old.

Kisbán Eszter. Népi kultúra, közkultúra, jelkép: a gulyás, pörkölt, paprikás. *Életmód és tradíció*, 4. MTA Néprajzi Kutató Csoport. 1989. 153 old.

Kiskőrös helytörténeti monográfiája. Szerkesztette *dr. Meskó Sándor*, munkatársai: *Bircs Edit* és *Jubász István*. kiadja a Városi Tanács. Kiskőrös. 1989. 648 old.

Kisújszállás város története, 3. Szerk: *Szabó László*. Kiadja a Városi Tanács. Kisújszállás. 1988. 240 old.

Kner Imre emléke, 1890–1990. Szerk: *Haiman György*. Kiadja a Kner Imre Emlékbizottság és a Kner Nyomda. Békéscsaba-Gyomaendrőd. 1990. 221 old.

Kocsis Károly: Elcsatoltak. Magyarok a szomszéd államokban. Kiadja a TIT Budapesti Szervezete cop, 1990. 117 old.

Kolozs István: A Kapos-Koppányvölgyi Vízi Társulat 30 éve. Kiadja a Társulat. Tamási. 1990. 96 old.

Koncsol László: Diósförgetegpatony I. Képes történelmi olvasókönyv. Madách. Bratislava. 1990.

Kóka Rozália: Mátyás király rózsát nyitó ostornyele, Mesék, mondák, anekdoták. Út – Lap és Könyvkiadó kft. 1990. 171. old.

Kós Károly ifj.: Erdély népi építészet. Szerk: *Balassa M. Iván*. Kelenföld. Bp. 1990. 335 old.

Köbölkút község története. A CSEMADOK és az Együttélés helyi alapszervezetének kiadása. 1990. 12 old. (Soksz.)

Középkori templomaink. *Dobos Lajos* képei, *Kriszt György* szövege. Fotóalbum. MTI cop. Bp. 1990. 17+162 old.

„Közírré tétetik...” Jászfákóhalma és Tiszaroff községek dobolási könyve az 1844–1845-ös évekből. Szerk: *Tóth Tibor*. *Levéltári füzetek*, 7. Kiadja a Megyei Levéltár. Szolnok. 1985. 190 old.

Közösség a Zala mentén. A zalaszentgróti Új Barázda Termelőszövetkezet 40 éve. Szerk: *Nemecz Ferenc*. Írták: *Bozsér Erzsébet* és mások. Kiadja a Zala Megyei Lapkiadó Vállalat. Zalaegerszeg. 1989. 44 old.

Köztéri szobrok, emléktáblák Szombathelyen. Közreadja a HNF Városi Bizottsága mellett működő Ifjúsági Honismereti Munkabizottság, valamint a szombathelyi Zrínyi Ilona utcai Általános Iskola Helytörténeti Szakköre, *Kereszturiné Pintér Mária* vezetésével. Szombathely. 1990. 127 old.

Kristó Gyula: Fejedelmek Álmostól Gézáig. Pátria. Bp. 1988. 451 old.

Laczkó István: Iskolatörténet, 1939–1989. (A salgótarjáni Táncsics Mihály Közgazdasági és Kereskedelmi Szakközépiskola, továbbá Gépiró és Gyorsíró Szakiskola.) Kiadja az Iskola. Salgótarján. 1989. 61 old.

Lakatos Károly: Vadászhit. A magyar vadászbabonák és hiedelmek kultusza. Hasonmás kiadás *Csernyés János* utószavával. Népszava. 1990. 108 old.

László Gyula: Őseinkről. Tanulmányok. Gondolat. Bp. 1990. 277 old.

Fejezetcímek: Beköszöntő, Őstörténetünkről, Időrend és szótörténet, Jelkép és diszitmény, Történelem és régészet, Magyarok és mongolok, Az avarok és a kereszténység, Balta a sírban, A varok a sírban, Egy avar kori (?) játékról, Az avarok vadászátáról, A kunágotai lelet aranyveretes kardja, A zempléni honfoglalás kori vezérsírról, Adatok a kunok tegezéről, A „kettős honfoglalás”: igen és nem, Különvélemény ősvallásunkról, A prágai Szent István-kard régészeti megvilágításban, Árpád népe és Szent István, Bizánc és a magyarok, Koronatanulmányok, Királyi Jogarunkról, A Szent László legenda középkori falképei, Egy Anjou-királyfi legendáskönyvről, Méri István, Fettesch Nándor emlékezete, Pályám emlékezete, Búvópatakok, „Az életet már megírtam”, „Éne nem vagyok magyar?”, Búcsúzó.

Levárdy Ferenc: Pécs, Széchenyi tér. *Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára*, 365. Bp. 1989. 16 old.

Liszka József: Magyar néprajzi kutatás Szlovákiában (1918–1938). *Új Mindenes Gyűjtemény Könyvtára*. Badách. Bratislava. 1990. 144. old.

Lőrincréve táncélete és táncai. Írta: *Karsi Zsigmond*, *Martin György*. *Műbelytanulmányok a Magyar zenetörténetben*, 10. MTA Zenetudományi Intézet. Bp. 1989. 322 old.

Madarasi krónika. Kiadja a Nagyközségi Tanács. Kunmadaras. 1989. 116 old.

Nagykunsági tanulmányok a helytörténet és az irodalomtörténet köréből, amelyeket részint régi írásokból, részint szájhagyomány alapján írt *Ötvös László*. Sajtó alá rendezte *Ötvös Lászlóné*.

Magyar néprajzi atlasz, 4–6. Szerk: *Barabás Jenő*. Akadémiai. Bp. 1989.

A 9 kötetre tervezett sorozat negyedik, ötödik és hatodik kötete az építkezés, a bútortzat és a lakáshasználat, a kenderfeldolgozás, a mosás, hajviselet és ruhaviselet, valamint a táplálkozás kérdéseivel foglalkozik.

Magyar székesegyházak. Szerk: *Éri István*. Kiadja a Tájak, korok, múzeumok Egyesülete. Bp. 1989. 192 old.

Török József: A magyarországi egyházmegyék története, *Cséfalvy Pál:* Esztergom, főszékesegyház, *Erdői Ferenc:* Veszprém, székesegyház, *Kriszt György:* Győr, székesegyház, *Dercsényi Balázs:*

Pécs, székesegyház, Decsényi Dezső: Vác, székesegyház, Dobrovits Dorotty, Cs.: Székesfehérvár, székesegyház, Lévárdy Ferenc: Szombathely, székesegyház, Horváth Alice: Kalocsa, főszékesegyház, Hadik András: Szeged, székesegyház, Voit Pál: Eger, főszékesegyház, Kürti Katalin, Sz.: Hajdúdorog, székesegyház.

Magyarország birtokviszonyai a XVI. szd. közepén, 1–2. Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta *Maksay Ferenc*. MOL kiadványai II. Forráskiadványok, 16. Bp. 1990 1110 old.

Magyarok a Kárpátalján. Új Idő. Bp. 1989. 211 old.

Magyarországi boszorkányperek, 1–2. Kisebb forráskiadványok gyűjteménye. Összeállította: *Klaniczay Gábor, Kristóf Ildikó, Pócs Éva*. Kiadja az MTA Néprajzi Kutató Csoportja. Bp. 1989. 946 old.

Magyarországi egyházi levéltárak térképei, I. Bevezetés. Összeállította: *Dóka Klára*. Szerk: *Müller Veronika*. UMKL. Bp. 1989.

Marcali régészeti emlékei. Írta: *Sági Károly, Cséhy Csaba*. *Marcali helytörténeti füzetek, 10.* Kiadja a Városi Tanács. Marcali. 1989. 107 old.

A marosi gyógyiszap és a makói gyógyvíz. Szerk: *Marchesbi Károly*. Kiadja a Vizgazdálkodási Vállalat. Makó. 1989. 59 old.

Martos Gizella: Mezőkövesdi személynevek (1548–1683). *Magyar Személynévi Adattárak, 90.* Szerk: *Hajdú Mibály*. ELTE. Bp. 1989. 67 old.

Matics Pál: Szalkszentmárton ragadványnevei. *Magyar Személynévi Adattárak, 89.* Szerk: *Hajdú Mibály*. ELTE. Bp. 1989. 71 old.

Márton Áron. Összeállította: *P. Szőke János* kiadta a Görög Katolikus Püspöki Hivatal. Nyíregyháza. 1990. 519 old.

Baranyi Mária: Márton püspök szülőfaluja és az erdélyi helyzet, *Szőke János:* Erdély története, *Uő:* Az erdélyi püspökség története, *Uő. és mások:* Márton Áron életrajza, *Székegy Pál:* A katolikus egyház helyzete a Román Szocialista Köztársaságban, *Baranyi Mária:* Márton Áron írásaival tanít.

A megújuló Pápa. Készült a Hild János emlékérem elnyerése évében. Kiadja a Jókai Mór Városi Könyvtár. Pápa. 1989. 30 old.

Mészáros István: Mindszenty bíboros, a lelkipásztor főpap. Artemis, 1990. 54 old.

Misi Tünde–Mádi Judit: Abasár ragadványnevei. *Magyar személynévi adattárak, 88.* Szerk: *Hajdú Mibály* és *Varga Mária*. ELTE. Bp. 1988. 41 old.

A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei, 26. *Viga Gyula* közreműködésével szerkesztette *Szabadsfalvi József*. Miskolc. 1989. 267 old.

Paládi Kovács Attila: A néprajz a társadalomtudományok mai rendszerében és szervezetében, *Villegó István:* A magyar múzeumügy jelene és

perspektívái, *Újváry Zoltán:* Az egyetemi oktatás és a múzeumok kapcsolatai, *Bodó Sándor:* Lehetőségek a múzeumok regionális együttműködésére, *Rémik Tibor:* Abaúj, Gömör és Torna vármegye Zsigmond-kori nemesi társadalma az 1427 évi kamarahaszná-összeírás alapján, *Siska József:* Adatok Szerencs iskoláinak történetéhez, *Galuska Imre:* Egy canonica visitatio a túrelmi rendelet előtt, *Takács Péter–Udvari István:* Adalékok Torna vármegye vásárai és a vásározó Torna megyeiek XVIII. századi történetéhez, *Páll István:* XVIII. szd-i adatok a Zemplén és Szabolcs megye közötti építőközforgalomhoz és a tokaji átkelő szerepéhez, *Tóth Péter:* Borsod vármegye tervezete a cigányok szabályozására 1784-ből, *Iglói Gyula:* Dokumentumok Miskolc XIX. századi városrendezésének történetéből I., *Dobrossy István:* Gondolatok a miskolci gépgyártás tárgyi és dokumentációs emlékeinek feldolgozásáról (A Szilágyi és Diskant gépgyár története), *Takács Péter–Udvari István:* A paraszток életmódja a Felső-Ciróka völgyében Mária Terézia úrbérendezésékor, *Mogyorósi Sándor:* Egy magyar méhészhiedelem antik vonatkozásairól, *Füvessy Anikó:* A tiszafüredi fazekasság miskolci kapcsolatai a XIX. szd. első felében, *Faggyas István:* Néprajzi vázlat a Sajó és Zsuzsá-vidéki kisnemesességről, *Bartha Elek:* Térszerkezeti változások Debréte vallásos életében, *Viga Gyula:* Néhány megjegyzés a néprajz és a kulturális ökológia kapcsolatához, *Bencsik János:* Hagyományos szőlőbéli építmények a Tokaji-hegyen, *Szabadsfalvi József:* 1816-ban Miskolcon megjelent méhészkönyv, *Bodnár Lajos:* Méhesek Nagykapos környékén, *Nagy Géza:* A gépi cséplés Karcsán, *Bencsik János:* A paraszti lúdtartás egy hegyközi faluban, *Hankóczy Gyula:* „Matyó kalap a bridszkártyán” (Újságcikkek a mezőkövesdi viselet történetéhez), *Pucskó Lászlóné:* A miskolci 39. számú Általános Iskola tanulóinak szülői és keresztnevei, *Mizser Lajos:* A névelemhiány és társadalmi vonatkozásai, *Horváth Barna:* Léway József a református egyházban, *Seresné Szegőfi Anna:* Léway és a vármegyeháza, *Zimányi Katalin:* Léway József műfordító munkássága, *Péter András:* Léway emlékezete szülőföldjén, *Kárpáti Béla:* Léway József szobra a Palóczy utcában, *Zimányi Katalin:* Újabb Léway-kéziratok, *Iván Géza:* A Léway-kultusz jegyében... (A Léway József Közművelődési Baráti Kör tevékenysége, *Febér József:* Megyénk Nepomuki Szent János szobrai, *Szilágyi Dezső:* A sátoraljaújhegyi görög katolikus templom restaurált ikonostasionja, *János István:* Reformkori kéziratok versgyűjtemény a szerencsi múzeumban, *Bodnár Mónika:* Egy kéziratok levélről a XVIII. szd-ből, *Orosz György:* A Kijevi Rusz ideológiái arculata, *B. Hellebrandt Magdolna:* Régészeti tanácskozás Miskolcon, *Nagy Károly:* Huszonöt éves az özdi Lajos Árpád Honismereti Kör, *É. Kovács László:* Szabadtéri néprajzi gyűjtemény Gömör-szöllőson, *Viga Gyula:* A repáshutai tájház megnyitására, *Viga Gyula:* Megnyitó beszéd Pásztor János szalmafonásainak kiállításán, *B. Hellebrandt Magdolna:* Rómer Flóris emlékezete, *Újváry Zoltán* (szerk): Szlovákiai Téka: 21 szlovákiai magyar és szlovák kiadvány ismertetése.

A Miskolci Sütőipari Vállalat 40 éves története, 1949–1989. Összeállította: *Benézák Kálmán, Ve-*

res István: Kiadja a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Lapkiadó Vállalat. Miskolc. 1989. 71 old.

Molnár Lajos: A Nagyatársai Népőiskola: 1938–1988. Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága. Szentendre. 1989. 184 old.

Molnár Mária: A gimnázium szerepe egy paraszti közösség társadalmi mozgásában (Mezőkövesd). Múzsák. Bp. 1989. 258 old.

Monoriné Rohlik Erzsébet: A varázserejű himes tojás. Fényképek: *Csomor László*. Neutron. Bp. 1990. 94 old.

A mosonszentmiklósi templomgyűttesről. Összeállította: *Sárosi Lajos*. Szerzői kiadás. Mosonszentmiklós. 1990. 31 old.

Muck Tibor: Sopron. Kapu Európára. Fotók: *Duics Pál, Adorján Attila*. Interpress. 1989. 117 old. (Magyar és német nyelven)

Nagyecsn és társközségei múltjából, jelenéből Írta: *Keszei Dénes*. Kiadja a Széchenyi Nyomda Soproni Üzeme. 1990. 56 old.

Nagy Olga: Világgá futó szavak. Havadi beszélgetések. Szépirodalmi Bp. 1990. 367 old.

A nagyrédei Szőlőskert Mezőgazdasági Termelőszövetkezet története, 1959–1989. Szerk: *G. Molnár Ferenc*. Kiadja a Tsz. Nagyréde. 1989. 279 old.

Nemzetiségek Magyarországon. A nemzetiségi és a nemzetiségekre vonatkozó hazai irodalom válogatott bibliográfiája, 1988. Szerk: *Madarász Katalin*. Állami Gorkij Könyvtár Nemzetiségi Dokumentáció. Bp. 1989. 236 old.

Németh László: A Medve utcai polgári. *Pannonia könyvek*. Kiadja a Baranya Megyei Könyvtár cop. Pécs. 1990. 115 old.

Népi kultúra – népi társadalom. A *Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutató Csoportjának Évkönyve XV*. Főszerk: *Paládi-Kovács Attila*. Szerk: *Nieder Müller Péter*. Akadémiai. Bp. 1990. 318 old.

Paládi-Kovács Attila: Hofer Tamás köszöntése, *Flórián Márta*: Hofer Tamás tudományos munkássága, *Gunda Béla*: A moldvai magyar népi műveltség jellegéhez: néprajzi gyűjtőúton a moldvai magyaroknál, *Égető Melinda*: A szerémségi szörványmagyarok kultúrájáról, *Paládi-Kovács Attila*: Gömöri szénégetők, *Kiss Mária*: Adatok a horvátországi szörványmagyarok eredetéhez és folklórához, *Barna Gábor*: Ungi névnapköszöntők, *Bartha Elek*: A hagyományok rétegződése és szerkezeti sajátosságok Székelykeve vallásos népeletében, *Vargyas Lajos*: A magyar népzene és a baskiriai őshaza, *Lengyel Dénes*: Botond mondaja, *Újváry Zoltán*: A dramatikus népszokások interetnikus kapcsolatai a Kárpát-medencében, *Filép Antal*: Tetőformák és oromzatok a Kisalföldön, *Lukács László*: A szőlőörzés rendje a móri borvidéken.

Néprajzi dolgozatok Bödéről. Liber memorialis Barabás Jenő hetvenedik születésnapjára. Szerk:

Hála József, Horváth Gyula. Kiadja a Szabadtéri Néprajzi Múzeum. Szentendre. 1990. 172 old.

Nikolits Árpád: ...üres házak, mind városra mentek... *Széphalom Könyvműhely*. Bp. 1989. 335 old.

Nógrád megye védett természeti értékei. Írta: *Márton Ferenc, Kollár József, Fancsik János*. Kiadja a Nógrád Megyei Tanács VB. Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Osztálya. Salgótarján. 1989. 134 old.

Orbán Balázs: Sztambultól Szejkéig. Válogatott írások. Válogatta, sajtó alá rendezte, az előszót írta, a jegyzeteket és a bibliográfiát készítette *Balázs Adám*. Csokonai. Debrecen. 1990. 263 old.

Ormos Mária: „Soha, amíg élek!” Az utolsó koronás Habsburg puccskísérlete 1921-ben. *Pannonia könyvek*. Baranya Megyei Könyvtár cop. 1990. 161 old.

Pach Zsigmond Pál: A harmincadvám eredete. *Értekezések, emlékezések*. Akadémiai. Bp. 1990. 82 old.

Palotai Krónika, 1990/március. A csanádpalotai Kelemen László Művelődési Ház honismereti körének lapja. 21 old. (Soksz.)

Nagyfalusi Ilona: Neves palotai emberek: Gyuri szabó, *Komoly Pál*: Palota települése, *Rácz Sándor*: Aprószentek napja – környékünkön, *Pánczél Sándor*: Az áru- és terménycsere módjai községünkben, *Bazsó Dénes*: Játékok utcán, *Nagyfalusi Ilona*: Gyermekjátékok: tenyeresdik, ujjkiolvasók, csipkedők, *Németi Bálintné*: Magyar népmesék Csanádpalotáról: Babszem Jankó, *Asztalos P. Kálmán*: Újévre (vers), *Pánczél Józsefné*: Apró hírek.

Palotai Krónika, 1990/június. A csanádpalotai Kelemen László Művelődési Ház honismereti körének lapja. 19 old. (Soksz.)

II. világháborúban elesett csanádpalotai katonák névsora, *Németi Bálintné*: Neves palotai emberek, *Rácz Sándor*: Mátyás királyra emlékezve, *Pánczél Józsefné*: Az áru- és terménycsere módjai községünkben (kofák, kupecsek, piacok, vásárok), *Bazsó Dénes*: Gyermekjátékok a XX. szd. második évtizedében, *Nagyfalusi Ilona*: Gyermekjátékok – idősebbek kicsi gyermekekkel, *Németi Bálintné*: Népmesék Csanádpalotáról: A medve és gyermek, *Nagyfalusi Ilona*: Állatokkal kapcsolatos hiedelmek, babonák, *Asztalos P. Kálmán*: Aratás előtt (vers), *Pánczél Józsefné*: Jelenünk krónikája.

Palotás Zoltán: A trianoni határok. Interedition. Bp. 1990. 93 old.

Palócok 2. Újkori történelem és népi társadalom. Szerk: *Bakó Ferenc*. Kiadja a Heves Megyei Múzeumok Igazgatósága. Eger. 1989. 503 old.

Havassy Péter: A palóc centrum falvainak gazdagsága és társadalmi a XVIII. szd-ban, *Horváth István*: Társadalom és termelés a reformkorban, *Sárközi Zoltán*: Társadalom- és gazdaságtörténet az új- és legújabb korban, 1848–1980, *Szűrcsek Ferenc*: A bányászat hatása a terület gazdasági és társadalmi szerkezetére, különös tekintettel Nógrád megyére,

Bakó Ferenc: A falvak kapcsolatrendszere Palócföldön, *Szabó László*: A palócok társadalomnéprajza, *Órsi Julianna*: Házassági kapcsolatrendszer a palócoknál, *Schwalm Edit*, Cs.: Palóc summások.

A Papíripari Vállalat Kutató Intézetének 40 éve. Kiadja az Intézet. Bp. 1989. 24 old.

A Parasztok megjelenésének évfordulóján. *Az Erdői Ferenc Társaság Füzetei*, 2. Szerk: *Tóth Ferenc*. Makó. 1988. 24 old.

Kulcsár Kálmán: A Parasztok 50 éve, *Tóth Ferenc*: A Parasztok előzményeiről, *Borbély Sándorné*: Agrárpolitikánk újrarendelése, *Pozsgay Imre*: A Parasztok tanulsága.

Paraszttság és magyarság. Tanulmányok Szabó István történetirő születésének 90. évfordulója tiszteletére. Szerk: *Rácz István*. Kiadja a Történelmi- és Klasszika-Filológiai Intézet. Debrecen. 1989.

Pavilon. Építészet, művészet, történet. 1990. 2–3. sz. Amicus Kiadó. Bp. 88 old.

A tartalomról: *Hadik András*: Az Olvasóhoz, *Prohászka László*: Adalékok az 1917. évi gyöngyösi tűzvész történetéhez; Gyöngyösi földszintes lakóházak tervpályázatának bírálati jegyzőkönyve, 1918., *Lövei Pál*: Római és középkori kőfaragványok XVIII. szd-i rajzai a Ferences Levéltárban, *Csengelné Plank Ibohya*: Adalékok Hollenzer László munkásságához, *Móga Sándor*: Eliel Saaren elképzelései Budapest szabályozásáról, *Eliel Saarinen*: Gondolatok Budapest szabályozásáról I., *Joseph Th. J. Cuypers*: Szeged, *Tjeerd Boersma*: Joseph Th. J. Cuypers (1861–1949) munkásságáról, *Ana Lujsa Worzeck de Kálnay* Kálnay András műépítész pályájáról, *Dr. Szűcs Endre*: Somogyi kastélyok hasznosítása, *Uő*: A pályázó építész gondolat-kalandozásai, *Oláh M. Zoltán*: Műemléki kastélyok és térségük hasznosítása Somogyban, *Fésű József*: Környezetesztétikai erózió, *Fésű József*: Tájékoztató klubunk tapasztalataiból, *Kemény Terézia*: Egy kései recenzió, *Kövári László*: Rómer Flóris: Erdélyi építészeti emlékei, *Bodor Ferenc*: Debreceni László, *Mészáros János*: Településrendezés: vázlat egy bizarr tervezési modell leírásához, *Sisa Béla*: Moldvai verőfény, *Rados Jenő*: „Kémekek néztek bennünket...”, *Slachta, Stefan*: Magyar építész munkássága Szlovákiában (Így!) 1871–1918; Pozsony nyilvánosan – részletek, *Pusztai László*: Két XVIII. szd-i kerti építmény terve Munkácsról, *Deschmann Alajos*: Egy ismeretlen középkori templom Bereg megyéből, *Sulyok Miklós*: Megnyitó beszéd *Dévényi Sándor* építész kiállításán, *Dijk, van Hans*: a MNB főépülete.

„...pásztori város, magyar Hajdúnánás.” Írók, írók városunkról. Gyűjtötte és a bibliográfiát készítette: *Lenchéz Katalin*. Szerk: *Simon Zoltán*. *Nánási füzetek*, 5. Kiadja a Városi Tanács VB. Hajdúnánás. 1989. 75 old.

PELSO. Honismereti Híradó. Fel. szerk: *Tar Ferenc*. Kiadja a HNF Zala Megyei és a keszthelyi Városi Bizottsága. Keszthely. 1989. 73 old.

Pesterzsébet, Soroksár. Budapest XX. kerületének múltja és jelene képekben. Összeállította: *Bogyirka*

Emil. Kiadja a Pesterzsébeti Múzeum. Bp. 1989. 124 old.

Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái, 1. 1712, 1715–1718. Készítette: *Borosy András*, *Kisfaludy Katalin*. *Pest megyei levéltári füzetek*, 17. Bp. 1989. 249 old.

Petrikné Vámos Ida: A tanácsi nyilvántartások levéltári forrásértéke az irattani kutatások tükrében. *Levéltári módszertani füzetek*, 8. UMKL. Bp. 1989. 190 old.

Péterbencze Anikó: Táncok és táncos szokások Csíkszentdomokoson. A csíki széky hagyományokból. Déryné Művelődési Központ. Jászberény. 1989. 145 old.

Pick József: Száz éves a Dorogi Bányász Zenekar. Kiadja a Dorogi Szénbányák. Dorog. 1989. 32 old.

Polner Zoltán: Hetvenkedők. A csanyteleki Vasgyűrű. Az óföldéaki Vass Laci bácsi. Előszó: Sz. *Simon István*, illusztráció: *Papp György*. *Csongrád megyei könyvtári füzetek*, 20. Somogyi Könyvtár. Szeged. 1989. 64 old.

Prohászka László: Budavári szoborkalauz. Zrínyi. Bp. 1990. 62 old.

Pungor Antal: Egerszegi kaszárnya fel van pántlikázva: 222 zalai népdal. Kiadja a Zala Megyei Művelődési és Ifjúsági Központ. Zalaegecszeg. 1989. 262 old.

Raffay Ernő: Trianon titka, avagy hogyan bántak el országunkkal. Tornado Damenija Kft. Bp. 1989. 192 old.

Az Olvasóhoz, A háborúnak vége: a harc folytatódik, Küzdelem a méltányos békéért, Az erőszak békéje, Trianon következményei.

Rajki Árpád: Malomipari munkásmozgalmak. Kiadja a Gabona Tröszt. Bp. 1989. 268 old.

A magyarországi malomipari munkások mozgalmai és a malomipar helyzete, 1839–1949.

Rácz Endre: Pannonhalma. Bevezető: *Levárdy Ferenc*, képmagyarázatok: *Várszegi Asztrik*. Corvina cop. Bp. 1990. 93 old.

A Ráday Gyűjtemény Évkönyve VI. Bp. 1989. 378 old.

Kecskeméti Károly: A közép-európai vallásföldrajz néhány állandó vonása (X–XVIII. szd.), *Tóth István György*: Iskola és reformáció Körmenten a XVI–XVIII. szd.-ban, *Köpeczi Béla*: A bujdosó Rákóczi vallásossága és szellemi hagyatéka, *Tóth Endre*: Debreceni Ember Pál, az egyháztörténész, 2., *Kiss Géza*: Az ormánsági református gyülekezetek – Báthory Gábor püspök egyházlátogatása tükrében, 1817., *Szigeti Jenő*: Hódmezővásárhely lelki válsága, 1863–1966., *Bucsay Mihály*: Wittenberg Debreceni Ember Pál ellen (Egy hitvita és háttere), *Trócsányi Zolt*: Az 1751. évi erdélyi aposztázia-rendelet, *K. Fogarasi Zsuzsa*: A szabadszállási református templom festett faanyag töredékei, *Balázs László*: A Ráday-család és könyvtára, *Beliczay Angéla*:

Szemere Pál könyvtára, *Mátyus Elemér*: A Magyar protestáns Irodalmi Társaság történeti forráskiadványai, *Pomogáts Béla*: Erdély költője: Száz éve született Áprily Lajos, *Szabó András*: Szikszai Fabricius Balázs levelei Melih Istvánhoz, *Szabó András*: Tamás pap esete – Epizód Jászó XVI. szd-i egyháztörténetéből, *Tóth István György*: Bethlen Gábor és bujdosótársainak levele VIII. Kelemen pápához, *Monok István-Gömöri György*: Adalékok iktári Bethlen Péter peregrinációja történetéhez (Idősb Bethlen István levelei, 1622–1628, Emlékkönyvi bejegyzések), *Monok István*: Újabb adatok idősb Bethlen István patrónusi tevékenységéhez, *Benda Kálmán-Kenéz Győző*: Jezsuita jelentés az erdélyi egyházi helyzetről, 1650., *Szakály Ferenc*: Kiegészítések Monok István: A gyöngyösi református gyülekezet lelkipásztorai és tanítói című munkájához, *Beliczay Angéla* (Pap László jegyzeteiből): Kazinczy bejegyzései Szemere Pál könyveiben, *Nagy Edit*: Fülepp Lajos levelei Ravasz Lászlóhoz II., *Schmidt Mária*: Stern Samu visszaemlékezései a Zsidó Világtanács tevékenységéről 1944-ben, *Vezér Erzsébet*: Beszélgetés Ravasz Lászlóval irodalmi és szerkesztői tevékenységéről, a Protestáns Szemlérről, Németh Lászlóról, Áprily Lajosról, Móricz Zsigmondról, Ady Endréről és Ady Lajosról, Könyvismertetések és a Rádaj Gyűjtemény krónikája.

Rákóczi László naplója. Feltárta, közzéteszi és a jegyzeteket írta: *Horn Ildikó*. Utószó: *R. Várkonyi Agnes*. Magvető. Bp. 1990. 495 old.

Rédei István: Jászok és kunok az 1848/49-es szabadságharcban. *Jászsági füzetek*. Kiadja a Múzeumbarátok Kör. Jászberény. 1989. 85 old.

A salgótarjáni Magyar Kir. Állami Kereskedelmi Középiskola, Gépipró- és Gyorsíró Szakiskola története, 1939–1989. Írta: *Laczkó István*. Kiadja a Tánics Mihály Közgazdasági és Kereskedelmi Szakközépiskola. Salgótarján. 1989. 61 old.

Sándorfi György: Korai helynevek vizsgálata. Kiadja a Magyar Történelmi Társulat Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Csoportja és a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár. Miskolc. 1989. 80 old.

Scherer Ferenc: Gyula város története, 1–2. Kiadja a Városi Tanács. Gyula. 1990. 478+479 old.

1.: A földesúri város, 2.: A rendezett tanácsú város. Az 1938-ban Budapesten megjelent mű reprintje. *Szabó Ferenc*: Scherer Ferenc életútja és főműve című utószavával.

Siklós az első világháború éveiben és a szerb megszállás. Szerk: *Perics Péter*. Kiadja a HNF Városi Bizottsága és a Vár- és Múzeumbarátok Kör. Siklós. 1989. 55 old.

Vargha Dezső: Siklós és környéke az első világháború éveiben, *Szűts Emil*: *Pécs és Baranya a szerb megszállás alatt (1918–1921)*, *Füzes Miklós*: Magyarország szélén a trianoni békeszerződés után (1921. VIII. 22.–1944. XII. 4.), *Márfi Áttila*: Egyesületek Siklóson és a siklósi járásban a két világháború között.

Sipos András-Závoda Pál: Statárium. Dokumentumszociográfia a „gyűjtogató kulákok” pereiről. Az

MTA Szociológiai Kutató Intézete és a Művelődéskutató Intézet Vita kiadványának közös kiadványa. Bp. 1989. 196 old.

A fábiánsebestyéni tűz: Dancsó János pere, 1949 október, A füzeggyarmati tűz, Akórőstarcsai Molnár Sándor pere, 1950 július, A tótkomlósi tűz: Lehoczky Pál ügye, 1950 augusztus.

Somogyi Imre: Kertmagyarország felé. Agricola. 1990. 136 old.

A Magyar Élet kiadó által Budapesten, 1942-ben kiadott mű reprintje dr. *Gyűrő Ferenc* utószavával.

Sopron megye történeti helységnévtára, 1773–1808. Magyarország történeti helységnévtára. Szerk: *Borsodi Csaba*. Kiadja a KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat. Bp. 1990. 194 old.

Spravodaj muzea—Múzeumi híradó. Kiadja a Csalóközi Múzeum. Dunajdka Streda. Dunaszerdahely. 1989. 71 old.

Mag Gyula: Múzeumi világnap, *Sándor Eleonóra*: Paraszti földművelés a XX. század első felében Dunaszerdahely környékén, *Mag Gyula*: Újabb emlékszóba Dunaszerdahelyen, *Deraj, Michal*: A fehér gólya elterjedése a dunaszerdahelyi járásban 1988–1989-es években.

Stamler Imre: Milyen lehetett az ősi Somogyország? Módszertani segédanyag. *Iskola és levéltár, 31*. Kiadja a Somogy Megyei Levéltár. Kaposvár. 1989. 98 old.

Szabó László: Bevezetés a társadalomnépraizba. *Néprajz egyetemi hallgatóknak, 66*. Szerk: *Újváry Zoltán*. Debrecen. 1990. 95 old.

Szabó László: Néprajzi tanulmányok. Válogatta és szerkesztette: *T. Bereczki Ibolya, Gulyás Éva*. A Szolnok megyei múzeumok közleményei, 46. Damjanich Múzeum. Szolnok. 1989. 301 old.

Szabó Miklós: A politikai kultúra Magyarországon, 1896–1986. Válogatott tanulmányok. *Medvetánc könyvek*. Kiadja az Eötvös Loránd Tudományegyetem és a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem. Bp. 1989. 331 old.

Szamosközi tanulmányok. Szerk: *Mező András*. Kiadja a Városi Tanács. Fehérgyarmat. 1988. 351 old.

Frisnyák Sándor: Fehérgyarmat földrajzi környezete: a Szatmári-síkság, *Istvánovits Eszter* és mások: A Tisza–Szamos közének története az Árpád-kor végéig, *Németh Péter*: Adatok Fehérgyarmat XVII. századi történetéhez, *Takács Péter*: „Az öt közönséges határu helység” lakosainak életmódja az úrbérendezéskor, *Kádassy Sándor*: A Szamosköz nemessége a XVIII. és a XIX. sz. fordulóján, *Szabó Sarolta*: Adatok Fehérgyarmat XIX.–XX. századi kézművesiparának történetéhez, *László Béla*: Az 1945. évi földreform Fehérgyarmaton, *Gyarmathy Zsigmond*: Demokratikus törekvések Fehérgyarmaton és környékén, 1944 október – 1945 vége, *Szilágyi Imre*: A Szamos völgyében, *Hamisz Árpád János*: Árvíz a Szamos völgyében, *Hamisz Árpád János*: Fehérgyarmat ipara, *Koroknay Gyula*: Gótikus

templomok, barokk berendezések, *Muraközi Ágota*: Népi textilek és történeti előzményeik, *Margócsy József* A Szamosköz irodalmi emlékei, *Sebestyén Árpád*: A szamosháti népnyelv változásairól.

Szálloda a Duna-parton. 20 éves a Hotel Duna Inter-Continental. Szerk: *Radóné Wirtmann Julianna*. Fotó: *Czeizing Lajos* és mások. Héttorony. Bp. 1989. 127 old.

Száz éve született Tevan Andor. Megemlékezések az évforduló kapcsán. A *Kner Nyomdaipari Múzeum füzetei*, 18. Békéscsaba. 1989. 69 old.

Százötven éve született gróf Széchenyi Ödön. Kiadja a BM Tűzoltóság Országos Parancsnoksága. Bp. 1989. 18 old.

Szekszárd város történeti monográfiája, I. Szerk: *K. Balog János*. Kiadja a Városi Tanács. Szekszárd. 1990. 403 old.

Szent István-émlékülés Székesfehérvárott: 1988. Szerk: *Farkas Gábor*. A *Fejér Megyei Levéltár közleményei*, 7. Székesfehérvár. 1989. 55 old.

Gerics József: Nagy Konstantin adománylevelének helye és szerepe Magyarország és Bulgária korai történetében, *Németh László*: Az egyházszervező Szent István, *Kardos József*: Szent István emléke és a szentkorona tan, *Kállay István*: A Regnum Marianum közjogi vonatkozásai, *Bertényi Iván*: Szent István alakja a heraldikában, *Sulyok János*: Szent István-kultusz a székesfehérvári egyházmegyében, *Kovács Péter*: Székesfehérvár és Szent István király.

Szenti Tibor: Vár és pezsgő. *Tények és tanúk*. Magvető. Bp. 1988. 390 old.

Harctéri naplók, visszaemlékezések, frontversek, tábori és családi levelek az első világháborúból.

Széchenyi emlékek, emlékhelyek. Összeállította: *Szentkúti Károly*, *Vértés László*. Szerk.: *Éri István*. Budapest–Nagyecsk. 1990. 127 old.

A könyv gróf Széchenyi István születésének kétszázadik évfordulója alkalmából jelent meg. Ismereti azokat a helyeket, ahol a legnagyobb magyar élete során megfordult, illetve ahol emléket szobor, emléktábla őrzi. Az eligazodást térképek, a jelentősebb műalkotások fényképei, továbbá külföldi mutatók és bibliográfia segíti.

Szénássy Zoltán: Komárom ostroma 1849-ben. Kiadja a Városi Tanács. Komárom. 1989. 256 old.

Szimedli Józsefné: Körmen és környéke mozgalomtörténetének dokumentumaiból, 1945–1985. Szerk.: *Vizi László*. *Körmen füzetei*. Kiadja a Városi Tanács VB. Körmen. 1989. 167 old.

Szolnoky Erzsébet: Fellebbezés helyett. Apor Vilmos püspök élete vértanúsága. Szent Gellért Egyházi Kiadó. Szeged. 1990. 174 old.

Sztrihai Kálmán: Kiskundorozsma története. Kiadja

a Takarékszövetkezet. Kiskundorozsma. 1990. 358 old.

Az eredetileg 1937-ben megjelent mű reprintje.

Szülőföldünk, Borsod-Abaúj-Zenplén megye. Abo-nismereti mozgalom megyei tájékoztatója, 14. Szerk.: dr. *Kováts Dániel*. Miskolc. 1990. 65 old.

Nagy Géza: Néprajzi szakkör az általános iskolában, dr. *Máda Gyula*: Néprajzi foglalkozások a gimnáziumban, *Zupkó Béla*: Néprajzi szakkör a kollégiumban, *É. Kovács László*: Szabadtéri néprajzi gyűjtemény Gömörszőlősen, *Vida Gabriella*: A nyári néprajzi táborok tapasztalatai, *Pozbay Dezsőné*: A kázmárki falukutatás iránya és helyzete, dr. *Kisida Erzsébet*: A Bódva-völgyi falvak a néprajzi gyűjtő szemével, *Kovács Károly*: Néprajzi munkám tapasztalatai, eredményei, *Fias Zsuzsanna-Török Eszter*: A születéstől a jegyességig, dr. *Faggyas István*: A kismenesség szerepe Gömör népi műveltségében I., *Viktor Gyula*: A bányászat néprajza Rudabányán és környékén, dr. *Komáromy Sándor*: A népies Gvadányi, dr. *Bencsik János*: Tokaj város gazdálkodásának egy esztendeje a városgazda számadásaink tükrében, 1801., dr. *Högye István*: A Lenkey-huszárok átvonulása Északkelet-Magyarországon, *H. Halász Anna*: A sárospataki Nádaszkay-féle nyomda betűi 1848-ban, *Molnár István*: Régi házak, híres emberek lakhelyei Miskolcon, *Kelemen Imre*: Fába vezet történelem: a sajkókeresztúri székegykapu, dr. *Barsi Ernő*: Eötvös József sályi hétköznapijai, *Kováts Dénesné*: Chyzer Kornél (1836–1909), *Kerekegyártó Mibály*: Százéves a szak-képzés Ózdon, *Szikora András*: Érdekes postai levelezőlap Ónodon, dr. *Faggyas István*: Egy táncmulatság engedélyezése Szuhafőn 1919-ben, *B. Balsai Jolán*: Történelmi dokumentumaink védelmében, *Szalipszki Péter*: A honismereti-helytörténeti munka Abaújban, dr. *Kováts Dániel*: Meddig tart Abaúj?, *Mile Lajos*–dr. *Zimonyi Zoltán*: A miskolci irodalmi múzeum működésének tervei, *Martinák Lajosné*: történelem Sátoraljaújhely utcáin, *Pataki Sándor*: Hová röpült a páva? 2. rész, *Daragó Ferenc*: Veszélyben a környezetünk, I.

Szűcs Ernő: Debreceni anekdoták. *Folklor és etnográfia*, 49. KLTE. Debrecen. 1989. 334 old.

Tantalics Béla: Lenti sporttörténete. Kiadja a Lenti Termelőszövetkezet Tejüzeme és a város sportegyesülete. Lenti. 1989. 272 old.

A Tatabányai Alukohó 50 éves. Szerk.: *Laár Tibor*, *Karkus György*, *Szabó László*. Bevezető: *Garasos Ferenc*. Kiadja az Alumíniumkohó. Tatabánya, 1990. 280 old.

Társadalomtudományi értekezések. Szerk.: *Tóth Károly*. *Új mindenies gyűjtemény*, 8. Madách–Gondolat, Bratislava–Bp. 1989. 244 old.

Virt István: Halállal kapcsolatos szokások és hiedelmek Zoboralján, *Gyönyör József*: Az első köztársaság ideiglenes alkotmánya, *Vadkerty Katalin*: Mezőgazdasági termelés az Andrássyak krasznahorkai uradalmában az 1848–1867-es években, *Nevezánszky Gábor*: A ló háziasításának kezdetei a Kárpát-medencében, *Liszka József*: Az emberi erővel végzett teherhordás eszközei és módjai a Páris-

paták völgyében, *Janstváky István*: A Szenc-környéki nyelvjárás független labiális ő-zésének néhány kérdése, *Görföl Jenő*: Jóka helynevei, *Bánész László*: Óskőkori hármás sír feltárása Dolni Vestonice, *Liszka József*: Adalék a magyar népművészet kutatástörténetéhez, *Balla Kálmán*: A nemzetiségek fejlődésének mai tendenciái Csehszlovákiában.

Tompa Károly: Az Erdélyi Diákokthoz története és a hallgatók élete 1940–1946-ig. EFE Sopron. 1984. (1990) 60 old.

A függelékben *Bocsániczky János* és mások írásai, a mellékletben *Nagy Alpár*: A székely himnusz problematikája, *Uő.*: Van-e ősi székely himnusz?

Tovább... Emlékkönyv Makkai László 75. születésnapjára. Írták barátai és tanítványai. Szerk.: *Barcza József*. Kiadja a Református Kollégium. Debrecen. 1989. 237 old.

A tartalomról: *Kocsis Elemér*: Makkai László 75 éves, *Pach Zsigmond Pál*: Avatóbeszéd Makkai László akadémiai székfoglalóján, *Endrei Walter*: Makkai László a technikatörténész, *Staebelin Ernst*: Magyarország és Bazel kapcsolataiból, *Dankó Imre*: Medgyesi Pál és William Crompton, *Gaál Botond*: Egyház, sákramentumok és karizmák, *Csohány János*: Tóth Endre élete és működése, *Szentimrei Mibályné*: A sárospataki iskola nehéz évtizede, *Hörszik Richard*: Az edinburghi magyar peregrináció rövid története, *Pótor Imre*: Beóthy Odón, a protestáns vallásszabadságot védő római katolikus politikus, *Kiss Pál*: Kicsoda nekem Makkai László?

Tóth Péter: Vas vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái, 1. 1595–1600. *Vas megyei levéltári füzetek*, 2. Szombathely. 1989. 309. old.

Vajda József: „Új hold, fényes nap...” Zalai népi mondókák és gyermekjátékok. Zala Megyei Művelődési és Ifjúsági Központ. Zalaegecszeg. 1988. 189 old.

Turai Lajos: Hűség és Bakonyhoz. Epizódok a bakonyszentkirályi Váralja Termelőszövetkezet történetéből. Kiadja a Tsz. Bakonyszentkirály. 1990. 202 old.

Új Erdélyi Műzsum. I. 1–2. füzet. Szerkeszti: *Szabó T. Ádám*. Kiadja az ELTE Bölcsészettudományi Kara és a Magyarországtudató Intézet. Bp. 1990. 256 old.

Előjáróban, *Köpeczi Béla*: Az Erdélyi Múzeum újraindítása, *Entz Géza*: Emlékezés az Erdélyi Múzeum Egyesületre, *Wagner, Ernst*: Az erdélyi szászok településtörténete az újabb kutatások tükrében, *Szabó T. Ádám*: Kolozsvár népei és nyelvei (1453–1988), *Gömöri György*: 1662-es angol írás az erdélyi református egyházzal, *Kerényi Ferenc*: Az első erdélyi Lessing-előadás, *Fried István*: Az Abafi Jósikája, *Pomogáts Béla*: Szabédri László a transzszilvanizmustól, *Szathmáry Lajos*: Márai útja a Székelyföldön 1942 nyarán, *K. Lengyel Zoltán*: Hozzászólás a csíksomlyói búcsú kérdéséhez, *Launonen, Hannu*: Tudósítás a kisebbségekről, palackpostán (Kányádi Sándor, Erdély költője hatvanéves), *Wisniewski, Rafael*: Az erdélyi magyarok kutatásának helye az 1990-es évek finnugrisztikájában, *Hoppál*

Mibály: A finnugor mitológiakutatás története, *Szilágyi György*: Észak hangja (A Kalevala festőjének világképe), *Benkő Loránd*: Adalékok a székelyek korai történetéhez, *Miskolczy Ambrus*: A történelmi szolidaritás forrásvidékén (Erdély és a román fejedelemségek kapcsolata), *Jeszenszky Géza*: Angolok és emigránsok az Erdély történetéről, *Seewann, Gerbard*: Erdély története három kötetben, *Perjés Géza*: Az oszmán államvezetés racionalitása, *Szilágyi György*: Döbrentei Gábor körlevele, *Miskolczy Ambrus*: Az erdélyi református iskolahálózat a reformkor hajnalán, *Lukácsy Sándor*: Két kolozsvári napló 1835-ből, *Balázs Ádám*: *Orbán Balázs ismeretlen leveleiből*, *Kovalovszky Júlia*: Ásatás a kolozsvári főtéren, 1943., *Szabó T. Attila*: 1986 októberében diszoktorrá avatása alkalmával tartott debreceni beszéde, *Lőrincze Lajos*: Balázs János, *Benda Kálmán*: Moldvai csángó-magyar okmánytár, Könyv- és folyóirat szemle.

Ujváry Zoltán: Dramatikusképzés népszokások. *Néprajz egyetemi hallgatóknak*, 2. Szerk.: *Ujváry Zoltán*. Debrecen. 1989. 99 old.

Ujváry Zoltán: Folklor írók. *Borsodi késonomgráfia*, 34. Kiadja a B–A–Z Megyei Múzeumok Igazgatósága. Miskolc. 1990. 297 old.

Előszó: Népronda, népi emlékezés és helytörténet; Az iskoladramák hatása a dramasztikus népszokásokra; A keleti szlávok népi színjátékairól; A dramatikusképzés népszokások magyar–oszták kapcsolatai; Palóc dramatikusképzés népszokások és maszkok játékok; Hajdúszoboszló folklorjából; Kalendáris szokások és dramatikusképzés Bárádon; Dramatikusképzés és dramatikusképzés Békésen; Sárréti néphagyományok Osváth Pál munkájában; Lajos Árpád folklorisztikai munkássága; Az életképek és útirajzokat író Ecsedi István; Folklor elemek Tompa Mihály költészetében; Találkozásom a népzenevel; A dramatikusképzés népszokások vitája; A csehszlovákiai magyarság néprajzi kutatásairól; Magyar néphagyomány – európai néphagyomány.

Ujváry Béla: Régebbi szavak és szólások Csíkménaságról. *Magyar csoportnyelvi dolgozatok*, 41. Szerk.: *Hajdú Mibály*. EKTÉ MTA. Bp. 1988. 46 old.

Vallásosság és népi kultúra a határainkon túl. Szerk.: *Fejős Zoltán, Küllös Imola*. *A Magyarságtudató Intézet könyvtára II.* – Bp. 1990. 310 old.

Jubász Gyula: Ajánlás, *Erdélyi Zsuzsanna*: Csókolja egész Magyarországot Juliska néni, Vallásosságunk mentése külföldi magyarjaink között, *Domán István*: A magyarországi jesuiták növendékeinek szerepe a magyar nyelv kultúra megőrzésében – idegenben, *Petrasszevic Nikefor*: Ortodox és görög katolikus vallási hagyományok és szokások kölcsönhatásai a Kárpát-medencében, *Szigeti Jenő*: Adventista misszió indulása a Kárpátalján, *Fazekas Gábor*: Técső gyülekezeti élete és vallásosság, *Nagy Olga*: Az egyházi tanítástól eltérő szokások az erdélyi református népi vallásosságban, *Virt István*: Egy moldvai magyar közösség (Puszta) halottas szokásai, *Hála József*: Óévbücsűszó az újévköszöntő – népszokások a Nagy-Homoród menti falvakban, *Virág Anna-Kovács Péter*:

A Nyárad-menti unitárius székelyek vallásos hagyományai, *Sándor Andrásné*: Egyházi szokások az oltszakadati magyar evangélikusoknál, *Makkeai Endre*: Emlékeim a dévai székely telepések vallásos életéről, *Molnár Ambrus*: A református vallás szerepe a magyarságtudat őrzésében a szlavóniai Kórógyon és Szentlászlón, *Bárb János*: Adalékok a jugoszláviai magyarság búcsújáró hagyományainak ismeretéhez (Doroszló), *Barna Gábor*: Adatok a felsőőriek búcsújárásához, *Tátrai Zsuzsanna*: Adalékok a Zobor-vidéki magyar falvak vallásos hagyományaihoz, *Fejős Zoltán*: „A temető e csendes árnyán, itt nyugszik egy vándor árván”: chicagói magyarok temetkezési szokásai, *Küllös Imola*: Epi-logue.

Varga Jenő: A sport és a testnevelés fejlődésének története Kapuvárott. Kiadja a Sportegyesület. Kapuvár. 1989. 110 old.

A Vácrátói Botanikuskert. Írta: *Borbidi Attila* és mások, fényképek: *Kis Gabriella* és mások. Kiadja az MTA Ökológiai és Botanikai Kutató Intézete. Vácrátót. 1988. 50 old.

Verebély Veronika: Újkécske népművészeti emlékei. *Helytörténeti kiadványok*, 2. Szerk.: *Tajti Erzsébet*. Az Arany János Művelődési Központ kiadványa. Tiszakécske. 1989. 24 old.

Hogyan kerültek palóc emlékek Újkécskére? Ládák, Tálalások, Falitékák, A pad és kanapé, Mángorlók, Cserépedények, A lakodalmi kalács.

Vesszőparipáink. A Magyar Játék Társaság Közleményei, 1. Szerk.: *Kriston Vízi József*. Kiss Áron emlékezete. Kecskemét–Budapest. 1990. 43 old.

Dr. Mészáros István: Kiss Áron, egy hajdani nagy magyar pedagógus, *dr. Margócsy József*: Kiss Áron családja és Szabolcs–Szatmár, *dr. Györgyi Erzsébet*: Kiss Áron halálának évfordulójára, *Laczkóné Pálfi Alojzia*: A „Kiss-testvérek”, *dr. Kriston Vízi József*: Tematikus kutatások Kiss Áron játékgyűjteménye alapján, *Váczai Mária*: Ajánló bibliográfia Kiss Áron önálló és gyűjteményes munkáiról, valamint a róla szóló irodalomról, *Szentivényi Tibor*: A Magyar Játék Társaság tájékoztatója, A Szókraténusz Játék-múzeum.

Vég Gábor: Magyarország királyai és királynői. Maecenas. Bp. 1990. 159 old.

Tulajdonképpen az ország uralkodóiról szól ez a könyv, mely Géza fejedelemtől IV. Károlyig – Kossuth Lajos és Horthy Miklós kormányzókon keresztül ötvenhat uralkodó életrajzi adatait közli.

Viga Gyuláné–Sasvári Olga: A nyírlugosi kovács-mesterség szakszókincse. *Magyar csoportnyelvi dolgozatok*, 40. Szerk.: *Hajdú Mihály*. ELTE–MTA. Bp. 1988. 71 old.

Helynévi adattáraink szerepe a tudományos kutatásban. A Baranya megye földrajzi nevei című névadattár megjelenése alkalmából rendezett tudományos ülés anyaga. Baranyai Művelődés. Pécs. 1989/3. 85 old.

Fischer János: Megnyitó, *Benkő Loránd*: Köszöntő, *Kálmán Béla*: A Baranya megye földrajzi nevei

című kiadvány névtudományi értékei, *Mollay Károly*: Névtani tanulások a Baranya megye földrajzi nevei c. kötetből, *Barics Ernő*: A BMFN mint a szláv névtan és dialektológia fontos forrása, *Ördög Ferenc*: Helynévgyűjteményeink mint az onomatodialektológiai források, *Andrásházy Bertalan*: Baranya megye földrajzi nevei és a népraiz, *Kiss Z. Géza*: Történelem a földrajzi nevekben, *J. Soltész Katalin* Szokatlan alak szerkezetű helyneveinkről, *Vada Ferenc*: A helynévtárak és a régészeti kutatások, *Penavín Olga*: A BMFN szlavisztikai értékeiről, *Lovász György*: A természettudományok a földrajzi nevekben, *Vörös Vince* saját szerepéről, *Pesti János*: Reuter Camillo névtudományi munkásságáról, *Válogatás Reuter Camillo szakirodalmi munkásságából*, *Pesti János*: A pécsi utcanévadás kérdéseiről, *Pesti János*: Összefoglaló.

Voigt Vilmos: Alapismereti bevezetés a népraiz iránt érdeklődő hallgatóknak. *Népraiz egyetemi hallgatóknak*, 1. Szerk.: *Ujtáry Zoltán*. Debrecen. 1989. 44 old.

Vő Gabriella: Igaz ember igazat szól. Közmondások a romániai magyar folklorból. Munkatársak: *Timis–Balázs Rozália*, *Sturczán Margit*. Kriterion–Gondolat. Bukarest–Bp. 1989. 313 old.

Wicker Erika: Régiséggyűjtemények, múzeumalapítók a múlt századi Kiskunhalason, 1824–1874. *Halasi téka*, 9. Városi Tanács. Kiskunhalas. 1989. 63 old.

Wolf Mária: Árpád-kori eredetű települések Abaúj vármegye déli részén. Herman Ottó Múzeum. Miskolc. 1989. 184 old.

Zentai Tünde: A baranyai parasztházak változása a XVIII. sz. végén. A Magyar Népi Építészeti Archívum kiadványai, 3. Szabadtéri Népraiz Múzeum. Szentendre. 1989. 91 old.

ZOUNUK. A Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve, 4. Szerk.: *Botka János*. Szolnok. 1989. 466 old.

Kocsis Gyula: A Jászság adózása a XVI. században, *Papp Izabella*: A görögök beilleszkedése a Jászság gazdasági és társadalmi közösségébe, *Balla Ferenc–Wirth István*: Az önszerveződő közösségek kialakulása és formái a Jászságban 1867–1900, *Soós László*: Jász-Nagykun-Szolnok vármegye önálló iparosainak és kereskedőinek szakmák és települések szerinti tagolódása II., *Pető László*: Adatok az önkormányzati jellegű iskolairányítás történetéhez, *Szirmay Ernő*: Szolnok közművelődésének története az első világháborútól a felszabadulásig, 1914–1944., *Szabó Lajosné*: A kisújszállási Nagy Imre népi kollégium története, *Kerek Béla*: A mezőgazdaság kollektivizálása Szolnok megyében (1948–1961) I., *Ágoston Gábor*: A szolnoki szandzsák 1591–1592. évi összeírása II., *Benedek Gyula*: Iratok Szolnok megye történetéből 1686–1715., *Botka János*: A Jászkunsg megváltásának százados ünnepe (1845. május 20.), *Kaposvári Gyula*: Hild Viktor levéltáros és történész tevékenysége, *Cseb Géza*: Támadás és összeomlás a tiszai fronton (a Vörös Hadsereg hadművelési naplójának feljegyzései 1919. július 1–31.), *Tóth Albert*: A Jászság kunhalmai.

Zsák Anikó: A kendertermesztés és földolgozás szókincse Fancsalban és Deteken. *Magyar csoportnyelvi dolgozatok*, 43. Szerk.: Hajdú Mibály. ELTE-MTA. Bp. 42 old.

Zsombékszázén... Vajkai Aurél emlékének néprajzi és helytörténeti tanulmányok. Szerk.: Robály Gábor. Faműves Műhely. Kőváróórs. 1989. 84 old.

Reneszánsz fesztivál Egerben

Mátyás király halálának 500. évfordulója tiszteletére reneszánsz fesztivált rendeztek Egerben, a barokk városban. A rangos eseményen több hazai és külhoni együttes mutatkozott be, korhű jelmezekkel és szokásokkal.

A Gótikus-palota erkélyén a várban, a „király és felesége”.

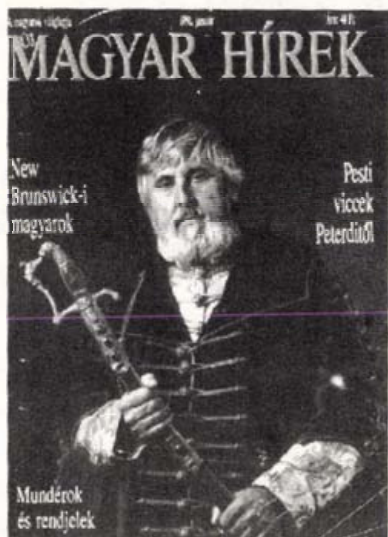
Reneszánsz öltözékben

Olasz zászlóforgatók

Szabó Sándor felvétele – MTI

Ötven országban olvassák!

Új Magyar Hírek – a magyarok világlapja

- Havonta hatvannégy oldalon szól magyarokról, magyaroknak:
- Háttérbeszélgetések vezető magyar személyiségekkel határon innen és túl;
 - Színes riportok hazai tájakról, városokról, emberekről;
 - Tudósítások a szomszédos országok magyarságának életéről;
 - Portrék a nyugati magyarság jeleseiről, magyar közösségi élet Nyugaton;
 - Múltunk, történelmünk;
 - Hazai és kisebbségi magyar sajtószemle;
 - Recept, rejtvény, sport, történelmi képregény gyerekeknek;
 - Levelező- és élettárskeresési, valamint munka- és üzlettárskeresési lehetőség.

**MINDEZ EGY LAPBAN,
AZ ÚJ MAGYAR HÍREK BEN –
A MAGYAROK VILÁGLAPJÁBAN**

Példányonkénti ára: 48 Ft.

Előfizetőknek kedvezmény, 12 szám mindössze 528 Ft.

Kérjen mutatványszámot a következő címen:
Új Magyar Hírek szerkesztősége, 1068 Budapest, Benczúr u. 15.

A Honismereti Szövetség elnökségének kibővített ülése

1990. szeptember 18.

Szikossy Ferenc beszámolt a júliusi küldöttgyűlés óta eltelt időszak eseményeiről:

- az Alapszabály elkészült, minden megye megkapta a jegyzőkönyvvel együtt, amely tartalmazza a megválasztott tisztségviselők névsorát is (közli a Honismeret 1990. 4. száma);
- bejelentkeztünk az APEH-nél is, valamint számlát nyitottunk az OTP-nél;
- a TESZ átutalta a 8 millió Ft-ot az Alapítvány számlájára;
- átutalták szintén az Alapítvány számlaszámára a dr. Kukorelli István által a Honismereti Szövetségnek felajánlott 52000 Ft-ot, melyet Szövetségünk nevében levélben is megköszöntünk;
- megrendeltük a Szövetség pecsétjét és a csekket, melyet a továbbiakban mind a Honismeret előfizetésére, mind a Szövetség tevékenységével kapcsolatos befizetésekre használunk;
- a nyár folyamán negyvenöt honismereti tábor működését tudtuk regisztrálni, a benyújtott pályázatok alapján ennyi tábornak adtunk támogatást.

Halász Péter a Honismeret folyóirat helyzetéről számolt be. Mint elmondta, a folyóirat első három számának költségeit a Népfőnt fizette, a negyedik számtól a Szövetségnek kell fedeznie mind a nyomdai, mind a terjesztési költségeket. A terjesztést az első három szám esetében diákok segítségével oldottuk meg, akik háromféle címlista alapján dolgoztak, ebből is adódóan voltak problémák a kézbesítéssel. A terjesztést a továbbiakban a postával közvetlenül kötött szerződés alapján oldjuk meg. Ezenkívül is keressük az egyéb terjesztési lehetőségeket, kérve ebben a már megalakult, illetve alakulóban lévő egyesületek segítségét is. Ahol az árusítást vállalják, a 30%-os terjesztési díjat megtarthatják az egyesület működési feltételeinek segítésére.

Jelezte, hogy a négyes számtól lesz a Honismeretnek melléklete, mely a Szövetség híreit fogja közölni. Ez a melléklet az egész országban, illetve a határainkon túli honismereti tevékenységnek szeretne a fóruma lenni. Ezért kérte, hogy a már megalakult egyesületek adjanak rendszeresen hírt a munkájukról. Ezen túlmenően a szerkesztőség kéri, hogy minden egyéb, a honismereti mozgalommal összefüggő eseményről (emléktábla-avatás, helyi jeles személy évfordulós ünnepe stb.) adjanak hírt, hogy a lapban leközzölhessük.

Végül szólt arról, hogy 1991. első felében meg tudjuk jelentetni a Honismeret első 15 évfolyamának már korábban meghirdetett Repertóriumát.

Kanyar József megerősítette a mozgalom szerepét az önkormányzatok alakulásában, hagyományaik felkutatásában. Külön felhívta a figyelmet az önkormányzati adatárak létrehozására, melyben a közgyűjteményeknek fontos feladatuk van. 1990-től – mint azt programtervünkben is meghirdetjük – meg kell kezdeni az önkormányzati krónika írásait, ezen túlmenően nagyon fontos megnyerni a falu vezető értelmiségét a népfőiskolák és egyéb tennivalók tekintetében is.

Bartha Éva szólt a Széchenyi emlékvé meghirdetéséről, az éves programban rejtlő, közövéseket és egyéneket megmozgató lehetőségekről. (A felhívás szövege a 133. oldalon olvasható.) A Heves megyei egyesület kezdeményezésének mintájára a játékot megyei vetélkedő szervezésére is fel lehet használni. A „Széchenyi emlékek, emlékhelyek” kiadványt a Honismereti Szövetség 500 példányban megveszi, felkínálva a megyei egyesületeknek azt a lehetőséget, hogy amennyit el tudnak helyben adni, annak az árától az egyesület maga gazdálkodhat. (Egy könyv ára: 100 Ft.) A kiadványt a Honismereti Szövetségtől kell igényelni.

A honismereti táborok támogatására kiírandó pályázatot kétlépcsősre tervezzük, a pályázók a megyei egyesületekhez kell, hogy eljuttassák tábori programtervüket. Az országos tábori munkacsoport a megyei javaslatok figyelembevételével hozza majd meg végleges döntését a támogatás mértékéről.

Hortváb Lajos (Veresegyháza) ismertette azt a felhívást, melyet lakóhelyén az MDF tett közzé az 1956-os helyi események összegyűjtésére, feldolgozására. A felhívás kapcsán már külföldről is kapott leveleket, melyek írói elmondanák visszaemlékezéseiket. Az eddig kapott anyagokat felajánlotta a Szövetségnek. A Kanyar József által említett önkormányzati kérdésre utalva elmondta, hogy 1956 e téren is összekötő szál, hiszen az 1950-ben megszületett önkormányzat 1956 októberében azonnal helyreállt. Ezek hagyományainak összegyűjtése valóban sok tapasztalatot jelenthet. A II. világháborús mártírok neveinek felkutatásával egyidőben végzik a Szovjetunióba hadifogságba kerültek, illetve azok özvegyeinek nyugdíjügyét. Ez honismereti ügy is, hiszen igazolni kell a Belügyminisztériumnak a hadifogság, illetve a „málenkij robot” tényét, ennek kapcsán előkerülnek a dokumentumok (hadifogságból írt lapok, levelek, kitelepítettek iratai stb.), amelyeket vissza kell szolgáltatni az eredeti tulajdonosoknak. Ők ezekről az iratokról másolatot készítenek és megtartják a gyűjteményükben.

Gábor Imréné (Pécs) beszámolt arról, hogy Baranya megyében is megalakult a megyei egyesület, egybeköve a honismereti mozgalom 30. évfordulójára Dobszán rendezett kiállítással. Megvitták az alapszabályt, előkészítették a cégbejegyzést, megválasztották a tisztségviselőket.

Perics Péter (Siklós) javasolta, hogy a megyei egyesületeket is kérjük fel a Honismeret árusítására. Beszámolt a Siklói Vár- és Múzeumbarát Kör egyesületté alakulásáról, melynek a tíz éve azonos vezetését ismét megválasztották, sőt tíz körzetben jelöltük van az önkormányzati választásokra. Örömmel üdvözlö a Szövetség keretében a nemzetiségi albizottság megalakítását, soknemzetiségű megye lévén tagot is szívesen javasol.

Vecseryés János (Szeged) beszámolt a megyei egyesület alakulásának előkészítéséről, jelezve, hogy beléptek a megyei TESZ-be, amely helyiséget, telefonhasználatot, gépiró segítséget, postázást ajánlott fel az egyesületnek. Elmondása szerint 1956 témájához még most is nagyon sokan félve nyúlnak, de bízik abban, hogy a honismereti mozgalomnak sikerül fölrázni az embereket.

Szakács Ottó (Budapest, VIII. ker.) beszámolt a Józsefvárosi Történeti Egylet megalakulásáról, cégbíróági bejegyzéséről, egyben bejelentette csatlakozási szándékukat. A helytörténeti bizottság kezelésébe vették a volt Népfőnt VIII. kerületi helyiségét és dolgait, melyeket felhasználnak az Egylet működéséhez.

Gyúsi László (Tatabánya) is szólt a tatabányai MDF felhívásáról 1956-tal kapcsolatban, de az eredmény gyér volt, valószínűleg ott is a még meglévő félelmek miatt. Ugyanez a helyzet a II. világháborúval kapcsolatban is. Komárom-Esztergom megyében korán megalakult a honismereti egyesület.

Sáray László (Miskolc) bejelentette, hogy október 8-án kerül sor egyesületük megalakulására, ezen a napon értékeli a megyei pályázatot is. Hogy egyesület vagy szövetség lesz-e, a résztvevők döntenek el, a Szövetséghez való csatlakozással együtt. Létezése, működése náluk is gond lesz.

Szikossy Ferenc javasolta, hogy az egyesületek próbáljanak kapcsolódni valamelyik közgyűteményhez, vagy művelődési intézményhez, kérve annak támogatását. Ugyanakkor a Szövetségnek gondolkodnia kell azon, hogy az egyesületeknek hogyan tudna segíteni.

Kiss Horváth Sándor (Oroszáza) elmondása szerint Békés megyében még nem mozdultak meg, de jelentősebb honismereti csoportok léteznek. Jelezte, hogy a megyei egyesület megalakulásával egy időben, annak fontos feladatáknak a szakköröket akarják felújítani.

Túróczy Istvánné (Szolnok) megyei egyesületük alakulásáról számolt be, jelezve annak legfőbb céljaként a honismereti mozgalomban rejlő legfőbb értékek megmentését. Felhívta a figyelmet a helytörténeti, iskolai gyűtemények, tájházak mozgalomban betöltött szerepére, megőrzésükre is. Anyagi gondjaikon úgy próbálnak segíteni, hogy helytörténeti alapítványt hirdetnek a készülő megyei közéleti személyiségek adattárának létrehozására; kiemelkedő honismereti kutatók támogatására; kiadványok kiadására. Ugyanakkor figyelemmel kísérik a különböző országos alapítványokat is, megpályázza azokat.

Jászberényi Ferenccé (Győr) beszámolt egyesületük korábbi megalakulásáról, de jelezte helyzetük bizonytalanságát, mert Sopron bejelentette önállósodási szándékát. Tagdíjat szednek és három helyen is pályáztak eredményesen. Csatlakoztak a megyei TESZ-hez, mely működésükhöz helyiséget, postaköltséget ad.

Hadnagy László (Veszprém-Gyulafirátót) bejelentette, hogy októberre tervezik az egyesület megalakulását 40 körre, szakkörökre támaszkodva. A megyei TESZ náluk is vállalta a postázást, irodai dolgokat, helyiséget. Szakmailag viszont továbbra is a múzeumra, levéltárra támaszkodnak, és kötődnek a TIT történelmi szakosztályához is, amely anyagilag is támogatja kiadványaikat. Ő is szólt az 1956-os és II. világháborús halottak neveinek összegyűjtéséről, jelezve a munka bonyolultságát. Utalt megyéjük soknemzetiségű voltára is. Az 1100. évfordulás felhíváshoz való csatlakozást városuk történelmi múltja is félmjelzi, együttműködnek e témakörben a VEAB-bal is.

Bartha Éva

A Honismereti Szövetség 1990–1991. évi feladatai

A Honismereti Szövetség Alapszabályában megfogalmazottak szellemében:

- folytatjuk a Szövetség szervezését:
 - kezdeményezzük az albizottságok létrehozását;
 - segítjük a megyei, a helyi egyesületek szerveződését, a már meglévők működését;
- a történelmi személyiségek, évfordulók megünneplése keretében:
 - részt veszünk a „Széchenyi Emlékév” 35. évfordulójának méltó megünneplésében;
 - közzétesszük felhívásunkat a honfoglalás 1100. évfordulójának megünneplésére, az előkészületek elindítására;
- gondozzuk:
 - a Legújabbkori Történeti Múzeummal közösen meghirdetett honismeret-helytörténeti pályázatot (1990–91), különös figyelemmel a kiemelt témakörökre;
- megszervezzük a XIX. Honismereti Akadémiát Békés megyében; feldolgozandó témának javasoljuk: A honismeret és az önkormányzati hagyományok témakörének megvitatását;
- meghirdetjük és segítjük az önkormányzati krónika írását;
- pályázatot hirdetünk honismereti táborok támogatására;
 - megszervezzük a táborok vezetőinek tanácskozását Zsámbékon;
 - segítjük a zsámbéki szakkörvezető-képző tábor megszervezését;

- csatlakozunk a Kossuth Alapítványhoz, részt veszünk a Kossuth Kör kezdeményezéseinek megvalósításában;
- felhívással fordulunk a tanító- és tanárképző főiskolákhoz; javasolva a honismeretnek, mint tantárgynak a bevezetését;
- bővítjük kapcsolatainkat a határainkon túl élő magyarokkal; segítjük helytörténeti tevékenységük kiszélesítését;
 - kapcsolatot keresünk az újjáalakuló Magyarok Világszövetségével;
 - erősítjük a nemzetiségi – kisebbségi honismereti szakkörök tevékenységét, az anyanemzetekkel való kapcsolattartás lehetőségeit;
- évente hat alkalommal megjelentetjük a HONISMERET című folyóiratot; megjelentetjük az első 15 évfolyam Repertóriumát.

Budapest, 1990. szeptember. 18.

a Honismereti Szövetség
Elnöksége

A Honismereti Szövetség Kuratóriumának és alelnökségének tanácskozása

1990. november 14.

Czifra Antalné, a Szövetség gazdasági felelőse adott tájékoztatást az Alapítvány összegéről, mely 8 millió 52 ezer Ft, 16,5%-os kamatozással. Szikossy Ferenc javaslatot tett a felhasználásra, miszerint továbbra is jelentessük meg a Honismeretet (évi költsége kb. másfél millió Ft, a jelenlegi árakkal számolva), hirdessünk pályázatot honismereti táborok (1 millió Ft) és a megyei kiadványok megjelenítésének támogatására. Ehhez el kell készíteni a formanyomtatványokat, melyeket megküldünk a megyei egyesületeknek.

Ezt követően Czifráné a Szövetség pénzügyi helyzetéről számolt be. Az eddig betétbe helyezett összegek: 500 Ft indító összeg, 19 000 Ft Honismereti Akadémián maradt összeg, 32 996 Ft Honismereti előfizetési díj. Eddig kifizetett összegek: 30 000 Ft 10 000 db csekk nyomdaköltsége, 15 000 Ft gépelési megbízás, postaköltség, útiköltség.

Szikossy Ferenc nagyon fontosnak tartotta, hogy a meglévő pénzükhöz szerezzünk újabb összegeket, melyekből a Szövetség működését fedezni tudjuk. Javasolta, egy olyan kislétszámú bizottság létrehozását, amely figyelemmel kíséri a különböző pályázatok megjelenését és megpályázza azokat. Az elmúlt évben megpályáztuk az Eötvös Alap kiírását, ahonnan 100 000 Ft-ot kaptunk a Repertórium megjelenítéséhez. Ugyancsak megpályáztuk a Karácsony Sándor Alapítványt is, eredményéről még nem kaptunk értesítést.

Mészáros Imre beszámolt arról, hogy a számvevőszék elkezdte a TESZ elszámoltatását, egyben jelezte, hogy a Honismereti Alapítványt senki sem kifogásolta. Javasolta, hogy miután az Alapítvány nyitott, tegyünk minél többet azért, hogy jöjjön hozzá újabb támogatás. A meglévő pénzt pedig úgy forgassuk, hogy minél több kamata legyen. Elmondta, hogy a TESZ-hez való csatlakozás segíthet másban is a Szövetségnek, így az irodahelyiség, az előadóterem megoldásában. A további támogatás kialakítása akkor lehetséges, ha ismerthé válik a jövő évi költségvetés. Mint elmondta, a legnagyobb bizonytalanság a megyei kiadványoknál van. Nagy mennyiségben készülnek anyagok, de kiadásukat nem tudják finanszírozni, támogatást kérnek, melyet többnyire a TESZ-hez nyújtják be. Ezért is ki kell dolgozni az Alapítvány erre vonatkozó pályázati rendszerét, és működtetni kell azt az Alapító Okiratban megfogalmazottak szerint.

A Pénzügyminisztériumban külön bizottság foglalkozik a társadalmi egyesületekkel, mozgalmakkal, a kérelem benyújtása nincs határidőhöz kötve, nem ütközik a TESZ-től kapott támogatással, tehát meg kell pályáznunk. Egyben kérte, hogy a Szövetség segítsen a TESZ múltjának felkutatásában, feltárásában.

Bóta Piroška (Bp.) ehhez kapcsolódva mondta el, hogy a budapesti egyesületnek is a postázás és sokszorosítás a legfőbb gondja, nincs rá pénzük, ezért nehéz az egyesület működését beindítani. Mészáros Imre a budapesti társadalmi egyesület megkeresését javasolta, Szikossy Ferenc pedig a fővárosi önkormányzat művelődési osztályával ajánlotta a kapcsolatfelvételt.

Bársony István (Debrecen) elmondta, hogy Hajdú megyében viszonylag kedvezőbb a helyzet az indulást illetően, mivel a népfront megyei bizottsága felszámolása előtt a honismereti mozgalom kapott 50 000 Ft-ot. Ugyanakkor az egyetem is támogatja a megalakulandó egyesületet sokszorosítással, helyiséggel, anélkül, hogy a maga arculatára akarná formálni a mozgalmat.

Jubász Antal (Szeged): Csongrád megyében is kapott az egyesület a népfronttól 15 000 Ft-ot, de alapvetően a múzeum támogatja az egyesületet. A pályázatoknál ki kellene küszöbölni a párhuzamosságot.

Szikossy Ferenc tájékoztatta az alelnököket a TV rendezőjével, Gyenes Károllyal folytatott megbeszélésről, miszerint a Honismereti Szövetség nevében és azzal együttműködve két témában nyújtanak be pályázatot a TV elnökéhez. Az egyik műsor témája: a magyar várak, a másik műsoré pedig a nyelvjárások, tájnyelvek lenne. Mindkét programhoz a Szövetség javasolna szakértői gárdát.

Bartha Éva szólt a XIX. Honismereti Akadémia előkészületeiről. Az előzetes tárgyalások alapján Békés megyében, Békéscsabán igen jó feltételek mellett kerülhet sor az akadémia lebonyolítására, melynek

időpontja a tervek szerint 1991. július 1-5-e. Az előzetes program és költségvetési terv alapján a Békés megyei szervezetekkel együtt megkezdik a részletes kimunkálást.

Szikossy Ferenc ezt követően arról szólt, hogy meg kell alakítani (újjaalakítani) a munkabizottságokat, amelyek szakmai kérdésekben döntenek, javaslatokat tesznek. Kérte az alelnököket, hogy mind a témakörökre és működésre, mind a személyekre tegyenek javaslatot legkésőbb január elejéig. Beszámolt arról, hogy a megyék többségében már megalakult az egyesület és csatlakozik a Szövetséghez.

Megállapodtak az alelnökök abban, hogy mindannyian elvállalják 3-3 megye szakmai segítségét, a közveltebb kapcsolattartást a következők szerint: *Jubász Antal*: Csongrád, Bács-Kiskun és Békés megye; *Bársony István*: Hajdú-Bihar, Szabolcs-Szatmár-Bereg és Jász-Nagykun-Szolnok megye; *Kovács Dániel*: Heves, Borsod-Abaúj-Zemplén és Nógrád megye; *Halász Péter*: Veszprém, Tolna és Baranya megye; *Szikossy Ferenc*: Győr-Sopron, Vas és Zala megye; *Kanyar József*: Somogy megye; *Bartha Éva*: Komárom-Esztergom, Fejér, Pest megye és Budapest.

Bartha Éva

Az 1990. december 31-ig megalakult megyei honismereti egyesületek vezetői

Baranya megye

elnök: *Gábori Imréné* 7629 Pécs, Feketeegymánt tér 17. fszt. 1.
titkár: *Dr. Antal Gyuláné* 7632 Pécs, Nyárfa u. 1/2.

Bács-Kiskun megye

elnök: *Dr. Mándics Mibály* 6448 Csávoly, Arany J. út 54.
elnökhelyettes: *Romsics Imre* 6341 Homokmégy, Sport u. 6.
titkár: *Galambos Sándor* 6090 Kunszentmiklós, Lenin út 7.

Békés megye

elnök: *Dr. Jároli József* 5600 Békéscsaba, Megyei Levéltár
titkár: *Fabulya Lászlóné* 5600 Békéscsaba, Luther u. 6.

Csongrád megye

elnök: *Dr. Jubász Antal* 6726 Szeged, Vedres u. 18/A. 1/2.
titkár: *Vecsernyés János*

Fejér megye

elnök: *Klauszné Móré Magda* 8000 Székesfehérvár, Martinovics u. 2.
titkár: *Nagy Éva* 8000 Székesfehérvár, Tóvárosi u. 56.

Győr-Sopron megye

elnök: *Dr. Jászberényi Ferenccé* 9021 Győr, Czuczor Gergely u. 36.

Heves megye

elnök: *Dr. Csiffáry Gergely* 3300 Eger, Tizeshonvéd u. 9.
titkár: *Hajdú Jánosné* 3300 Eger, Napsugár u. 1. A ép. 1/6.

Komárom megye

elnök: *Gyúszai László* 2801 Tatabánya, Népköztársaság u. 9. III/3.
titkár: *Kissné Cseb Julianna* 2800 Tatabánya, Réti u. 71.

Pest megye

elnök: *Mándli Gyula* 2626 Nagymaros, Mező u. 12. 1/6.

Szolnok megye

elnök: *Dr. T. Bereczki Ibolya* 5000 Szolnok, Kossuth tér 4. Megyei Múzeumok Igazgatósága
titkár: *Tálos László* 5472 Tiszakürt, Arborétum

A HONISMERET 1990. XVIII. ÉVFOLYAMÁNAK TARTALOMJEGYZÉKE

- Andrásfalvy Bertalan:* Honismeret és Művelődéspolitikai 4/5
- Dr. Cseke Ferenc:* Társadalmi összefogás a nagykanizsai Romlottvár feltárására 5-6/21
- Entz Géza:* A magyar építészeti örökség határainkon túli emlékei 5-6/10
- Frigyesy Ágnes:* „A hit a nem látható dolgok valósága” Tőkés László Kecskeméten 2-3/3
- Gyáni Gábor:* A helytörténetírás jelentőségéről 1/3
- Halász Péter:* A honismeret az új városi lapokban 1/11
- Jékely Zsolt:* A ma és a holnap műemlékvédelme 5-6/3
- Kanyar József:* Megnyitó az V. Országos Honismereti Konferencián és a XVIII. Országos Honismereti Akadémián 4/3
- Dr. Miklós Endre:* A Somogy megye múltjából évkönyvsorozat szerepe a történelem-oktatásban 1/8
- Dr. Román András:* Műemlék és építészeti örökség 5-6/4
- Sebestyén József:* Románkori templomok a Székelyföld dél-keleti részén 5-6/15
- Dr. Széles Gyula:* Az agrártörténet oktatása és kutatása Kaposváron 1/7
- Tóth Zoltán:* Helyi értékek az építészeti kultúrában 5-6/12

ÉVFORDULÓK

- Galambos Iréneusz:* Száz éve született Schwartz Elemér 4/15
- Görcsös Mibály:* Mihalik Sándor, a kassai helytörténeti múzeum alapítója 4/16
A Honismeret évfordulónaptára, 1991. 2-3/14
- Dr. Kruszlicz István:* Százhusz éve futott be az első vonat Hódmezővásárhelyre 5-6/23

- Molnár István:* Ezer esztendeje született Aba Sámuel 4/10
- Nagy Emese:* A budai királyi palota Zsigmondtól Mátyásig 2-3/8
- Oláh András:* Csányi László emlékezete 4/12
- Rászlai Tibor:* Rómer Flóris élete és művei 2-3/14
- Rózsavölgyi István:* A trianoni határmegállapítás Vas megyében 2-3/22
- Vigh Károly:* A trianoni békeszerződés évfordulójára 2-3/18

EMLÉKEZÜNK

- Farkas Gyöngyi:* A paraszti gazdálkodás felszámolása Szentkirály községben és környékén 2-3/85
- Hidvégi Lajos:* Forró napok ötvenhatban, Cegléden 4/38
- Lőrincz Imre:* Hogyan alakítottak tévészét a Tolna megyei Majoson 1951-ben? 2-3/83
- Németi Gábor:* Harmincegy hatvani vasutas család internálása 1950-ben 5-6/55

HAGYOMÁNY

- Ambrus Ferenc:* volt egyszer egy fürdő 1/28
- Ágoston István:* Vályi András, az első magyar honismereti lexikon írója 5-6/42
- Csoma Zsigmond:* A Balaton-felvidéki szőlőtermelés demokratikus hagyományai, a hegytörvények 2-3/55
- Csorba Győző:* A Bathhányak fészke – Németújvár 4/19
- Dr. Csorba Csaba:* Bálványos vára – a „Hadúr áldozóhelye” 2-3/28
- Csorba Csaba:* Csák Máté hajdani sasfészke – Trecsén 5-6/33
- Demeter Zsófia:* Enying mezőváros és a Bathhány-uradalom 2-3/47

- Dr. Domonkos János:* A csütörtökhelyi Zápolya-kápolna 1/16
- Fejér Gábor:* Kézműipar és polgárosodás a hódoltságkori Makón 5–6/39
- Dr. Fenyvesi László:* Mátyás király törökverő hadvezérének származása 5–6/35
- Dr. Göcsei Imre:* Rákóczi emlékmű az abdai hídnál 5–6/41
- Hlnts Miklós–Demeter V. János–Löwy Dániel:* Magyarigen és Bod Péter emléke 2–3/32
- Horváth Júlia:* Irodalmi emlékhelyek 2–3/67
- István Lajos:* Cimboraszer a hagyományos korondi juhászatban 4/34
- Jankus Gyula:* Pathó Pál úr nyomában – Lőgyénben 5–6/47
- Kiss József:* A főváros és vidéke a XIX–XX. század nagy átalakulásában 1/17
- Kiss Z. Géza:* Naszvadi Sámuel nótárius írás-szolgálat 4/26
- Kőszegfalvi Ferenc:* „Jó szóval oktasd...” József Attila és Buday György a vásárhelyi munkásotthonban 2–3/53
- Dr. Lénárt Béla:* Miskolci népiskolázás a dualizmusban 5–6/48
- Lukács László:* Tájházak 2–3/72
- Dr. Márkus Mihály:* Egy tatai iskolarektor verses országleírása 1/24
- Dr. Nyakas László:* Borzán Gáspár életáldozata 4/20
- Ortutay András:* Az „árvák könyve”, mint honismereti forrás 5–6/45
- Dr. Papp Gézáné:* „Útigazítás” Soroksáron 1820-ban 4/32
- Strobel Árpád:* „Jókai szülője” 2–3/53
- Szárai Ferenc:* Arany- és ezüst kalászor gazdalképzés Magyarországon 2–3/61
- Szénássy Zoltán:* „Világszerte híres Rév-Komárom vára” 2–3/36
- Szikszai Mihály:* Miről mesél a Kahat-híd emlékoszlója 2–3/29
- Takács Péter–Udvari István:* Vásárolási szokások Esztergom vármegyében 1786-ban 4/22
- Udvari István:* Ismeretlen adatok Vasvári Pál családjáról és életrajzáról 2–3/42

BESZÉLGETÉS

- Beke György:* Magyarléta várának utolsó ostroma. Beszélgetés Palkó Attila történelmettanárral 2–3/76
- Frigyesy Ágnes:* Nem a börtönnek, nem magamnak, hanem a Jóistennek tartozom hálával. Beszélgetés Buda Ferenc költővel 5–6/29
- Halász Péter:* Beszélgetés Kónya Ádámmal, a Székely Nemzeti Múzeum igazgatójával 5–6/25

- Józsa László:* Fekete István emlékezete Kun-szentmártonban. Beszélgetés idős és ifjú Molnár Andrással 4/45
- Kerékgyártó Mihály:* Feszty Masa festményei a domaházi templomban. Beszélgetés Kisbenedek Joachimnéval 5–6/32

TÁRLAT

- Hajdú Demeter Dénes:* Székely múlt Portrik Sándor linómetszetein 5–6/51
- Haraszi Norbert (felv.):* Mátyás király emléke Komárom megyében 2–3/90
- Kóka Rozália:* „Nekifeszülve a teljesíthetetlenek...” Arcképvázlat Kunkovác László festőművészről 1/31
- Kunkovác László:* A csemadok folklórfesztiválja Zseizen 4/42
- Kunkovác László (felv.):* Pásztoemberek 1/32

SORSKÉRDÉSEK

- Barabás László:* Barangolás Dél-Erdélyben, 1990. 5–6/66
- Demeter Zayzon Mária:* A nemzetiségi tudat sajátosságai a Komárom megyei németeknél és szlovákoknál 5–6/68

VÁLTOZÓ HAZÁNK

- Ferencz Csaba:* Magyarország felülről 1/35
- Varga Gyula:* A Fertőszentmiklós–Celldömölk közötti helyi érdekű vasút (1897–1979) 1/38

TERMÉS

- Barna Gábor:* Hiedelemtörténetek az Ung és a Laborc mentéről 4/64
- Erdei Sándor:* Régi, elpusztult hajdúszoboszlói templomokról 1/44
- Dr. Fenyvesi László:* Török Fátí, a leányrabló pribékasszony kínvallomása, 1648 2–3/92
- Gajdos Gusztáv:* Ganz Ábrahám, a kéregöntés hazai meghonosítója 4/48
- Dr. Gáti József:* A magyar iparügy körüti palotája 4/50
- Gelencsér József:* A fehérvári vásárok marhajcsárjai 2–3/109
- Dr. Gesztesi Tamás:* Balassa János, a magyar sebészet úttörője 2–3/95
- Kisariné Pap Kovács Magda:* A gyermekvárás és a születés népszokásai, hiedelmei Csóron 2–3/116

- Dr. Kisariné Pap Kovács Magda:* Paraszti gazdálkodás a Fejér megyei Csór községben 5–6/77
- Dr. Kovács Jenő:* Hadifogsági emlék: Both-Soós Pista csellója 2–3/125
- Kovács Jenő:* A jéggyártás múltjából 5–6/103
- Kovács Károly:* A poroszlói Atlantisz 2–3/102
- Dr. Kovássy Zoltán:* Kovássy Károly, az Ördög 1/46
- Dr. Kóczyán Géza:* A nadragulya babonás felhasználása Máramarosban 4/58
- Leitner Sándor–Tóth József–Dr. Zombori Lajos:* A magyar nehézipar kezdeteiről 1/48
- Matics Pál:* A szalkszentmártoni parasztember lova 5–6/82
- Mezősi József:* Húsvéti pászkaszentelés Hajdúdorogon 2–3/105
- Molnár István:* A hegyaljai kuruc felkelés 2–3/101
- Olsvainé Tamás Margit:* A lövétei cukkélet 5–6/94
- Pataki András:* Vázás nádfalu épületek a Drávasszögben 2–3/122
- Pintér László:* A balatonfüredi Szeretetház (1870–1932) 5–6/98
- Pozsony Ferenc:* Gyertyános – egy Gyimesből kirajzott település 5–6/100
- Varga Gábor:* Egyházi fegyelmezés a Borsod megyei Lak református gyülekezetében (1758–1787) 5–6/90
- Varga Sándor:* Az alsólendvai nyomda 1889–1947 között 2–3/98
- Varró Ágnes:* Az isztiméri „Szent asszony” nyomában 2–3/113
- Zombori Lajos–Tóth József:* A Lusztig Ede cég évfordulóérme 4/54
- Zóka László:* Pécs önálló kibocsátású bankjegyei 4/55
- Balogh Lajos:* Bognár András (1932–1989) 2–3/145
- Bedécs Gyula:* Mi is jártunk Isonzónál – egy emléktúra tapasztalatai 5–6/122
- Beke György:* Kiművelt szív. Jagamas János, a népdalgyűjtő 5–6/117
- Bodnár Mónika:* Egységbe tömörültek a szlovákiai magyar néprajzosok 2–3/141
- Bodnár Mónika:* Emléktábla Péczeli József tiszteletére 2–3/144
- Dr. Cseb Géza:* II. világháborús hősi emlékmű a szolnoki temetőben 1/58
- Diószegi Lajos:* Honismereti nap Hajdúszovátán 2–3/136
- Fábián Margit:* Az első székely honismereti tábor 5–6/123
- Dr. Ferenczy Miklós:* Látogatás Tánicsics szülőfalujában, Ácsteszéren 2–3/142
- Frigyes Ágnes:* A VI. Anyanyelvi Konferencia Kecskeméten 1/51
- Halász Péter:* Tízéves a Gömör-kutatás 2–3/134
- Kanyar József:* Széchenyi István új szobrának avatásán 4/67
- Dr. Kálmán Attila:* Barangolások Kárpátalján és Észak-Erdélyben 1/56
- Kerekgyártó Mihály:* Tanyamúzeum Jászapátiban 4/71
- Kiss Horváth Sándor:* Az orosházi kútmúzeum 2–3/138
- Kolta László:* Vörösmarty-szobor avatása Bonyhádán 4/69
- Kriston Vízi József:* Játékankét Budapesten 5–6/borító
- Dr. Krisztián Béla:* A bányászok országos Szent Borbála-megemlékezése 5/70
- Kulifay Albert:* Nagycsepely a múltjára emlékezik 1/60
- László Gyula:* „Latiatuc jeleim...” 2–3/132
- Ifj. Lele József:* Bálint Sándor szobra Szegeden 1/59
- Pacsuné Fodor Sári:* A várpalotai helytörténeti gyűjtemény 2–3/140
- Pálmány Béla:* Antal Károly (1921–1989) 1/61
- P. Miklós Tamás:* A Gyermekszervezet Történeti Múzeum honismereti munkájáról 5–6/124
- S. Lackovits Emőke:* A székelyek keresztjének szentelése 5–6/125
- Dr. Szamosújvári Sándor:* A szervezett honismereti szakkörvezetői tanfolyam évfordulója 2–3/134
- Sz(ilágyi) F(erenc):* Balázs János (1914–1989) 1/60
- Tajti Erzsébet:* Iskolareform és néphagyomány 1/54
- Tóth Dezső:* Szülőföld Baráti Kör Dákán 2–3/137
- Tóth Kálmán:* Mátyás király nyomában 5–6/120

HONISMERETI FORRÁSOK

- Magíríus Gyuláné Döme Erzsébet:* Kimuach Károly naplójából 5–6/104
- Dr. Lénássy Zoltán:* Naplójegyzet az olasz hadifogságból 5–6/107

KILÁTÓ

- Novákné Németh Beáta:* Esztendőbúcsúztató népszokások Észtországbán 5–6/115

KRÓNIKA

- Balassa Iván:* László Gyula, a régész 80 éves 2–3/130

Dr. Varga Gábor: Emléktáblaavatás Álmosdon 2–3/143
Vargha László Attila: Mészöly Géza emlékek 2–3/143

KÖNYVESPOLC

Alexay Zoltán: Szigetköz (*Tuba László*) 1/74
Balatonfüred (*Tölgyesi József*) 1/73
Balázs Géza: Krupa András: A délkelet-magyarországi szlovákok hiedelemvilága 1/77
Balázs Géza: Újabb néprajzi kalendáriumok 5–6/130
Baranya (*Dr. Vargha Dezső*) 5–6/129
Barsi Ernő: Végigmentem a badacsonyi főutcán (*Budai Ilona*) 5–6/130
A Báthory István Múzeum Évkönyve (*Kaliba János*) 1/75
Bíró Sándor: Kisebbségben és többségben (*Udvarhelyi Nándor*) 1/66
Budai Ilona: Barsi Ernő: Végigmentem a badacsonyi főutcán 5–6/130
Dankó Imre: Püspöki Nagy Péter: Piacok és vásárok kezdetei Magyarországon I. 2–3/147
Dankó Imre: Tanulmányok Budapest múltjából, XXII. 1/68.
Dankó Imre: Újabb Békés megyei helytörténeti kiadványokról 4/74
Dankó Imre: Veres László: Magyar népi üvegek 5–6/129
Dr. Domonkos János: A házsongárdi temető 1/70
Dóka Klára: Fekete Péter: A Heves megyei Levéltár térképeinek földrajzi nevei 5–6/127
Dóka Klára: A kézművesek és a társadalom 2–3/151
Dóka Klára: Somogy megye múltjából 1/71
Dóka Klára: A vízmunka irányítása és jelentősége az ország gazdasági életében (*Fülöp Éva*) 2–3/153
Dunaföldvári képes krónikáskönyv (*Dr. Kubassek János*) 4/76
Fejős Zoltán: Hajdú Farkas Zoltán: A csiki kaláka 1/76
Fekete Péter: A Heves megyei Levéltár térképeinek földrajzi nevei (*Dóka Klára*) 5–6/127
Dr. Fenyvesi László: Új emlékkönyv Mátyás királyról 4/73
Fülöp Éva: Dóka Klára: A vízmunka irányítása és jelentősége az ország gazdasági életében 2–3/153
A Gömör Néprajza kiadványsorozatról (*Szabó László*) 2–3/148

Hajdú Farkas Zoltán: A csiki kaláka (*Fejős Zoltán*) 1/76
A házsongárdi temető (*Dr. Domonkos János*) 1/70
Kaliba János: A Báthory István Múzeum évkönyve 1/75
Kanyar József: A reménység esztendei (*Dr. Krisztián Béla*) 1/65
Kisbéri Honismereti Füzetek (*Dr. Türi Róbert*) 2–3/152
A kézművesek és a társadalom (*Dóka Klára*) 2–3/151
Kriston Vizi József: Lábadiné Kedves Klára: Gyíngyet-gyöngyöt asszonyának 2–3/154
Dr. Krisztián Béla: Kanyar József: A reménység esztendei 1/66
Krupa András: A délkelet-magyarországi szlovákok hiedelemvilága (*Balázs Géza*) 1/77
Dr. Kubassek János: Dunaföldvári képes krónikás könyv 4/76
Lábadiné Kedves Klára: Gyíngyet-gyöngyöt asszonyának (*Kriston Vizi József*) 2–3/154
Nagy Géza: Pallag Rózsa 1/73
Pallag Rózsa: (*Nagy Géza*) 1/73
Püspöki Nagy Péter: Piacok és vásárok kezdetei Magyarországon I. (*Dankó Imre*) 2–3/147
Somogy megye múltjából (*Dóka Klára*) 1/71
Szabó László: A Gömör Néprajza kiadványsorozatról 2–3/148
Tanulmányok Budapest múltjából, XXII. (*Dankó Imre*) 1/68
Tölgyesi József: Balatonfüred 1/73
Tuba László: Alexay Zoltán: Szigetköz 1/74
Dr. Türi Róbert: Kisbéri Honismereti Füzetek 2–3/152
Udvarhelyi Nándor: Bíró Sándor: Kisebbségben és többségben 1/66
Újabb Békés megyei helytörténeti kiadványokról (*Dankó Imre*) 4/74
Újabb néprajzi kalendáriumok (*Balázs Géza*) 5–6/130
Új emlékkönyv Mátyás királyról (*Dr. Fenyvesi László*) 4/72
Dr. Vargha Dezső: Baranya 5–6/128
Veres László Magyar népi üvegek (*Dankó Imre*) 5–6/129

FÓRUM

Csáky Pál: A szepesszombati magyar emlékművek sorsa 2–3/158
Dániel Erzsébet: Néprajzi szakcsoport az érsekújvári járásban 2–3/160

- Dr. Domokos János:* Gróf Andrássy Gyulára emlékeztet a budapesti Sugárút 2–3/157
- Febér Zoltán:* Ezüstkalászos gazdasági tanfolyam Bátyán 4/64
- Dr. Kovács József László:* Kérdőjelek egy korszak ifjúsági mozgalmairól. Hozzájárulás Horváth Lajos írásához 1/64
- iff. Lele József:* Paulini Béla emlékezete 2–3/159

GYŰJTÉSI ÚTMUTATÓ

- Pálfy Gyula:* Útmutató néptáncok gyűjtéséhez 2–3/melléklet

PÁLYÁZAT

- Az 1988–1989. évi honismereti-helytörténeti pályázat díjazottjai 2–3/76
- Az 1989. (XXXVII.) Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázat eredményhirdetése 2–3/melléklet
- A Kossuth Alapítvány felhívása 4/melléklet
- Martin György Alapítvány pályázata 2–3/melléklet
- Pályázati felhívás a XXXVIII. Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázatra 2–3/melléklet
- Sz. Bányai Irén:* A személyes történelem – Módszertani tanácsok 4/melléklet
- A Széchenyi emlékévk országos társadalmi munkabizottsága felhívása 5–6/133
- Új- és legújabbkori pályázati felhívás 4/melléklet

HÍREK

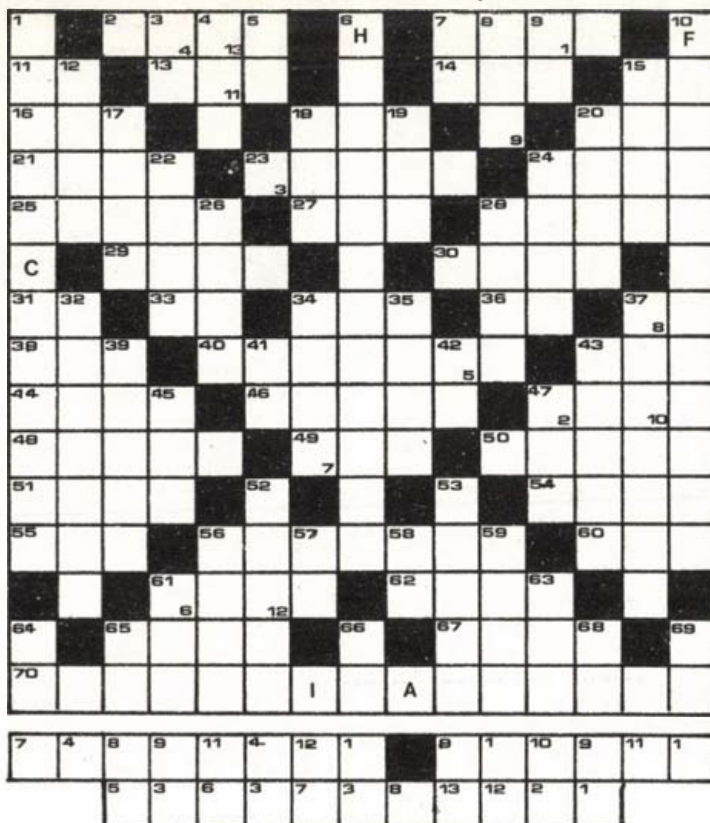
- Bakonyalji Táncsics Népfőiskola* 1/34
- Csizmádia Károly:* Mosonmagyaróvári ünnep 1/80
- Gábor Áron születésének 175. évfordulója 1/80
- H(ajdú) D(emeter) D(énes):* Az Erdély Művészetéért Alapítvány 1/42
- Halász (Péter):* Lendva környéki magyar néphagyományok 1/30

- Kerekgyártó Mibály:* Anna-barlang 2–3/156
- K(erékgyártó) M(ibály):* Borsodnádasd községe 4/47
- Kerekgyártó M(ibály):* Ismét a régi helyén 4/79
- Kerekgyártó M(ibály):* István király háromi szobra 4/37
- Kerekgyártó Mibály:* Massai Múzeum 1/79
- Kerekgyártó Mibály:* Máriapócs 5–6/116
- A kunok betelepülésének 750. évfordulója 1/34
- Ragályi Tamás – emlékünnepe 1/50
- Szabó Sándor:* Angolkisasszonyok kollégiuma Egerben 4/79
- Szabó Sándor:* Beregi szöttesek művelője 2–3/146
- Szabó Sándor:* Éremverde az egeri várban 5–6/134
- Szabó Sándor:* Felújították a fenyőharaszti Podmaniczky-kastélyt 4/77
- Szabó Sándor:* Ferencesek Szécsényben 1/melléklet
- Szabó Sándor:* A hatvani tüntetés megtorlása, 1950. 5–6/65
- Szabó Sándor:* Nemzetiségi találkozók Bánkon 5–6/93
- Szabó Sándor:* Reneszánsz fesztivál Egerben 5–6/149
- Szabó Sándor:* Az utolsó kiskunfélegyházi fiákeres 4/78
- Teleki Sámuel – szobor avatása Érden 1/63
- Tildy-ünnepség Szeghalmon 1/80
- Vörös Attila:* Művelődési tábor Gömörben 1/42
- Zomborka Magda:* Néprajzi tábor Szobon 5–6/22
- A Zsámbéki Tanítóképző Főiskola Országos Honismereti Szakkörvezető-képző táboraiban végzetek névsora 1/melléklet

A HONISMERETI SZÖVETSÉG HÍREI

- A Honismereti Szövetség Alapítvány alapítólevele 4/melléklet
- A Honismereti Szövetség alapszabálya 4/melléklet
- A Honismereti Szövetség tisztségviselői 4/melléklet

HONISMERETI KERESZTREJTVÉNY

– Ha megfejtette a keresztrejtvényt, akkor még egy feladata van hátra kiírni az ábrából az alsó hálózatba a tizenhárom betűt. – Egy-egy betű többször is szerepel. 1. Ez a templom Miskolc egyik szép műemléke. 2. Szentendrei középkori katolikus templom déli falán van. 3. Az első szegedi köszinház itt volt.

VÍZSZINTES: 2. Nagyenyed mai neve. 7. Itt van Apafi-kastély, mai neve Balázsfalva. 11. Alexa Károly névjele. 13. Svájci város. 14. Kórházi osztály. 15. Irányszó. 16. Mulatság. 18. Számnév. 20. Duna menti szép város, kapcsolatban van a függőleges 6-tal. 21. Arab pénzegység. 23. E hitvalló a pástorok védőszentje. 24. A Szingapúr és Malabár vidékén honos fűszer. 25. Latin előljáró. 27. Idegen igen. 28. Többször cserélt gazdát e helység. 29. Pozitív töltésű elektród. 30. Alma és körte fajta. 31. Illényi András névjele. 33. Társ határok. 34. Ilyen kezelő is létezik. 36. Igás állat. 37. Növényi Norbert névjele. 38. Veszprém megyei helység. 40. Mai neve: Rime-tea. 43. Nem szelíd. 44. Csavar. 46. Lengyel város. 47. Lábbeli. 48. Tartomány Közép-Kínában. 49. Miklós, Oszkár, András. 50. Fordítva: e falut Hadad néven említik. 51. Ilyen harc is létezik. 54. Ékes női név. 55. Csuk. 56. Két szó: óriási, helyhatározó. 60. Fordítva: azonos a 55. vízszintessel. 61. ... Ernő (1940–): ipari vezető. 62. Névelős ipari növény. 65.

Két szó: tiltószó, tetejére. 67. Végtelen növény. 70. Eger egyik szép műemléke, Kisfaludy Stróbl Zsigmond műve.

FÜGGŐLEGES: 1. Sopron központjának egyik műemlék épülete. 3. Két magánhangzó. 4. Azonos a 13. vízszintessel. 5. Dégen István névjele. 6. Vízszintes 20. város legrégebbi épülete. 7. Bakos Béla névjele. 8. Ritka férfinév. 9. Rangjelző. 10. Ezt az épületet Tumler Henrik Veszprém híres ezermestere tervezte 1810-ben. 12. Bibliai alak. 15. Magas méltóság volt hazánkban. 17. bár, híres színész család. 18. Számnév. 19. Azonos a 27. vízszintessel. 20. Somogy megyei helység (Ö=O). 22. Alant. 24. Ítélethozó. 26. Növény. 28. Verem. 32. „A” füzeten könyvek. 34. Parancsolom. 35. Pest megyei helység. 37. Sütteti a nappal magát. 39. Dísztelen. 41. Véd. 42. Karsay Orsolya névjele. 43. Ma már ritka férfinév. 45. Fejvédő. 47. Latin szív. 52. Ormótan, régimódi kocsi. 53. Visszarántó. 56. Fordítva: férfinév. 57. Gál Zoltán névjele. 58. Óra páratlan betűi. 59. Ilyen művészet is van. 61. Tolsztoj egyik neve. 63. Héjas gyümölcs. 64. Fél. 65. Nagy Gáspár névjele. 66. Van ilyen bér is. 68. Kettős betű. 69. Egyszerű számszám. (A rejtvény olvasóink szórakozására és okulására szolgál, a megfejtést nem kell beküldeni.)

Mokos István

Játékankét Budapesten

145 évvel ezelőtt, 1845. június 16-án a Szatmár megyei Porcsalma községben született *Kiss Áron* pedagógus, neveléstudomány és játéktörténész. Az ő, valamint *gróf Brunszvik Teréz* életművének, szellemiségük máig ható példájának korszerű megidézésére gyűlt össze félszáz kutató és érdeklődő a Budapesti Tanítóképző Főiskolán, még a nyár elején. A volt *Budai Paedagogium* falai között az óvodai és főiskolai neveléstörténész generáció mai derékhadának jeles képviselői, valamint muzeológusok egy csoportja vett részt. Közös örömmel ez alkalommal mutathatta be *Szentiványi Tibor* elnök a Magyar Játék Társaság Vesszőparipáink címmel útjára indított kiad-

ványsorozatának első kötetét, melynek tanulmányai a névadó: *Kiss Áron* színes pályájának különböző oldalait mutatják be.

A társaság vezetése izgalommal készül az új esztendőre, hisz 1991-ben lesz száz éves a *Kiss Áron*-féle klasszikus játéktémény (Magyar gyermekjáték-gyűjtemény), akkor emlékezhetünk a Bartók és Kodály irányította, *Kerényi György* gondozta *Magyar Népzene Tára* első kötete (Gyermekjátékok) megjelenésének 40. évfordulójára. S ekkor lesz 10 éves hazánk egyetlen – de végre létező! – játékos tárháza, a Kecskeméten működő SZÓRAKATÉNUSSZ Játékmúzeum.

Kriston Vizi József

